



ભક્તરાજ નરસિંહ મહેતા



ભક્ત-કવિયત્રી મીરાંબાઈ



કવિશ્વર ભાલજી



કવિશ્વરભાઈ પ્રેમાનંદ



જાનોકવિ આજો



ઠવિ શામળ ભટ્ટ

ચોઠ શ્રી કુબેરદાસ હરગોવિંદદાસ
ધનામદાર



વસિક ઠવિ દયાલાલ



જેમને આ મથ આપેલ થયો છે

અર્પણ

સાંસ્કૃતિક, સાહિત્યિક અને શિક્ષણ-વિષયક અનેક
પ્રવૃત્તિઓમાં સતત રસ લેનાર અનેકી સમજન
શ્રી કુબેરદાસ હરગોવિંદદાસ
ધનામદારને

—સંપાદક

સંપાદકની કૃતિઓ

દૂ કી વાર્તા

૧. કાચો કૃષ્ણ (નવનિકાસ ગ્રંથ) ૨ નયનનાં નીર (નવનિકાસ ગ્રંથ)
૩. સ્વપ્નરેણુ (નવનિકાસ ગ્રંથ) ૪ પલ શપુથ (નવનિકાસ ગ્રંથ)

નવલકથા

- ૫ સમ્રાટ વિક્રમ (અવતીર્ણિત)
૬. સુરેખા (સામાજિક નવલકથા)
- ૭ રક્ષા (સામાજિક નવલકથા)
૮. રાજરોષ (ઐતિહાસિક નવલકથા)
૯. રાજ્યાભિષેક " "
- ૧૦ સોલ કીનો સૂર્યાસ્ત " "
- ૧૧ પાશુપતો પુનરુદ્ધાર " "
- ૧૨ લતા (શ્રી ગુલાબદાસ પ્રેમર, શ્રી સુન્દરમ, શ્રી ર વ દેસાઈ તથા બીજાઓ સાથે લખેલી સળંગ વાર્તા)
- ૧૩ રાજરાજેન્દ્ર (ઐતિહાસિક નવલકથા)

કાવ્ય

૧૪. પાંખડી (મુખડોનો ગ્રંથ) ૧૫ અલકા (કાવ્યગ્રંથ)
૧૬. ગાંધીનિર્વાણ આખ્યાન ૧૭ મંદારમાલા (મુખડો-ગ્રંથ)

સંશોધન-સંપાદન

૧૮. ભાલજનાં પદ ૧૯. કાવ્યચિંતામણિ (અગ્રગટ)
૨૦. પ્રાચીન કાવ્યમંજરી ૨૧ નિષ્કુલાનદની વાણી
૨૨. ભરડી વાક્યો

અનુવાદ

૨૩. અચલા (જગાળીનો અનુવાદ)
૨૪. નિરજના (જગાળીનો અનુવાદ)

દિન્દી

- ૨૫ લાન્ડ (દિન્દી અનુવાદ)

ગાલસાદિત્ય

૨૬. લક્ષ્મીચરિત્રમાળા (વસતી દુર્ગામ, અમ્મ કુળી, બા નવમિદ મહેતા, ભક્ત મીંગાણી, સત સનૈય, ભક્તરાજ સુરદાસ)

વિષય-સૂચિ

વિષય

પૃષ્ઠ

પુરોવચન

૧૧

પ્રવેશક

૧૩

૧ શ્રી હિમચ દ્રાગ્યાય ^૧ (સુભાગિન)	૪૧
૨ અખદુર રહુમાન (સદેશ)	૪૩
૩ ત્રિનયનન્દ મૂરિ (ત્રિભિનાથ ચતુષ્પદિકા)	૪૮
૪ અસાધ્ય નાયક (ખાટ-ખટુગના રોહા, મેહના દુહા)	૪૮
૫ શ્રીધર વ્યાસ (રણુમયની પીરબક, સુલતાનની ઇંડરગઢ ઉપર ચઢાઈ)	૫૦
૬ જયગેખર સૂરિ (મોહ-પરાજય)	૫૩
૭ વસંતવિલાસકાર (પરિવિણ્ણીની વસત)	૫૪
૮ પદ્મનાભ (કાન્હડેનુ ધુલ, કાન્હડેનુ વધામણુ)	૫૬
૯ કવિરત્ન ભાવિણ (શ્રી રામમાલલીલા, શ્રીબાલકૃષ્ણની લીલાના ૫૬, કૃષ્ણવિણિ, ચદ્રાપીડને જોવા ઉમટેલા નારીસમૂહ)	૫૬
૧૦ વીરસિંહ (ઉમાનો માતાને જનાન)	૮૬
૧૧ લીમ (વૃદ્ધાવનની કોઝઓ)	૮૮
૧૨ જનાઈન ત્રવાડી (ઉમાનુ આકૃષ્ટ)	૯૦
૧૩ નરપતિ (પરભીમુખ નદરાય)	૯૧
૧૪ કીકુવસહી (અગદવિણિ)	૯૩
૧૫ ધસર (ધંધર) બાગેર (નામમહિમા)	૯૬
૧૬ માંડળ ખંધારો (હાસ્યપીથીના ઉખાણા, મૂર્ખપીથીના ઉખાણા)	૯૭
૧૭ શ્રીનર (શિવ-બીવડી)	૯૮
૧૮ સુનિ ભાવણસમય (વિમળનો શાળામા પ્રવેશ, શ્રી સુદરીના લક્ષણ)	૧૦૨

✓ ૧૯ ભક્તરાજ નરસિંહ મહેતા (સુદામાચરિત્ર, હરિજનોને ધેર
ઓરત, વૈષ્ણુમળન, વહાનો પ્રેમને વસ થયા રાજરે,

ત્રેભરસની યાચના, નાગદમન, પરચુરણ પદ્ય, પ્રભાતિયા,
જાળગીવાનાં પદ્ય, શૃંગારના પદ્ય, શ્રીકૃષ્ણનો રમ
ગોપીઓ રોકે છે, નોગીકુ જર, નારી જન્મની પ્રશસા,
મોહિની-સ્વરૂપ)

૧૦૮

- ૨૦ ઉદ્ધવ : (બાલકાંડની પ્રતિગા) ૧૩૫
- ૨૧ ભક્ત-કવિયત્રી મીરાંબાઈ (મીરાંબાઈની પદ્યવલી) ૧૩૬
- ૨૨ નાકર . (કુધિછિર-દ્રોપદીનો સવાદ) ૧૪૬
- ૨૩ ગણપતિ . (વિરહના માસ) ૧૫૨
- ૨૪ ચતુર્ભુજ . (શ્રીકૃષ્ણનું મથુરાગમન) ૧૫૪
- ૨૫ દેશવદાસ કાયસ્થ . (એલિવજનો સદેશ) ૧૫૬
- ૨૬ કવિ બ્રેહ્મદેવ : (ઉદ્ધવનો ઉપદેશ) ૧૫૭
- ૨૭ હીમ વૈષ્ણવ (ગોપી-વચન) ૧૫૮
- ૨૮ વસ્તો ડાહિયો (શુકદેવજીની માતાનું આકૃંદ) ૧૬૦
- ૨૯ વિષ્ણુદાસ ખંભાતના : (જનોદાનુ લાવરુ) ૧૬૧
- ૩૦ ગોપાળદાસ વણિક : (૨ન્દાવન) ૧૬૪
- ૩૧ વજરાજ . (રસમજરી) ૧૬૬
- ૩૨ નયસુંદર : (ત્રિભ-વિભોગના મુખાપિત) ૧૬૭
- ૩૩ વર્જિયો . (કુદ વર્ણન) ૧૬૮
- ૩૪ કૂદ : (કિંમણીના શૃંગારનું વર્ણન) ૧૬૯
- ૩૫ સમયસુંદર : (વસંતવિદ્યા) ૧૭૦
- ૩૬ સંઘવી મધુભદાસ . (સુભાષિતો) ૧૭૧
- ૩૭ શિવદાસ (દ્રોપદીનું સ્વયંવરમાં આગમન) ૧૭૩
- ૩૮ મુરારિ (બેનાની વિભાસણ) ૧૭૪
- ૩૯ શિવાનંદ દેવાગી . (અપરાધકામાં મોત, શિરનું ૩૫,
મરમો, આરતી) ૧૭૭
- ૪૦ જ્ઞાની કવિ અખો . (અનુભવજિદુ, વિવિધ અનુ-ગાથા
અન, કવિ અન) ૧૭૮
- ૪૧ નરહરિ : (અતડાને હરિમંજ, વિચિત્ર) ૧૮૫
- ૪૨ ગોપાળદાસ : (બુદ્ધિવંદને વિખામણ) ૧૮૭

૪૪ આનંદઘન (લાલાનંદણ) : (રામ કહો રહેમાન કહો, કંચનવરણો નાંહે, જિનગતવન)	૧૯૦
૪૫ સુરભટ્ટ : (કલિયુગનો મહિમા)	૧૯૨
૪૬ માધવદાસ : (રુકિમણી-સ્વયંવર)	૧૯૩
૪૭ ભાણુદાસ : (ગગનમંડળની ગાગરડી)	૧૯૫
૪૮ માધવ : (રૂપાનો હપ)	૧૯૭
૪૯ વિદ્યનાથ જાની : (કુચરણ કાલારે, મોસાળ)	૧૯૮
૫૦ વિનયવિજય : (રાજુલમતીનો ઉપાવંલ, સામગિયા નેમણ)	૨૦૫
૫૧ યથોવિજય : (મહાવીર-ગ્તવન, ઝપલ-સ્તવન)	૨૦૭
૫૨ રતનજી : (માંતાપિતા ચેનૈયાનું મસ્તક ખાડે છે)	૨૦૯
૫૩ કવિશિરોમણિ ઝમાનંદ : (મુદામાચરિત્ર, નરસિંહ મહેતાની દૂડી, ગધિકાના વિરહના બાર માસ, રણુવંગની તૈયારી, નળાખ્યાન)	૨૧૧
૫૪ ઘનદાસ : (અનુનગીતા)	૨૫૫
૫૫ ઝપલસાગર (શ્રી રથુનિભદ્ર-કૌસ્થા સવાદ)	૨૫૯
૫૬ રતનેશ્વર : (રાધાકૃષ્ણના મહિના)	૨૬૨
૫૭ ઉદયરાવ : (કોંકની સમ્રાજય, માનની સમ્રાજય, જિન સ્તવન, બોલ બોલ રે પ્રીતમ)	૨૬૫
૫૮ કાંતિવિજય : (રાજુન ભીજે નેવયે)	૨૬૭
૫૯ વલ્લભ ભટ્ટ : (ચણુગારનો મરખો, કળેકરનો ગંગો)	૨૬૮
૬૦ શામળ ભટ્ટ : (ભદ્રામામની, પરચુગ્ધુ છપ્પા)	૨૭૬
૬૧ રાજે : (ગોપીનો કાગળ, આજની ઘડીરે રણિયામણી)	૩૧૧
૬૨ જિનવિજયજી : (રાજુલમતીનો વિરહ)	૩૧૨
૬૩ રતનો ભાવસાર : (મુજીવિરહના મહિના)	૩૧૪
૬૪ પુરીઆર્થ : (ધનુપલગ, રીતાવિદાય)	૩૧૮
૬૫ પ્રીતમદાસ : (હરિનો મારગ, સતકુપા, પ્રજુથી પ્રીત ન કીધી, કપાકપદ્મ, નોતમ વયમા)	૩૨૦
૬૬ તુલસીરામ (લજ્જતરામ) : (ઉત્તરા-અગિમન્યુ સવાદ)	૩૨૩
૬૭ ગોવિન્દરામ : (ઉપદેશના ચન્દ્રાવળા, અવીખા પગણ)	૩૨૬
૬૮ ધીરો ભગત : (પ્રમ, કૃષ્ણ શું કહે છે રે નેને રામ રાખે રે, તરણા ઓમે કુગર રે)	૩૨૯

- ૬૯ ગવરીબાઈ (સુખસાગર શિવગજ, ધ્યાનુભવ) ૩૩૨
- ૭૦ ગણછાડ ભક્ત (દિનમા દીવે કરો, અનદેવ) ૩૩૩
- ૭૧ નરભોરામ (નિથે કરો રામનુ નામ, નાપુ આપે નરભો રે,
છપા) ૩૩૫
- ૭૨ રબુછાડછ દીવાન (મહિાસુર-મર્દન) ૩૩૭
- ૭૩ નિરાંત ભક્ત (આતમદરથી મનને) ૩૪૦
- ૭૪ હરિદાસ (ગરુડે ચડી આવજો ગિરધારી, રામને રિસારી) ૩૪૨
- ૭૫ બાપુસાહેબ ગાયકવાડ (નામ જોયે જાણુ રે, સાતિ
પમાડે તેને સત કહીએ,) ૩૪૪
- ૭૬ બોજો ભગન (દ્રૌપદીની પ્રાર્થના, જગતના બાપા, ભજ
લે ને કિરતાર) ૩૪૬
- ૭૭ ગિરવર (કોચત્યાનુ આરૂદ,) ૩૪૮
- ૭૮ મનોહર સ્વામી (પ્રભુ તને પ્રસન્ન તે ક્યમ થાશે ?) ૩૫૧
- ૭૯ સુખાનંદ (સત સમાગમ હુ તો છુ ધણુ નમરની નાર,
હરિને જોઈ) ૩૫૩
- ૮૦ નિષ્કુળાનંદ (જનની જીવેરે ગોપીચંદની, ત્યગ ન દેકે
વૈરાગ્ય વિના, જગત વસા-નુ રે જોગીએ) ૩૫૫
- ૮૧ બ્રહ્માનંદ (આ તનરગ પતન સરીખે, ઘડો રહેને ચોર
દેવના, નારાયણ સુખકારી, છિરસાટે નટવરને
વરિયે, રસિતોનાવ) ૩૫૭
- ૮૨ પ્રેમાનંદ સ્વામી (સદગ્ગનંદ-વિભોગ નહિ મેલુ સુદર
સ્થાન ૧ ઘડો થાય) ૩૬૦
- ૮૩ દેવાનંદ સ્વામી (માથે નમાસ વાગે, દુનિયામાં ગભો) ૩૬૩
- ૮૪ જનીબાઈ (પીકેછ) ૩૬૪
- ૮૫ દીનાબીબાઈ (રણુઓના દોદડ) ૩૬૫
- ૮૬ મીઠા (શીશુચુની મોગલી) ૩૬૮
- ૮૭ કૃષ્ણાબાઈ (તરુમણ સીના સવાદ) ૩૬૯
- ૮૮ નાગર (ગિરધરનુ પદ) ૩૭૩
- ૮૯ ગેમવદાસ (હરિને ભગતા, હરિ ભજવાનો મનોરે સજા) ૩૭૪

૬૧ લવાન ભક્ત : (મદોદરીની શિખામણી)	૩૭૬
૬૨ રઘુનાથદાસ . (જોધવજીને સદેશો, શામળિયા વહાવા રહેલો વેગળા રે)	૩૭૭
૬૩ જીવજીદાસ (ભજનનો વહેપાર, તમે સાચના સગાથી રે, ગુરુમહિમા)	૩૮૦
૬૪ જૈન કવિયજ્ઞ - (નિમરાજીય ખારમાસી)	૩૮૨
૬૫ વીરવિજય . (હિતશિક્ષા)	૩૮૪
૬૬ હરિભટ્ટ : (હાલરજી)	૩૮૬
૬૭ રાધાખાઇ . (દરશન દે)	૩૮૮
૬૮ રસિક કવિ દયારામ . (મીરાચરિત્ર, હનુમાનગરુડ સવાદ, ગીતની રીત, પ્રેમભક્તિ, શુદ્ધ પ્રેમ, બિહારીનાથ, આઠ ફૂવાને નવ વાવડી, સ્થામ રમ સમીપેન જાણુ, પ્રેમપરીક્ષા, વાસવડી, વિરહવિલાસ, નંદનો ઝોરો, બોલે મુગમાં શુ દીહું ? ચતુર વર વરિયે, પરમુગ્ધ ૫૬-મરખા)	૩૮૯
ચરિશિષ્ટ ૧ જી સ ધિકાલના કવિઓ (કનિછોટમ, મપિરાજ, મણુપતરામ, કાજી અનવરમીયા, વ્યાસ વલ્લભરામ)	
ચરિશિષ્ટ ૨ જી વણુકો (વસતીચુંન, રાજસલા)	

શુદ્ધિ

પૃ. ૧૬૯ ઉપર કવિનું નામ કૂટ જપાણું છે તેને બદલે '૧૬' વાંચવા
વિનંતિ છે



ગુજ્જર ગ્રંથભવન

ગુજ્જર ગ્રંથભવન તમ્હી આજ મુધીમાં નીચેનાં પ્રકાશનો
બહાર પડ્યાં છે

ભાલણનાં પદ

સંપાદક : જેઠાલાલ ત્રિવેદી

ભાલણ અને નરસિદ્ધયુગના અસ્તિત્વવિષયક મત-પ્રેમા આ મુદ્ધવાન પુસ્તકે
મોટી કાન્તિ આપી છે વળી આ પુસ્તકમાં સપાનિત થયેનાં વાતસત્પરસથી
પરિપૂર્ણ ભાનણનાં પદ આપણી જૂની કવિનાનો એક આસ્વાદ્યેભ્ય વિભાગ
મુદ્ધલ કરી આપે છે અને- વિદ્વાપૂર્ણ પરિશિદ્ધો તથા કવિજન અને
દિગ્દર્શ સાથેના આ પુસ્તકને અનેક વિદ્વાનોની મુક્ત પ્રશંસા સાપડી છે.

મૂલ્ય રૂ. ૩-૦૦

અક્ષર

કર્તા : જેઠાલાલ ત્રિવેદી

શ્રી ત્રિવેદીનો આ અભિનવ કાવ્યઅદ્વય, જનિ અને માધુર્યયુક્ત નાના-
મોટા હર હા થો ગજૂ કરે છે સર્વજ્ઞ અને ચોટદાર કાવ્યોની અગ્ર ખૂબી
અહીં જોવા મળે છે

કિ. રૂ. ૩-૦૦

પક્ષાગપુષ્પ

કર્તા : જેઠાલાલ ત્રિવેદી

(નવનિર્મિત-સમ્રાટ)

કિ. રૂ. ૩-૦૦

રાજરાજેન્દ્ર

કર્તા : જેઠાલાલ ત્રિવેદી

(અનિવાર્ય નવરસ)

કિ. રૂ. ૫-૦૦

મંદારમાલા

કર્તા : જેઠાલાલ ત્રિવેદી

(મુક્ત-સમ્રાટ)

કિ. રૂ. ૧-૫૦

પ્રાપ્તિસ્થાન

ગુજ્જર ગ્રંથભવન દાર્યાગિર

કુવારા સામે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ

જનના મુજબી

સ્વ. મણિલાલ શાસ્ત્રીના ત્રિવેદી નિધિવાલા, ગુજ
કાવ્ય અને રંગાદી કાવ્ય એસોસીએશન, વડનગર

પુરોવચન

આચાર્ય હેમચન્દ્રનો સમયથી માંડી અરાદમા સૈકા સુધીના ભાષાવિકાસ તેમજ સાહિત્યિક વિકાસનો વિધારસિક વાચકને કંઈક ખ્યાલ આવે એ દષ્ટિએ જૂના ગુજરાતી ગદ્યપદ્ય સાહિત્યની, ઐતિહાસિક કાંઈ કૂવગૂંથણી કરવાની એક યોજના સને ૧૯૩૩માં ગુજરાત વનોકીયુલર સોસાયટી (ગુજરાત વિદ્યાસભા) ના તે સમયના પ્રમુખ સ્વ. કેશવલાલ હર્ષદરાય પ્રવ બને સહાયકમંત્રી સ્વ. હીરાલાલ પારેખ સાથે ચર્ચા કરીને એ સંસ્થા સમક્ષ મેં રજૂ કરી હતી (જુઓ: સ્વ. હીરાલાલ પારેખ દ્વૃત ' ગુજરાત વનોકીયુલર સોસાયટીનો ઇનિહાસ ભાગ ૩, પૃ. ૭૦). પરંતુ સંલોગવશાત્ એ યોજના કાર્યરૂપે પરિણત થઈ શકી નહિ

એએક વર્ષ પહેલાં મારા મિત્ર શ્રી બેઠાલાલ ત્રિવેદીએ ' પ્રાચીન કાવ્યમંજરી ' પ્રગટ કરવાના એમના નિર્ણય વિષે વાત કરી ત્યારે મારી પેલી જૂની યોજના પ્રકારાન્તરે મૂર્ત થતી મને દેખાઈ અને મેં એને હાકિંક અનુમોદન આપ્યું. ' પ્રાચીન કાવ્યમંજરી 'ની રૂપરેખા ત્યારે બાઈ ત્રિવેદી પાસે તૈયાર હતી અને એને છેવટનું સ્વરૂપ તેઓ આપતા હતા. એ કામ અંગે તેઓ વડોદરા પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિરમાં આવ્યા તે વખતે આ અંગે ઠીક ઠીક ચર્ચા કરવાની તક અમે બંનેએ લીધી હતી.

હેમચન્દ્રથી દયારામ સુધી આશરે સાતસો વર્ષમાં વિકસેલા સાહિત્ય અને સાહિત્ય પ્રકારોનું તેમજ એ સમયમાં થયેલા વિશિષ્ટ કવિઓ કે લેખકોનું પ્રતિનિધિત્વ આરસો સવાચારસો

ધાનાંના સંપાદનમાં જાળવવાનું હોય ત્યારે સંપાદકની મુશ્કેલીઓ અનેકવિધ હોય છે. છતાં બાઈ ત્રિવેદીએ એ કામ સફળતાથી પાર પાડ્યું છે. તેઓ આજીવન વિદ્યાવ્યાસગ્રી છે. ઠરિતા, નવલિકા અને નવલકથા જેવાં સાહિત્યરૂપોના સારા નમૂના તેમણે આપ્યા છે, પણ એ સાથે તેમનો વિશિષ્ટ રસ જૂની ભાષા અને માહિત્ય પરત્વે છે. ‘ભાલણનાં પદો’ના સંપાદન અને તે સાથેના ભાલણવિષયક અભ્યામલેખ દ્વારા તેમનો એ રસ શુજરાતને સુગિહિત છે. સ્વાધ્યાયને પૂરતો સમય આપી શકાય એ માટે મામલતદાર તરીકેની સરકારી નોકરીમાંથી નિવૃત્તિસમય મહેવાં જ એમણે સ્વૈચ્છિક મુક્તિ મેળવી છે. એ પછી એમના સ્વાધ્યાયના પ્રથમ ફળ રૂપે ‘પ્રાચીન કાવ્યમંજરી’ જેવી સરસ અને ઉપયોગી કૃતિ આપણને મળે છે એ આનંદની વાત છે. ત્રીસેક વર્ષ પહેલાં પ્રગટ કરેલા પોતાના પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહને બાઈ ત્રિવેદીએ નૈસર્ગિક નમ્રતાથી ‘કાવ્યાં ફળ’ એવું નામ આપ્યું હતું. ‘પ્રાચીન કાવ્યમંજરી’ ને ‘પાકાં ફળ’ એવું વૈકલ્પિક નામ આપવાનું હતું પસંદ કરું.

‘પ્રાચીન કાવ્યમંજરી’ ને હું આવકાર આપું છું; અને સામાન્ય સાહિત્યરસિકો તેમજ અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓને તે વિનિયમીને આકર્ષક અને ઉપયોગી થશે એમ મનું છું.

પ્ર-૧ વિદ્યામંદિર,
વૌદરા
૬ એપ્રિલ, ૧૯૬૫

}

લોગીકાલ જ. સાંડેમરા

અવેશક

પ્રાચીન-મધ્યકાલીન કવિતાનું વિહંગદર્શન

પ્રાચીન-મધ્યકાલીન કવિતાનું અવલોકન કરનારે તેની પદ્યાર્થભૂમિકા તરીકે ગુજરાતી ભાષાને હિદયમ અને વિકાસ પાલું અવલોકવો જોઈએ. ગુજરાતી ભાષા કેવી રીતે અને ક્યારથી શરૂ થઈ અને તે જુદા જુદા સમયે કેવા સ્વરૂપે ધારણ કરતી ગઈ તે ઇતિહાસ રસપ્રદ છે. આ રથને તેનો વિસ્તાર કરવો 'શક્ય' નથી એટલે આછી રૂપરેખા જ રજૂ કરીએ છીએ.

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત

ગુજરાતી ભાષાનું મૂળ શ્રેષ્ઠતા શોધતા આપણે સ્વાભાવિક રીતે જ ભારતીય આર્યોની ભાષા સમીપ જઈ પહોંચીએ છીએ. આર્યો કિંદમાં આગળ તે વખતે પોતાની સાથે તેમની ભાષા પણ લાવેલા. તે ભાષાને સંભવતઃ ખાતર આપણે ભારતી ભાષા નામે ઓળખાશું. આર્યો કિંદમાં નિવાસ કરી રહ્યા હતા તેમની ભારતી ભાષામાં આર્યેતર પ્રગતી સ્થાનિક બોલીઓના શબ્દો અને વિકારો પ્રવિષ્ટ થવા લાગ્યા. ઋગ્વેદમાં આ જાતના અંશો લગી ગયાનું ડૉ. સુનીતિકુમાર એટરજીએ બતાવેલું છે.*

આ રીતે આર્યોની ભારતી ભાષામાં સ્થાનિક બોલીઓના પ્રભાવે રૂપાંતર થવા લાગ્યું. સાથે સાથે સંભાષના નીચલા ઘરમાં આર્યેતર અને વેદકાલીન આર્ય ભાષાના સંમિશ્રણ રૂપે એક નેવી ભાષા (કદાચ બોલી-Dialect) પ્રગટ થવા લાગી. આ નીચલા ઘરની ભાષાને પ્રાથમિક પ્રાકૃત નામ આપી શકાય. પાણ્ડિના સમયમાં આર્યોની વૈદિક ભાષામાંથી વિકાર પામેલી શિષ્ટ અને ઉપલા ઘર્જની ભાષા વધુ વિકાર પામે તદિ તે માટે તેને સંસ્કાર આપીને તેનું વ્યાકરણ રચવામાં આવ્યું. આ વ્યાકરણ-બદલ સંસ્કાર પામેલી ભારતી ભાષા 'સંસ્કૃત' નામથી ઓળખાવા લાગી. આ રીતે સંસ્કૃત બનેલી ભારતી ભાષા સ્થિર સ્વરૂપ પામી અને તે સાહિત્યના પ્રધાન સંસ્કરણ વાહન બની.

* Indo-Aryan & Hindi P. 54

+ " ભાષાશાસ્ત્ર પદ્ય પૃ. ૨. ૧. ૧૧૬

આ સ્ત્રી ભાગ પ્રાકૃત સરે ખાસ ગળથ ધરાવે છે એટલે હવે પ્રાકૃતની વાત કરીએ પ્રાકૃત ખરી રીતે જોઈએ તો પાણિનના સરકૃત કરતા ધણી જૂની છે વૈદિક ભાષામાં તેના જે ઉપો આમેજ થયેના છે તે પ્રાકૃતનું પ્રગૈનકાસિકપણ સિદ્ધ થયે છે પ્રાથમિક પ્રકૃત સાહિત્યિક ભાષા તરીકે સ્વીકારાયું જાણવામાં નથી પણ દૈતીરિક પ્રાકૃતની બીજી જૂમિકાના સ્વરૂપો આપણને જૂનામાજૂની પાત્રો ભાના અને અર્ધમાગધીના અરો તરીકે મળી આવે છે આ પ્રાકૃતનું સ્વરૂપ રાજમાન્ય તથા સાહિત્યમાન્ય થયાનો મોક્ષ પુરાવો અરોડના લેખો ઉપરથી તથા અર્ધમાગધીમાં પ્રાપ્ત થતા જૂનામા જૂના સાહિત્ય પરથી મળી આવે છે આનો સમય સિધ્ધિ રીતે ઈ સ. પૂર્વે ૬૦૦ થી ઈ સ. ૧૦૦ સુધીનો ગણી શકાય અપભ્રંશ

પાણિનિ વ્યાકરણ રચાયા પછી સરકૃત ભાષામાં વિભર મતા અટકી ગયા પણ હો ભાગ પ્રાકૃતનો પ્રવાહ તો સમયની સાથે સાથે વહેતો જ રહ્યો પરિણામે જુદા જુદા પ્રતિભા પ્રાકૃતનાં અન્ય સ્વરૂપો અસ્તિત્વમાં આવી તો શૌરમેની, મહારાષ્ટ્રી, માગધી પૈરાયી વગેરે પ્રાકૃતોનો સમાવેશ થાય છે આનો સમય ઈ સ. ના બીજા સતમથી છઠ્ઠા સુધીનો ગણી શકાય હાથી દસમાં સનકના અત સુધીનો સમય અપભ્રંશોનો ગણાય છે અપભ્રંશ એટલે વિકૃત યથેદી, જરા પામેનો ભાગ એવો અર્થ થાય છે ખરી રીતે તો આ વિભર કે જરા નહિ પણ ભાષાનો સ્વભવિક વિકાસ હતો એમ ભાષાશાસ્ત્રીઓ માને છે અને તે યથાર્થ છે

આ રીતે પ્રાકૃતમાંથી અપભ્રંશ ભાગ અસ્તિત્વમાં આવી અને ઈ સ. ના પાંચમા જુદા સંક્રમાં તો તે સાહિત્યની ભાષા બનેલી જણાય છે

મહાકવિ કાનિદાસના 'વિભોવર્ધીય' નાટકમાં ઉન્નત પુરવાના મુખમાં મુકાયેલા અપભ્રંશ પછોને ક્ષેપક ગણવાનું વલણ વિદ્વાનોમાં છે પણ સ્વિકૃતિસનના પાંચમા-છઠ્ઠા સંક્ર આપણને રચાયેલા સમયસ મળિત વિસ્તૃત પ્રાકૃત કથમય 'વસુવે દિલી મના એક પદમાં' 'કરિપિ' 'ગેળુરિપિ' વગેરે રૂપો પ્રયોગ્યેલા છે તે સાહિત્યમાં અપભ્રંશના પ્રયોગના ઉપદ્રવ પ્રવીનનમ નમૂના ગણી શકાય.

પાસિં કરિપિ ચરિંસિય રેવા-પય-પુનિમયં
સેરિયં ચ ગેળુરિપિ સમિ-પસ વસિયં ।

મધ્યં સુયં પિ એકલિયં સચલિ-નિવલિયં :

સંવરત્તિં ઘોરેષ્ઠ સમાણ-સવલિયં ॥

[તે (ધર્મિલ નામે પુરુષ) પાડી પાસે લઈ, રેવાના પાણીથી ભરેલી ચન્દ્રની કાન્તિ જેવી ભિન્નગી ખડી લઈ, શયનમાં દિલગીર થઈ સૂતેલી મને એકલી મૂંઝી 'સમાન-સવલ' એ ધ્યાકરણે લાગ આપી રાતે ગોખે છે.]

નવમા દસમા શતકમાં અને ત્યાર પછી, સૌરસેની અથવા પશ્ચિમી અપભ્રંશ ઉત્તર ભારતની-ગુજરાત અને પશ્ચિમ પંજાબથી બંગાળ સુધીની કાવ્યક્ષમ મહાન સાહિત્ય લાખા બની ગઈ. આ સૌરસેન અપભ્રંશમાંથી આપણી ગુજરાતી ભાષા તેમજ હિંદી અને મારવાડી ભાષા ભિતરી આવી છે. અપભ્રંશમાંથી વર્તમાન પ્રાદેશિક ભાષાઓની સંક્રાન્તિનો પ્રારંભ અગિયારમા શતકથી થયો.^૧

અપભ્રંશની પુત્રી ગુજરાતી

આ રીતે ગુજરાતી અપભ્રંશની પુત્રી છે; અને અપભ્રંશનાં મૂળ પ્રાકૃતમાં રહેલાં છે. અપભ્રંશની પ્રાદેશિક વિશેષતાઓ બહુ પ્રાચીન કાળથી શરૂ થઈ ચૂકી હતી. ઈ. સ.ના આઠમા સૈકામાં રચાયેલાં ઉદ્યોતન સ્મરિકૃત પ્રાકૃત કથા-ત્રય 'કુવલપમાલા'માં ભારતના મિન્નલિન્ન પ્રદેશોની ભાક્ષણિકતા રજૂ થઈ છે. તેમાં ગુર્જર-વણિકની ભાષાની ભાક્ષણિકતા પણ "લુક્ટે રે લલ્લક્ટ" એ શબ્દોમાં આપી છે. તે ઉપરથી સમજાય છે કે ગુજરાતની ભાષાનું પ્રાદેશિક વ્યક્તિત્વ એ સમય સુધીમા આકાર પામી રહ્યું હતું.

શ્રી. હેમચંદ્રચાર્ય (ઈ. સ. ૧૦૮૮-૧૧૭૨) પોતાના "સિદ્ધહેમ" આકરણમાં જે અપભ્રંશ કુહા ટાંકે છે તેની ભાષાને સ્વ. કેશવલાલ કુવ 'પ્રાચીન ગુજરાતી' કહે છે. એ કુહાઓની ભાષા ગુજરાતી, હિન્દી અને રાજસ્થાની એ ત્રણેની નજીકની પુરોગામી જેવી છે. આ સૌરસેન અપભ્રંશમાંથી બોલીબેદને કારણે મજાપ્રદેશનો આસીર અપભ્રંશ, રાજસ્થાનનો મરુ અપભ્રંશ, અને ગુજરાતનો નાગર કે મૌજર અપભ્રંશ અસ્તિત્વમાં આવ્યો એમ વિદ્વાનો માને છે.^૨ શ્રી. કે. કા. શાસ્ત્રી તો આ. હેમચંદ્રના અપભ્રંશને જ મૌજર અપભ્રંશ કહેવામાં બાધ મણુતા નથી.^૩

૧: ગુજરાતી સાહિત્ય (અપભ્રંશીન) ૫. ૪. ૨: એન ૫. ૫. ૩: આપણા

આ રીતે સ્વ નરસિંહરાવ દિવેટિયા જેને 'અંતિમ અપધ્ય' કે 'ગૌર્-અપધ્ય' અને ડૉ. રેસિટરી 'નૂની પશ્ચિમ રાજસ્થાની' (Old Western Rajasthan) તરીકે ઓળખાવે છે તેમાંથી ગુજરાતી ભાષાનો જન્મ થયો છે ત્રી ઉમાશંકર જોશીએ એ ભાષાને માટે "મારુ-ગુર્જર" નામ મૂક્યું છે તે ખલુ આપણી ભાષાના રાજસ્થાની ભાષા સુધેના સંબંધનો તથા સંદિશાર વાત્સાનો યોગ નિર્દેશ કરે છે

ગુજરાતી ભાષાના યુગ

ગુજરાતી ભાષાનો વિકાસક્રમ સમજાવવા માટે અં કેશવલાલ મુલે ત્રણ સમયવિભાગ પાડ્યા છે તે કહે છે "વાસ્તવિક રીતે ગુજરાતી ભાષાના ત્રણ યુગ છે ૪ સનના દસમાં અધિવાગ્ય સતતથી ચોદમ્મા ચતક સુધાનો પહેલો યુગ પદરમાં ચતકથી સતરમાં ચતક મુડીનો બીજો અને તે પછીનાં ચતકનો ત્રીજો પહેલો યુગ ભાષાને અપધ્યન કે આ લિન ગુજરાતી નામ આપ્યું છે છે બીજા યુગની ગુજરાતી ને સામાન્ય રીતે દ્વાપમા 'નૂની ગુજરાતી'ના નામથી ઓળખાય છે, તેને અપધ્યન ગુજરાતી કહેતી યોગ છે ત્રીજા યુગની ગુજરાતીને અર્ધચીન ગુજરાતી સરખા આપવામાં મનમેદ દોષ જ નહિ ૪ સ્વ મુલે પહેલા આ યુગોમાં ૨૧ ન સિદ્ધાંતે થોડી વીગતો પૂરી ભાષાના વિકાસક્રમની રેખા વધુ સ્પષ્ટ કરી છે ૫

ખજુ આ મમય મર્ણદાએ ધિનિગૂત નધી જ એ રિતે ૨૮ નરસિંહરાવ વધાર્યું કહે છે કે, ભાષાના પ્રવાદને વચમાં બીજો આધારિ ઓળાવ નરિ, એમાં તો એક રસપમાંથી અન્ય સ્વરૂપમાં મકમલુ અણુ દીધુ થો જ ભવ છે અથી આપણે ૨૧ કેશવલાલ મુલના સંગ્રહ ગુમ-રિમ,મ પ્વાતર્મ રાખીયું તો ખજુ ભવનો વિકાસક્રમ આજના દરકત નરિ આરે.

‘આશ્રુસિ’માં મળે છે. ‘પુરાતન પ્રજાસંઘ’માં ઉપ્પૂત થયેલા રાણકદેવીના દુહાઓમાં પણ ગુજરાત શબ્દનો પ્રયોગ છે. ‘પુરાતન પ્રજાસંઘ’ની સંકલના સં. ૧૨૬૦ માં થયેલી છે; અને રાણકદેવીના દુહા તો લોકસાહિત્ય છે એટલે તેમાંના આ પ્રયોગ નિઃશંક સં. ૧૨૬૦ કરતાં પ્રાચીન હોઈ શકે. . . .

પણ આ શબ્દો અચર્ય થતા પહેલાં લાંબા વખતથી લોકભાષામાં તે પ્રચલિત હશે, એમ અનુમાન કરવું, અયોગ્ય નથી. ગુજરાતી ભાષા માટે ‘ગુજરાતી’ શબ્દ સહિત્યમાં પહેલવહેલો કવિ પ્રેમાનંદના “નાગદમણ” (દશમસ્કંધ)માં પ્રયોગ્યેનો છે:-

“રૂઢે ઉપની માહારે અભિલાષા, આંધુનાગદમણ ગુજરાતીભાષા”
આની પહેલાં આપણા કવિઓએ ‘ગુજરાતી’ શબ્દ ભાષા માટે વાપરેલો મળી આવતો નથી પણ કવિ ભાલજી તેના નળાખ્યાન તથા કાઠબરીમાં અને દશમસ્કંધમાં “ગુર્જર ભાષા” એ શબ્દ વખતોવખત વાપરીને તે તેના સમયમાં ચલણી નાણા જેવો રોવાનું બતાવી આપ્યું છે.^૧ આ સમયે ગુજરાતવાસી માટે ‘ગુજરાતી’ શબ્દ વપરાતો હોવાનું આપણે બાબુજીએ જીએ. એટલે ગુજરાતીની ભાષા માટે પણ ‘ગુજરાતી’ શબ્દ અવશ્ય પ્રચારમાં હોવો જોઈ એ પણ સંસ્કૃતનો કુશળ પડિત માતૃભાષાને માટે સામાન્ય (ગુજરાતી) શબ્દ ન વાપરતાં ‘ગુર્જર ભાષા’ શબ્દ વાપરવામાં ગૌરવ લેતો હોય એમ અનુમાન થાય છે. આપણા યુગમાં સ્વ. નાન સાસ દે કવિ જેના ‘શુશ્રુષવ ગુર્જર દેશ’ એવો પ્રયોગ કરે છે અને તેજ રીતે ભાલજી ‘ગુર્જર ભાષા’ શબ્દ વાપરેલો અને તેથી લોકભાષામાં તેનો ‘ગુજરાતી’ એવો અર્થ થાય. મનલગ્ય કે ભાલજીના સમયમાં લોકમુખે ‘ગુજરાતી’ તરફ આપણી ભાષા ઓળખાતી હશે એમ માનવામાં હરકત જણાતી નથી. સ્વ. રામલાલ મોદી પણ ભાલજી ‘ગુર્જર’ શબ્દ લખ્યો છે તે સંસ્કૃતના મોદને લીધે લખેલો છે અને ભાષાને

૧: અવનિરુત્તી (૪ સ ૯૭૦ થી ૧૦૩૧-વિ. સ. ૧૦૨૬ થી ૧૦૮૭) એ દિ-દુસ્તાન વિવેના પાતાના અરગી મથમાં તેની પૂર્વેના કેટલાક ગુજરાતીનો નેમ ‘ગુજ’ (Guzr) નહી પણ ગુજરાત’ (Guzrat) એવું નામ આપ્યું છે. એ દાવા આપ્યું સદી પણ બૂરો વહેજે જણી સમાય.

૨: બુઝે: ‘પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં ગુજરાતના લક્ષ્યો -’ “દતિદાસની કેશ” (ડો. હરિશ્વર)

૩: ભાલજીનાં ૫૬ પૃષ્ઠે છે .

‘ગુજરાતી’ નામ મળેતું હતું એમ ગણવા સમન છે^૧ મતનન કે પ્રદેશ અને પ્રદેશના સંજોગો માટે ગુજરાત અને ગુજરાતી શબ્દ વપરાવા લાગ્યા ત્યારથી જ કદાચ લાપા માટે પણ ‘ગુજરાતી’ શબ્દ પ્રયુક્ત થવા નાગો હશે.

ગુજરાતી સાહિત્યનો પ્રારંભ (સોલંકી યુગ)

ગુર્જરાત પાટનગર ભિન્નમાન (શ્રીમાન) હતું એ પ્રજામાંથી છૂટે પડેલો એક વર્ગ ગુર્જર નામે ઓળખાતો હોવાનું મનાય છે. ઈ. સ. ૯૫૩ ની આસપાસ ગુર્જરાએ ભિન્નમાન છોડ્યું અને મૂળરાજ નોનકોએ અણ-હિલવાડ (પાટણ) ની રાજસભા કબજે કરી ગુર્જરાત ઉપર પોતાની સત્તા જમાવી આ ગજવશ મોનકો નામથી ઓળખાતો અને તે વડના લગભગ ૩૦૦ વર્ષના નાજાવમાં ગુર્જરાત મુખી, સમળ, સમૃદ્ધ અને વિદ્યા, કલા તથા જ્ઞાનમાં પણ પ્રગતિ પામ્યું.

સોનકી સિદ્ધરાજ અને કુમારપળના સમયમાં ચર્ચાગત સમર્થ વિદ્વાન જૈન સુરિ હેમચન્દ્રાચાર્યના હસ્તે ગુર્જરાતમાં એક મહાન સારસ્વત સત્ર મળ્યો અને મૂળરાજના સમયથી શરુ થયેલ સાહિત્ય-મથના સર્વતોભાવ વિનાસ પામી ગુર્જર અપભ્રંશ ગુર્જરાતીઓ મગે ગર્વનો વિષય બન્યો. ગુર્જરાના ભાષાભિમાનની પ્રશંસા ઈ. સ. ૧૦૧૪માં અતીપતિ બોજા જેવા વિદ્વાને પણ કરી છે તે લખે છે “ ઘાત્રણ નુચ્ચન્તિ દ્યેન કાચેન ગૌર્જરા । ” ગુર્જરા પોતાના અપભ્રંશથી જ આનંદ પામે છે, બીજાના અપભ્રંશથી નહિ. આ રીતે હેમચન્દ્રના સમય પૂર્વે પણ ગુર્જર અપભ્રંશની ખ્યાતિ માગવા મુખી પડેલી હતી. એને મૂળરાજ મોનકોના રાજ્યારોહણ ૬૧૩ (ઈ. સ. ૯૫૩) થી ગુર્જર અપભ્રંશનું સારી રીતે ખેગણુ શરુ થયું હશે એમ કહી શકાય હેમચન્દ્રાચાર્યે આપેલા અપભ્રંશ દુલ પથુ તેના જન્મ પડેનાથી જ પ્રચલિત હશે એ અનુમાન પણ અવધાર્ય નથી.

આ રીતે ગુર્જર-અપભ્રંશ સાહિત્યનો પ્રારંભ આપણે દશમાં શતકથી માનીએ તો હમન નથી. ૨૧ કેશવનાથ કુવે અપભ્રંશ કે પ્રાચીન ગુર્જરાતીનો ઉદ્ભવ લગભગ આજ અસ્થામાં માનેતો છે અને તે પથુ તે સમયના ઉપવચ્ચ સાહિત્ય-સભારને અનુરક્ષીને માનેને છે સાહિત્ય રચાતા પડેલા ભાષાનું અસ્તિત્વ હોઈ શકે, પણ તેની સાહિત્યિક સમિતિ પ્રગટ ન

આપ ત્યાં સુધી તે લાપા નહિ પણ બોલી-Dialect જ ગણાય. એ યુગના દુહા વીરત્વ, શૃંગાર અને દેશદ્રવ્યી, કળકી લોકે અને તે યુગના લોક-માનસને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

સોલંકી યુગમાં જૈન સાધુ-કવિઓએ ગુજરાતી સાહિત્યને ખૂબ જોડ્યું છે. સોલંકી રાજાઓ પછી વાઘેલાના રાજ્યઅમલમાં પણ જૈન તથા જૈનેતર વિદ્વાનો દ્વારા સાહિત્યસાધના ચાલુ રહી હતી. છેલ્લા વાઘેલા રાજા કાર્યદેવના ઈ. સ. ૧૨૬૭ માં અયેલા પતન સાથે ગુજરાતમાં મુસ્લીમ સત્તાનો શિલ્પ થયો અને ગુજરાતના જીવનમાં અનેકવિધ પરિવર્તન આવ્યું.

મુસલમાન રાજ્યઅમલ તળે ગુજરાતી સાહિત્ય

ઈસ્વીસનની ત્રેસી સદીના અંતિમ વર્ષોમાં ગુજરાતે રાજકીય સ્વતંત્રતા ખોઈ. દિલ્હીના પાદશાહોના સૂબા ગુજરાતનો વહીવટ ચલાવવા લાગ્યા. પણ ઈ. સ. ૧૪૦૭ માં ગુજરાતનો સૂબો કદરખાન પોતે જ ગુજરાતનો સુસ-તાન બન્યો અને નજીકના પ્રદેશો જીતી લઈ પોતાની સત્તા દૃઢ કરી. આ સુસતાનો પૈકી કેટલાક ધર્મઝૂલતી હોવાથી હિન્દુ પ્રજાની રંગડ થવા લાગી. મૂર્તિ-મંદિરનાં ભંગન, ફરજિયાત ધર્મોત્તર, સ્ત્રીઓનાં અપહરણ, લૂંટફાટ વગેરે સામાન્ય બની ગયાં. આ રિયતિમાં બનમાલની સલામતી રહી નહિ. કેટલીક માતિઓ લખથી ગ્રંથાંતર કરવા લાગી. સર્વજ્ઞ અસાંનિ અને અ-શિયરતા વ્યાપી રહી. કવિઓને મળતો રાજ્યાથય બંધ થયો અને તેમને લોકાશ્રય લેવાની ફરજ પડી. આથી લોકોની બાપામાં સાહિત્ય લખવાની જરૂર ઊભી થઈ. જૈન સાધુઓએ આ રિયતિમાં હિપજવમાં ભરાઈ જઈ ન્યાં સરસ્વતીનો પ્રદીપ સળગતો રાખ્યો. આ સમય દરમ્યાન ધર્મ એજ બોહોના આશ્વાસન માટેનું સાધન બની રહ્યો.

આથી આ સમયનું સાહિત્ય ધાર્મિક કે ધર્મના રંગે રંગાયેલું બન્યું. વળી તે લોકોને રસ પડે તેવું પણ બન્યું. આ સમયમાં ગરબના રક્ષાબુને લીધે સાહિત્યની સાધના જૈન સાધુઓએ પ્રમાણમાં વધુ કરી છે. જૈનેતર વર્ગ નિષ્ક્રિય નેવો હતો. અમદાવાદ, પાટણ અને જેસલમીરના જૈન ભંગારોની અસંખ્ય કૃતિઓ આની સાબ પૂરે છે. જૈન સાધુઓને હાથે હવે રાસ, પ્રબંધ, બાદાવબોધ અને વાર્તા જેવા લોકજોગ્ય સાહિત્યપ્રકારો મુખ્યત્વે સર્જાયા. આ રીતે મુસ્લીમ અમલ તળે સાહિત્ય લોકાભિમુખ બન્યું એ એક મહત્વની ઘટના છે.

ધરેશા, મદિરેશા અને મેળાઓમાં તેમજ ધાર્મિક ઉત્સવોમાં સાહિત્ય
ગ્રંથો અને પીરસાણ લાગ્યું વળી મુન્નીમ અમલદારો ત્રણ પ્રકાર મનની
શાંતિ માટે લખ્યા તરફ વળી અને પશ્ચિમમાં અનેક જનો-લડોની મળી
વૃણી ગામેમાં નક્કી થીડી રામ અને કૃષ્ણની લખ્યા મુજબતમાં પણ
વિકાસ પામી અને પુસ્તકોના લાખાંતરો, ભજનો, આખવાનો વગેરે જેને
તરોને દાખે આકાર પામી લા મન બદલાવવા માટે સસાગી નસાગી
પદ્યમય વાગાઓ પણ લખાવા લાગીને આદર પ્રાપ્ત કરવા લાગે મુન્નીમો
સામે લગીને વીરતા બતાવનાર રજપૂત વારોની પ્રચલિત માટેની કરિના પણ
આ જ્ઞાનામાં પ્રવર્તી છે ' રજુમન ૭૬ ' અને ' મન્દ-દેવપદ ' જેવી
કૃતિઓ આ ના ઉદ્દેશ્યરૂપે ગણાવી શકાય ભાષામાં ફારસી અને અબી
શબ્દો દાખલ થવાની દરખાત પણ આ મુજબ જ થઈ

સુતતાનેના રાજઅમનના પ્રાણમાં જે સ્થાન અને અશાંતિ લાગી
તે પછીથી ઓળા થતા સાહિત્યને અનુકૂળ શાંતિ સરખાઈ અને ઉર
જણાવ્યું તે જાનના સહિત્યપ્રકારો પનગમેના વનારજીમાં પણ વિપુલ
પ્રમાણમાં સર્જાયા છે. સ. ૧૫૫૨ માં અમરે મુજરાત જતું ત્યારથી
તે ઓગળેજના સમય સુધી મુજરાતમાં સમૃદ્ધિ રાજકીય શાંતિ નહીં આ
શાંતિમાળનો લાલ આપણા સાહિત્યને મળ્યો અને પ્ર અનતતાય નાવળ
કહે છે તેમ સમર્થ વેદાન્તી કરિ અમો, મધરમવનો આખ્યાનમાગ્રેષ્ઠ
અને કવિશિરે મહિષ પ્રેમાનંદ અને આગના વાગીકારોને બૂવારી દેનાર મિ
શામળ આ શાંતિ અને સુખના મુજબા સત્તાન છે

પણ ઔરમજેના મરણ (ઈ.સ. ૧૭૦૭) પછી મોગનાઈ નમળી
થી મુના રવતત્ર થયા અવેરે ને અવ્યવસ્થા દેનાઈ ગયા મહા અને
મોનનોની એડી તજે મુજરાત વળી ચગ વા લાગ્યું અગામી શતબ્દના
મધ્યમાં મુજરાતમાંની નોત્રન સત્તા લગભગ નટ બની પણ તે પછી મુજ-
રાત ગાયકવાડ અને પેશ્વાની રક્ષકોનો અખાડો બન્યું ચાલુતા શિથિલ
દત્તિ લટકાટ વધી ગઈ જનમલની ચલમલી થઈ ગઈ ઈ.સ. ૧૮૧૮
માં કંપની સરખે પેશ્વાઈનો અત આળેશ ત્યા સુધી મુજરાતનું સાતારવ્ય
આવું જ અશાંત અને અગમ્યિત ન્યું આ રીને અશરમુ રાજ અને
જે. પુસ્તકમાં રાતકનો પ્રચલિત સમય સહિત સર્જન-વિમાન માટે પ્રતિજ્ઞા
દતો સાહિત્યના સુવર્ણના આ સમયને ' મહુમ ' નમ પ્રાપ્ત થયું છે

ઓગણીસમા સતકના પ્રારંભનાં પચીસેક વર્ષ પછી અંગ્રેજ સત્તાના મંડાણ સાથે દેશમાં શાંતિ અને સ્વસ્થતા ફેલાવા માંડી હતી. પરિણામે બોત્તે, નિરાંત, ખાપુસાહેબ ગાયત્રી, ગિરધર અને સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના કવિઓ જેવા કેટલાક સારા મધ્યમ કાદિના અને દયારામ જેવા પ્રથમ પકિનના કવિ આપણને મળ્યા. સને ૧૮૫૦ પછી અંગ્રેજ કેળવણી અને અંગ્રેજ સાહિત્યની અસર થતાં યુગપદ્ધતિ આવ્યો, ગુજરાતી સાહિત્યના સુકનની દિશા બદલાઈ. તે પછી ગુજરાતી સાહિત્ય મધ્યકાલીન મટી અર્થાથી બને છે.

મુશ્કેલ રાજસત્તા તળે પણ ગુજરાતની હિંદુ પ્રજાએ નવા સંભોગો-પરિનિયતિ પ્રમાણે પોતાની જાતને કુનેહથી ગોઠવી દીધી અને આત્મ-સંરક્ષક ભાવે પોતાના ધર્મ, પ્રશુદ્ધિકાઓ અને કુલસંસ્કારોનું સાતત્ય સાચી ચૈતન્ય દર્શાવી રાખ્યું છે. આથી સમગ્ર મધ્યકાળનું લોકમાનસ અને સમાજજીવન હાલજા એકસરખું લાગે તેવું રહ્યું છે.

સાહિત્યનાં સ્વરૂપો

મધ્યકાલીન સાહિત્ય સતત પદ્યમાં જ વલ્લ ક્યું છે. એનું વિષય-વર્ણન નાનું છે અને મોટે ભાગે તે ધર્મને જ કેન્દ્રસ્થાને રાખીને ચાલે છે. જનાં એમાં જીવનના ઉદ્ધાસનો સતત અભાવ નથી. અપખ્યાદુષ્ટ, વસત-વિદ્વાસ, સંદેશકરાસ, રમ્યમ છંદ, કાન્હડે પ્રબંધ, વાલ્મીકી કાદબરી, શામળ વગેરેની પાનાંઓ એ બધા જીવનનો ઉદ્ધાસ પ્રગટ નથી કરતાં એમ કહી કદી મઠમેદ અવગત, ભક્તિ અને જ્ઞાન વૈરાગ્યનાં પદોની વિપુલતા એકધારી અને એક જ ખીનાની હોઈ વૈવિધ્યનો અભાવ બનાવે છે. પછુ ઐનિદાસિક દષ્ટિએ જોઈશું તો એમાં કવિઓનો નહિ પણ પરિસ્થિતિનો જ દાવ આપણને દેખારો.

મધ્યકાલીન સાહિત્યના જે વિવિધ પ્રકારો-સ્વરૂપો જૈન તથા જૈનેતર કવિઓ દ્વારા બધવાં છે તે વિશે હવે વિચાર કરીએ. આ સ્વરૂપો એક મટી એક લઈએ.

રાસ-રાસે :-આ પ્રકાર જૈન કવિઓને હાથે નિર્મિત થયો છે. 'રાસ' શબ્દ ઉપરથી 'રાસ' શબ્દ જીતરી આવ્યો છે, એરી માન્યતા

છે મૂળમાં રાસક સ્ત્રીપુરુષોના સુગાન ચાકાકાર નૃપનુ મૂચન કરે છે આ રાસ રમાના અને ગવાતા હતા 'આ રીતે પ્રચીન ' રાસ ' શબ્દ ગેય અને અભિનયક્ષમ સાહિત્ય-પ્રકાર છે સમ્રા રમાના રાસ ટૂંકા લખાતા હશે પણ પછી તેમાં કથાનુ તત્ત્વ વધવા લાગતા તે વિખૂટા અને વર્ણનત્મક બનતા ગયા અને તેમ તેમ તેની અભિનયક્ષમતા ઘટતી ગઈ પાણ્ડથી આ રચનાપ્રકાર ધર્મપુરુષો અને આર્ષદ્ શ્રાવકોના ચર્ચા, તીર્થો, સ્તવનો અને ઉપદેશ માટે પ્રસાદના આપણને સાર એવું જૈન રસ-સાહિત્ય મધ્યકાળમાં પ્રાપ્ત થયું છે

બાગમાં શનકના અતબાગથી નગસિદ્ધ મહેતાના સમય મુધીમાં આ રાસનો પ્રકાર ખૂબ બેસ્યો છે આથી આ સમયને શ્રી કે કા ગામીએ 'રાસયુગ' કહેવો છે જૂનામાં જૂનો રાસ શાનિભદ્રસરિએ ઈ સ ૧૧૮૫ માં લખેલો "ભરતેશ્વર બાહુબલિરાસ" ગણાય છે આ રીતે જૈન કવિઓએ પ્રાચીન રામનું છુટું જ સ્વરૂપ આપી એક નિશ્ચિત કાવ્યપ્રકાર વિકસાવ્યો આ 'રાસ' પ્રકાર આખ્યાનના જૈન પૂર્વરૂપ તરીકે અને પ્રેરક તરીકે યોગ્ય બનાવ્યું છે જૈન સાધુઓએ રમેની ચૌદમા પદરમા શનકની 'રાસ' ની કૃતિઓ તો આખ્યાનના નિકર્મવાર્ત સ્વરૂપ જેવી જ બની છે

કાગ-કાગુ - 'કાગુ' શબ્દની 'યુત્પત્તિ ન વાગુ (સત) વાગુ વાગુ એ પ્રમાણે સાધરી જોઈએ આ હેમચન્દ્રે દેલીનામમાવામાં 'કાગુ' શબ્દ વસતો મનના અર્થમાં આપ્યો છે વસતવર્ણન અને વસતકીડા એ કાગુનો વિષય છે અને શુભારના બન્ને પ્રકારો-વિનયજ અને સબેગ-નુ એમાં નિરૂપણ દોષ છે સરકૃત સાહિત્યના નવવર્ણનના કાગે સાથે એની તુલના કરી શકાય

'ગિરિવલિભદ્ર કાગુ' ઈ સ ૧૩૪૪ ની આસપાસ શ્રી જિતેન્દ્ર સરિએ - 'તેનુ મજાનુ બૂનુ કાગુ ક પ છે મજામાં મૂવિજા કાગા નામની ગણિકના ધર્મમાં ચતુર્થાંસ ગળી તેને પ્રતિજ્ઞાપના નિષ્કારે ગુરુ પમે આવે છે, એ કથા આ કાગુનો વિષય છે પણ જૈન સાધુએ એ વસતનૃપના સુચારુક કાગુનો ઉપશમના બોધ પછો વિનિરોજ કર્યો

૧ પ્રાચીન કાગુસમૂહ (સપાલક દો બાંધી ૬ જ આકૃતિ) કાગુને સાહિત્યકાર : પૃ. ૪૬

જોવામાં આવે છે. જોનેતર કવિઓએ પણ કાવ્ય-કાવ્યો લખ્યાં છે. “નારાયણ-કાવ્ય”માં કૃષ્ણ અને ગોપીઓના વસંતવિહારનું વર્ણન છે.

“વસંતવિદ્યાસ” નામે કાવ્યમાં રસિક સંસારી નાયક-નાયિકાનો (સમષ્ટિ રૂપે) વસંતવિહાર આજેખાયો છે. એમાં ક્યાંય ધાર્મિકતાનો સંસ્પર્શ નથી, પંક્તિએ પંક્તિએ જીવનનો ઉલ્લાસ ઉલ્લાસ છે. એના કર્તાને જોનેતર ગણ્યમાં આવ્યો છે; અને એ રીતે એ પ્રાચીનતમ ઉપસૃધ જોનેતર કાવ્ય કાવ્ય ગણી શકાય. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જોનેતર કાવ્યોની સખ્યા ધરૂં મોટી છે. જોનેતર કાવ્ય-કાવ્યો પ્રમાણમાં ઓછાં છે.

બારમાસી :-આ કાવ્યપ્રકારમાં વર્ષના બારેબાર માસનું એટલે બધી ઋતુઓનું વર્ણન આવે છે. એ વર્ણન વિરલિપ્તી નાયિકાના મુખેથી થતું હોઈ એમાં વિપ્રલંબ રાગર મુખ્ય અને નિયામક રસ બને છે. ઉવટના માસમાં નાયક-નાયિકાના મિલનનું વર્ણન મોટે ભાગે હોય છે. મુનિ વિનયચંદ્ર કૃત “નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા” (ઈ. સ. ૧૨૬૯) ગુજરાતી સાહિત્યનું સર્વ પ્રથમ ઉત્કર્ષ તેમ સર્વોત્તમ બારમાસી કાવ્ય ગણાય છે.

પાછળથી જોનેતર કવિઓએ પણ આ પ્રકાર સારી રીતે ખેડ્યો છે. પ્રેમાનંદ કવિના તથા રતના ભાવસારના રાધાકૃષ્ણના વિરહને અનુપક્ષીને લખાણેલા બાર માસ બહુ બાણીના અને રસપ્રદ છે. નરસિંહ મહેતા, ગિરધર, રતનેર, થોમણ, દયારામ વગેરેએ પણ બારમાસીઓ લખી છે. શીલકીની, રામ-સીતાની, શુભની અને ખેટની બાન્ધાસીઓ પણ લખાઈ છે. પ્રીતમે શાનભાસે લખ્યા છે.

પુરુષામુખે મવાયેલી પ્રિયતમાના વિરહની બારમાસીનો એક પ્રકાર પણ પ્રાપ્ત થયો છે. સ. ૧૫૭૪ની આસપાસ અમોદમાં થઈ ગયેલા ગણપતિએ આવી બારમાસી રચેલી છે. એમાંના ચાર માસ આ સમયમાં ઉદ્ભૂત કરેલા છે. પુરુષોક્ત વિરહની પણ રસમય બારમાસી બની શકે, એમ આ કવિ બતાવી આપે છે.

કકડો :-‘માતૃકા’ (મૂળાકાર) અને ‘કકડ’ નામથી યોગજ્ઞાનકે સુભાષિનમળા પણ પ્રથમ જોનેતર કવિઓએ નિર્માણ કરેલી જણાય છે. માતૃકા ‘અ’થી શરુ કરી યોગાર્થમાં લખાય છે અને ‘કકડ’ ‘ક’થી શરુ કરી

ધરુ કરીને દોડરામા લખાય છે આના કહ્યા પાછળથી જૈનેતર કરિઓએ પગુ લખ્યા છે ધીરા પ્રીતમ અને જીવણુ સે જ્ઞાનના ઝહ્યા લખ્યા છે

પ્રમથ - ઐતિહાસિક અને ચરિત્રાત્મક વસ્તુના આખ્યાન પદ્ધતિના કાન્યને 'પ્રમથ' કહેવામાં આવે છે જૈન કરિઓએ રચેલા 'પ્રમથકાશ' 'પ્રમથ ચિતામણિ', 'કુમારપાર પ્રમથ', જેની સસ્કૃત અને 'રિમલ પ્રમથ' જેવી ગુજરાતી કૃતિઓ આના ઉદાહરણ તરીકે ગણાવી શકાય. જૈનેતર કરિ કૃત 'મન્દહરે પ્રમથ' પણ આજ પ્રકરમાં આવે છે આના પ્રમથો ઇતિહાસ ઉપર સારો પ્રકાશ નાખે છે એ નોંધપાત્ર છે

પદ્યમય લોકનાર્તા - પદ્યમાં નોકકથાઓ ગૂથવામાં પણ જૈન કરિઓનો ફાળો મોટો છે આ લોકકથાઓ ધાર્મિક વાર્તાઓ કે દષ્ટાન્તો નથી, પણ પદ્યમાં નખાયેલી સામાજિક વાર્તાઓ છે આ વાર્તાઓનું વસ્તુ ઇતિહાસ કે પુરાણનું નહિ, પણ લોકમાં પ્રચલિત વાર્તાઓ-નોકકથાઓનું હોય છે સૌથી જૂની લોકવાર્તા વિજયભદ્રની લખેલી "દસરાજ વચ્છરાજ ચઉપર્ષ" (ઈ સ ૧૪૫૫) મળી આવી છે તે ચોપાઈમાં લખાઈ છે તે પછીની વાર્તાઓ પણ મોટે ભાગે ચોપર્ષ કે દુહામાં જ રચાઈ છે આ લેકનાર્તાઓને ચાર, છ કે આઠ ખંડ | વિભક્ત કરવામાં આવતી

આ વાર્તાઓના મે પ્રકાર પાંચી શકય (૧) રવપસપુર્ણ લાખી વાર્તા-જેમકે, 'દમાવતી', 'માધવાનવ-ગમકદલા', 'નદનત્રીશી', 'મદન ગેના' વગેરે (૨) એક દોરે ગૂથેલી વિવિધ વાર્તાઓની મળા-જેમકે, 'સિદ્ધતનત્રીશી', 'સુગ્રાવદોતેરી' વગેરે સિદ્ધસનભત્રીશીમાં બીસ વાર્તાઓની અને સુખજોતેગેમાં બોતેર વાર્તાઓનીસગમ મળા ગૂથાયેલી છે.

મધ્યકાલીન પદ્યાત્મક વાર્તાઓ મોટે ભાગે શ્વ અને શ્રવ્ય સાદિત્ય પ્રકારની છે એમાં મીઠી કથનશૈલીજ સ્વરૂપ નીરડે આ વાર્તાઓમાં વિતોદ, નીનિતોદ તુખારિતો, સમસ્યાઓ, ઉપાણા વગેરે વચ્ચે વચ્ચે આવે છે અને વાર્તાઓની રચનામાં ગે રીને વધારે છે ધણીખરી વાર્તાઓ પ્રેમ-કથાઓ છે આની સમાવૃત્તિ પ્રેમકથાઓ જૈન તંત્રીઓએ પણ રચી છે. પણ તેમાંથી અને તા અને રેરાવનીજ નિખતિ તેમજે બનાવી છે. સુમાર, વીર અને અદ્ભુત રસ આ વાર્તાઓમાં મળે છે કથાન વિપ્રવળ સુમાર રત્નવર્ના કંઠજીતે ૧૨૦૦ પણ છંદોરેલી જોઈ શકાય છે

પદ્યમય વાર્તાઓનાં નાવિકાના વર્ણન, વનવર્ણન, નમના વર્ણન વગેરે ધણી વાર્તાઓમાં એકધરા આવે છે મધ્યકાલીન વાર્તાઓ પદ્યમાં

હોવા છતાં વાર્તાકારનું મુખ્ય ધ્યેય વાર્તા હેતુ, કવિતા નહિ. આથી એમાં કવિદૃષ્ટિથી ગૌણ જણાય છે. ઔદ્યોગ સતકથી શરૂ થયેલી લોકકથાનો પ્રવાહ આમળ લઈ મુખી પહોંચ્યો અને વિકાસ પામ્યો. આ. અનંતરાય રાવળ કહે છે તેમ, આ વાર્તારસે લોકશ્રવણનો થાક અને એકતાનતા ભૂલાવી લોકનાં દિલ-દિમાગને હજારાં ને પ્રકુલ બનાવ્યાં છે.

આખ્યાન:—આખ્યાન એ મધ્યકાલીન ગુજરાતી કવિતાનો જાણીતો અને લોકપ્રિય કાવ્યપ્રકાર છે. મૂળમાં તો ‘આખ્યાન’ એટલે પુરાણાદિકમાંના હિપોખ્યાનની ગાઈ બજાવીને રજૂ થતી સાહિત્ય કથાએવો અર્થ થાય છે. આ રીતે આખ્યાનમાં પુરાણકથા, કથાને સાહિત્ય ગાનાર અને શ્રેતાઓ-એટલી વસ્તુઓ આવશ્યક બને છે. પણ કાલક્રમે આખ્યાનનો વિષય બનનારી સમ્પ્રદાયના એટલે આખ્યાન એવો રૂઢ અર્થ પ્રચલિત થયો. ‘આખ્યાનનું’ પ્રસવણક્ષેત્ર મૂળમાં મદાભારત, રામાયણ અને પુરાણના પ્રાચીન હોવા છતાં પાછળથી ભક્તોની ચરિત્રકથાઓ વિશે પણ સરસ આખ્યાનો લખાયાં છે.

આવાં આખ્યાનો ગાઈ સંભળાવનાર પુરાણીઓ અને કવિઓ ‘‘માણુભટ્ટ’’ કહેવાતા. તેઓ આખ્યાન ગાઈ સંભળાવતી વખતે માણુ એટલે તાંબાની મોટી ગાગર ઉપર પોતાની આંગળીએ પહેરેલી તાંબાની વીંટીઓ વડે સ્પર્શ લગાવી રણકારો-તાલ આપતા. તેમની મદદમાં મહારા અને તબલાં બજાવનાર પણ બેસતા. માણુભટ્ટ તેમના સાથીદારો-જોડિયા સાથે મોટો પાટ ઉપર બેસતા અને હજારો શ્રેતાઓ તેમની સામે બેસી તેમના મુખથી ગવાતી આખ્યાનકથા રસથી સાંભળતા. આ માણુભટ્ટની સંસ્થા આજે પણ ગામડામાં ક્યાંક ક્યાંક જોવા મળે છે. આ રીતે આખ્યાન એ શ્રાવ્ય કવિતાનો એક અને રસપૂર્ણ કથાત્મક પ્રકાર છે.

સારુનાં આખ્યાનો પદમાં તેમજ ચોપાઈ, દોહરામાં પણ લખાયાં છે. પણ કડવાખંધ આખ્યાનને વધુ ફાવે ગયો છે. આખ્યાનમાં કડવાની વ્યવસ્થા આખ્યાન સંજોના પિતા ગણાતા ભાલણને હાથે થઈ નાકરને હાથે તે પ્રચલિત બની અને મદાન આખ્યાનકાર પ્રેમાનંદને હાથે ચરિતાર્થ બની. કડવાના આમાન્ય રીતે ત્રણ ભાગ પરી ગાય છે: (૧) એક કે વધારે લીટીનો પ્રસ્તાવના-સૂચક મુખ્યખંધ કે ‘હોડિયું’ (૨) કડવાના વર્ણન વિષયનું આલેખન કરતો

૧. મહાભારતકથા સંસ્કૃત સમિતિ પટ્ટન ગાયર-કાવ્યાનુશાસનમ્
ઉપો. ૧ સિદ્ધાન્ત પરીજ્ઞ સંપાદિત પૃ ૪૬૬)

દાળ જેમા કડવાની વ્યાપક કે મુખ્ય દેશી વપરાઈ હોય છે અને (૩) કડવાઈ ઉપસહાર કરી અનુગામી કડવાના વસ્તુનુ સ્થૂન કર્નો જે લીટીનો ઉપયોગ અથવા વનજુ આ વનજુ જે કડવાને સાધતો સામાન્ય કડી બની કથારસને ઉત્તેજિત કરે છે

જેન કવિઓએ પોતાની પુરાણકથાઓ અને ધર્મપુરોનાં ચરિત્રના રાસ લખ્યા તેની અસંગ્રહે જેનેતર આખ્યાનો લખાયા હોય એમ લાગે છે. આખ્યાનના પ્રારંભમા સમૃત નાટ્ય-કૃતિઓની જેમ નાન્દી તરફે ગજપતિ અને સરસ્વતીની પ્રાર્થના તથા વસ્તુનિર્દેશ કરતુ મગનાચરણ મૂકેલુ હોય છે કથાપ્રસંગનો પ્રારંભ બનાવતી પૂર્વકથા કે પીઠિમ પછુ આપવામા આવે છે કથા-વસ્તુ પુરાણ દિક્ષાથી લેવાતું હોવા છતાં તેના નિ પળુમા દરેક આખ્યાનકાર પોતાની કળા અને પ્રતિભાના દર્શન જુડે જુડી રીતે કરાવે છે એક જ નિયમ ઉપર લખેના જુડે જુડા કવિઓના આખ્યાનો એકબીજા સાથે તથા મૂળ પૌરાણિક કથા સાથે સરખાનવાથી આ વાતની પ્રતીતિ થશે આખ્યાન પૂરૂ થતા અતમા કથાચરણની ફરજુત, કરિનો પગિચા અને રચન ની સાન, નિવસ વગેરે પદ્યમા જ ગૂંથાયે ॥ મળી આવે છે

નામર, પ્રેમાનંદ વગેરેએ મૂળ પુરાણાદિની કથાઓને સપૂર્ણ રૂપે રૂપદાર ન રહેતા રમની જમવા માટે તથા કવિન્યાયનુ તરર લાવવા કે મનો-જન કરવા જે અ મુધારા-વધારા પોતાના આખ્યાનો ઠી કથાવસ્તુમા કરેના છે એ જમાનાની રસજતિ અને લોકજીવનની અસંગ્ર પચ તેમા નોઈ રામય છે. આખ્યાનોમા નરે નસની ખીલણીને રચન છે અને કવિનિગેમજિ પ્રેમાનંદ આ જનનુ રસરેનિધ્ય બનાવી ગુજરાતી સાહિત્યને ઉજ્જવળ બનાવ્યુ છે આ આખ્યાનોએ પદ્યધર્મો ॥ ગાસનમામા લેકેના ધર્મસંગ્રહ અને ભક્તિમાવને જગતમા નાખવાનુ અન પોષણનુ મદન કપ બન્યુ છે એ નોધાત્ર છે

આજુ આખ્યાન સ્વતંત્ર મુજરાતી રચના છે અને તે પ્રગીન પુરાણો અને મદકા ચો તથા અત્યાગના ખડગ ચોની વચમા જેમે રોવો રિત્તારી, સર્વાનુભવ સિદ્ધ કાવ્યરૂપ છે, એમ આ અનતગાય રાવગ કહે છે તે વચર્થ છે ૧

ગરબો-ગરબી — મૂળ 'ગ મો' સંગ્રહ કાવ્યવાચક કે ગીતગોવંદ

૧ નવખંડા (૨ અનતગાય મ. ૨૧૧) ઉપોદ્ધાન પૃ ૩

ન હતો. હિંદવાળા ધડાને અસલમાં ગરબો કહે છે. આ ધડામાં હિંદ પડાવવાં તેને 'ગરબો કોરાવવો' કહે છે. નવરાત્રીમાં એવો ગરબો માથે લઈ અથવા વચમાં સ્થાપી કુંડળું વળી ગાવાનો રિવાજ આજ પણ છે. એ ઉપરથી દેવીની રતુતિ અને પરાક્રમનાં નવરાત્રીમાં ગવાતાં કાવ્યોને 'ગરબો' એ સંજ્ઞા મળી અને આ ગરબામાંથી ટૂંકી એકત્રિત રસની ગરબી પ્રગટી.^૧

હિંદવાળો ધડો-ગરબો ડેવી સાંસ્કૃતિક ભૂમિકા પસાર કરી અંતે કાવ્ય પ્રકારનો વાચક બન્યો તેનું મનોરમ રેખાચિત્ર સૌ ચૈતન્યબાસા મજમુદારે આલેખ્યું છે. તે લખે છે : "નવરાત્રિનાં અખંડ અજનાળાં અરતો 'ગરબો' વચમાં રાખી, તેમાં કલ્પેલા સકિત-સ્વરૂપની પ્રદક્ષિણા સૌભાગ્યવતીઓએ કરી. મધ્યમાં રાખી પૂજોડો ગરબો લક્તિનો આવેશ વધતાં, 'માથે મૂકી' ધૂમવાની વૃત્તિ જાગી. પોતાની પૂજ્ય વસ્તુને આપણે માથે જ ચઢાવીએ છીએ ને ? એટલે પ્રત્યેક સુદરી પોતાનો ગરબો માથે સ્થાપી ગોળગોળ ધૂમવા મંડી, પછી ભાવનો આવેશ વધતાં એ આવેશને પ્રગટ કરવાની સહજ વૃત્તિ યઈ આવી. એટલે આવેશને પ્રગટ કરવાને સુદરીના કંઠમાંથી સર નીકળ્યા. એ સરને જાપાએ મદદ કરી; પરંતુ તેટલેથી હૃદયનો આવેશ પૂરેપૂરો વ્યક્ત થઈ શક્યો નહીં. સંગીત ગાતાં ગાતાં અને ગરબો માથે લઈ ધૂમતાં ધૂમતાં હાથ, પગ, નેત્ર, વાણી બધુ પે નાચવા માંડ્યું. એટલે એ નૃત્યનો-ગરબાના ગીતનો-તલ, ધૂમવાની સાથે આપોઆપ ગોઠવાઈ ગયો; અને 'ગરબે રમવાની' આપણો ગુજરાતણાની પ્રિય રમત આમ શોધી કઢાઈ." ભાણુદામે અને તે પછી વલ્લભ લદ્દે ગરબાની વિરાટ કલ્પનામાં મગનમંડળને ગાગરગીતું રૂપક આપ્યું છે તે પછી 'ગરબા'ની ઉપરોક્ત વ્યુત્પત્તિને ટેકા આપી રહે છે.

ગરબાના પદમધ્યનું મૂળ દેશીઓમાં રહેલું છે. ગેય પદોમાંથી ગરબી નીપજી અને લાંબા કડવામાંથી ગરબા થયા એમ માન્યતા છે. નરસિંહ મહેતાના કેટલાક રાસ-પદ ગરબાની માફક ગાઈ શકાય તેમ છે. ભાલણુનાં ધણાં પદ પછી આજ પ્રકારનાં છે. આ પદપ્રકાર દયારામ સુધી અખંડ વહેનો રહ્યો છે. સત્તરમા સતતકના ભાણુદામે સૌ પહેલાં 'ગરબી' શબ્દ

૧: ડી. બી. કશનલલ દ્વારા "પદમધ્યનો કસોટી અને ગ્રીન પ્રશ્નો" નામનો લેખ (જુ. પ્રગમ : ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૧)

૨: "વલ્લભ લક્તિની વાણી" (સંપાદક : ડૉ. મનુશ્યાય મજમુદાર) - પ્રસ્તાવના પૃ-૨૮.

પોતાની કૃતિઓ મટે ચોખ્ખો છે તે ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે, તે પહેલા, નજીકના બુનકાળમાં 'મરખી-ગરખો' સમ્મદ પ્રચલિત થતા હશે બાબદ મ પછી વનમ મેનાડાએ માતાજીના ચરસ ગરખા લખ્યા છે. રણકે, ૩૭ 'દીવાનનો ચડીપાસનો ગરખો પણ પ્રસિદ્ધ છે પ્રીતમ, રાજે, રણકે, ૩૭, ગિરધર, રધુનાથ વગેરેએ પણ આવી કૃતિઓ આપી છે દયારામે સખ્યાબધ ગરખી ઓ લખી છે અને મધ્યકાલીન સાહિત્યના એ હેતુના પ્રતિનિધિનું નામ એ કાવ્ય રકાને લોકપ્રિય બનાવતા માટે મરહૂર છે

સૌગંધ અને ઉત્તર ગુજરાતમાં નવરાત્રીમાં પુરખો પણ માતાજીની મરખી ઓ ગાય છે આવી સીમોથી ગનાતા સામુદાયિક વાલબદ્ધ વિમ્નૂત ગીત તે ગરખા અને પુરખોથી ગવાતા તેવા જ ઉર્મિપ્રધન લઘુક ગીત તે ગરખી ઓગ સમન્વય છે^૧ રાસગ-રાસ વગેરે કાવ્યપ્રકારો પણ આમાં જ અંતર્ગત ગણવા જેવા છે

ઈન્દર પ્રકાશ - ભગવાનને નૈવેદ્ય ધરાવતી રખતે ગવાતા થ જ, આરતી, દાસ ના, પ્રભ નિરા વગેરે પ્રકારો પણ મધ્યકાલમાં રિકમ્યા છે અને બહુ જાણીતા છે મૂનચાના બધા ગાયેલાં નગસિદ્ધ મહેતાના પ્રભાતિવા બહુ જાણીતા છે તેની જ રીતે ધીનની કાફી અને બેળના ચાખખા પણ લોક પ્રિય બનેલ છે મધ્યકાલીન કવિતાના આખંધન, ગરખા, પદ વગેરેએ દેસ્ય લોભગીનનું અવનબન લીધું છે તે તેમાં વપગયેલા તાલ તથા દેશીઓ પરથી સમન્વય જે અક્ષ મેળ જીતોનો ઉપયોગ મધ્યકાલની કવિતામાં થયો ઓઠો થયેનો જે અપચતની પુત્રી આ બાળનમાં માતાને જ અનુસરી છે

મધ્યકાલીન કવિ-વૃંદ

મધ્યકાલીન ગુજરાતના લગભગ એકતો ઉપગત કવિઓનો પરિચય આ પ્રથમા ડરાવેનો છે તે ઉપરથી લગુઈ આરમે કે, ગુજરાતના લુદ્ધ બુદ્ધ વિજયભાઈ અને લુદ્ધી લુદ્ધી કેમોભાઈ આપમેળે કરિઓ ઝળક્યા છે મધ્યકાલીન મરિના માત્ર જૈન લઘુ કે વેદધર્મી આજ્ઞાસે ના ઈન્દરારપ બની નથી. એમાં તમ મ નાત, જાન, ધર્મો અને વાદોના પ્રતિનિધિએ ને દિયર્નયના ને રમર રથન મહેલુ છે અન્નયુ, વણિક, ભટ, પરીવાર, સોની, બાંધકા, દારી, દરિદ્રા એવ નહીં વણના અને ચરના કરિઓ આ

૧ અત્યંત રૂપે માતાના ભક્ત પ્રકારે પણ પદો રચે મ બા ગાય છે અને સ્ત્રીઓ, નર નોઓ ગાતી દોાય છે

જાનાનામાં થયા-છે. જાપુસાહેબ ને રાધાબાઈ જેવા મદારાપ્ટીઓ, એવરદઃ
શ્રુતમ પેશોતન જેવા પારસી અને અખદુર રહેમાન તથા રાજે જેવા મુસ્લી-
મેનો ફાળો પણ મધ્યકાલીન કવિતામાં નોંધપાત્ર છે. *

પુરુષ કવિઓની સાથે સ્ત્રી કવિઓએ પણ સારી કવિતા-રચના કરી
છે અને એ રીતે ગુજરાતનું ગૌરવ વધાર્યું છે. સ્ત્રી કવિઓમાં કવયિત્રી
મીરાંબાઈનું નામ સૌથી મોખરે છે. તે ઉપરાંત ગૌરીબાઈ, પુરીબાઈ, કૃષ્ણા-
બાઈ, દોવાળીબાઈ, રાધાબાઈ, જનીબાઈ અને ઈન્દ્રાવતીનાં નામ પણ યદ્યપીતાં
છે. ગૌરીબાઈ એ તો સ્ત્રી કવિ તરીકે અખાની સાથે જુલનાનાં મૂકી રાક્ષસ
એવી કવિતા આપી છે અને તે અખા કરતાં સરેજ છે, એ હકીકત
ધ્યાનાર્થ બને છે. રૂબરૂકાળમાં જ્યારે શિક્ષણ અને તેમાય સ્ત્રીશિક્ષણ
નહિતર હતું ત્યારે બાદલી સ્ત્રી કવિઓ પેદા થઈ એ ઘટના સાક્ષ્ય
આનંદ આપે તેવી છે. અલખત, એ તમામ સ્ત્રી કવિઓની કવિતા ઉચ્ચ
કાદિની નથી. છતાં આપણા લોકશુવન-સાંસ્કૃતિક શુવનના વિકાસમાં એ
હકીકત ખાસ નોંધપાત્ર છે. પારસી કવિ એરવદ શ્રુતમ પેશોતને સત્તરમા
શતકના ઉત્તરાર્ધમાં કેટલીક ગુજરાતી કૃતિઓ—'ઝરથોસ્તનામેહ', 'સિયા-
વદનામેહ', 'વિરાડનામેહ' અને 'અરુપદીઆર નામેહ' નામના શુવન-
ચરિત્ર લખ્યાં છે. * તેમજ કવિ નોશોરયાને પણ ઈ. સ. ૧૭૦૬ માં ગુજ-
રાતીમાં કૃતિ આપી છે એ પણ નોંધપાત્ર છે.

મીરાં, અખો, શામળ અને દયારામ જેવા કવિઓએ તો વ્રજભાષામાં
પણ કવિતા કરી છે. નંદરખાગ, બાગલાણ, શુગનપુર, શિરોહી, ઝાસોર

* ઈરાનની સ્ત્રીઓના કોન્ટ્રાર્થ અને આશ્ચર્યજનક એકે કંટું વર્ણન બાણે મોઈ-
સરફત કાત્ર કે નૂરી તળપદી ગુજરાતી કવિતાનું હોય તેવું લાગે છે. જુઓ:—

“તમ સીરા ફૂલ પુનમચંદ ને અમારી સુરા,
એ વેનાંન રાંણમાં એથી ઘણું વરશે છે નૂર.
તમ નીહાળ ટીક બુદ્ધ વહરેસ્પત શુકરજી.
તમ નાશકા નથ તે સળચેરાગ કોણે. લડી!
તમ કાન કુંડલ જડેઆં બળે માણેક ને માતી!
કોટ અલસરણ પહેરાવયાં આપ ઘણીએ પાતે.
કર ચૂડપહોંચીબળે વીજ ચમક ચમકીને બાળે!
પાએ થેજણ તે નેવરનો જમ્હકારજ થાએ.”

જેવા ગુજરાત જકારનાં સ્થળોએ પણ ગુજરાતી કવિના રચાઈ છે. કચ્છ પ્રદેશના કવિઓ પણ આ કાલમાં આપણને મળ્યા છે. જાવડનું 'મૃગી-સંવાદ' મલીયાગર (મલખાર) માં લખાયાની વાત સાચી હોય તો મધ્ય-કાલીન કવિતાનું 'બૃહદ (વિશાલ) ગુજરાત' ધક્કું વિસ્તૃત બની રહે છે.

નરસિંહ-ભાલણ પહેલાં અને પછી

આ સંગ્રહમાં આ. હેમચન્દ્રથી ગુજરાતી કવિઓ અને કૃતિઓનો સંક્ષિપ્ત પરિચય ક્રમવાર આપેલો છે. તે ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ભાલણ-નરસિંહની પ્રદેશો પણ સારા કવિઓ થઈ ગયા છે. એટલે નરસિંહને આઘકવિ ગણી શકાય તેમ નથી. પ્રારંભમાં જૈનેતર કરતાં જૈન કવિઓની કૃતિઓ વિપુલ મળે છે. પણ અમદુર રહેમન, અસાધિત, શ્રીધર, પદ્મનાભ જેવા જૈનેતરની કૃતિઓ તો ધર્મના કે ભકિતના કોઈ રંગથી રંગાયેલી નથી અને કવિત્વના આરા અમકારા પણ બનાવે છે. નરસિંહ અને ભાલણના સમયથી જૈનેતર કૃતિઓ મોટે ભાગે ભકિત અને ધર્મના રંગથી રંગ ઈ મઈ અને તે રિચનિ પદ્યમય લોકકથાઓના રચનારાઓના અપવાદ સિવાય ઠેક દવારામ પદ્યોત આશુ રવી છે.

ભકિતયુગનું તૃતીય ઉત્થાન ઈ. સ. ની પંદરમી સદીથી ઉત્તર ભારતમાં શરૂ થયું. આ આદોલન જનતાને સ્પર્શી દતું અને હિંમતીયના બેદભાવ-વચર દરેક માટે ભકિતનાં દાર ખુલાં મકતું દતું. આ આદોલનના પરિપાક રૂપે ભાગલખરમાં અનેક સતો અને ભકનો પેદા થયા અને નરસિંહ તથા મીરાં પણ તેજ આદોલનનાં ફરજંદ દતાં. રામ અને કૃષ્ણની ભકિતની કવિતાથી આખો દેસ મુખરિત બન્યો. તેમાંજ વૃદ્ધાવનીય ભકિત વચમગ સંગ્રદાય દારા ગુજરાતને વધુ સ્પર્શી મઈ અને મધ્યકાલીન વૈષ્ણવ કવિતા અર્પનારા ભકત કવિઓની પરપરા પેદા થઈ. આમ નરસિંહના સમયથી ભક્તિયુગ બેમી ગયો. પરિણામે ભકત અને કવિનું પદ મજિપાર બની ગયું. પાછળથી ભક્તિનો ભાગે લખનાં વચ્ચે વચ્ચે ગાની કવિઓ પેદા થયા છે. પણ ભક્તિના રચમાં દેવાવેલી જનતા આરે તે ગોણુ જોવા બની ગયા. લોક-વાતાંઓના રચનાર શામળાદિ કે જનતાનું સાકં પ્પાન બેચુ છે. હતાં તે જનતામાં પણ પાર્મિક આપ્વાનો અને પદ-મજનોની પરપરા અનુદ અમુ રવી હતી.

પણ વફાદાર રહે છે લલિતયુગની જોનેતર કરિતા પણ ઇશ્વરના અવતાર, તેમની લીલા કે ત્યાગ-વૈરાગ્યને કેન્દ્રમાં રાખીને જ ચાલે છે રિત, રામ, કૃષ્ણ, શક્તિ એમ રિવિધ ઇશ્વરની આરાધના તેમાં દૃષ્ટિ ગાય થય છે એમાં શુભા-આયો છે તો તે પણ પ્રેમ-પ્રકાશના લલિતને સદ્દાર જ આયો છે શ્રમણ જોવાની પદ્ધતિ સામાજિક વાર્તાઓ આમાં અપવાદ રૂપ છે પણ આ મજાકમાં વ્યામ, વાગાંક કે બહુ જોવી અનૌકિક પ્રતિભાના તેજ જીનવાડુ કે જીનાવવાનું સામ્ય નથી એને તેમને હાથે ઢવિતા । ઉચ્ચ શિખરો કયાથી સર થઈ શકે ? તાપન કે પ્રાચીન માન્યશાસ્ત્રની મોટીએ કસના મનમનીત કરિતને અને કરિએને ! એકા ગુણક મને તેમ છે ' કરિતાની ખાતર મિના ' એવું એમને માટે કહી શકાય તેમ નથી પણ ખરા તો પોતાને કરિ કહેવડાવતા પણ ડરે છે તે મોટે ભાગે 'ભખ' કે ભમવાનના 'દાસ' તરીકે કનિતા લખતા હોય છે સપૂર્ણ કલતમ, સામાજિક રસની પોરક કરિતાની ખીનચણી ત્યારે શકન ન હતી

વર્ણનો પ્રસંગો દૃષ્ટાંતો ભાવપ્રતીકો વગેરેની એમિનના પણ આ કવિતમાં ખૂબ ઠાસાઈ છે ચત્રાનુગતિક રીતે અનુકરણ કરનારા પ્રિયો ખૂબ થયા છે આથી વૈવિધ્યનો અભાવ ખૂબે તેમાં દેખા છે અનાવશ્યક વર્ણનો, અપ્રગત પ્રસંગો, અત્યુક્તિ અને અમકારો પણ મનકાનની મિનાના દુન્યુરૂપ મને છે આ રિપ્યમા રૂપ કેયરનાન હ મુરતુ મ્થન પાનાદ્રે તે કહે છે " સરજીત મહામઓમા જગુ વનરિહાજ ભેગવિ હાસ આદિના વર્ણનો ડગને ડગને આડા આવી આગરે છે, તેવો આપણા જુના સદિત્યમાં પણ કઈ કઈ નિરનાર મિએએ મરેતો છે નયમુદગના નિમત્તમધર્માં શ્રીમાળની રથાપન, એસવાગ, પેરગડની ઉત્પત્તિ વાંચિયાની ચોપોરી નાતો વગેરે કેટલાયે અપ્રગત પ્રસ્તાવનો ડગો કપેતો છે પદ્યન ભના કન્દ દેખમધર્માં પિરોળની આડમ્યા અનુચિત વિષય તર છે x x અત્યુક્તિ અને અમકાર પણ જુના કા મોને દગિત કરે છે શામળ ભટ્ટની અમરવિદિ ભારોભાર અત્યુક્તિથી જ ભરેલી છે રતનજીના રિશ્તી મા જાનમા ધૂળાધૂળ અને મનશાસ્ત્રના અમકાર લખવા જ કરે છે એ અત્યુક્તિ કે અમકારથી શુદ્ધ વીરરસ કે અદ્ભુત રસ ઉત્પન્ન થયો નથી અફગોનની વાત છે કે આખ્યાનકાર કોઈ કોઈ વાગ સમયસમય જ જોવા ન રહી, માફુ મજાને છે જુએને, દુનમી પાંચ વર્ષના મુરજીને રિશ્તમાં લખાવવા રચમથી

અસર ઉતારે છે. x x તાણીતૂમીને બળાકારે જોડેલી કવિતા વિદ્યમાન રસનો પણ અપકર્ષ કરે છે તે જોઈ હોય, તો પ્રેમાનંદનું દ્રીપદી-હરણ જોજો”

ભક્તિને નામે નિંદા અને અશ્લીન શૃંગારની કવિતાનો પણ મધ્યકાલમાં રાફડો ફાળ્યો છે અને કેટલાકે તો કવિત્વહીન જોડકણાં જ જોડ્યાં છે. નરસિંહને નામે મેંકડો પદ અલ્યાં છે. તેમાં પણ સ્થૂળ શૃંગારની ચેષ્ટાઓની પ્રચૂરતા છે. કેણું જાણે એમાં પદ નરસિંહનાં હશે કે બીજાનાં? આમ મધ્યયુગમાં સારાં સાહિત્યની સથે સત્વદીન સાહિત્ય પણ લખાયું છે. છતાં એ યુગની અનેક નવોદયમાં રહીને પણ મધ્યકાલીન કવિઓએ જે રસનિવૃત્ત સ્થિતિ ખડી કરી છે તે અભ્યાસ તથા અવલોકનને યોગ્ય છે. હજી તો ધણું સક્ષિય ટેરવેર અપ્રગટ પડ્યું હશે. તે કમશ પ્રગટ થતાં મધ્યકાલની કવિતાનું સમય-સરસ ચિત્ર આપણને પ્રાપ્ત થશે.

ઉપસંહાર

મધ્યકાલીન કવિતાના સાગરમાં ફૂળડી મારીને મોતી લઈ આવનાર મરજીવાઓની અને તે મોતીઓની માળા ગૂંથીને ગુર્જરી-સરસ્વતીને કંઈ આરોપનપરા રતન-પરીક્ષકોની આજે જરૂર છે. વિદ્યાલયો, મહાવિદ્યાલયો તથા વિશ્વવિદ્યાલયોમાં ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસનો દિન પ્રતિદિન યથા રહેશે; વિગતાર જોતાં આવા પ્રવાસોની આવશ્યકતા સરિશેષ રીતે વધે છે. પણ આ કાર્ય બીડે અભ્યાસ, સતત પરિશ્રમ અને પૂરતા દ્રવ્યની અપેક્ષા રાખે છે. સંધનસંપન્ન સંસ્થાઓ આવા કાર્ય હાથ ધરે તો તે વધુ સારું અને

મધ્યકાલીન કવિતાની ચૂંટેલી વાનગી તેના કવિઓ વિષેની સક્ષિપ્ત પણ અઘતન મારિતી સાથે રજૂ કરવાની અમારી લાંબા વખતની આકાંક્ષા હતી. પણ તે કામ સારી રીતે-વિસ્તારથી કરવા જતાં તે હાલના મથ જોવા જણેકે ભાગ થાય. પણ એ સાહસ શક્ય નજણાતાં આ મથનો નિર્ણીત પટસંખ્યાની મર્યાદામાં રહીને જ કવિઓ તથા તેમની કૃતિઓની ચૂંટણી અમારે કરવી પડે છે. પરિશિષ્ટમાં આપેલા સંધિકાળના કવિઓ સાથે કુલ ૧૦૩ કવિઓને અહીં રજૂ કર્યાં છે. છતાં સ્થળસંકેતને કારણે અશ્વદાસ, ઈન્દ્રાવતી, ગોરખનાથ જેવા કેટલાકને છોડી દેવા પડ્યા છે.

તરફ લઈ જાય છે તમારો ' મુશ્કોટ ' સળધીનો પ્રવેશક ખૂબ માહિતીપૂર્ણ અને શાસ્ત્રીય બન્યો છે તે માટે અભિનંદન "

—ડૉ. મણુલાલ • મગસુદાર જેમએ પીએચડી.

" ગુજરાતી મુ તકિના સમય મદુ જોગ થયા છે એ ઉણપને ઓછી કરતો આ સમય તેના પ્રવેશને કારણે વધારે ઉપયોગી બને એવો થયો છે "

—" સંદેશ " (તા ૨૮-૧૧-૬૩)

શ્રી જેઠાલાલ ત્રિવેદીની વાર્તાકલા

કાચ ફળ (પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહ)

" તેમની વાર્તાઓમા ઉચ્ચ પ્રમાણની ચક્રવર્તીઓ જણાય છે તેમની વાર્તામા બીજની પમદગી સાચી છે અને નેને વિશ્વાસવાનો તેમનો પ્રયત્ન પણ સ્વાભાવિક છે તેમને વધારે સફળતા ઈચ્છીએ છીએ "

—પ્રસ્થાન

' આ ' મયા ફળ ' વાંચકોને આ હાલક થઈ પડશે એવ અમારુ માનવુ છે એમાનુ એનું કવ ' જોગારો કવો ' તેના નમૂનાકરે સૂચનાએ છીએ ૨૧ મહાકાવ્ય દેસાઈ જેવા સમર્થ નવલકથાકારે તેના પરિચય લખી આપીને તેને એક સુદા પ્રમાણુત્ર આપ્યુ છે તે પણ તેનુ એક આકર્ષક છે "

—છુદ્ધિપ્રમાણ

નયનનાં નીર (દ્વિતીય વાર્તાસંગ્રહ)

" એમના મન અને દ્રષ્ટી વાનો-બનેની ખાગિરન એ છે કે તે અત્યંત સરળ છે અને સગળ દોરા છતાં ચમત્ક્રિયા વિનાના હોવા નથી આપણા સસરનારી પ્રસંગો શોધી ની એમને આ ' ગુજરાતી ' વાર્તા લખી ' ગુજરાતી ' પ્રસંગ અને તેનું દર્શક બોધો છે જેવુ ગુજરાતીપણુ એમની વસ્તુને વધુ, તેનુ એમની ઊંઘીને પણ વધુ એની ભવ્ય સદર્થ આપણને છક કરી નાખે છે "

—સાહિત્ય ' (એપ્રિલ ૧૯૬૩)

" તમારી વાર્તાએ એ પણ મારે ખ્યાન એમનુ છે તમે સારી વાર્તાઓ લખી રાખો "

—સ્વ. શ્રીમદેવ

" ફરી મુકુ છુ કે તમને વાનો લખવાની દયોદી મળી ગઈ છે "

—મા રામનારાયણ વિ પાઠક

૧. "ખેતરનો વસવાતી"

રશિયામાં કોઈ સુંદર ટૂંકી વાર્તા પ્રગટ થાય તો તે એક ઉત્સવ જેવો વિનિયમ બને. ગ્રામીણોને આદિત્યવામીઓ પણ એની વાતો કરવા મંડે પડે કે, અર્યા એવું ? પેલી વાર્તા ફક્ક આવી હો !

અહીં ટૂંકી વાર્તાનું રહસ્ય હતું આપણી સમગ્રતામાં પૂરું ટપકવું નથી. નહિ તો 'પ્રસ્થાન' (શાગણ)માં આવેલી 'ખેતરનો વસવાતી' નામની વાર્તા એવું જ મુખદે આદ્યક્ષન જિલ્લું કરત.

વસ્તુ ફક્ત આટલી જ છે : ગુજરાતી ગામડાનો એક ખેડુપુત્ર દસ વર્ષ શહેરી છવન ગાળી આવ્યા પછી પહેલીજ રાતે પોતાને ખેતર રખોશિયો રહેવા ગાય છે અને આખી રાત એના મન પર લખતું વાતાવરણ ધનીજીવન થાય છે.

આખી વાર્તા વારતા છવનના સર્વસામાન્ય અનુભવને નવલિકાના વાતાવરણમાં કુશલતાથી વણે છે. કથા સ્વચ્છવેધી બને છે.

સાંભળવા પ્રમાણે વાર્તાવેષક લાઈ જેઠાલાલ ત્રિવેદી વડોદરાના વસુલાતી ખાતામાં નોકરી કરે છે. હું એમને અભિનંદુ છું. ટૂંકી વાર્તાના પ્રદેશમાં આજ સ્વાભાવિક રીતીએ આગળ વધવા વિનવું છું.

—૨૫. ઝવેરચંદ મેઘાણી (કલમકિત ૫ : જન્મભૂમી)

અક્ષર : (કાવ્યસમ્રાટ)

(કર્તા : જેઠાલાલ ત્રિવેદી)

સરળ અને ચોટદાર કાવ્યોની ખરી ખૂબી અહીં જેવા મળે છે. શ્રી. ત્રિવેદીની 'અક્ષર'માં દવપત, નર્મદ અને હામેરની રીતીના સરસ અશોભી સુસમ ત્રિવેદીસંગમ સિદ્ધ થયેલો જેઈ શકાય છે.

શ્રીકાક અભિપ્રાય

"અક્ષર, કવિતા અને મુક્તક, અને અક્ષર, અને"

—પ્રા. વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી એમ. એ.

"કવિની રચનાઓમાં મુક્તકનું ચાતુર્ય આવી જાય છે. જે અમૃતિ અને ચાતુર્યે કવિને મુક્તકમાં સરળતા આપવી હતી તે જ અમૃતિ અને ચાતુર્યે તેમને મુક્તકનર. રચનાઓમાં પણ સીક સરળતા આપવી છે."

—પ્રજાપતિ

ભાવણનાં પદ

(સપાદક જોહાલાલ ત્રિવેદી)

એ પુસ્તકમાં સપાદિત થયેલા વાત્સલ્યરસથી પરિપૂર્ણ " ભાવણનાં પદ " આપણો જૂની કરિનાનો એક આસ્વદ્યોગ્ય વિશાળ મુનસ કરી આપે છે કનિષ્ઠ જીવન અને કવન, દિપ્તિપાત્ર તથા અનેક નિદતાપૂર્ણ પરિસ્થિતિ વડે આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા ઘણી વધી ગઈ છે

થોડાક અભિપ્રાય

" ભાવણના જીવન તથા જીવનકાળ વિશે આગળ રીતે સંશોધન થઈ પ્રસિદ્ધ થયેલો બીજો કાઈ મય મેં જોયો નથી તમે એના જીવન વિશે તથા એની કૃતિઓ વિશે બહુ શ્રમ કરી જે સંશોધન કર્યું છે તે બીજાને ધડા લેવા જેવું છે. પરિસ્થિતિ પણ બહુ ઉપયોગી અને મુદ્દાસર છે "

—દી બ. કૃષ્ણલાલ મા. ઝવેરી
એમ એ એત એલ બી

" તમે પસંદ કરેલા ઠા થો ભાવણની કવિપ્રતિભાને પરિચય કરાવવાને પૂરતા છે તમારો અભ્યાસપૂર્ણ ઉપોદ્ધાત પણ ભાવણના જીવન અને કવન વિશે નવેસરથી સાચું નિરૂપણ કરે છે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કેવા માટે મારા અત્યંત કર્ણના અભિનંદન સ્વીકારશે "

—ડો. લોગીલાલ જ. સાહેબન એમ એ.

" આપ નેબંધ ઉપરાંત સંશોધક અને વિવેચક પણ બન્યા એ બદન અભિનંદન અન્નાસ ધણેજ સારો છે "

—શ્રી રામજીલાલ વ. દેસાઈ એમ એ.

" ઉપોદ્ધાત વાંચી મોં છુ તેમાં જણાવેલા નિયંત્રણ સાથે હું મળતો છુ "

—શ્રી રામજીલાલ ચુનીલાલ મોદી

" અભ્યાસપૂર્ણ પ્રસ્તાવના અને દિપ્તિપાત્ર સંયેનુ આ સપદન કેવળ સમયસરનું અને આદરણીય છે x x પ્રાચીન સાહિત્યનો અભ્યાસી વર્ગ સપાદક લેખિકા આ મહેનત વચ્ચે અત્યંત કૃતજ્ઞતાથી જોશે "

—સ. દેશ (તા ૨૮-૩-૪૮)

" પુસ્તક વિચાર્યાંબોને બહુ ઉપયોગી અને લોકપ્રિય થાય એવું છે "

—પ્રા. વિષ્ણુપ્રસાદ ૨ ત્રિવેદી એમ એ.

પ્રાચીન કાવ્યમંજરી

પ્રાચીન કાવ્યમંજરી

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય

(વિ. સં. ૧૧૪૪-૧૨૦૮)

[પ્રાકૃત ખોસીઓના પાણ્ણિનિ-ચીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્ય, ગુર્જર અપભ્રંશ કિંવા પ્રાચીન ગુજરાતીના આદિ સીમાન્ત-લક્ષમાન' છે. ગુર્જર અપભ્રંશ તો તેમના સમય કરતાંય ધણું પ્રાચીન છે. પણ તેમના સમયથી આપણને ગુર્જર અપભ્રંશના ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારના સાહિત્યિક નમૂનાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યનો પ્રારંભ લગભગ તેમના સમયથી (ધર્મવી સનના દસમા અગિયારમા શતકથી) માનવામા આવે છે.]

તેમના સુપ્રસિદ્ધ વ્યાકરણ-ગ્રંથ 'સિદ્ધહેમ' ના પ્રાકૃત વિભાગમાં તેમણે ઉદાહરણ તરીકે આપેલાં અનેક સુભાષિત તે સમયની ભાષાનું સ્વરૂપ તથા સાહિત્યરચિ પ્રગટ કરે છે. તેમાંથી કેટલાંક સુભાષિત અહીં રજૂ કરેલાં છે, આ બધાં જ સુભાષિતો આચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્રે રચેલાં છે, એમ કહેવાનો આશય નથી. ધણાંખરાં સુભાષિતો તેમજે તત્કાલીન ઉપલબ્ધ શિષ્ટ સાહિત્ય તથા ભોક્ત્રસાહિત્યમાંથી પસંદ કર્યાંનું અનુમાન સ્વાભાવિક રીતે જ થઈ શકે. લોકવાણીની ત્રેવડ, મીઠાશ તથા તેનું મર્મવેધક સામર્થ્ય પ્રગટ કરતા આ કૃદા આપણું કિંમતી સાહિત્યધન છે.]

સુભાષિત

હિઅર્ધ યુદુધર્ધ ગોરડી, ગયણિ યુદુધર્ધ મેહુ;

વાસા-રત્તિ પવામુઅહં વિસમા સંકહુ એહુ. ૧

વાયમુ ઉદ્ધાવન્તિઅએ પિઉ દિદ્ધિ સહસત્તિ;

અદ્ધા વલયા મહિહિ ગય, અદ્ધા કુદ્ધ તડત્તિ. ૨

જિવં જિવં વંકિમ લોઅણુહં જિરુ સામલિ સિદ્ધખેધ;

તિવં તિવં વમ્મહુ નિઅય-સરુ ખર-પલ્લરિ તિદ્ધખેધ. ૩

ભલ્લા હુઆ જુ મારિયાં બહિણિ મારા કન્નુ;

લલ્લેલ્લ' તુ વઅંસિઅહુ જર્ધ લગ્ગા ઘરુ એન્નુ. ૪

મહુ કન્તાહો બે દોસડા, હેલિલ મ અંખહિ આહુ;

દેન્તાહો હઉં પર ઉન્વરિઅ જુઅન્તાહો કરવાહુ. ૫

ભગઈ દેક્ષિખવિ નિચય બહુ બહુ પસરિઈ પરમ્મુ;
ઉમ્મિલ્લઈ સસિરેઈં નિવં કરિં કરવાહુ પિયસ્મુ.

પુતેં બજોં કવણુ ગુણુ અવગુણુ કવણુ મુએણુ, ?
બા બાપીદી બુંહીદી અમ્પિત્તઈ અવરેણુ.

તં તેત્તિઈ જહુ સાયરહો, 'સો તેવહુ . વિત્થારુ;
તિમ્મહે નિવારણુ' પહુવિ નવિ પર' હુદ્ધુઅઈ અમ્મારુ.

તિલહં તિલત્તણુ તાઈ પર બહં ન નેહં ગદાન્તિ;
નેહિ પણ્ણુ તેન્નિ તિલ તિલ દિટ્ઠવિ ખલ્લ હોન્તિ.

(મુક્ત છાયા) :— [દૈવે ખટકે ગોરી, ગજને ગજગત મેટ;
વર્ણસત પ્રવાહીને વપ્પુ' સુંદર મેટ.]
[વામસ 'હરિવન્દીએ પિયુ દીકે મુલ્લસાય;
અંતો વણયો મદિ ગયાં, નદ દઈ ફૂલ્યાં અર્ધ.]
[નમ્મ નમ્મ લોચન-ખાંખા, રણમા શીખડી બપ;
ત્યગ ત્યમ મંગલ નિજ યોરો, યોરે પંચમે લીડી.]
[જહુ થયુ જે જોના, મણયા મારા કથા;
સખીમાં લલિત દુ થને, જે બાની આવન યેર.]
[મારા કથમાં છે બે દોરો, અખિ મ કહેતી ખોટું,
દેવોએ મને રાખે છે, મૂંઝવે તથાસ.]

૧ શનમાં પ્રિયતમા સિરાય જહુ' અને મુખમાં તથાસ સિરાય જહુ' જ આપી દે છે

[ભાગવત જોડ સૈન્ય નિજ, જોડ પ્રચારત અરિદય,
ઉન્મળિત સચી-રેખ શી જાહે પ્રિય તથાસ.]

[પુત્ર-જન્મથી ગુણુ કયો? અવગુણુ યો મારે? ?
જે બાપીદી જોમણ, અનર વડી અંપાય ?]

[તેરહું જાડ છે સાગરો, તેરેરો મદારિન્દાર,
નૃપા નિવારે ખડ ન પડ, પૂલે ભર્ષ-અગાર.]

[તપ્પડં લલપ્પુ ત્યાંલની, નીકળે ન ન્હાં લન નેવ,
એક નદ વગે તે જ લડ, નક મળી 'ખડ' દેરાય.]

અવદુર રહમાન

(તેરમા સૈકાનો પૂર્વાર્ધ).

[‘સંદેશરાસક’ (સંદેશકરાસ) નામક દૂતકાવ્યનો કર્તા અબ્દુર રહમાન એક મુસ્લિમ કવિ તરીકે, પ્રાચીન કવિતાના ક્ષેત્રમાં અનોખી ભાત પાડે છે. મીરજુસેનનો એ પુત્ર અબ્દુર રહમાન પ્રાકૃત કાવ્યોમાં નિપુણ હતો. કાશ્ય પાસેના કૈમૂર શહેરમાં પશ્ચિમ દેશમાંથી મુસ્લિમ વસાહતીઓ આવીને રહેલા. તેઓએ અહીંની સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન પણ કર્યાં હતાં. તે લોકો પૈકી કાઈ મીરજુસેનનો પુત્ર આ કવિ હશે, એમ અનુમાન થાય છે.]

‘સંદેશરાસક’ની ભાષા હિપરથી પં. જિનવિજયજી તેને આરમ્બ સૈકાના હિતરાર્ધમાં અથવા તેરમા સૈકાના પૂર્વાર્ધમાં મૂકે છે. હેમચુગીન ગુર્જર અપભ્રંશ ભાષામાં આ કાવ્ય લખાયું છે. અપભ્રંશની અતિમ સ્થિતિમાં જે જીવંત પ્રાંતિક ભાષાઓનો તેમાંથી વિકાસ થયો તે ભાષામાં અબ્દુર રહમાને પોતાની રચના કરી છે. પ્રાચીન યુગમાં આવી કરિતા બહુ વિરલ છે. વળતે તે એક મુસ્લિમ કવિને દાવે મળે છે તે ગર્વ લેવા જેવું છે.

વિજયનગરમાં રહેતી વિરહિણી નાચિકા પોતાના ખંભાતમાં રહેતા પતિને એક પથિક સાથે સંદેશો મોકલે છે તે આ કાવ્યનું વસ્તુ છે. કાવ્યમાં ખંભાતનું નામનું મળે છે તે હિપરથી કવિ કદાચ ખંભાતના પતની હોય એવું અનુમાન પણ થઈ શકે. ખંભાતમાં એ જમાનામાં મુસ્લિમોની સારી વસતી પણ હતી.

પથિક સાથે પોતાના પ્રિયગતને સંદેશો મોકલતા વિરહિણીની વેદનાનો ચિતાર આપતી કેટલીક મનોરમ કડિકાઓ અત્રે રજૂ કરી છે.]

સંદેશ

એય વયણુ^૧ આયતવિ સિંધુખલવવયણિ,
સસિવિ સામુ હીહુ-હહ સલિલુખલવનયણિ;
તોડિ કરંજુલિ કરુણ સગઝિર મિરપસરુ,
બલપરિવ સમીરિ મુંધ, થરહરિય, ચિરં.

રૂઢવિ ખણદુધુ કુસવિ નયણુ પુણુ વલ્લરિઉ,
 ખાંલાઈતિહિ છામિ પહિય તણુ વલ્લરિઉ;
 તહું મહ અચ્છઈ છાહુ વિરહઉટ્કાય વયરુ,
 અહિય કાણુ ગમ્મિયઉ છુ આયઉ શિદ્યરુ.
 પઠ મોડવિ નિમિ સિદ્ધુ પહિય જઈ દય કરહિ,
 દહઉં કિંપિ સદેસઉ પિય કિં + તુચ્છદુખરહિ;
 પહિઉ ભણુઈ કણુયંગિ દહહ કિં રત્તયણિ ?
 રકિં, ઝિઝ્ઝહિ દિણુ રયણિ ઉવિનિણુયં મિયનયણિ ?
 જમ્મુ શિગ્ગામિ રેણુદ્ધરડિ કઈઅ ન વિરહદયેણુ,
 કિમ દિલ્લજઈ સદેસડઉ તણુ શિદ્ધરઈ મરોણુ ?
 પાણી તણુઈ વિઓઈ કાદમિ હી કાટઈ દિયઉ,
 જઈ ઈમ માણુમુ હોઈ નેહુ ત સાચઉ જાણિયઈ.
 જમ્મુ પવમંત તુ પવસિયા મુઈઅ વિઓઈજી જમ્મુ,
 લલિગજજ સદેસડઉ દિંતી પહિય પિયામુ.
 લલ્લજવિ પંથિય જઈ રહઉં કિયઉ ન ધરણુ જાઈ,
 ગાહુ પદિલ્લજમિ ઈછ પિય કર લેવિણુ મન્નાઈ.
 તુહ વિરહ પહરસંચૂરિઆઈ વિહડંતિ જ' ન જઅંગાઈ,
 તં અલ્લ-દુલ્લ-મંધડણુ-ઓમહે (આયહે?) બુદ્ધ તગંતિ
 બ્રહ્માચરડઉ ન મિલ્લિવઉં દલ્લજણુ અંગ બએણુ,
 જિમ હઉં મુઝી બટતહઈ, તિમ મો મુઝુ જમેણુ.

(મુખ ભાષા) — એક રેણુ સંમત, તિદુમ્મ-વતના,
 નિયામો દીર્ઘ નાંખતી, મુદિયે (મરનયના;
 નેહિ: સંપૂર્ણ, વાચી, વાચાદ-અમ્મ ૧૦૧,
 વિમાત્ર રૂપી જરૂરી કપિન મુ-વા-અપ.

૧. પામડા (રજડુ) ૨. પામંગ (કિટલી કિં દીર્ઘ કિં નિલ વિરહ)
૩. પામંગ (પદિલ્લજ) ૪. પામંગ (જયંત) - પામંગ (વધ્વપદિ)

રોડ ફાણારી નેત્રો લૂપી પુન વદે છે વેણુ 'સ્વભાવી' નામે થયો જર્જર દેહ પથિક ।	
તિહા વિરલદોષક પતિ, મારો વખતો વાગુ, અવિક કાન પીલી જયો, નહિ આગ્યો નિર્દય.	૩
પગ વાળી મેળે પથિક । દયા મ્હી ફાણારી, તો મ્હુ કે સદેસરે પ્રિયને અક્ષર અલ્પ ।	
પથિક જાણે "કનકાગિ હે, કહે રૂંદની મુય ? ક્ષીમ થાવે દિન રાત કા, મૃગનયસ્તિ હૃદય ।"	૩
"જેણે પ્રિય જાતા (મને) વિરલદેવે ન કરી આક, તે નિહુર મનથી (હવે) સદેસો કથમ દેવ ?	૪
પાગી તણે વિચોગ, મ્હંમનુ દેહિ દિયુ, મ્હે અનમાત્રમ હોય, નેડ તો લાચો અણિયે	૫
જેના પ્રસારે ન પ્રસરી મુડ જોને ન વિચોગ, તે પ્રિયને સદેસરે દેતા લાણુ પથિક ।	૬
જો લાગે પથિક । મ્હુ હૃદય ન ચરિયુ જમ, ગાથા પિયને ક્ષેત્ર દે કર પકડી મનામ.	૭
તુજ વિરલ-મહારથી મૂર્છિત તમે ન અજ, આજ્ઞામ મળવા તણી આથી, નાથ । દહેલ,	૮
હૃદાસે થ ન મેલવી, લય કે દાડે અમ, મન મૂળી જ્યમ વલ્યજે યમે મુકવો તે (ધારો)	૯

૧ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રે પોતાના વ્યાસરણમાં લલિતસુ તરીકે આપેલો આજ
મંત્રનો ફુદો છડી કરી સામે સરખાવો :

"જડ પદમન્તે સદુ ન મય મુચ્ચ વિચોગે તસ્મૃ.
શનિતમ્ભમ્ભ મ્હંદસલ દિનતલિ મુચ્ચ જ્યમસ્મૃ."

અસાઈત નાયક

(સં ૧૪૧૭ ની યાસપાઘ હયાત)

. [અસાઈત સિદ્ધપુરના ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ હતા. તેમના પિતાનું નામ રામગમ કાકર હતું. અસાઈત એ જમાનામાં કવિ, વક્તા અને ગાયક તરીકે પ્રખ્યાત હતા. બે જાના હેમાળા' નામના પાટીદારની ખૂબસૂરત કન્યા ગંગાને સુરિગમ મરદારના દાસ્યાથી છોડાવવા માટે અસાઈતને ગંગા પોતાની પુત્રી છે એમ સરદાર આગળ કહેવું પડ્યું. સરદારને મંજૂર પડ્યાં તેણે અસાઈતને ગંગા સાથે બોજન કરવા જણાવ્યું. અસાઈતે ઉદગતાથી તે પાટીદાર કન્યા સાથે બોજન કર્યું અને ગંગાને છોડી દીધું. પણ અસાઈતના આ કૃત્યથી તેને વડત્તેયો માની સિદ્ધપુરની બ્રાહ્મણજાતિએ તેને બદિલકાગ કર્યો. આથી કંટાળેયો અસાઈત પોતાના ત્રણ પુત્રો સાથે જંગલમાં આવી રહેવા લાગ્યો. ત્યાં પાટીદારોએ તેમને વંશપદ્ધતિના અમુક દંડો લખી આપ્યા અસાઈતના ત્રણ પુત્રો 'ત્રણપગ' (તરગાળા) કહેવાયા. અસાઈતે "લંચાજીતી" કાવ્યલખ્યું છે. તે ઉપરાંત તેણે "ભવાઈના વેપ" લખ્યા છે. તેના વંશને બોજકા અને તરગાળાઓએ ભસાઈના વેગોનો-તળપદી ગંગામૂર્તિનો જૂની ટોચે સારા વિકાસ સાધ્યો છે.

ખાટ-ખટુકાના દોહા

પરદેશ થકી પિયુ આવિયા, અચ્છી હરખ ન માય;
સજી સોળ શત્રુગારને, પિયુમુ મળવા જાય.
કરે આરતી પિયુ તણી, બેઠી પિયુની પાસ;
પાનખીડાં લે પ્રેમશુ', ઉરમાં અતિ ભરી હાસ.
વાત કરે હસે અંતની, અંગમાં જોડ જાગે,
આગરત વિષ જે અંગમાં, વેરી થી લાગે.
માનની થઈ મન લંગતા, સખી સખ હસે અરજે;
અસાઈત મુખ જોયરે, તીણે ખાટના ખટુકે.

મેહના દુહા

વદેશ પિયુ વણુ જોકલી બેઠી મેહેલની માંય;
તરતક કાંટે કંચુઓ, તીનો જોડ ગાંજ્યો નવ જાય.

મેહેલ તો મહા વન સરીખો, ખાલ ખટકે થાય;
 આળસ મોઠે ને ઈસ ગ્રહે, કંઠણ લીડી સાય.
 મેહુણી મેહે આગવી, તે રજની દોહેલી ધાય;
 સખી સમન્ધવી મોકલી, તું રસિયો લેવા જાય.
 પાંચ ખીટાં પાનનાં, તું દેને રસિયા હાથ;
 મેહલે બોલાવે માનની, પૂછે અનોખમ વાત.
 સખી ચાલી ચૌટે, કંઠે ફૂલનો હાર;
 પાંચેટ ઉપર પાંચ વધ્યા, તે સજી બિભો બનાર.
 સખીએ જાય ખીટાં દીધાં, ચાલે હમારે સાથ;
 સ્વયંગ હમો તો શોભયો, રંગ રસીલી રાત.
 ચકવડ ચાલો ઉતાવળા, ચંદ્ર દળડી જાય;
 સો સીડી પગથીએ ચડી, આત્મા મેહેલ માંય.
 ધડકે છાતી માસ બહુ, નાક ધમેલુની ધાર;
 ત્રુટા લમણા નેણ ગળ્યાં, કહો કેમ ઉપજે પ્યાર ?
 સામું જોઈને શીર ધૂણું, દાસી ચર્ધ અજાણ;
 નવ તેરા દશ આગલા, સો યોગ્ય નહિ મુગણ.
 એ રમિયો પથર સરીખો, હું પટકું છાતી માંય ?
 મારી આગ ગરમ ધમે, તે ઈણે કેમ સમાય ?
 સખી સાથ પોચાવિયો, માફં જોક ન સુધયું કાજ;
 'મન મારીને થર કયું', મારી હરિએ રાખી લાજ.
 પરણ્યો પરમેશ્વર જાણિયો, નારીએ ગૃહો આપ;
 અસાધિત મુખ જોયરે, બીજા બંધવ કે બાપ.

—(લવાઈસંમહ)

શ્રીધર વ્યાસ

(સ ૧૪૫૧ આસગંગ હવાત)

[પ્રાચીન ગુજરાતી કવિતામાં કવિ શ્રીધર વ્યાસરચિત " રણમલ્લ ૭૬ " ખાસ ધ્યાનપાત્ર અને છે. તળ ગુજરાતના કવિએ 'અવલક' ભાષામાં રચેલું જૂનામાંજૂનું કાવ્ય એજ છે. અવલક એ વીરરસોચિત ભાષા છે. તેમાં વ્યંજનોને શબ્દના મધ્યમાં બેરડાની વિશિષ્ટ નાદ પ્રગટ કરવામાં આવે છે. આ રીતી ભાટઆરબોની રીતીને મળતી છે.

શ્રીધર આ કાવ્યમાં ઈસવના રાવ રણમલ્લની પાટધુના . મુસલમાન લશ્કર સાથેની લડાઈનું સરખ વર્ણન કરેલું છે, તેથી તે ઇસવનો વતની અને રાવ રણમલ્લનો આશ્રિત હોય એમ અનુમાન કરી શકાય. 'તે સંસ્કૃતનો ચાતુ હતો અને પોતાના કાવ્યમાં અરબી, ફારસી શબ્દો પણ તેણે છૂટથી વાપરેલા છે. તેણે ભાગવત દશમસ્કંધ તથા સપ્તશતીની રચના પણ કરેલી છે. વીરરસને પોષક એવું આ ઇતિહાસિક કાવ્ય સં. ૧૪૫૪ (ઈ. સ. ૧૩૬૮)ની આસપાસ તૈમરસગની મચારી પડી રચાયેલું છે. કારણ આ કાવ્યની પ્રારંભની એક આલોમાં કવિએ તૈમરસગનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. કાવ્ય-સાહિત્યના ધોરણે 'કવિ' કહી શકાય તેવો જ પદાન ગુજરાતના 'ધાનુ' શ્રીધર વ્યાસનો છે. તેવી વિશ્વ યોગ્યતાને ખત્ર શ્રીધર વ્યાસ જે એમ કહી શકાય.

રણમલ્લની વીરહાક

અંચલિ ચરી ચિહ્ન દિશિ ચમ્પઈ, ચરથર થાલુંદાર ઉરિ કમ્પઈ.
કમધજ દરિ ધરિ લોહ તહકઈ, બિગડર જુમ્મ અમુમ્મહા બહકઈ.
નિશિ જમ્માઈચ નયર ઉપકઈ, મૂ પલિ મૂમ પડઈ પૂલકઈ;
મહિ પુક્કર પડઈ પટ્ટણ્વલિ, ' રે રણમલ્લધાડિ ! ' જવ સમ્બલિ.
મુહુડાસિયા, ગીર રહમાણી, દામ હશમ કરઈ મુરતાણી;
માલ હલાલ ખાનખિજમતી તુ રણમલ્લ ઈક્ક નહ બિની.

ઈક રમણુલ રાય સુણિ આતમી રહિલ હઈ હૈરાણુ ખુદાલમ;-
હેલાં લાળ બન્દ ખુદલાવિ, લણિ કુરમાણુ ખાન ચલલાવિ.-

સુલતાનની ઇંદરગદ ઉપર ચઢાઈ

(ચારસી)

કૂંગરાઈ કૂં કૂં કાર કારક ફાજ ફરિ કુરમાણિયા.
હુંકાર કરકડિ, કરઈ ચરકડિ કરવિ ઠરિ ઠમમાણિયા.
કુછારિ ગીર મલિક્ક સુફરદ મૂછ મરડી મઘ્છરઈ.
સંચરઈ શકસુરતાણુ સાહણુ સાહસી સવિ સદ્ગરઈ.

(હુંહું)

સાહસ વસિ સુરતાણુદલ સમુહરિ જિમ ચમકન્ત,
તિમ રણુમલ રોમ વસિ મૂછ સિહરિ ફરકન્ત.

(મારસી)

કુરકુરહિ લમ્મા અલમ્મા અમ્મારિ નેજનિકર નિરંતર.
ભરભઠ્ઠિ લેરિ લયરુક ભૂંકર ભરલિ ભૂરિ લમંકર.
હડહડી હડહડકારિ હડવડ દેસિ દિમિ દિસિ હડવડઈ.
સંચરઈ શકસુરતાણુ સાહણુ સાહમી સવિ સદ્ગરઈ.

(હુંહું)

સાહમ વસિ સુરતાણુદલ સમુહરિ જિમ ચમકન્ત,-
તિમતિમ ઇંદરસિહર વરિ ઢાલ ગહિર ઢમકન્ત.

(ચારસી)

ઢમઢમઈ ઢમઢમકાર ઢહ્કર ઢાલ ઢાલી જહિમયા,
સુર કરહિ રણુસરણુઈ સમુહરિ સરમ રમિ સમરહેગયા.-

ઠલકલહિ કાહલ ઢોડિ, કલગિ કુમલ કાયર ચરચરઈ
મચરઈ શકમુરનાણ સાહણ સાહમી સવિ સદ્ગરઈ

(હુહા)

નિમ નિમ લસડો ઉમનઈ કરી નિ જુમ્બુદ્ગર,
તિમતિમ ગ્લુમવ રોમ ભરિ તોલઈ તરલ તુખા

(સાગ્લી)

તુદખાર તાગ તતાર તેજ તરલ તિફખ તુગંભા,
પદ્મખનિય પદખર, પવનપ ખી પસગિ પમરિ નિરખમા
અતવાગ અમુઅમ અસ લીઈ અસતિ અમુદડ ઇરઈ
મચરઈ શકમુરનાણ સાહણ સાહમી સવિ સદ્ગરઈ

જયશેખર સૂરિ

(પંદરમું શ્લોક)

[પોતાનો 'વાણીદત્તર' તરીકે ઓળખાવનાર કવિ જયશેખર પંદરમા શતકના ઉત્તરાર્ધમાં યોગ્ય ગયા છે. પોતાના સરકૃત કાવ્ય " પ્રબોધ ચિન્તામણી "ની ઉપરખામાં થોડો ફેરફાર કરી તેમાં નવી ઝલક પૂરી, ગુજરાતી શ્રોતાઓ માટે તેમણે એ જ નામથી માતૃભાષામાં કવિતાની રચના કરી છે. એ કૃતિ 'પ્રબોધ ચિન્તામણી' એ નામ ઉપરાંત 'ત્રિભુવનદીપક પ્રબન્ધ' એવા નામે પણ ઓળખાય છે.

જગતસપ્રાપ્ત પરમહસ પોતાના શત્રુ મોહ ઉપર કેવી રીતે વિજય પામે છે તે કથા કવિ પ્રેમાનંદના વિવેક વલ્લુનગના રૂપરૂપી ટમે આ કૃતિમાં કહેવાઈ છે. વાણિજ્યમધક રૂપકરચીલાળું આ પહેલું ગુજરાતી કાવ્ય ગણાય. બધી સરળતા, વાણીનો પ્રસાદ અને કવિતાની ધમક કવિને પ્રથમ પક્ષિનો સાહિત્યકાર કરાવે છે.]

મોહ-પરાજય

(ચૃંચાપર્થ)

જલધર વૃક્ષ^૧ જલણ^૨ ન ફલ^૩, ગરુડવાઇ^૪ ગરુડસ કિમ રહ^૫?
રવિદગ્ગમિ અન્ધાર^૬ ટલ^૭, સાહસધણી ન સાઈણિ છલ^૮.
કેસરીસદિ ગર્હ^૯ પક્ષાઈ, ઘટ જિમ નાંઈ^{૧૦} ધણનઈ પાય;
હિમ પડતઈ જિમ દાગઈ આક^{૧૧}, મઝ આગલિ તજે કવણુ વરાક^{૧૨}?
ઈમ ગોત્રી ભાઈયા તે વીર, હાકઈ, તાકઈ તોમર તીર;
જડઈ, લિડઈ, ભેડવઈ અભંગ, ધાઈ, ધસઈ તિ, પૂણઈ અંગ.
ઉવેદિઈ તેડઈ, તાકઈ તેઉ, ગડપઈ, મૂળક, મૂઝઈ બેઉ;
હસઈ, ધસઈ, શેસિઈ, કિલકિલઈ, ગોલઈ બખઈ; બિઈ છલછલઈ.
જે હયિયાર મોહ પાઠવઈ, રાઉ વિવેક મુ સવિ જલવઈ.
પ્રહ્લાયુધિ વલતઉ આહણિઉ^{૧૩} મોહ નરિન્દ્ર વિવેકઈ હણિઉ.
વાળઈ દુન્દુહિ ગયણિ^{૧૪} ગભીર, પંચવણુ^{૧૫} લહલહકઈ ચીર;
જય જય નન્દા મુર ઉચ્ચરઈ, કુમુમવૃષ્ટિ મિસિ ઓલગ કરઈ.
નિવૃત્તિ તણી હિવ પૂગી રુઢી, તિણિ તેડી સવિ અખલા મિલ્લી;
સવિહુનઈ મનિ^{૧૬} વાધી આસ, રાગુભૂઈ^{૧૭} માંડિઉ રંગઈ રાસ.

૧. આન. ૨. ગરુડ દોષ ત્યાં ગરુડસ (ગાખનું વિદ) કેમ રહે? ૩. લાણી.
૪. નહારાઈ નય. ૫. આગ્રેડો. ૬. છુટા છ વાંધે ૭. અજની શ હ. ૮. આપ્ત્ય-
૧૦. ધનનમ. ૧૧. મળમ. ૧૨. રખગમી.

વસંતવિલાસકાર

(મદરમુ કવચ)

[અનાન કવિનુ રચેતુ 'વસંતવિલાસ' કાવ્ય મધ્યકાલીન સાહિત્યના મનોહર આભણુ સમુદ્ધે આ અગ્રાત કવિ કોઈ દેવ કે દેવાધીને નામે વસંત વૈભવ કે નિદાગ ગાતો નથી પણ વસંતઋતુમાં અમરને વસંતવર્તી બનેના પતિપત્નીની પ્રેરિતનીના તે પોતાના નાનકડા મુન મને ગાય છે કેટલાક વિદ્વાનો 'કાશ્ય' નામના એક બીજા કાવ્યના કર્તા નતરિને 'વસંતવિલાસ'ના પણ કર્તા માને છે પરંતુ નતરિ એ વિગેરનામ નહિ પણ રિમેપણ છે, એમ જો સહિસરા સ્પષ્ટ કરે કે.]

વિરહિણીની વસંત

આપુલા તરુનરની કલી, નીકલી સોમન વાનિ,
મારમારગજીવીપડ દીપક કલીય સમાન ૧
બાધઈ કાશ્ય કિ કરડમ્બ તરકમ્બ તરકમ્બ પાડલકૂલ,
માહિ રચ્યા કિરિ કેસર તે સરનિકર અમૂલ ૨
આંખુલઈ માજિ લાગીય જાગીય મધુકરમાલ,
મૂકઈ મારુ કિ વિરહીય હીઅઈ સ ધૂમવિરાલ ૩
ટેસૂયકલી અતિ વાકુલી આકુલી મયણુચી જલ્હિ,
વિરહિણીના ઇણિ કાલિ જ કાલિજ કાલએ તાણિ. ૪
વીર મુલટ કુમ્ભમાયુધ આયુધ શાલ અરોક,
કિશલ જિસ્વા અગ્નિજળકઈ જળકઈ વિરહિણીવોક. ૫
પથિક ભયદર કેતુ કિ કેતુકિલ મુકુમાર,
અવર તિ વિગ્ધવિદારણ દારણ કરવતધાર ૬
ઈમ દેવીય વન સપઈ કપઈ વિરહિણી સાયુ,
આમુએ નયન નિશાસર, માનગઈ નિમજિમનાયુ ૭

[ठाया] वषट् तउरली कल, नीन्दी सुवर्ण वान,
मन्मथमार्ग-वदीपः दीपक कली समान १

कामे जाया जाइत शु, वरस पावतु फल,
आदी रमा ने कर, लावे रा छ अमृत, २

आजते मजरी लागी रे, नन्दी भुक्तरी १५,
काम विरली 'छरथी भुके नवले भूम वराण ३

कसली अति चान्दी, आदारी मदननी नवले,
विरलिलीतु आ कते ताएली कण्ठ मदे, ४

वीर मुल' सुभायुग, आयुध शान अशोभ,
किसनप जके असि सभा, जमने विरलिली दीक ५

भयिक कवकर हेतु गुं विरलिली सुभाय
अनर ते विरली विरलिली, कसली करवधारी, ६

ओम देणी वनस्पति कये विरलिली साथ,
आमुडे नयन शोते जा, सांसणे नयन नयन नाथ ७

પદ્મનાભ

(સ ૧૫૧૨ માં દયાત)

[પદ્મનાભ મૂળ સીસનગરના નામક પશુ પંક્તીથી માળવાડના નદોરમાં જન્મી વસેલા. તેમની કૃતિ “ કાન્ડકદે પ્રમથ ” તત્કાલીન દત્તિહાસ, રીતરિવાજો વગેરે ઉપર સાગે પ્રકાશ પાડે છે. “ કાન્ડકદે પ્રમથ ” ના નામના કોઈ વચન મોહાણ અખેરાજના આશ્રિત તરીકે અધોરમા રીતે તેમણે સં ૧૫૧૨માં આ કાવ્ય રચેલું છે. આ મિનાષ તેમના બીજા કોઈ કૃતિ મળી નથી]

‘ રણમદન ૭૬ ’ પંક્તી આ બીજી વીરમોચન ઐતિહાસિક કાવ્ય આપણને મળે છે એના નગરવર્ણન, લોકોની સગવડ અને કૃષ્ણના વર્ણન રાચક લાગે છે. કાન્ડકદેના મુનિમ મેના માથેના મુદ્દનો પ્રમથ અહીં રજૂ કરેલો છે]

કાન્ડકદેનું ચુક

પડી ૧લેલ ભુંબારવ વરત્ય, હીદ્ર દ્રીધી હાક;
ભીડી ભાંધ નઈ એક દિસિ મુહુરયા કાને પડિયા હાક^૧.
ગગમે ગમે દીસઈ અબ્ધાલાં,^૨ રેરેરે છાંડી છાક;
આપોપરિ અન્નમુહીયા ઉકઈ, કટકિ પડીઉ બલકાક.
ભીએ હાથિ ધાહિ^૩ પોદારઈ, બોલાવઈ કિરતાર;
આણીવાર કિમ્હઈ^૪ ઉવેલઈ, કરઈ અમારી સાર.
જિરહજીલ્લુ વિલસઈ અવલાં આંગા મીગિણી બાણ;
ભિતાવલાં ધલાઈ અવલા, તેજ પૂડી પહ્લાણ.
દ્રીધી ઉપગરિ પાન^૫, આગળિ જઈ, એકવઈ^૬ કહઈ^૭ પવાસ;
કિરી વીટિ દલિ હીદ્ર આબ્યા, લમકરિ પડીઉ ત્રાસ.
અલ્યાનિ હાથી પપરાબ્યા^૮ પહ્લાબ્યા તોવાર^૯;
હલ હલ કરી ભણી અબ્ધાલાં માંચરિયા અસવાર.

૧. ભગવત. ૨. ધા. ૩. ભેડ ગમ ૪ અજગા. ૫. ત્રાસ. ૬. હગારી.
૭. ખગર. ૮. આન. ૯. ખગર. ૧૦. પહ્લાબ્યા ૧૧. તોવાર-ગોડા

આપ પિરાયા^{૧૨} વિગતિ ન લાભઈ, દહુ દિસિ હીંદ્ર આવઈ;
 ૧ બઈઠી મૂઠિઁ મ્હેચ્છ મારતાં, પાંડાના^{૧૩} ઘા - ફાવઈ.
 તીન્હા^{૧૪} તુરી ઉડવઈ રાઉત, લલા વાવઈ લાલા;
 માઝિમ રાતી મ્હેચ્છ મારતાં દહુ દિસિ હીંડઈ ભૂકા.
 સંપરાણા ચીંગિણિ ગુણુ માજઈ, તીન્હા તીર વિજૃઈ;
 જરહજણુ આંગા વીધીનઈ^{૧૫} અંગિ સૂંસરા કૂટઈ.
 અંગો અંગિ પટે અણીયાલે પ્રાણુઈ પાપર^{૧૬} ફેડઈ;
 પાંડા તણે ધાઈ સપરાણે^{૧૭}, સાંધઈ સંધિ^{૧૮} વિછોડઈ
 રણિ રાઉત વાવરઈ કટા^{૧૯}, લોહ કટાકડિ ઉડઈ;
 તુરક તણા પાપરિયા તેજ, તે તસ્મારે^{૨૦} ગૂડઈ^{૨૧}.
 માલ^{૨૨} તાણી પરિર^{૨૩} બાથે આવઈ, પ્રાણુઈ વિલગઈ ઝૂંટઈ;
 ગુદડા પાટ ફોટ વળવઈ, બિડઈ પ્રહારે મોટઈ.
 ૨૪ જીપરિયા પૂંતાર વિજૃટઈ, ભૂતલિ ભાજઈ પાઉ;
 વાઢી સૂંઢિ ઢાલીઈ ઢાંચા, ધરણી વલઈ નીકાઉ.
 ભાજઈ કંધ પડઈ ૨૫ ગિણુમાયાં, ધમડ^{૨૬} તણાં ધડ ધાઈ;
 માંઢિ માંઢિ મારેવા લાગા, વિગતિ કિસી ન લકાઈ.
 હીંદ્રએ મારીયલ કીધઉ, પગ મેદહુણુઉ ન બાઈ;
 લોહી તણા મવાહ ઉલટિયા, દીસઈ વિહાણુમાંઢિ.
 દોર સિરાયા ફેરી પાડઈ, ડહિલી તણા બંધાણુ;
 ૧ વાઢી અંબર^{૨૭} બુબુઆ કીધા, નઈ છોડાવ્યાં બાન.
 ઘોડા હાથી બિંટ ચોઠિયા, સવિ ઉલ્હાવી લીધા;
 સાદલ ૨૮ સીહ મલિક ગિ મોટા, બંદિ જીવતા કીધા.

૧૨. પરાયા. ૧૩. પાંડાના (તરવારના) ૧૪. તેજ. ૧૫. વીધીને. ૧૬. પાપર
 ૧૭. બાપૂરિયા. ૧૮. સાધેસાંધા. ૧૯. કટારી. ૨૦. તરવાર પડે. ૨૧. કાપી નાંખે.
 ૨૨. ગદા. ૨૩. પેડે. ૨૪. મદાવલ હાથી પરથી બોંધ પડે છે. ૨૫. સ્વસ્થેશમાં. ૨૬.
 બદામર. ૨૭. અર્ધ. ૨૮. સિંહ

અલ્પધાન^{૨૮} એકવઉ નાઠક, ^{૩૦}જે હૂંતઉ સપરાણુઉ;
સાદી મલિક ભંખરઉ મોટઉ, તે રિણુપેત્રિ મરાણુઉ.

x

x

નવઈ લાખ ખાન મૂકાવ્યા, વગત્યઉ જઈજઈકાર;
ધન્યધન્ય રાઉલ^{૩૧} કાન્હડકે, કૃષ્ણ તણુઉ અવતાર.

કાન્હડકેનું વધામણું

(૫૬) રાગ ધન્યાગી, ધ્રુવ.

માંડવિ મિલિય મુહાગણી, સખી^{૩૨} ઉઠણિ નવરંજ ઘાટકી.

જીતઉં મહીય વધામણું એ.

હિયરક^{૩૩} હુગ્ય અખાર કિ, સખી મોતઈ માલહે વીર કિ.

જીતઉં સહીય વધામણું એ. (આચલી)

હાર નિગોદર બહિરખા^{૩૪}, સખી નેગ^{૩૫} રણગણકાર કિ.

જીતઉં.

ગાટ કર કરિ કનકમઈ, સખી મોતીડે પૂરુ ચુક કિ

જીતઉં.

તિલક કર કુકુમ તણા, સપિ તિણિ રંગી રાજ^{૩૬} વધાણુ કિ.

જીતઉં.

અમુર દલી ધરિ આવિઉ, સખી ચકર છોડીઉ બધ કિ.

જીતઉં.

કાન્હડકે જીવે ઘણું, સખી બેલિઈ^{૩૮} માલહે વીર કિ.

જીતઉં.

૨૮ અલ્પધાન. ૩૦ જે વીર અણનો ૮૨૧ ૨૧. રાજ. ૩૨ મખી. ૩૩
દેશામાં ૩૪. બેશા. ૩૫ નેપુત્ર ૩૬ કર્મ કરના યાત્ર ૮૬ ૩૭ રાજ મલકે.
૩૮ બેલ ૩૯

કવિરત્ન માર્ગ

(સ. ૧૪૬૧-૧૫૪૫)

[આપણી ભાષાને "ગુર્જરભાષા " એવું નામ સૌથી પ્રથમ આપનાર, આખ્યાન કાવ્યોના પિતા, નવકાદંબરીકાર કવિ ભાલજીનો સમય સંવત્ ૧૪૬૧ થી ૧૫૪૫ નો નિશ્ચિત યામ છે. વ્યાસ, વાલ્મીકિ અને શ્રી હર્ષ તથા બાલજીની અલૌકિક પ્રતિભાનાં તેજ ક્રીડાનાં શક્તિ, વિદ્વતા કે રમિકતા તેની પહેલાંના કોઈ પણ કવિમાં હની નહિ. એ શક્તિ સૌ પહેલાં ભાલજી બતાવી અને આપણા સાહિત્યને સુરમ્ય પદ્યમય કાદંબરીકથા મળી. તેનાં રચેલાં અનેક રસમય આખ્યાનો, દસમસ્કંધ અને ગમબાલચરિતનાં પદો કવિના કવિતા-સમૃદ્ધમાં ઉત્કૃષ્ટ છે, એટલું જ નહિ પણ મધ્યકાલીન ભારતીય સાહિત્યમાં પણ મહત્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે તેવાં છે.

કવિ ભાલજી ઉત્તરચંપા પુરગોત્તમ મકારાજ નામથી જાણખાતા હતા અને તેમના ઘરમાંથી મળી આવેલી છબી ઉપર તે નામ ક્રેતરેનું પણ છે. તે પાટણના વતની હતા અને ધીવરામાં હાલ " ભાલજીની ખડકી " નામે જાણખાતા સ્થળે રહેતા હતા. તે જાતિએ ત્રિવિધ મોઢા બ્રાહ્મણ હતા. તેમની અટક મવાડી હતી. તે સમભક્ત હતા એમ તેમના કવિતામાં " ભાલજી પ્રભુ સુનાથ " એવી છાપ મળે છે તે ઉપરથી જાણી શકાય છે. ભાલજીનો કુટુંબ પરિવાર મોટો હોવાનું જણાય છે. તેમના બે સુપુત્રો-ઉદ્ભવ અને વિષ્ણુમો પૈકી પિતાને મળેલા આવી ગુર્જરભાષામાં સુખઃ કવિતા રચી છે. " દરિદ્રીલા પાઠશક્ત્યા "ના કર્તા બીમના કવિતામુરુ પણ ભાલજી હોવાનું જણાય છે. ભાલજી પોતાના યુગના જૈનેશ્વર કવિઓ માટે પ્રેરણામૂર્તિ જેવા હતા. શ્રી વિજયગવ્ય વૈદ્યના કથન અનુસાર તેમની પ્રૌઢ આખ્યાનોની પદ્ધતિએ નાગરથી પ્રેમાનંદ સુધીના કવિઓ માટે આખ્યાન રચનાની નવી દિશા ઉઘાડી જેનો હાલ મધ્યકાલીનોમાંથી દશમસ્કંધ પશુ લીમો હતો-જેનો હાલ દેતા અરોચીનોમાંના કોઈ કોઈને પણ જોઈએ છીએ: ' વેનચરિત 'કાર દશમત-શમને, મેપદ્મ ભાગાંતરકાર દેશવધાન કુવને, ' ઉત્તરમુદામાચરિત 'કાર સુન્દરમને.

“ રામળાલ ચરિત ”નાં પદ્યોમાં જે વાત્સલ્યગમ લાલણે આલેખ્યો છે તે આપણી લાપાનું મોંમાંમૂલું ધન છે. એ રામલાલ મોદી અને સ્વ કે. હ. કુવ કહે છે તેમ ઉત્કૃષ્ટ વત્સલ્ય આલેખીને તથા કાદબરીનો રસામક પદ્માનુવાદ મૌઢી પહેવો કરીને કવિ લાલણે ગુજ્જાતીઓનું મોઢું બચળું કર્યું છે.

અક્ષત્ત, લાલણુ પ્રેમાનંદની પેઠે નવે રસમા યથેન્દ્ર વિદાર કરી શકતો નથી. તેની રૌદ્રીનો સક્ષેપ પણ તેની મર્યાદા બને છે. છતાં વત્સલ્ય રસનું તેનું નિરખણ ગુજ્જાતી સ્મરિત્વમાં ચિરમ્બરણીય રહેશે.]

શ્રી રામળાલલીલા

પદ ૧ છંદ

(રાગ-ધયો અશ્વરને ઘેર બાળરૂપ એનારક છે. એ શહ)

- | | |
|-----------------------------------------------|---|
| થયાં મંદિર તેજ પ્રકાશ, એ રૂપ કોણ કહે ! | |
| અવનિકારણુ શ્રી અવિનાશ, મહારૂપ કોણ કહે ! | ૧ |
| કિરીટ ગુકુટ શિર સાર, એ રૂપ કોણ કહે ! | |
| બાજે દિનકરનો ઝગકાર, મહારૂપ કોણ કહે ! | ૨ |
| ચોસે મૃગમદતિલક લલાટ, એ રૂપ કોણ કહે ! | |
| ગુહ અણ્મી મોમનો ઘાટ, મહારૂપ કોણ કહે ! | ૩ |
| ભતી બકુલી ધનુષ આકાર, એ રૂપ કોણ કહે ! | |
| ચોસે અંબુજ નેત્ર વિશાળ, મહારૂપ કોણ કહે ! | ૪ |
| મકરાકૃત કુંડળ કાન, એ રૂપ કોણ કહે ! | |
| અંબે સુંદર થી લગવાન, મહારૂપ કોણ કહે ! | ૫ |
| નાનિકા શુદ્ધ શુક્રાંત્રી ચંચ, એ રૂપ કોણ કહે ! | |
| ચોસે તીન્દાકાળી ચા દંત, મહારૂપ કોણ કહે ! | ૬ |
| ચોટે લાલ પ્રવાળો અમુર, એ રૂપ કોણ કહે ! | |
| દારૂપ વદનમાં અમૃત પૂર, મહારૂપ કોણ કહે ! | ૭ |

- +શુદ્ધ શાખ મગીખી કોટય, એ રૂપ કોણ કળે !
 બાણે અધર્મ ઉપર દોટય, મહારૂપ કોણ કળે ! ૮
 શોભે કંકણ અંગદ પાણ, એ રૂપ કોણ કળે !
 શાખ ચક્ર ગદાંબુજ બાણ, મહારૂપ કોણ કળે ! ૯
 કોટે કૌસ્તુભ ઝાકઝમાલ, એ રૂપ કોણ કળે !
 વળી વિજયંતી વનમાળ, મહારૂપ કોણ કળે ! ૧૦
 ગ્રણલાંછન શોભે સાર, એ રૂપ કોણ કળે !
 ઉર હાર સહિત શણગાર, મહારૂપ કોણ કળે ! ૧૧
 પેટ પોયણી કેશરી લંક, એ રૂપ કોણ કળે !
 કસ્યું પીતાંબર પીળે રંગ, મહારૂપ કોણ કળે ! ૧૨
 અંધા દેખણી કદળી પાપ, એ રૂપ કોણ કળે !
 જેમાં મુનિઓનાં મન લલચાય, મહારૂપ કોણ કળે ! ૧૩
 ચર્ણે ચિન્હ પડ્યાં સચુક્ત, એ રૂપ કોણ કળે !
 દબળ ચમત્ત ને પદ અંકુશ, મહારૂપ કોણ કળે ! ૧૪
 માતા દેખી થઈ હીનમૂઠ, એ રૂપ કોણ કળે !
 જવ ઝોળખ્યા ગરડાડ, મહારૂપ કોણ કળે ! ૧૫
 પ્રભુ સાગીએ મનની બ્રાંત, એ રૂપ કોણ કળે !
 લણુ લાલ જેલાવવાની ખાંત, મહારૂપ કોણ કળે ! ૧૬
 તવ તુલં થયા શિશુરૂપ, એ રૂપ કોણ કળે !
 ધણી ભાલણના સુરભૂષ, મહારૂપ કોણ કળે ! ૧૭

પદ ૨ બું

- કરે સ્તુતિ કૌશલ્યા માત, આજે તપે તુલ્યા વિખ્યાત;
 જય પૂરણ બ્રહ્મ અખંડ, સચરાચર સકળ બ્રહ્માંડ. ૧
 જય લોગીતણા ભૂપાળ, કેમ માનું હું નાનુ ભાળ ?
 તારી માયાએ લૂલે બ્રહ્માય, ગુણ નેતિ નેતિ કરી ગાય. ૨

+ પાસાનર—શુદ્ધ શાખ સરીખી રાખ, એ રૂપ કોણ કળે !

બાણે જળપાણી ઝોલ, એ રૂપ કોણ કળે !

શિવ મનકાદિક ધ્યાનમાં ધ્યાય, જેની માયામાં સહુ ભુલાય,
 મુને અચરજ અદકુ થાય, મુખડું જોઈ મન હરખાય. ૩
 વિશ્વકર્તાને શું ધવગવું ? જક્રતધતને શું હુલાવું ?
 કૃપા કરુણાસાગર દેવ, મુજ ઉપર તુકયા દેવ. ૪
 માતા પ્રદક્ષાકર થઈ જ્યારે, મેટી વૈષ્ણવી માયા ત્યારે;
 ઉત્તમ ઉત્તમ સુભૂતા જાગી, ધણી ભાલણુ જાતિ ભાગી. ૫

પદ ૩ છું

રાજા છોને વધાર્યું, પ્રભુ પ્રગટિયા ધરમાટી ટેક.
 તતક્ષણ ત્રંજાણુ વાગ્યા, કામાં ને ધડિયાળ,
 'ચરણા ચોગી પહેરી ચતુગ, કર મોતીની યાળ રાજા ૧
 ધીનકિત ધીનકિત મુદગવાળે, શુભકા કરતી ગાન,
 કનકપાત્ર મુદ્રા ભરી આખ્યા, આખ્યા ગૌ મહી દાન રાજા ૨
 કુંકુમ કેગ પૂર્વા આગિયા, આગળે કદળી-સ્તભ,
 તરિયા તોગણુ બાર જંધાવ્યા, થઈ રહ્યો નાટાર ભા રાજા ૩
 પવન નિર્મળ પાવન ઉત્પલ, દિનકર તેજ અપાર,
 મુર કાનણુ અવતરિયા સ્વામી, હરવાને ભૂભાર. રાજા ૪
 નવપદ્મવ કૂડી રહી વમુધા, મુનિમન મોહ અપાર,
 શિવ મનકાદિક શુક પ્રદક્ષાદિક, વેદવેદ મુખ ચાર રાજા ૫
 ભણા જોગી જુગતે તેડયા, જન્મ અક્ષર મંડાય,
 પળમા પ્રાકમ પૂજા ભાને, તતક્ષણુ ત્રિભુવનરાય રાજા ૬
 ભૂપતિ કહે છે મુણે ભૂદેવો, નિન્મો જોનું નામ,
 રોમ રોમ વ્યાપી ગદ્યો, માટે સદ્ગુણોચન ગમ રાજા ૭
 રદેયન તો યો જોવા આવે, દશગ્ય કેરે દાર,
 આદર દઈને વહેને સાડર, શળગાર્યા છે બાગ રાજા ૮

નગરનિવાસી જોવા આવે, નાની મોટી નાર;
દશરથ ભાલક સળગ્નુગ પાતક, ભાલણ બય હરનાર, રાજા ૯

પદ ૪ થું

હેલી, હંડિ હંડિ, લાડકડા લઘુ વેશ, રૂઢા રામને તેટારે. ટેક.
કાળો છે પણ કળ્યો ન જાએ, નૌતમ નવલે રંગ;
નીલમણિ શો શોભે, રાઘવ કૌશલ્યા જોઈ'ગ. હેલી ૧
મુખડું જોતાં મોહ પામી છું, મન ગળ્યું છે મારું;
સર્વ કળાએ શોભે સુંદર, કોટી કામને વાડું. હેલી ૨
જાંતીજન બારણીએ જોલે, જાયક જે જે વાણુ;
લણ ઉતારે માવડી ને, દશરથ દે છે દાન. હેલી ૩
મહીમ'ડળના મુનિયો આવ્યા, પ્રભુને નામે પાગ્ય;
રાયે તો પુન્ય પૂર્ણ જ કીધાં, આખી અવધનં લાગ્ય. હેલી ૪
માનુનીએ મોતીએ વધાવે, મણને શણગાર;
ભાલણપ્રભુ રઘુનાથ મારો, મુક્તિનો દાતાર. હેલી ૫

પદ ૫ થું

જોવા દશરથના બાળ, લાલ પારણે જૂલે;
અસ્થામ સ્વરૂપ દેખીને મારું મન ભૂલે. એવા ૧
મૈયા હાલો હાલો મુખે હાલરું કહે;
વળી શ્રુતિ ને વેદ જેને કહે રહે. એવા ૨
મયા ઢળકતી ઢળકતી તાણે કોરી;
શિવ સનકાદિક ને બ્રહ્માદિક રહ્યા હેરી. એવા ૩
ખાતે ધાવે એલણી વળી પડી રહે મૂકે;
એવા રમતા રામ નામ ધ્યાન સાંળ ન ચૂકે એવા ૪
અદપણિયાળી આંખડી, મીચે ને ઉઘાટે;
બાળકોને બહાર કાઢી મૈયા પ્રભુને પોરાટે. એવા ૫

ઝડપ'નાખે ઝરમરને વળી પાયવતી તોડે;

ભાલપુત્રભુ રઘુનાથ માને ભવબંધન છોડે. એવાં ૬

પદ ૬ હું

રામ રંગે રીખે, કૌશલ્યાકુમારરામ રંગે રીખે. ટેક.

છળછળ કરતા છેડા પલાળે, પાટીડાં ઢાળે;

ચંચળ ચતુરા હૃદયે ચાંપી, બેસારે ખોળે. રામ૦ ૧

કર ગ્રહી લાવે કૌશલ્યા, મહેલે પડશાળે;

ગોત્રજમાનો ધૃતદીવડો, તે મુઠ્ઠીમાં આવે. રામ૦ ૨

દીવડો રહેલાવી કૌશલ્યા, મણિ કરમાં આવે;

મણિ તો લઈ મુખમાં મેલે, દેવ નળે લાળે. રામ૦ ૩

મુમિત્રા લાવે ચેલડી, તે બાલકને લાવે;

કટકા લઈ કોરાણે મૂકે પાગી લઈ આવે. રામ૦ ૪

સૂઘરા ધમકે તેથી ચમકે, ઉતાવળા ચાલે;

દરતણી કોમલ આંગળીઓ, તે ચણિયારે ધાલે. રામ૦ ૫

સૂઘર ધને ખડખડ હમે, ક્રોધ કરે માતા;

બાળપણને બલિહારી બચ, ચંકર ને વિધાતા. રામ૦ ૬

અતિ આકળી ધઈ માતા, લઈ બાગલિયે બેમે;

રાયનણા મત્તાના મદગગ, વચ્ચે લઈ પેત્રે. રામ૦ ૭

અતિ અડપલા કુંવર આપણા, કહો દિન કયમ બચે ?

ભાલપુત્રભુ રઘુનાથજીને, બાધે ગ્રેમતણે પાગે. રામ. ૮

પદ ૭ મું

દેવ ટગલાં ભરે, પ્રભુ પગલાં ભરે.

ટેક.

ટગમગ કરતા ટગલાં ભરતા ગમતા રાજકુમાર,

લયડતા સિંહાસન પકડે, ખેંટીતા અપરંપાર, દેવ૦ ૧

સિંહાસન મુકાવે રાજ, છૂટા રખાવે હસ્ત;
 ચરચર ધ્રો, કંઈ નવ સૂરે, જાલી રહે છે વસ્ત. દેવ૦ ૨
 આફળીએ વળી બિબા થાએ, અયાનકુ બેસે;
 વશિષ્ઠ કહે છે શું વણુંવું, નારાયણ નરવેશે ? દેવ૦ ૩
 મનમાં માન્યા મસ્તાના થઈ, હલાળે અલંકાર;
 સદા રહે અર્ધાંજી કમલા, શો કરશે શલુગાર ? દેવ૦ ૪
 સખા સહિત સોહાતા આવે, જેમ મહાલે માતંગ;
 બાલણુમણુ રઘુનાથ મારો, સદા રહે સતમંગ. દેવ૦ ૫

૫૬ ૮ મું

લાલા બોલો બોલો, રાધુભાલાલા બોલો બોલો. ટેક.
 કર ભેડીને કહે કૌશલ્યા, કોઈ ગોલાવે રામ;
 એક વાર મુખ માતા કહે, તો સાકે સઘળાં કામ લાલા૦ ૧
 અતુરા એક અઠલું લઈ આવી, મુખમાં કરાવ્યો સાદ;
 આદિત્યવારે કર્યો દુયકો, જ્ય બોલે રઘુનાથ. લાલા૦ ૨
 હસતે મુખે કરે હુંકાર, લખારા એક અપાર;
 શિશુપલું સંપૂરણ દાખે, આઘપુરુષ અવતાર. લાલા૦ ૩
 નાનદણિમાં ગુરુ નમે છે, ઉત્તર અક્ષગો આલ;
 વિરંબી તો વડો હીકરો, આ શા આદર્શ ખ્યાલ ? લાલા૦ ૪
 પળમાં જલ્લાંડ ભાગે સરજે, પાર ન પામે વેદ;
 અગમને તારી ગમ નહિ, તો કાણુ કળાયે લેદ ? લાલા૦ ૫
 વશિષ્ઠ આસું વેગે બેઈને, મુખશ્રી કહી તવ માત;
 બાલણુમણુ રઘુનાથ, તાહરી ગહનગતિ અઘાત લાલા૦ ૬

૫૬ ૯ મું

આજ વડીરે વધાઈ, આજ વડીરે વધાઈ. ટેક.
 મુખ માતા કહે, અતિવેદ લહે, આજ વડીરે વધાઈ. આજ૦ ૧
 હંસતાં માતા હર્ષ ન માતો, હુંદાઆ ભંડાર;
 અર્થ અર્થ સૌકોને આપ્યા, તેજ ને તોખાર. આજ૦ ૨

વાળાં વાળે શુષ્ક નાચે, શુષ્કીજન ગાયે ગાન;
 વધાઈયા દયગ્રથ લણી દોડયા, બોલ્યા બાલારામ. આજાં ૩
 વેદમય વાણી, છે જેની, બોલે અમૃત માર;
 માતા મોહ પામી નવ જાળ્યા, શ્રુતિના શલુગાર. આજાં ૪
 સુભા સરવે સાગું જુએ, શો કરશે ઉચ્ચાર !
 ભાલજીપ્રભુ રઘુનાથ માહરો, તત્ત્વ તણે વિચાર. આજાં ૫

પદ ૧૦ મું

(દેશી ફેર)

નાચો નાચો નિરમલ નાથ નામલાલા; ટેક
 તમે બેગા ગોને લી જૂપતિ જાલા. નાચો ૧
 શિવ પર ધુવરિવાળા ધૂમતા ધૂમતા કેશ ફેરડે;
 નાથ નાચે ને દુષ્ટોનાં મન ધરડે. નાચો ૨
 બને દાને મહાગદ્ગત કુંડળો જાડે;
 નાકે જુલાખ મોઢે સુંદર મોલી લડે. નાચો ૩
 ઉરપર બુગલાંજન દોસ્તુતની માળા,
 નાચો ચેઈ ચેઈ જગનપ્રતિપાળા. નાચો ૪
 પ્રભુ પાટે તાળી ને વળી તોલનું બોલે;
 નાનું નાનું નૃત્ય આંખળી ચંદર ડોલે. નાચો ૫
 પ્રભુ હરી પટે ને ધન્ટીથી આપે ઊભા થાય;
 મૈયા સુ'બન દરીને આપે રૂપ્યા માંગ. નાચો ૬
 પાંચે નેપુર રમઝમ વાળે મંદિરમાં ગળે;
 દી દોગ મેખજાની ચોર ગાળે. નાચો ૭
 ચાલો ચાલો સુખી ગમ લેવા જઈએ;
 ભાલજીપ્રભુ રઘુનાથને આંખ હાંચે. નાચો ૮

५६ ११ अ'

(દેશી ઉપર મુજબ)

મૈયા દાલને	શણગારે,	ચાલો બેપા જઈએ;	ટેક.
શ્યામસ્વરૂપ	દેખીને	શીતળ ધઈએ.	મૈયા૦ ૧
નશીશ સાંકડે	રાખી	મૈયા ઘાલે ચઢો ચાક;	
વળી ધૂધરિયાળી	ગોફણી	ને માયે ગોલીલાગ.	મૈયા૦ ૨
કાને મકરાફૂલ	કુંડળ	કેરી ભેડ;	
નાકે પુલાખ	વળી	મુખમાં તંબોલ.	મૈયા૦ ૩
મૈયા મુખડું	ધોઈને	કરે કંથરની આડ;	
વળી નેત્રો સમારી	કરે,	કાજળટપકું ગાલ.	મૈયા૦ ૪
કોટે ઠોસ્તુલ	મણિ	ને માણક ગ્રોપંત;	
વળી ધૂધરિયાળું	ધૂલડું	તે કરડે છે નિગડંત.	મૈયા૦ ૫
ખાંડે બાન્નુખંધ	બેરખામાં	ચોનાની સાંકળ;	
વીંટી જઢિયા	હીરલા	કાંઈ તારાતું મંડળ.	મૈયા૦ ૬
કટી ત્રોટી	કંદોરેથી	ધૂધરડાના ઘોર;	
રોરી પહેરી	ઝાંઝરી	ને પાની શતી ચોળ.	મૈયા૦ ૭
રાજનીતિનાં	રમકડાં	એ માગે ધનુષ ને ચાપ;	
લાલણપ્રભુ	રઘુનાથ	ભજતાં ટળશે તનના તાપ.	મૈયા૦ ૮

૫૬ ૧૨ મું

બાઈ કાઈ બતાવો મને રામલાલા, ટેક.
હું તો શોધી વળી સઘળા બાળા. બાઈ ૧
મેં તો કેરથી ઉતાર્યો કશું કામ પડ્યું,
મારી નજર ચૂસીને રૂઠું રતન રડ્યું. બાઈ ૨
ઝોહો જોહો અનુચર, પાણી પીને પછી;
બાઈ બ્રહ્માંડે ભરાણો એ તો ખચાખચી. બાઈ ૩

મુનિ વશિષ્ઠ વરણુવે વેદનો વિચાર,
 બાઈ, રોમરોમ રામ રમે સકળ સંસાર. બાઈ૦ ૪
 બુઝો, ઊઠો અનુચર, બુઝો ચારે દેશ,
 બાઈ, રામ તાગને શોધે શેષ ને મહેશ બાઈ૦ ૫
 રાજ રાતા તાતા થાય, ઠરો મરજ્યુમા શોધ,
 ભાલજીપ્રભુ રઘુનાથ ભરાણા કૌશલ્યાની ગોદ. બાઈ૦ ૬

૫૬ ૧૩ મું

મયા બાવની થઈ રે, માતા બાવરી થઈ,
 લૂગડે લપેટ્યો લાલ દીઠો નહિ. મયા૦ ૧
 હેલી, ગોપ્તમા ધાલી ઇલે બહાર માન્યો;
 એવો અન્ન અકોર કેમ રહ્યો છાનો ? મૈયા૦ ૨
 મયા આશ્વર્ય પામી કહે, કહું છું તુને,
 આવો અકળ કુવર માહરો વરશે કુને ? મૈયા૦ ૩
 હેલી, પરિબ્રહ્મા પ્રાકમ નથી ચોડું,
 એવું સરજ્યુ હશે વિરચીએ વિશ્વમા ભેડું ? મૈયા૦ ૪
 શિવસુત્રાદિકે ઈમ કહે છે, વ્યાખ્યા ચીટે લોક,
 કેશ આવે નેત્ર આટે તે ઉચા કરે ઠોક મૈયા૦ ૫
 શા દીધા તપ કૌશલ્યાએ ઝોછ ગે મહાવે ?
 ભાલજીપ્રભુ રઘુનાથ, માનો પાલવટો આવે મૈયા૦ ૬

૫૬ ૧૪ મું

(દેગી ફેર)

હકં થાપડ થાપડ પાળ, તમે જો મરુણા રામ ટેક.
 થાપ્યા પ્રજા, થાપ્યા શત્રુ, થાપ્યા નિગમ ચાર;
 વિશ્વવસુ ને વસુધા થાપી, કોઈના પામ્યું પાર રે કૃંં ૧
 વળુ જાતને માતપિત્ર મગી રમાટે ઘર માલ,
 અગમ અગોચર અનિશે ઉડા હતિને પર કપાવ રે ! કૃંં ૨

પા પળમાં પ્રગટે સંધારે, તેને હુલાવે માત;
 , ખડ ખડ હસે જોલતાં, ગતિ જેની અઘાતરે. કર્ક ૩
 કાનમાં પેસી કરે કર્કર, મુણે શાણા ધર્મને વાત;
 રઘુકુળમણિ સાલણીધણી શિશુ રૂપ રઘુનાથ રે. કર્ક ૪

પદ ૧૫ મું

(દેશી પદ ૧૩ પ્રમાણે)

હરિ પાવલાં પાડે, પ્રભુ પાવલાં પાડે. ટેક.
 કૌશલ્યા હુલાવે રામને, કૈકયે લીધા લય;ં
 સુમિત્રાએ શત્રુઘન તેડ્યા, લક્ષ્મણ લોટ્યા તર્ત. હરિ ૧
 માયામાં છાંદાંડ સમાડે, વિરચી વિરમે ચાપ;
 આઘપુરૂપની ઈચ્છા શક્તિનો, મોટો મહિમાય. હરિ ૨
 કૌશલ્યાએ કરચકી કાંઈ, હેઠા મેલ્યા રામ;
 સુમિત્રા તો શું હુલાવે, હું હુલાવું આમ ! હરિ ૩
 રમત જોઈને રાજા રીઝે, શોણું કે આ સત્ય ?
 વાંઝિયાને ઘેર રમે લાડકાં, કીયા દેવના દત્ત ! હરિ ૪
 શિવ સદીખા સમાધિમાં શોધે, દિગંબર જે દેવ,
 મૃત્યુ લોકમાં મા ઠહેવાણી, આશ્ચર્ય અધિકું એવ ! હરિ ૫
 દેમળ પાનીએ ખૂચ્યા વીણવા, ટાકી પડી તે વાર;
 સાલણપ્રભુ રઘુનાથ ઉતાર્યા સાથેથી મૃત ચ્યાર. હરિ ૬

પદ ૧૬ મું

આવો સુલડી પહેરાવું (૨)

જાર જાર જતી જાઉં, લાલાને સુલડી પહેરાવું. ટેક.
 કરમાં લીધી સુલડીને, પાડે કૌશલ્યા સોર;
 રામ રમે રંગ જોલોલમાં, હું આપું કનકના મોર. આવો ૧
 ઉજ્જડાળનો બિન્હો વાણુ, કરમાય દેમળ અંગ;
 પાપે પહેરાવું જોજડી, પછી રમે સખાને સંગ આવો ૨.

કશ્યપમુત તો કઠણ તમે છે, જહતને લાગે જ્વાળ,
 વિપદ સગખા વિક્રમ થયા, તમે હોમળ કાયા બાગ ૧ આવો ૩
 મૂંઠે ધાતુ સુખડી ખાતે, મેવા લ્યો મ્હોંમાઝ્યા,
 ભૂમ ઇળના ભૂપતિ કહેશે, ન્હાના નરપતિ નાગા આવો ૪
 કોશ્ઠયાચે કર શ્રદ્ધીને, પહેગવી બે બાહ્ય;
 કસકસી કોસ્તમણિ સરસી જેમ ન ભૂલે કયાંય. આવો ૫
 ઝળકતી ગી જુલડી પહેરાવી, માતા કરે સુબન,
 ભાદરુપ્રભુ રઘુનાથ મહારાને, મોપું તન મન ધન આવો ૬

પદ ૧૭ મું

જુલડી કયાય વિસારી, જુલડી કયાય વિમારી ?
 તમે કહો રઘુબા રાગા, હો મંત તણા સુખધામા જુલડી ૧
 જુગતે પેગવી જુલડી, મૈયા ગઈ નિજ ધામ,
 અનુચર એક ઉનાતો આવ્યો, જુલડી શોધે રામ જુલડી ૨
 આગળ પાછળ ટીંગ જડિયા, વચ્ચે માણેક મોતી,
 દરમા લીધો દીવડો ને લીડે કોગ્રધ્યા નેતી જુલડી ૩
 મોના ઢેરી મોય મગાવુ, રૂપા ફેરા ધાગા,
 એ જુલડી શીતવાને નવવખ ફરણ લાગ્યા જુલડી ૪
 રમજતવ્યો મમજે નહિ શામો, કહ્યુ ન માને કાલો,
 દોઈ દોઈને જુવમકરે, દોડને જડીજ હોય તો આવો જુલડી ૫
 રોતા રતીને કહે ગપવણ, નેડીને બે રાધ,
 રાજહસને મ્હેં હોરાડી, હેંડી ગયો આકાશ, જુલડી ૬
 ગિરિ જન્મર ગુફાઓ નેઈ, નેયા આડેગાડ,
 વશિષ્ઠનો શિષ્ય લાવ્યો જુલડી, રાને હોડી રાડ જુલડી ૭
 સુખડુ નેઈને મના કહે છે, અકગિન આ કુમાર;
 આલણપ્રભુ રઘુનાથ ગાંધે મુદ્દિનો દાતા જુલડી ૮

પદ ૧૮ મું

(લાળ ફેર)

રઘુબા રમે રે, મારો રઘુબા રમે;
 શિવ પ્રહાદિક પૂઠે બમે, મારો રઘુબા રમે. ટેક.
 દૂકે 'હાથે તાળી પાઠે રંગે રમે સમ;
 મુક્તિની મનવાર કરે છે, છોડો ઘરનાં કામ. મારો ૧
 ધમક વાગે ઘૂઘરાને, કમક મેહેલે પાય;
 લાલછ હીડે લટકતા તે, મસ્તીમાં ન મ્હાય. મારો ૨
 નાની સરખી ધનુષડી ને, નાનાં સરખાં બાણ;
 રાયતણા છે બાળકા, પણ મહુને વહાલા પ્રાણ. મારો ૩
 શરીરે તો સ્વેદ વળ્યો છે, માંદા ભેગો ગેલ;
 રામ સરખાએ રજમાં લોટે, ખાતે કરે ખેલ. મારો ૪
 તુષરિયાળી ગોફણી, ને આંકડિયાળા કેશ;
 નયણાં આગળ નાગા ફેરે, નારાયણ ને શેષ. મારો ૫
 મુઠ્ઠીમાં છે માલપુડા, ને ભેડલા ખૂંટી ખાય;
 બાલી બોલે કાળલી તે, સમજે એની માય. મારો ૬
 માતાએ તો કેઠે તેડી, મુખ કર્યાં મુખનડ
 શાલણપ્રભુ રઘુનાથ મારાને, લજશું નિગદિન. મારો ૭

પદ ૧૯ મું

(લાળ પદ પહેલાનો)

ગ્રીતે પાઠે ઠીથડ્યા સોર, રઘુ મારો ક્યાંય રમે ?
 માહારા કેમળ બાળકિશોર, રઘુબા ક્યાંય રમે ? ૧
 હથે હિશ દોડાવેને હૂત, રઘુ મારો ક્યાંય રમે ?
 નથી લાડકડો લલમણ ગંગ, રઘુબા ક્યાંય રમે ? ૨
 આનંદમાં ઉઘાડે અંગ, રઘુ મારો ક્યાંય રમે ?
 શકે ફરી ગયો કોઈ ભૂપ, રઘુબા ક્યાંય રમે ? ૩
 અને હોય કુંવારી કન્યાય, રઘુ મારો ક્યાંય રમે ?
 માતા શોધી વળી પાગોધામ, રઘુબા ક્યાંય રમે ? ૪

છૂપ્યા લક્તોના લીતર રામ, રઘુ મારો કયાંય રમે ?
 પ્રીતિ કારણ પ્રપંચ થાય, રઘુઆ કયાંય રમે ? ૫
 તમે યોધોને શિવજીનાં મન, રઘુ મારો કયાંય રમે ?
 છુને લગન લાગ્યું નિશદ્દિન, રઘુઆ કયાંય રમે ? ૬
 માતા કિમી થઈને ઢળે ધર્મ, રઘુ મારો કયાંય રમે ?
 રૂપિદ્વયમાં ખૂંચ્યા થયું, રઘુઆ કયાંય રમે ? ૭
 ગઈ મંથરા તે મહેલની માંઘ, રઘુ મારો કયાંય રમે ?
 પહોડયા પારણે પુરૂષપુરાણ, રઘુઆ કયાંય રમે ? ૮
 મહાનિદ્રામાં મારો નાથ, રઘુ મારો કયાંય રમે ?
 ધણી લલણનો સુખ સાથ, રઘુઆ કયાંય રમે ? ૯

પદ ૨૦ મું

મૈયા કાંય કરો ચિંતાય, તારો પારણે રાઘવરાય. ટેક. ૧
 પારણિયે પોઢયા પુરૂષ પુરાણ, જાણે ઉદયા કેટલિક લાણ. મૈયા ૦ ૨
 દબાણો નીચે લક્ષ્મણ છેક, જાણે નારાયણપર શેષ. મૈયા ૦ ૩
 શીશે શિશુના ધઈ છે વેણ કંકુમ ખરી પડ્યાં જેમ નેણ. મૈયા ૦ ૪
 નેત્રો નિદ્રામાં ભરપૂર, વેરી નિધન રહ્યાં છે દૂર. મૈયા ૦ ૫
 ધૂલડું ખૂંચ્યું છે કર વામ, જાણીએ ભેટયા ચારે ધામ. મૈયા ૦ ૬
 કટી ત્રટ કંઠોરાની ખેલ, જાણે વિરંગીએ પાડી વેલ. મૈયા ૦ ૭
 મદુશાલો ખૂલી રહ્યો છે થણું, કમળા ચાંપતી હોય જેમ ચણું. મૈયા ૦ ૮
 શી કડું શયન તણી શોભાય, ભાવે ભામણે ભાવણુ જાય. મૈયા ૦ ૯

પદ ૨૧ મું

બાળા વત્સ દેખાડો બાઈ, ભૂપતિ ભુવનમાં આવ્યા ધાઈ. ટેક. ૧
 કૌશલ્યા દે દાસીને માન, બાઈ ત્હે આખ્યાં છવતલાન. બાળા ૦ ૨
 હમ્મતા ધમ્મતા દશરથ રાય, હરખે આનંદે કૂત્તી કાય. બાળા ૦ ૩

૪(પામત) — “કુસાલો કૂત્તી દેખી આવું, ભાડા ચાંચની દોલ જેમ ચણું.”

આંગણિયે લીડ થઈ છે ધામ, લાઘ્યા લાઘ્યા લક્ષ્મણ રામ. બાબાં ૪
 આંગણે વાણ રહ્યાં વાણંત્ર, ગુણીજન ગાયે રામચરિત્ર. બાબાં ૫
 ખુમારી ખૂબ બની અનુય, પૌગંડા વચ્ચે ત્રિભુવનભૂપ. બાબાં ૬
 રાયે પહોડયા દીઠા રામ, બાણે શેપ અને ઘનશ્યામ. બાબાં ૭
 ઉઘાડી અદપણિયાળી નેણ, લાલણ લવલવ ભજશે વેણ. બાબાં ૮

પદે ૨૨ શ્રું

(દેશી ઢાળ ફેર)

આજ રૂઠો દહાડો, રંગીલા રામે લીધો આઠો. ટેક.
 આઠો કહે છે અતિ ઘણો ને પછાડે બે પાગ;
 આકાશને ઉતરડી જનની! આદિત્ય મુજને આપ. આજં ૧
 દિનકરથી આ દેહ તમારો, મહા મોટો સંબંધ;
 સમજાવ્યો સમજે નહિ, અલંક વસમો કરતાં ધંધ. આજં ૨
 દશરથ દહાડો દુઃખ ધરતા, જે બાળ વિના બળ્યું રાજ;
 આજ તો ભૂપત અતિ અકળાણા, માતા આબ્યાં વાજ. આજં ૩
 હીરણા કેરી ગૂંથી ઉઠાણી, મણિ મુકતા ચોપાસ;
 કૌશલ્યાએ કરમાં આલી, હરિને આબ્યું હાસ. આજં ૪
 આઠો ભેવા આદિત્ય થંબ્યા, વિક્રમે પામ્યા સુર;
 લાલણપ્રભુ રઘુનાથ ભરાણા, બ્રહ્માંડે ભરપૂર. આજં ૫

પદે ૨૩ શ્રું

(ઢાળ એજ)

શ્રીહરિ આંગણે એલે, શાં તપ કીધાં માટે જન્મ પેલે ? ટેક.
 રમજમ કરતા રમવા આલ્યા, ચારે ચપળ ચકોર;
 બહુ મુનિઓના ઘેરા કરતા, શ્રુતિઓના શોર. શ્રીહરિં ૧
 સરખે સરખા સાથીડાને, બોલાવે અમૃતવેણ;
 જેમ તારામાં ચંદ્રમા, તેમ રાજે રાણવનેણ. શ્રીહરિં ૨

મુખ જાણે કોટિ શશી, ફરકે બાળા દેશરે;
 કાને કડાં ગૂમખાં ને હતો બાળે વેશરે. આવ્યો છે ૦ ૨
 બ્રહ્મટીમાં બ્રહ્માંડ લાગે, નેણ બે વિશાળરે;
 કંઠે ઝળકે ધૂલરું, ગૂંચવાણી મોતી માળરે. આવ્યો છે ૦ ૩
 જોલી જોલે કાળલી ને વાણી છે રસાળરે;
 અધર રંગ પરવાળી, શાંત છે ગોરા ગાલરે. આવ્યો છે ૦ ૪
 બાલુમંધ જોરખાને, કનકે કડાં પાણરે;
 કટીતટી કંદોરામાં, જોડ્યાં ધનુષ બાણરે. આવ્યો છે ૦ ૫
 પાયે પહેરી ઝાંઝરી ને દડબડ દોડરે;
 લાલણુમણુ રઘુનાથ મારો લવચકી છોડરે. આવ્યો છે ૦ ૬

૫૬ ૩૦ મું

(હાળ ફરતો ધોળની દેશી)

માતા લડાવે લાલને, મુખડે કરેરે મુંબન;
 મુરને શોધ્યો તે નવ જડે, ધ્યાન ધરતા મહામુન્ય. ટેક.

કૌશલ્યા કહે છે કેકે મુણો, પ્રગટ્યું પૂરવનું પુન્ય;
 નાદ્યાં જઈનેરે લન્હવી, ક્રીધાં શિવપૂજન. માતા ૦ ૧
 સાતે સાગર મીઠા થયા, ઉગ્યો પત્રિમ લાણુ;
 વમુધા વાધીરે મોતીડે, ધન્ય અભોધ્યાને જાણુ. માતા ૦ ૨
 નેત્રમરોજ અંબવતા, દોડી ફર પ્રભુ જાય;
 કાજળખરડી આંગળી, જનની અતિ અકળાય. માતા ૦ ૩
 આતા, આંખ અંબવીએ, નૌતમ દુઃખે નહિ નેણ;
 આંખશી આદિત્ય ઉપન્યા, માનાંમિથ્યા છે વેણ. માતા ૦ ૪
 પાયે ઉરાટે રેણુકા, માતા મન ધરે રીચ;
 એ રજ શિવજી ચોધે સદા, ચડાવે વિરચી શ્રીશ. માતા ૦ ૫
 મહેલોમાંડે મટની કટે, દુનર દોટયા દોટય;
 દોટે ચડયા હાટે નહિ, જોવા સરખી છે જોટય. માતા ૦ ૬

ખાંતે જોળામાં જોલતા, વળી વળી કરે પયપાન;
લાલણપ્રભુ રઘુનાથજી, અંતર પડી જોળખાણુ. માતાં ૭

૫૬ ૩૧ મુ

(ઢાળ એજ)

રાજા રમાડે રામને, રમતા રવિકુળભૂપ. ટેક.
માયાએ માનવદેહ ધર્યો, આત્મા અકળ સ્વરૂપ. રાજાં ૧
કરમાં લીધા છે લાડવો, વીટી વળે છે કાગ;
સુરપતિ જુએ આકાશથી, ધન્યધન્ય દશરથનાં લાગ્ય. રાજાં ૨
તારામાં શોભે ચંદ્રમા, સલામાં શોભે શ્રી રામ;
મેઘમાં ચમકે વીજળી, રાજે ઈન્દીવર સ્યામ. રાજાં ૩
ગાલી ગાલે છે કાળલી, હસતો સલાનો સાથ;
લાજે ભેઈ શેષ સરસ્વતી, વાણી વેદવિખ્યાત. રાજાં ૪
લક્ષ્મણ નાની ભૂમના લણી, સહેજમાં સળકી બાય;
આધિઆ ભુરાડા બહુ પડે, ગાલી લાવે રઘુરાય. રાજાં ૫
ગાહાર ના જાશેરે બાળકા, રાક્ષસજી સબળ છે ભેર;
જાગ ને જગન જંપાઈ ગયા, મુનિને કષ્ટ કઠોર. રાજાં ૬
રાક્ષસ મારાં રમકડાં, મારું તાણી તીર;
દશશીશ ફળવાને દોડશું, ધરાવુ ધરણીને ધીર. રાજાં ૭
વાણી સુણી વિસ્મે થયા, કરશે કાઈકે ધધ;
બહુ ફળ બેઠાં શેલડી, સોને વળગ્યો મુગંધ રાજાં ૮
ફરથી આવે હરિદોડતા, જનની બેઠી હોય બ્યાંધ,
કાળજા ભૂએ છે કાયળી, પેત્રી જોળાની માંદા. રાજાં ૯
ધાવી ધરાઈ કરે કોગળા, સોને છાટે ચરીર,
એકા યઈએ ભે આપણે, ધર્મધુગંધર ધીર રાજાં ૧૦
એકા ગાલીને માતનો, ઢાળી પાડે છે ધણી,
લાલણપ્રભુ રઘુનાથજી, રાજો સદા તમ શણ. રાજાં ૧૧

શ્રી બાળકૃષ્ણની લીલાનાં પદ

પદ ૧ લું

આંગણુટે રમો મનમોહન; તો મન માને માફં રે;
 પ્રાણપે મુજને અધિક વહાણું, સુંદર મુખડું તાફં રે.
 શરીર મેલું યશું છે સ્વામી, પડખો તો નવહાણું રે;
 દ્રાક્ષ, ચરવી ને ચારોળી, કહો તે આપું ખાણું રે.
 કાલુ એક બેસો મનમોહન ! ગૂંથું તારી ચોટી રે;
 કેવડેલ ઘાલીને ગૂંથું, જમ તે થાયે મોટી રે.
 નયણે દાજળ સારીને, કઈં નિલવટ તિલક કેસરણું રે;
 એને ઘેર કન્યા છે સુંદર, તે નામ લે છે વરણું રે.
 મારા સમ છે હો મનમોહન ! માખણુ રાટી ખાઓ રે;
 ઉપર સાકર દૂધ શિરાવો, ઝટપટ મોટા થાઓ રે.
 શેલડી છે અતિયે સુંદર, કહે તો આપુ છોલી રે;
 હાલમ પાકાં છે અતિ રાતાં, આગળ મેલું ફોલી રે.
 આધા પાછા જાઓ જેટલે, હેડું માફં કાંપે રે;
 જાણું રમે કો વૃષભ આવે, પ્રાણજીવનને સાંપે રે.
 કશું કરો જો કુંવર મારા, તો તમને પરણાણું રે;
 રાધા સરખી રૂપે રહી, વહુવર વહેલી લાણું રે.
 તું તો સર્વસ્વ છે રે મારે, બીજું ન ગમે કાંઈ રે;
 બાલકૃષ્ણ રઘુનંદન હીજે, એકવાર મુજને સાંઈ રે.

પદ ૨ લું

(રાગ ધન્યાશ્રી)

મહાવણ પૂછે વાત માતને, મુખ ક્યામ શરીર રે;
 રેખાંચિત તમો શું થયાં, નયણે પ્રગટયું નીર રે ? મહાવણ ૧

કર્ણવરત્ન ભાલણ

યથોદા એણી પેરે ઉચ્ચરે, મુખડું ભેતાં તારું રે;
 અતિ આનંદે કરી ચલું છે, પુલકિત તન ત્યાં મહાં રે. મહાવણ૦૨
 વચન મનોહર સાંભળી, હરણએ લીધો આઠો રે;
 એવું સુંદર જે કહ્યો છે, આઈ મુજને દેખારો રે. મહાવણ૦૩
 જે કાંઈ તે તણી કાંતિ તણું, કહ્યું ન જાયે લેણું રે;
 હું એમ મનમાં જાણું છું, એકવાર હું દેખું રે. મહાવણ૦૪
 વળતી માતા એમ વહે છે, તે તું કયમ દેખે તંન રે ?
 મેં તો એવું કીધું છે તેવું, તારે નથી કંઈ પુણ્ય રે. મહાવણ૦૫
 બાલ સાંભળી જનુનીના, હાંડા માંહે હસિયા રે;
 ભાલણપ્રભુ રધુનંદન ત્યારે, સાચું જોઈ મન વસિયા રે. મહાવણ૦૬

પદ ૩ ભું

(રાગ કેદારો)

માતાને મોહન ધાવે, અતિશે લાગે મીઠું રે;
 શ્વે પય ઉભરાવા લાગું, યથોદાએ તે લીધું રે. માતાને૦ ૧
 અધધાવતો મૂક્યો અવની, જનની વેગે ચાલી રે;
 આંખે અતિ ખરતાં આંસુ, હરણએ છેડલે ઝાલી રે. માતાને૦ ૨
 અતિ આકળી યઈ નીસરી, બળ કરી વછોડી રે;
 ઠંઠ લેઈ ગોવિંદ તે વારે, મહીની ગોળી ફાડી રે. માતાને૦ ૩
 પૂર નદીની પેરે ચાલે, હરણ મુખે માખણ ખાય રે;
 ભિતરીને આવે જોટલે, તેટલે દોતુક લીધું માય રે. માતાને૦ ૪
 બાલક માંકલડાંને ખવરાવે, નાચે પ્રેમે મુદિત ચાય રે;
 જનનીને આવતી જાણી, ભયભીત યઈ નાસી જાય રે. માતાને૦ ૫
 કામડી કરમાંહે લઈ, મૈયા પૂઠે ધાય રે;
 સાસુ ભરાયે ભાલણપ્રભુ, લીલા શ્રદ્ધાદિક ગાય રે. માતાને૦ ૬

+ માતાને-૫ કામડી કરમાંહે લઈ, મૈયા પૂઠે ધાય રે

— ૭૭ કામડીના અર્થ ર ને

પદ ૪ થું

(રાગ ગોડી)

નાસીને નશો કટલે રે, હવડાં સહાશું કહાન;
 હેડું દાઝે છે માફ રે, ઘણું કથું છે જન. નાસીને૦ ૧
 કરમાં લઈ કામડી રે, કુંવર પૂઠે ધાય;
 રીસે લોચન રાતડાં રે, ચરોદાને શ્વાસ ભરાય. નાસીને૦ ૨
 મુખડું માખણ ખરડયું રે, ખરડયા છે જે હાય;
 નાસીને નયણે નીર ઝરે રે, ચૌદ લુપનનો નાય. નાસીને૦ ૩
 નેવા આવી ગોવાલણી રે, ઘર ઘરની બહુ નાર;
 ગોળી ફેડી ગોવિંદલ રે, મહીડું વહે છે અપાર. નાસીને૦ ૪
 અંતરીક્ષમાં અમર આવિયા રે, ચઢી દેવ વિમાન;
 કૌતક નેવા કૃષ્ણલયું રે, લક્ષ્મીપતિ ભગવાન. નાસીને૦ ૫
 આંગણે ફેરવે માતને રે, સુત તે કહે વચન.
 'મને સાહી શકે નહીં' રે, જો ધમ કરે મહામુન્ય'. નાસીને૦ ૬
 શ્વાસ ભરાઈ ચરોમતી રે, હાય ન આવે લન;
 હાસ્ય કરે ગોવાલણી રે, દુઃખે દાબી મન. નાસીને૦ ૭
 માખણ માફ લૂટિયું રે, પોતાને નવ લાગ્યું;
 વહેંચી આપ્યું જાળને રે, માંકડલાને ખવરાવ્યું. નાસીને૦ ૮
 દહાડી કહેતી ગોવાલણી રે, માનતી હું નહીં તેહ;
 આજ પ્રત્યક્ષ દેખિયું રે, લાગ્યો મનનો સંદેહ. નાસીને૦ ૯
 નાનડિયું ઝોક મહારે રે, સહુનું મારે કાજ;
 શિખામણ દઉં અતિ ઘણી રે, જો કર આવે અજ. નાસીને૦ ૧૦
 ધાકી જણી માતને રે, ગેઠા સુંદરવામ;
 જ્યોદાએ આવી બાધિયા રે, ભાલણ પ્રણીત સમ. નાસીને૦ ૧૧

પદ ૫ મું

(રાત્ર દેશાખ)

જશોદાજી ! છોડો સુંદર શ્યામને હો,
 કઠણુ દામણુ' ખૂંચે કોમળ અંગ હો;
 નયણે. હો આંસુ ભહુ ઝરે હો,
 દેખી અતિ દાઝે મારું મન હો. જશોદાં ૧

દોહિલો કુંવર આંચો લાડિકો હો,
 તે ઉપર એવડી ન કિન્ને રીસ હો;
 સુંદીર છે બાલક અતિવણુ' હો,
 એવા બીજા નથી દશવીસ હો. જશોદાં ૨

વહાલો છે એ આખા જામને હો,
 કહો કેટલું કીધું છે એણે જાન હો;
 અમે સર્વ મળીને આપીએ હો,
 જે વણસાડયું હોય શ્યામ હો. જશોદાં ૩

એના પગ પૂઠે તમે પામિયાં હો,
 ક્યાં તમારે એવડી હુતી આપ્ય હો ?
 નવનિધ આવી છે એણે કરી હો,
 ખૂલે શે નહિ એના પાય હો ? જશોદાં ૪

એવડી રીસ કરીએ નહીં હો,
 હયા ન આવે દેખી સુંદીર બાળ હો ?
 અમને હુ.ખ લાગે છે ધણું હો,
 રોતો દેખી મહાવળુ શ્રીગોપાળ હો. જશોદાં ૫

એને નામે જાંઘન છૂટિયે લવતણાં હો,
 તે લઈ બાંધ્યો ઉજળ સાથ હો;
 આંખડી ચોળે કરે હરિ હો,

પદ ૬ કું

મીઠડા માવજી રે ! મારે મંદિર આવો,
 ગ્રેમે પીરસુ પરમાનંદ ! તે કુરને દૂધ શિરાવો.
 મથુરા રિદ્ધિ પામ્યા ઘણી, વાધ્યું છે અતિ તેજ રે;
 સહી જાણ્યો મારા સરખું, કે નહિ આણે હેજ રે.
 ધવરાવીને હેડે આંપતી, તેમ દેવકી નહીં આંપે રે;
 રામાચિત મારી દેહડી યાતી, તેમ તેની નહીં કાંપે રે.
 માતા નહીં થાઉં તમારી, ધાવ કહી મને જાણો રે;
 મેં બાંધ્યો માખણ માટે, તેથી રાવ બરાણો રે ?
 કાલંદીમાં તમ ઉપર, જે હું નવ જાપતાવી રે;
 જાણું છું તે વાત સંભારી, રીસ તારે મન આવી રે.
 તેં દીધા તેમ કે દે નહીં, પ્રીત કરીને છેલ રે;
 જાણજીમજી રઘુનાથ ! સંભારો એક ઘડી તો નેહ રે.

કૃષ્ણવિષ્ણુ

(દ્રોપદીની શ્રીકૃષ્ણને વિનંતિ)

(રાગ પરજિયો)

મુંદર શ્યામજી હો ! માહારા હુઝ તણો નહિ પાર;
 પિતા તાં પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ, જાણીઆ બહુ ભર્તાર. સું ૦ ૧
 પાંચે પાંડવ જીવતાં હું, વૈરાટ ઘેર થઈ દાસી રે;
 જોગવ્યા વિના કયમ જીતીએ, વાહાલા ! કર્મ કર્યાં તે વાસી રે. સું ૦ ૨
 કૈયકે કેય ગ્રહીને ઘનરડી, સભામાંહે મુજને મારી રે;
 યુધિષ્ઠિર જોઈ મ્હા સામું પણ, તેહને ન સકયા વારી. સું ૦ ૩
 ભીમસેનને જઈ મેં કહ્યું જે, હું દુષ્ટે સંતાપી રે;
 કહ કરીને કંથડે માહારે, રાત્રે નાંખ્યો મારી. સું ૦ ૪

ગાંધી કાઢી બાળવા, શું કીધું સારંગપાણી !
 હુમડું જોડવું લોગજ્યું, પણ આ નહિ માહારા પ્રાણી. સું ૫
 સમલા ભીમે મારીઆ, ત્યાંહાંધકી મૂકાવી રે;
 સુંદરવર ! શું કીલએ, જે કેએ ન છૂટે ભાવી. સું ૬
 જ્યદ્રથ હરી ગયો, ત્યાંહાં મુહને રથ સાથે ટલવલતીરે;
 પાપી તો માર્યો નહિ, પણ મૂકાવી વલવલતી રે. સું ૭
 મેળ કરી તહો આવશે, ત્યારે ધીરવપાંડવ મળશે રે;
 કણું હુશાસનને દેખી, માહારું હૈદ્રું બળશે રે. સું ૮
 મેળ કરો તો માહારા સમ છે, યાવા હો સંગ્રામ રે;
 ભાલણુપ્રભુએ રાવણને કચ્યું, ત્યમ કરો તહો કામ રે. સું ૯

(રાગ દેશી ચાલતી)

‘હરણ ! સાંભળો રે’, દ્રૌપદી જોલે વાણી.
 ‘હસ્તિનાપુર તહો જાઓ છો, વાહાલા ! વિદિ કરવા રે;
 પિયુહાં માહારા કાયર થઈને, હીંદે છે ઉગરવા. હરણ ૧
 દેશ આપશે, ધન આપશે, પાંચે સુખીઆ થાશે રે;
 પણ હૈયે હોળી લાગી છે માહારે, કહો તે કયમ હોલાશે રે ? હં ૨
 હુશાસને ચીર તાણીઆં, કણું કઠિન બહુ લાખે રે,
 એ બળતું તે કયમ હોલાશે, સમજા માર્યા પાખે રે ? હં ૩
 માહારા સમ છે, ને મેળ કરો તો; માગૂ છૂ દેવમુરારિ રે,
 એ કામ ને કરવું હોએ તો, મુહને જાળે મારી રે. હં ૪
 સત્રી કે કાયર નોહો, તે માટે હું માણુ રે;
 યુધિષ્ઠિર બ્રાહ્મણ થયા, તે તો ચડવી વાંદું રે. હં ૫
 બાપ ભાઈ માહારા બળીઆ છે, તે આગળ થઈને વઢશે રે;
 એમ કરતાં ને જીતશે તો, યથ તહાને તે ચઢશે રે. હં ૬
 જેણે પહેરી કાંચળી, ધનુષ્યબાણ તે મેહેલી રે;
 તેહેની આશા શી કરો ? વાત કહું હું છેલી રે. હં ૭

મેળ કરી તહો આવશે, તો હું છોડીશ પ્રાણુ રે;
 દુર્યોધન જીએ જીવું તો, તહારા ચણુંની આણુ રે. ૬૦ ૮

સલા માંહે સહુ દેખતાં હું ગાઢે સાદે રોઈ રે;
 વીર કહાવી પાંચે બેઠા, ત્યારે નીચું બેઈ રે. ૬૦ ૯

માતા તેહની વાંઝણી, જે વીર વ્રત ન પાળે રે;
 પરણી હોએ નારી તેહનું, દુઃખ નવિ ટાળે રે. ૬૦ ૧૧

કેશવજી ! હું શું કરું, બે પ્રીતિ પાંચશું માંડી રે;
 એહું બેતાં માહારું સુખે સુખે છે રાંડી રે. ૬૦ ૧૧

વિદિ કરવા મોકલે છે, રથમસુંદર ! તાં તહાને રે;
 એવા બે બળીઆ હુતા તો શા મને પરણ્યા અહાને રે ? ૬૦ ૧૨

રાજ્યનું કાંઈ છે નહિ, અહારે તાં કામ રે;
 રથમ કરો યમ રાવણને કથું, ભાલણપ્રભુ રામ રે. ૬૦ ૧૩

ચંદ્રાપીડને બેવા ઉમટેલો નારીસમૂહ

ઉન્નતે ! બિતાવણી ! સૂણિ સુંદરી, ઉઠણું આપ સંભાલિ;
 ગિહિલી કુણિ કરિ ?

કચલટ મુખ પરિ લટકતી, મું કરિ કરી પાછી વાલિ. ગિં
 અરે ચંદ્રલેખા ! ચકિત થઈ, મું કાં પડી આખડી આજ ? ગિં

ઉપહાર કુમુદ કરિયાં ગિરયાં, મું દર્શન કરવા કાજ. ગિં
 મદનાંધે ! મન સ્થિર કરુ, મું બિંદુ અહુ મેખલાદામ ગિં

લોલિ ! લીલાગતિ અહુ, મું કણુંપત્ર કરુ કામિ. ગિં

યૌવનમાતી મલપતી ! મું બૂઈ છિ રે જન. ગિં
 શામા ! મૂની કાંઈ થઈ ? મું લાકિ પયોધર ઘન. ગિં

ગર્વિ શું નથી દેખતી ? મું બેવાનું દિ માગ. ગિં
 દુહિલિ બળી શું રહી ? મું દુખચિ તાહારા પાગ. ગિં

પયોધરિ ખીડિ ઘણું, મું પાછી રહિ લગાર. ગિં
 એકલી મુખ રૂધી રહી, મું બેવા આપુ કાર. ગિં

અનંગિ પરવશ કરી, સુઠ કાંઈ એક આણું સ્નાન. ગિઠ
માહાત્મ ઉઠણું કાં જોડિ ? સુઠ પ્રીતિ થઈ અજ્ઞાન ? ગિઠ

+

+

કામભવરિ મુગધે ! પીડી, સુઠ છીપાયુ અતિ તરંગ. ગિઠ
દાંકુ એ મૃગલોચની ! સુઠ પુલકિત છિયે અંગ. ગિઠ
કટિ ભાગશિ કામિની ! સુઠ શું કરિ મોહમોહિ ? ગિઠ
લલિતે લોક આહામૂં જૂઈ, સુઠ અહીં અંભોડા મ છોડિ. ગિઠ
હંધડું કાં સૂતું થયું ? સુઠ જૂલી ઘરની વાટ. ગિઠ
જે રે આગલિ નથી દેખતી ? સુઠ નહી મંદિર, એ હોટ. ગિઠ
કામ આવિ જાણે ર[તિ] વિના સુઠ એહનિ ન નિરખી કોથ ? ગિઠ
ઊઠિરે, શું નિશી, રહી ? સુઠ જોની એહનું રૂપ. ગિઠ
શીશિ પુષ્પતું શેહર, સુઠ જાણે ઈદુ અનૂપ. ગિઠ
કંઠલ કરણે ઝલહલિ, સુઠ નિરખુ હસતા કપોલ. ગિઠ
નયણે નિરખિ પ્રેમશું, સુઠ મહિ કીકી લોલ ગિઠ

*

*

વૈશંપાયન શું વાત કરી સુઠ હાસ્ય કરિ છિ મંદ. ગિઠ
દંત દીકાં એ દીપતા, સુઠ જાણે જપાકુમુદમાહિ કુંદ. ગિઠ
ધન્ય ધન્ય તે કામિની સુઠ એ પામશિ એ ભરથાર. ગિઠ
ધન્ય દેવી નિલાસવતી, સુઠ અવરિ સવિ પરિવાર. ગિઠ
અવર વેષ શું વરણૂં ? સુઠ જાણે કોએક દેવ. ગિઠ
એમ માંહો માંહિ કરિ વારતા, સુઠ અલિયા જન એ ખેવ. ગિઠ

—(કાદંબરી)—

વીરસિંહ

(વિ સ ૧૫૦૦ લગમગ હયાત)

[વી સિંહ પોતાને ' વરસગ ' તરીકે ઓળખાવે છે તેના વિશે માર્ક વધુ માહિતી મળતી નથી " ઉરાહરણુ " નામની તેની કૃતિ ૪ મળી હોત તો તેના અસ્તિત્વ વિશે આપણને માર્ક જ ખબર ન પડત તેના ઉપર ' મન્દહરે પ્રમથ 'ની થોડીક અમર જણાય છે એને તે પાત્રણ કે માર વાડની નજીકના પ્રદેશમાં જ ચર્ચિત થયાનું અનુમાન થાય છે નામ ઉપરથી તે ક્ષત્રિય રોય એમ લાગે છે]

યુગલોમાંથી વસ્તુ લઈ કાળ્ય લખનાર જૈનેશ્વરમાં એ સૌથી આગળ આવે છે યુગ્મા અને વીરસમનો નમૂનો આપતું ઉરાહરણુ (ખરેખરી રીતે તો અનિર્દ-હરણુ) એ યુગલુ સાથે કાળ્ય કહી શકાય]

ઉપાનો માતાને જનાળ

[સ્વપ્નમગ થતા પત્રી સ્વપ્નમાં જે પ્રિયતમને પોતે વરી હતી તેવો પ્રિયોગ થવાથી ઉરા ગે છે તે મમ્મે ઉપાની માતા તેને આશ્વાસન આપી કહે છે " જોગ, તને ગમે તેવો સ્વપ્નનાન લાનરમૂપ અઢી તેડારી તારા લમ કરી આપીશ માટે ગીશ નહિ " ૫] ઉપા (ઓખા)ને માતાનું તે કથન ગમતું નથી તેને તો સ્વપ્નમાં વરના પતિને જ પરણવું છે આ પ્રસંગે ઉપા માતાને જે જનાળ આવે છે તે મ્મિ વી સિંહના ' ઉપાહરણુ ' માથી અરી જૂ કહેતો છે]

(ચૂપક)

માઈ, તું મ જોવિમિ ૫૫, બીજા યુગ્મ તે જ ધવ-બાપ,
મુહલુઈ^૧ દીડ તે વર વરુ, કા પચડર પાવમગમ^૨ કરુ.
ટૂલ ધતગ ધગિ દવર, કા મારેચર^૩ નન્તકિ ચડઈ,
કઈ મુહલિ^૪ વરુ સનેહ, કઈ દુતાવનિ હોમુ દેહ

૧. સ્વપ્નમાં ૨. ૧૩ ૩ અનિમા જગા મુ ૪ સિત ૫. સ્વપ્નમાં દીડમાં

(દ્રહા)

પરણી તે કિમ પરણીઈ, જિનતા,^૧ જોઈ વિચાર;
 રાંધુ રધાઈ નહી અંન તે અપરહૃત વાર.
 બીજી બંધાઈ નહી કણુક અનઈ કુંઆરિ;
 એક જ વાર બંધીઈ વરસુ લીણુઈ વાર.
 કેલિ કુંઆરી કાંઠિરીઈ એ ત્રિહુ એકજ વાર;
 એક ફલઈ, એક રાંધીઈ, એક લીજઈ ભરતાર.
 હું રહતી રાહાવિસુસખી, તું જાજનિતા સ્વસ્તાનિ,^૨
 પછી પ્રધાન-ધૂ^૩ લાણુઈ, કાલુ કાલા સાનિ.

૧. જનેતા ૭. બીજી વાર ૮. કાંઈ-જાળાણુ ૯. સાત કરાઈયા ૧૦. સ્વસ્થાને,
 ૧૧. પ્રધાનધુત્રી (ચિત્રલેખા)

ભીમ

(સ ૧૫૪૧-૪૬)

[ભાનશે કરેલા મદખરીના ગુજરાતી પદ્યાનુવાદ પછી તેની અનુગાત-
એ સંસ્કૃત પ્રધેનો સફળ પદ્યાત્મક અનુવાદ કરનાર પ્રવિઓમા ' હરિ-
લીનાથોડચકના ' અને " પ્રમોધપ્રાચ ' ના કર્તા ભીમનુ નામ જાણીતુ છે
હરિનીવાને અતે તે પોતાનુ મન્ય ત્રિદિક્ષેત્ર-સિદ્ધપુર પાટણમા રચાયાતુ
જણાવે છે પ્રાચી તેને પ્રભાસપાટણનો વતની પણ માને છે પણ પાગલુના
પુરોત્તમ મહારાજ (ભાલણ) ની અસર તેના ઉપર હતી અને પુરોત્તમ
મહારાજના સમાગમમા તે આવેનો એવો ઉત્તેજ પણ તે પોતાના મન્યમાં
કરે છે તેથી તેને સિદ્ધપુર પાટણનો વતની માનવો એ વધુ ઉચિત લાગે
[પ્રાચી તેને મોઢા જાણણુ તો પ્રાચી ઔલિય કહે છે પણ તે પિરે પ્રાચી
નિષ્ક્રમ થઈ શકતો નથી મદાય વણિક પણ હોય]

' સત્યવત્સચરિત ' કાવ્યનો કર્તા ભીમ (પદરમા શતખનો) અને
" રસિકગીતા ' નો કર્તા વૈષ્ણવ ભીમ એ બેઉ આ ભીમથી અનગ છે તે
ખાસ નોધવ જોઈએ

" હરિનીનાથો ચકના નો પદ્યપદ્ય લાજનતને, ખાત્ર મગિને જોપદેવની
હરિલીવાને અનુચરતો ટોવા બના તેમા ભીમે પોતાની સ્વનન કવિપ્રતિભાના
અમકારા બતાવેના છે અલી શ્રીકૃષ્ણની ' વૃદાવનની કીડાઓ ' નુ ભીમે
કરેનુ એક સુમધુર વર્ણન ગ્લુ કર્યું છે]

વૃદાવનની કીડાઓ

કીડા વૃદાવન મઝારિ, સહિત ગોપિકા કરઈ મુરાગિ,
પૂનિમ કેરી નિશિ નિર્મલા, ૧ જતુ શરદ શશિ ચોલઈ ઠલા
કેગવ પામ્યા અતઃકથાન, તતક્ષણિ દુઆ અદૃષ્ટ લગવાન,
ચોલલા ગોપી શીરગ, વણી રમઈ નાના વિધિ રગ

૧. જતુ શરદ સોદે શરિકલા (પદાવર)

(રાગ-વસંત-વિરાડી ગીત)

આનંદ એકે અભિનવું દે વૃંદાવન મઝારિ,
 વંશ વખવઈ વિઠ્ઠલુ દે, તેણુઈ છંદઈ નાચઈ નારિ. (ધ્રુવ પદ)
 વૃંદાવનિ ગોપી નાચઈ દે, તેણુઈ રંગિ રાચઈ રામ. -વૃંદા
 નાર મધુર સ્વરિ આલપઈ દે, ગાઈ હરિવિલાસ;
 મુંદરી સવિ નવથોવત્ત દે, રંગભરિ ખેલઈ રાસ. -વૃંદા
 પાખલિ વૃંદ વનિતા તણુ દે, માહિ સામલ વંન; ૨
 ભીમ લણુઈ અંતરણ્ય લાગુ, ધિનધિન ગોપીજન. -વૃંદા

(ચૂપે)

કીડા કરતાં અદ્દટ હુઆ, ગોપી વિરહઈ કરઈ બૂખૂઆ,
 ભેતી ભેતી હીંડઈ નારિ, રાતી રાતી વંન મઝારિ.
 શોક મોહ વેદના અપાર, વૃક્ષ કમ્હઈ પૂછઈ ત્રિદિસાર;
 મન અમ્હારાં લીધાં હરી, ધૂરત કૃષ્ણ ગયું નીસરી.
 કૃષ્ણ તણુઈ વિરહઈ વ્યાકુલી, શરીરશુદ્ધિ સાનજ ટલી;
 તાલોવેલિ કરઈ મુંદરી, થોડઈ નીરિ યથા જલચરી.
 કેલિ તણી પરિનુજઈ દેહ, જાણ્યું એહ છાંડિસઈ દેહ;
 અંતર્યામી સર્વાવાસ, ગનશુ કીધુ ઇશુ વિચાર.
 દયાવંત સ્વામી ગોવ્યંદ, પ્રત્યક્ષ હુઆ પરમાનંદ;
 ગોપી મનિ ઉપની રહી, રાસક્રિડા તિહાં માંડી વસી.

જનાર્દન ત્રવાડી

(સં. ૧૫૪૮ માં દયાત)

[જનાર્દન ત્રવાડી શાંતિએ ખગાયતા આહાર લેતા. તેમના પિતાનું નામ ત્રવાડી નિગો દત્ત. આ કવિએ ' ઉપાદરણુ ' રચેલું છે અને તે અમરાવતીમાં સવત ૧૫૪૮માં રચાતો ઉદ્દેશ તે પોતે કરે છે. આ અમરાવતી તે સૌરાષ્ટ્રનું અમરેલી અગર તો હિમરેક હોય શકે.

' ઉપાદરણુ ' સિવાય આ કવિની બીજી કોઈ કૃતિ મળી નથી. જનાર્દન ઉપર વીરસિંહના ઉપાદરણુની અસર જણાઈ આવે છે. ઉપા સ્વપ્નમાં અનિરુદ્ધને પ્રાપ્ત કરે છે, અને પછી જાગૃત થતાં તેને જે તાલાવેલી યાપ છે તેનું જનાર્દને કરેલું વર્ણન (કર્ણુ) અહીં રજૂ કરેલું છે]

ઉપાનું આકૃંદ

ઉપા માઝમ રયણી ભગી રે, અંગ અનંગ જવાલા લાગી રે;
મુહનઈ કલંક (જ) લાગૂં રે, કન્યાવ્રત માહાઈ ભાગૂં રે.
સયર ભણિ, મુણુ ખાઈ રે, કન્યાવ્રત કેમઈ નહીં જાઈ રે;
ઉપા કહઈ, મુઝ તે વરુ રે, અવર પુરુષ પિતા શુરુ રે.
વર વરસ્યૂં એ જોખિ રે, નહિ તો પ્રાણુ તણુ તન સોખિ રે;
ઉપા ! પ્રતિજ્ઞા નવ લીજઈ રે, સહીયરનું તે વાર્યૂં કીજઈ રે.
સહીયર કહે મન માણૂં રે, એ પર ધરથી નથી જાણ્યું રે;
મુહણઈ^૧ તે લાખ બન્ધાઈ રે, તે વિહાણઈ^૨ મિથ્યા યાઈ રે.
જનાર્દન જણઈ ઉપા લોલી રે, તુહનિ રક્ષા કરઈ હિંગોલી રે;
તૂં મનિ નવિ આણે તાપ રે, ઉમા-શંકર શિર માયખાપ રે.

નરપતિ

(સ. ૧૫૪૫-૬૦ હયાત)

[મોળમી સદીના લોકકથાકાર જૈતેતર કવિઓમાં નરપતિ ખાસ તોંધ-
પાત્ર છે. આ કવિએ ‘નંદનપ્રીતી’ અને ‘પંચદંડ’ ની લોકવાર્તાઓ
કાવ્યમાં ગૂંથેલી છે. આ બેઉ કાવ્યો અનુક્રમે સં. ૧૫૪૫ અને ૧૫૬૦માં
રચાયેલાં છે.]

નરપતિ જાતિએ બ્રાહ્મણ હોવાનું અનુમાન થાય છે. તેને સંસ્કૃતનું
સારૂ જ્ઞાન છે. શૈલગ્રંથનું વર્ણન કરવામાં આ કવિ કુશળ છે. પંચદંડમાં
તેણે પોતાની શક્તિ ઠીક અજમાવી છે]

પરઝી-મુઘ્ધ નંદરાય

પાંડિલપુર તિહાં નગર વખાણ, રાજ કરે નંદરાય મુળજી;
પદ્મભાવતી સ્ત્રી તેણી, રુપ અનોપમ સોડે બેઠી.
તત્સ ઘર વૈદાયન મંત્રીશ, પ્રજા લોક પાળે નિશાદીસ;
ન્યાય વિનીત તે પુરવીપાલ, રાજ કરઈ છઈ ઈમ અસરાલ.
નંદરાય આહિડે ગયો, સરોવરપાલ તે પોહતો થયો;
તિહાં પરિચટ ઘાયે લુગડાં, પાર નહીં દીસે કેવડાં.
પટોલી દીઠી જાગવી, રાયની દઢિ તેય પર હજી;
મધુકર ગુંજારવ તિહાં કરે, પટોળીનો પરિમલ હરે.
‘કેને ધરિ નારી પદમજી?’ શઉ હૃદય ઈચ્છા ઉપની;
‘પટોળી ધોણુહારો તેડિ જા સેવક મ લાઈસ જે ડિ.’
પરિચટ આવી લાગો પાય, તેવે પૂછવા લાગો રાય;
“તું તેડયો છે, જો વાત લણિ પટોળી કેહના ઘર તણી?”

પરિચટ :—

“પહેલો પપ્પો કેવલ સોઈ, આગળ રરો કેવલ સોઈ;
ધધાને કાનો દીજતિ, આગલ નન્નો કેવલ હુંતિ. (પરધાન)

અક્ષર ચાર વિચારી જોઈ, એહ પટોળી તેહની હોઈ;
 એહ “પહેરે તેહની ઘરનાર,” એમ કહીને કર્યો જુહાર.
 મરમ લઈને રાજા ગયો, વેગે મંદિરમાં પોહતો થયો;
 રાંભતિ અવર સર્વ વીસરી, નારી નારી હેટહ વૈધરી.
 હાહ્યા, શાણાં જોલે સોઈ, પદ્મણી નારી તેહ જિ હોઈ;
 પવિત્રપણું તે સરગમે, જોહને પરિભલે મધુકર ભમે.
 શ્રવણે સૂણ્યું મેં દીકું ચક્ષુ, રાજા હર્ષ પામ્યો પ્રત્યક્ષ;
 તેહવો કાંઈ કરો ઉપાય, તેહ નારીસ્થું મેલો થાય.
 તવ રાજા માંડયો ઉપાય, વૈરોચન તે તેડયો જાય;
 વેગે કરી આવ્યો પરધાન, રાયે રંગે આપ્યાં પાન.
 ત્રંબાવતી નગરી અભિરામિ, રાજા હરિયેણુ રાય વખાણી;
 ચીઠી મોકલે રાંધમ જાણુ, કાજ કહી મોકલે પરધાન.
 ફૂડ કરી કાઢ્યો પરધાન, રાયને કહીઈ ફૂડી સાન;
 મધ્યરેણુ રાજા સંચર્યો, સર્વ આભરણુ આયુધ પરવર્યો.

દ્વારે તિષ્ઠતિ મૂપાલો દ્વારપાલો ન મુચ્ચતિ ।

ધીનં ઘદતિ કામાર્થે દ્વારિતં રતનકુણ્ડલમ્ ॥

જવ રાજા પોલિ પોચતિ, દ્વારપાલ સો નવિ મેલતિ;
 કામાતુર દિનજ જોલિઉ, રતન તણું કુંડલ આપિઉ.

(નંદખત્રીશી)

કીકુ વસહી

(સં. ૧૫૫૦ જગમગ હયાત)

[કીકુ વસહી ગણદેવીના વતની અને શાનિએ અનારત (અપાયક આહવા) હતા. તેમના પિતાનું નામ જોદા વસહી હતું. વસહી અટક છે અને હાલ ' વસી ' અટક અનારિયો લખે છે તે સાથે મળતી આવે છે. કીકુ વસહીની ' આલચરિત્ર ' અને ' અગદવિષ્ટિ ' એ બે કૃતિઓ મળી આવી છે. બેક કૃતિઓ કવિને વસ અપાવે તેવી છે. છપ્પમા ' અગદવિષ્ટિ ' લખી વીરરસની સવાદાત્મક અભિવ્યક્તિનો માર્ગ બતાવનાર સૌ પહેલો કવિ સંભવત કીકુ વસહી છે.]

અગદવિષ્ટિ

(છપ્પમ)

શ્રી રામચંદ્રિ એકાંતિ મંત્રી મુશીવ જોલાંબુ,
તેડાંબુ જાંબુવંત પછી હનમંતજ આંબુ;
મળી પંચ પ્રધાન તવ એક વિમાસણ કીધી;
તેડાંબુ અંગદ બુદ્ધિક વિદેની દીધી.
જાંબુવંત જાંપિ વચણ ન ધર બુદ્ધિ નરની દીધી,
અંગદ કહિ રાવણુનિ તું કાંઈ મરણ માગી લીધી.
અંગદ કરી પ્રણામ રાયનું આયમ માગિ,
હરશું જે વિદે પરી કહું એહમ કાંઈ ન લાગિ,
કરી પિજ ગીઉ લાંકે રાઈ અંગણુઈ જઈ બિહું,
આચરણ સહુ સલા કપ્ય એકલું દીહું.
રાવણુ રાઈ આગલ જઈ તા ઉર ઉપર બિહું ચઢી,
કાઈર જન લાગા કપવા, તું સલા સહુ સંસિ પડી.
અવલોકયું અંગદ સલા સહુ દમચર દીકા,
ઈચ્છાહ રૂપ તે કરિ રૂપી માયા તવ બિહા;
તવ વાલિયુત્ર જોલીયું સળગ પણુ સમરચ મઈ,

જે રાવણની મા કૌસિકી તે જૂઠ તણી પિરવ્યાઈ.
 ધણિ દૂધ વિણાસ્યાં જન રાજકાલ કાઈ ન મરણું,
 સુણી વચન વનરા તણું તવ પ્રગટ રૂપ રાજા ધરું.
 સલા મધ્ય ગવણિ પુહુવ પ્રધાન જોલાબુ,
 એ કિહાનું વાનર પૂર કુપ કારણિ આબુ ?
 તવ જોડયું અંગદ મધુર પણ મીઠી વાણી,
 હું આબુ તહમ લણી રાઉ અતિ જ્ઞાતા જાણી.
 અહં દત શ્રી રામનું વચન એક સંભાલ પરં,
 આપિ મીતા શ્રી રામનિ તાહાર સધિ રૂડિ પિરિ કરં.
 રે રાક્ષસ ડેરિ આરિ રામ કિમ મૂં શૂં પૂજિ ?
 તે હું ન સીતા હીલિં સૂર દશિ પશ્યમ જાગિ,
 કરિ પ્રતન્યા અતિ ઘણી વચન અતિ વરબુ જોલિ,
 સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાલ નહીં ડા માહારિ તોલિ.
 શંકર વર હીય મઝતિ માહડં અર્થલ રાજ કુણિ નહિ ચલિ,
 કુલકરણ જી જાગવૂ તુ વનર સદ્ સોધી વલિ
 તવ કોમ્બું અંગદ રાઉ પ્રતિ ઉત્તર આપિ,
 કુલકરણ સિતારામ શિર હેલા કાપિ,
 રાધવ લીધુ નીમ ખીજ રાસસનું ટાલિ,
 વાલિસ સીતા નારિ સુધી પરજાલિ
 રાવણ સુણનિ અંગદ કહિ તુ હિન કાંઈ વિરાસુ પડિ,
 તાહરા દસિ કંધ છેલ્લી કરી શ્રી રામચંદ્ર રમસિડિ.
 તવ રાવણ રોસિ બધું ધરું કોપ જ હેઈ,
 સભતિ માહડં પ્રાણ શૂં તુ આગલિ કટીઈ,
 સુર મિ લીધા દડ પડ હું સઘની જાણું,
 બ્રહ્મા અધ્યારૂ વતાગડ રૂદ્ર બાધી ધરિ આણું.
 અંગદ સૂણિન રાવણ કહિ કશું પ્રાણજ કરસિ,
 નવિ શ્રહિ નહૂ તુ દેવતા મઝ ભર ડરનિ.

જેહનિ તું નહિ તેહ વિનહસિ તુંહનિ,
હવડાં ઢલું નહી કરિ પછિ સંભારેસિ મૂંહિન;
રાણી સાહી સહસ્ર ધરી વનરા વંજોસિ,
સુરનર સ્વર્ગ થકા તે હું પણ કુતિક જોસિ.
હુસિ હસારથ અતિ ઘણું શું રાક્ષસ મદર કરિ,
કોપિસજ રામ જાસિ કિહાં તું અણુપૂટિકાં મારિ.

x

x

x

અંગદ અતિ વિનવે રાઈ જોલિ રીસાચું,
રાધવિ હવયું વાલિ તું તેહ પૂંડી આબયું;
જાણી તાહરી પાઈકી વિર કાંઈજ હૈઈ નહી ધરતું,
સાથિ લાગુ ફિરિ રામની સેવા કરતું.
માંડી પણ મલિ નહી ખીજની ચોડિ શું દીસિ,
દેસિ જડડ મઝ સાહામૂઢ કિમ રામ લંકા લઈ.

x

x

x

શ્રી રામ તે વૈકુંઠનાથ સેવ તે લક્ષ્મણ જાણે,
મનસ્થ જાણી મ મનિ રવે તું માંસુ આણિ;
વિશ્વાનર તે નીલ નલ તે વિશ્વકર્મા,
અંગદ ઈંદ્ર અવતયું રીંછ જાંજવંત પ્રહ્લા.
હનોમંત રુદ્ર અગ્યારમુ રવિ સુગ્રીવ સાથિ સહી;
તુંહનિ નિઝહ કારણિ અવતર્યાંજુ વાત માંનિ માહરી કહી.
પ્રથમિ પહલિ જાણિ રામ લક્ષ્મણનિ મારું,
સંખૂ ખીજવાર સેન વનરાં સંધારું;
ત્રીજિ અયોધ્યાં લરથ દશરથ ગિર ઠાપું,
ચૂથિ જાણિ સ્વર્ગ થકાં ઈંદ્ર પ્રહ્લા જિથાપું.
પાંચમિ જાણિ રાવણ જાણિ, પૈઆલિ રાઈ મતંગ હણું.
અંગદ કહિ રાવણનિ મૂંશું પ્રાણ મ લાલિથ ઘણું.

(સ. ૧૫૧૫-૧૬૨૩)

[ઇસર આરોટ તેમના ' હરિસ ' નામના ગુણિતકવ્યથી જાણીતા છે. તેમની બીજી કોઈ કૃતિ મળી નથી કવિ મૂળ માગનાડના હતા પણ જમ- નગરના જન્મ સંવર્ણને ત્યાં આવીને હરી હામ થયેલા અને ત્યાં જ તેમની કવ્યકલા વિસ્તાર તથા પોષણ પામી હતી ઇસર રાની-ભક્ત જણાય છે. તેમની કવિતા માદી છંદો આગળી પદ્ધતિની હોઈ આકર્ષક અને છે.]

કર્મગત પુછું તું કને, ગોવિંદ હું ગેમાર;
ખાટે વસંતી દેડકી, સમુદ્ર લેવા પાર.
વૈદક તણી વંશાવળી સૌ જન પૂછે કામ;
મહારોગ જન્મમરણ, નિગમ લેતાં નામ.
દેહ ઘણામાં જળહળી, રણીઓ પેળી રૂપ,
માધા ! મુદ્ધિ પમાડ તું, મેલું તારું સ્વરૂપ.
અજામેળ જમહળ હલ્યો,^૧ વછટયો વસમી વાર;
દીધા નારાયણ કહી, પૂત્ર શબ્દ પોકાર.
દીધા નારાયણ કહે, શીવ શીવ જહાં છે ચેત,
આતમ પીખ અસર હોય પેં, અમર કરે અમરત.
ન દે આદ કેમ નાગયણ, આદ લીએ એ સંતા;
ઉત્તમ નામ હુલાવતાં,^૨ ધેનુ દાન ધરંત.
આમે નામ અનંતરો, પ્રલે પાપ પ્રચંદ;
જય તલ જેટલો જાતધર, ખોયણ દે વનખંડ.
કયા એમ કહિર કહે, કોણુ જાયો દીરતાર;
પ્રણા મ્હ નિચાગતા ન જાણે નિરાકાર.

માંડળ વંધારો

(નિવમના સોઢ્યા સત્કનો પૂર્વાર્ધ)

[કવિ માંડળ શિરોહીનો વતની અને સ્મૃતિએ બધારો હતો. તેની માતાનું નામ મેધ અને પિતાનું નામ હરિ હોવાનું જણાય છે. તેણે 'પ્રબોધ બ્રીશી', 'રામાયણ' તથા 'રુકમાંગદકથા' 'સતલામાનુ રૂપાણુ' વગેરે રચેલા છે. તે પૈકી "પ્રબોધબ્રીશી" પ્રગટ થયેલી છે.

'પ્રબોધબ્રીશી'માં કવિએ કહેવતો અને ઉખાણા ચતુર્ણી નાણાની પેઠે વાપરેલા છે તેણે જે પદ્યપદી ગોપાઈ પ્રયોજી છે તે પાછળથી અખાએ અપનાવી છે. લેખિકાઓ તથા કહેવતો કવિતામાં ફરતી વાપરવાની તેની વિશિષ્ટ શૈલી પણ અખાએ અપનાવી છે. એક રીતે કહીએ તો માંડળે પ્રબોધબ્રીશી દ્વારા કહેવતોનો નાનકડો કાગ આપણને આપ્યો છે. પણ માંડળ દેવળ કહેવતોનો નીરસ કવિ નથી. રામાયણ વગેરે તેની ખીજ ફિતિ-ઓમાં પણ તેની રસિકતા પ્રગટ થાય છે.]

હાસ્યવીરોના ઉખાણા

'પાપમતી નઈ મહિરા ખીધ, વઠકણી વહુ નઈ પ્રીય પક્ષ કીધ.'
 'હૃદય સૂનું' ભાંગિ વાપરઈ, બ્યાધિં પીડયું કંઠિત કરઈ.
 કમાળીં નઈ કસંગતિ જડી, ચમ કારેલી લીંબડી ચડી. ૧
 ચોડી વિદ્યા થયું કીકર, ધન ચોડું ધનવંત થયું સર;,
 'હણુ ઘડુ ગાજિ તે ઘણું', પૂરે પાંણી ગ્રહઈ આપણું,
 ગર્વઈ સર્વ સુવર્ણમઈ હોઈ, કીડી ચડી કાટલઈ ભેઈ. ૨
 પરણી નારિ તજી વનિ ગયું, આલસ અગિ તપસી થયું,
 કાંમખાંણુ ન ચકયું જાલવી, રહવતી સ્ત્રી આંણી વળી,
 "શ્વાન લસાવઈ હીકઈ" ચકયું, બાહરિનગ્યુ ઘર ન રાખી સકયું. ૩
 કર્મવિહુણુ કરસણુ કરઈ, મેહ નહીં કે ઠાંડુ મરઈ,
 જી કદાચિ વાડી પાધરી, જાઈ ચોર થવિ તે ફિરી.
 ચડિ પીપલિ ચડિ નીચી ડાલિ, રજાપિચ લાડિ પણ કર્મ નિલાડિ,

૧. માટે જાણનો ઉપયોગ કરે. ૨. લાડી (વહુ)ને જાણ જાણીએ પણ કર્મ મેલે તે મેલે ને ?

મૂર્ખ-વીશીના ઉખાણુ

મૂરખશું મન કરશું સંગ, 'રગ માહિ તે કરશિ ભંગ'
 સોના ઝાલ મ પાણી જોઈ, મહૂ 'માલિ ચડાવ્યું' કિમ રટોહિ ?
 ઢઢન'ઈ રાજ કરાવ્યું કરઈ, માતુ ષ્ઠોકડ મુખિ મુતરઈ. ૧
 આંણીતાં આઘેડ જાય, વારીતાં વાકેરૂ થાય,
 'સ્વાંન પૂંછ નલી ખટમાસ, તુહિ ન છડઈ વંક અભ્યાસ.'
 શીખ દેઆંતાં માહુમુ ભડઈ, મુલિ 'લોહિ ન પપોગર ચડઈ. ૨
 શુરૂ શીખામણુ સારી દિઈ, મનસા મૂઠ ન આવઈ હૈઈ,
 સારા જોલ તે મઘલા ગડયા, 'સમુદ્ર માહિ સાતૂ 'યમ ભડ્યા,
 નીલજ 'શુદ્ધક ઉગ્યુ ખીજડું, સામદૂ કહિ હૌઉ છાંદીડું. ૩
 'નૈરસ કાઠ ન ભાજઈ નમઈ, આછી છાશિ ન પાણી ખમઈ'
 મૂરખ નઈ દીધું અપદેશ, ઈતર તોણ્યુ આણે 'રેસે,
 યમ 'ભૂખંગમ પાયુ દૂધ, સાળુ ચીહ મૂકાવ્યું' ડપ. ૪

શ્રીધર

(૧૫૬૫ મા દવાત)

['રણમદન છદ'ના કર્તા શ્રીધર વ્યાસ પછી લગભગ એક સેકા બાદ
 એજ નામનો આ ખીન્ને કરિ જુનાગઢમાં થઈ ગયો છે આ શ્રીધરકરિ તેની
 "રાવણમદોદરી સપાદ" તથા "ગૌરી ચરિત" એ બે કૃતિઓથી જનપ્રીતો
 થયો છે]

શ્રીધર મોટા અગ્રસરને હતો અને "ગનગુપ્તદોદરી સપાદ"ની રચના
 તેણે જીર્ણદુર્ગ-જુનાગઢમાં રહીને કરી છે એમ તેના લેખકોનાથી જ જાણવા
 મળે છે. કરિના પિતનુ નામ સદમા મત્રી હતુ સાતિએ વણિક ટોળનું
 અનુમાન થાય છે

પાર્વતી બીજીનુ ડપ ધરીને તપ કરવા ગયો ॥ નંકરને છોડે છે, તે પ્રભંગ
 કરિના "ગૌરી ચરિત"આથી અગ્રી રચૂ કરેલો છે]

૧ માહિ-માળા ૬૫૨ ૨. ટોણુ અર્થ ખેતરમાં પછી ઉડાવવા ૩ બોટી
 ૪. ઉડાવે ૫. ૫૧૧ ૧ ૬૨-૧૬૫૫ ૭ કુદા ૮૫૧ ૮ સૂક ૯ રીઝ ૧૦. સાપ.

શિવ-લીલડી

કડવું (હાલ)

પેખતાં હરજી હરખ પામ્યા, લાવ લાગ્યો લામિની;
 દીલે અતિશય અનંગ વ્યાખ્યો, મુખકમલ દીકું કામિની.
 મન કામિની-અલિલાય લાગ્યો, સાહે તેડી મુંદરી;
 કવણ કારણ કહે મુજને, એકલી વન કિંનરી ?
 કિંનરી મહિર કયહાં તારૂં, કયહાં વનો વન ગબ્દરે ?
 સોમરે પિયરે સાખ શી, તારો કંથ કામ કશું કરે ?
 શું કરે અંતરિયાળ બિલી, નારી નવયૌવન-ભરી;
 મહાદેવને મન મોહ લાગ્યો, રૂપ દીઠે બીલડી.

કડવું (રાગ કાલેરો)

પૂછંતી એ પુલંદરી, મદ ને મત્સરે ભરી;
 ઉત્તર આખો હરને મરકલે એ.
 મરકલે હરશું હસી, સ્વામી તમે કહીએ તપશી;
 પરાઈ કથની એવડી તે કાં કરો એ ?

(હાલ)

કથની પરાઈ કાં કરો, તમે બ્રહ્મચારી વન વસો;

શિવ : પરનાર દેખી શાલુપ હરૂં, જોઉં કાંક લાવ કરી હસો.
 હર હમે, હરશું હમી બોલે, અનુપાલ કરે ઘણી;
 શીધર સ્વામી દેવ સાંભળ, કહું કથાવત અમતણી.

પાર્વતી : અમતણી જાત કુળત કેળી, લીલ ભરથારે વરી;
 છ મામ થયા છાંડી ગયા, તે નાથ જોવા નીમરી.
 નીમરી પણ માર્ગ ભૂલી, આ લવું આ રતિ કરી;
 માર્ગ મારો કહો જોગી, પૂછે નારી પુલંદરી.

કડવું (રાગ કાલેરો)

શિવ : બોલીંઆ બીલવિલાસ, છાંડી ગયા છ મામ;
તેની રે આશા તે લીલી કા કરો એ ?
આશા તેહની પગ્હરો, તું આવની રે અમારે ઘરો;
પાઠવું પીયેર લલી પેર કરીએ

(ઢાલ)

પાઠવું પીયેર પેર કરી, તું હા લણે ને હેલડી;
માય બાપ બાધવ બેહેન માહે, લલી લવાડું લીલડી.
લીલડી રે ભરથાર પાએ, નારી સદા નિરુપરી,
અનેકે જન અપવાદ બોલે, એકલી કાં નીસરી ?
પરવરો તો સહુ પાથ લાગે, નમે સહુ સોહામણી;
પતિ જમલી ખૂલયે, તું સદા સાસરવાસણી.
વાસણી વિશ્વધાર બોલે, નારી ને તું કહ્યું કરે;
સંન્યાસ છાડુ, ગેહ માંડું, લીલ-વિલાસી ઉચરે.

x

x

x

પાર્વતી મધ માંમાહારીહું છું નારી, ઘડાયારી કયમ વરે ?
લોભે વાઘો મ બોલ નેગી, ગઈ તારી સૂધ રે.
પરવરું તુજશું ભરમ ચોળું, નેગવું નેગવું થઈ;
માબાપ બાધવ બેન મારી, હસાવું સઘળી સહી.
સહિયર સઘળી હસે મુજને, પચારે પ્રમદા વળી,
બાળી મંગે કેમ ગહીએ ? જન્મારો જાયે બળી.

[પછી શંકરે સુંદર સુવાન બની પોતાની ઝોળખાણુ આપી.]

કડવું (દેસાળ)

શંકર : સાંભળ રે અમારું નામ, ગામ કેલાસ કેરો ધણી,
ધણીઆણી રે તું ઘરનાગ, ઘગણી થા તું શકરતણી.

(ઢાળ)

પાર્વતી: શંકરની ઘરુણી કયમ થાઉ, આજના આગે જોય છે;
 દિન પાંચ પૂઠે તું પરવરે, તવ ભીલ મન ભાળે પછે.
 ભાળે મન ભરથાર દેડ, પડે પિયરની દશા;
 શિવતણુ ઘેર સાંભળી જે, કલત્ર છે જે કડંશા.
 કડંશા કોષે લાજ લોષે, તવ ન માને તૂજને;
 ચડવડી આવે શોકય જે, તવ મળી મારે મૂજને.
 મુજને અહનિંશ હીસે દોહેલું, શોકય સંતાપે વડી;
 જે નારી હેકળ દાસ કયમ હોઉ, કહે ભવાની ભીલડી.

શંકર: ગંગાની સંગત નવ કડં, મેં ભાવે છાડી ભગવતી;
 ત્રિપુરાદિ કહે મુજને ન મૂક, પરહરી વળી પાર્વતી.
 પાર્વતીને પિયર મૂકું, કાં તો કરાવું સેવના;
 ભન્ડવી જમલાં ચર્ણુ વદે, નમે બહુ દેવાંગના.

(ઢાળ)

ઉતારીજિં જવ ઘરુણી ધારણુ, સદાશીવ હવા સુખી;
 શૃંગાર તણો વિહાર કીધો, અચલતનયા આજખી.
 આજખી તવ અમર હરીયા, કલત્ર કરે પચારણું;
 આકાશ માર્ગે ઇચિ હરીયા, શિવ લાભ્યા અતિ ધણું.
 અતિ ધણું કોષે કલ્પ શાખ્યો, અનંગ વિના હશે કશું;
 જો ચૂક્યો કૈલાસવાસી તો, અવર પુરુષ કહીએ કશું ?
 અવર પુરુષ કહીએ કશું, માયે જોગી હર ઘર આણીઓ;
 તે દેવીનાં હું ચરણ પૂજું, જેણે મુનિવર માણીઓ.

મુનિ લાવણ્યસમય

(જન્મ સ ૧૮૭૧)

[અમદાવાદના લઘુગજ નામના વલ્લિકપુત્રે આઠ વર્ષની વયે પાપજીમાં દીક્ષા લીધી અને લાવણ્યસમય નામ ધારણ કર્યું. ૫ લાવણ્યસમયમાં સોળ વર્ષની વયે જ ભવિતશક્તિ પ્રગટ થઈ હતી તેમણે નાના મોટા ૨૧ કાવ્યો રચેના છે પણ તે બધામાં મત્રી રિમ્બશાના જીવનનું નિરૂપણ કરેના “ વિમન પ્રમથ ” ઉત્તમ ગણાય છે. ‘ રિમનપ્રમથ ’ તેમાં રહેના કાવ્યને લીધે નહિ પણ તે સમયની સમાજસ્થિતિના ચિત્રોને કા છે ખાસ ખ્યાનને પાત્ર બને છે. ‘ વિમનપ્રમથ ’ની રચના સાલ સ ૧૫૬૮ ગણાય છે.

“ રિમનનો રાજામાં પ્રવેશ ” તથા “ શ્રી મુદરીના લક્ષણ ” એ બે શીર્ષકો તમે લાવણ્યસમયની બાની અને રજૂ કરેલી છે. પહેલો ખંડ તે સમયે બાળકને ગામડી નિશાળે મરી રીતે બેસાડના તેનું મુરખચિત્ર આપે છે. બીજા ખંડમાં ઉત્તમ નારીના સ્વૃષ્ટણીય રૂપગુણનું વર્ણન છે.]

વિમલનો શાળામાં પ્રવેશ

કરૂં સજાઈ ઘરિ આપવુઈ, યમ બેટહ નેસાલ બણુઈ,
મહુરત પૂઝડ પડિત પાશિ, વડિ મહોત્સવિ મન ઉઠહાશિ ૧
તેડી માહાજન દીધૂ માન, આરોગાવી આખ્યા પાન,
ભરિઉ પૂંપ પૂણાલઉ પડે, વીરિઈ ઝાઝઉ કીધુ વરૂં ૨
તુરિ પલાણી થિઉ અસવાર, લોજિક ભાટ કરઈ જયકાર,
માથઈ પાટી રૂપા તણી, કરિ પડિઉ સોવિન લેપણી ૩

૧ દી શ નિશાળે જઈને બણે એવી આપણે ઘર તૈયારી કરી પડિતને નિશાળે મુકવાનું સુદર્ત પૂણે અને મોટા ઉલ્લાસ ઉત્સવથી નિશાળે મૂકે એ પ્રમાણે વિમનના માતાપિતાએ નક્કી કર્યું.

૨ સફરજરચોને તેડીને માનપૂર્વક જમા થા અને પાન આપ્યા ખૂલાવાનો મુદત ખૂબ લગાડે, બીરે વિમનના પિતાએ ઘણે ખર્ચ કર્યો.

૩ પાડા પગ પલા નાખીને (રિમળ) સનાર થયા લોજિક ભાટ જય જયકાર કરવા લાગ્યા રૂપાની પાત્રી માથે મૂકી અને હાથમાં ખર્ચો તથા સોનાની લેખનું રીધી.

ગાઈ કામિણિ કરઈ ટકોલ, બિહિસ્યાં કૂંચર તણાં કપોલ;
 ધરઈ છત્ર ચામર બિહુ પાશિ, પુહુતા પંડિતનિ આવાશિ. ૪
 પહિલું સરસતિ કરિઉ જુહાર, કંઠિ ઠવિઉ એકાઉલિ હાર;
 પચ્છઈ લાગઈ પંડિત પાઈ, માગઈ વિદ્યા વિનય પસાઈ. ૫
 મેહલી પીરોદક દસધીસ, પંડ્યાનિ મનિ હોઈ જગીસ;
 પંડિત પ્રથમ લણાવઈ ભડે, નેસાલીઉ છવ નીસલે. ૬
 ફૂલી પડીઆ ઘોલા ભર્યા. નેસાલીયા અવર પરવર્યા;
 વિદ્યાનુ કીધું આરંભ, જોઈ મહૂરવના સવિ થંભ. ૭
 પુષ્પ નક્ષત્ર દસમી ગુરુવાર, લગ્ન ચરાચર અંશ વિચાર;
 શશિ દસમુ દસમુ રવિ યોગ, નહી ભરણી ભદ્રાનુ ભોગ. ૮
 વિદ્યા આરંભી ધરિ ગયુ, દિનિ દિનિ લણવા ઉત્સક થયુ;
 સ્તકલ સૂત્ર સીધ્યા સવિ અંક, વહિલા લાધા લિપિના લંક. ૯

૪. સીમિ ગીત ગાય ને વિનોદ કરે, કુવરના કપોલ (લમણા) હસ્યાં.
 બે પાત્રુએ છત્ર ચામર ધર્યાં; એ પ્રમાણે વરેરોટો પડિતને (ઘેર) નિસાળમાં ગથો.

૫. પહેલા સરસ્વતીને જુહાર ક્યા, અને (સરસ્વતીની મૂર્તિને) કંઠે
 કીધાવળી હાર પહેરાવ્યો. પછી પડિતને પને લાગ્યો અને વિનયથી વિદ્યાપ્રસાદ માગ્યો.

૬. દસ ધીસ નામિયેર મૂક્યા અને પડ્યાનુ મન પુરી કર્યું. પડિત પ્રથમ
 'ભડે' (સરકુન 'ભરે' ઉપરથી પ્રાકૃતમાં 'ર' નો 'લ' થઈ 'ભડે' થયુ છે.
 સોળમાં સૌ પહેવાના હસ્તલિખિત પુસ્તકોમાં દરેક એવના આરંભે એ સંજ્ઞા લખતા
 તેમ દરેક વિદ્યાર્થીને સદ્ગાતમાં એ સંજ્ઞા સીખવવામાં આવતી) લખાવે. નિરાળી-
 આગેનો છવ નિરાળ.

૭. ધાણીના કૂચ પહેચીને ડોકરાઓના ખોળા ભર્યા અને ખડીઆ આપ્યા.
 પુટી પડવાથી ખીજ જરા નિરાળીઆ ઘેર ગયા અને પડ્યાએ સુદ્ધર્તાના સર્વ સ્તબ
 નેડને નવા નિમણીઆને વિજ્ઞાનો આરંભ કરાવ્યો.

૮. પુષ્પ નક્ષત્ર, દસમ, ગુરુવાર, ચરાચર લગ્નંશ, દસમી ચંદ્રમા, દસમી સૂર્ય,
 એસા શુભ યોગ અને ભરણી ભદ્રાનો કઈ પણ અવજોગ નહિ એવા સુદ્ધર્તિ
 વિચારભ કર્યો.

૯. વિદ્યાનો આરંભ કરીને વિમળ ઘેર ગયો. દટડિ દટડિ ભખૂવાની હોંશ
 વાગી ગઈ. (બાહરનું) સૂર સૂર અને સૂર આંધ શીખ્યો. લિપિના મસોડ વડે આ
 આવડી ગયા.

શ્રી સુંદરીનાં લક્ષણ

કદલી થંલ જંઘ જૂઝલી, દંતપતિ તે દાડિમ કલી,
 ગુપ્તા ગાલ લાલ આપડી, રાતા અધર મધુર લાપડી. ૧
 હરિલંકો હીડિ મલપતી, ગજબજ હંસ હરાવિ ગતી,
 રૂપિઈ રલા કિ રોહિણી, કિ ઇંદ્રાણી કિ મોહિની. ૨
 અમરી કુમરી જે ઉર્વશી, નાગલોકની નારી યશી,
 ભોતાં રૂપ ન આવઈ પાર, ઉરિ પહિન્નિઝ એકાઉલિ હાર. ૩
 વીણિદંડ લંબ લહલહઈ, રૂપિ ન રાંણી પાસિઈ રહઈ,
 કાંને જડિત પરી પીંલી, ઝળકિ જાલિ હાથિ વીટલી ૪
 નાંમી પતુતી શ્રી સુંદરી, સામુદ્રિકને લક્ષણિ કરી,
 પૂછઈ બોલ જિ કે આકરા, તે તે ઉત્તર આપઈ પરા. ૫
 ગીત ગાન નિ નાટક કલા, ધર્મ નીમ તે જાણુઈ લલા;
 મંત્ર-તત્ર જાણુઈ વિજ્ઞાન, જાણુઈ તાલ તણા સર્વ માન. ૬

૧. જપાઓ કદની-રંધા જેવી અને દાવની પક્તિ દાડમની કપી જેવી કદલી
 બાજુ મરાવદાર, આખ લાન, અધર રાતા અને વાણી મધુર હતી

૨-૩ સિંહના જેવી કેડવાળીની જમપતી આપ, દાથી અને હસની આદને પણ
 હરાવે છે. ૩પગા તેા અપ્સરા (ઇંદ્રની વામનાઓ), રોહિણી (ચંદ્રની સ્ત્રી), ઇંદ્રાણી,
 કે મોહની, દેવકુમારી ઉર્વશી, અથવા નામનેહની સ્ત્રી જેવી. ૩પ ભોતા પાપ આવે
 નહિ. તેણે છાતી પર ભોજાની દાર પહેરેા હતો

૪. વેલિદંડ (ગૂંચેા ચાપડો) લાગેા લદ્દેરી રહેા હોત. ૩પ ભોતા રાણી પણ
 તેની સામે ટકી ગઈ નહિ અને જાતરનાળી ખીટી અને લાજુ ઝગાતી હતી અને
 હાથે વીધી પહેરી હતી

૫ આ સુંદરીનું પનોતુ નામ ' સ્ત્રી ' હતું સામુદ્રિક લક્ષણુ ભોતા તે અપ્સરી
 લક્ષ્મી જ હતી નિરીક્ષેાએ કન્યાને જે જે અપરા ગ્રંથ પૂછ્યા તે દેશના સ્ત્રીએ
 ખરા હોત આપ્યા.

૬. (હવે કવિ સ્ત્રીની ૬૪ કળા જણાવે છે) નીન, ગાન અને નાટકની કળા-
 તેમ ઉત્તમ ધર્મનીમ જાણે વધી મત્ર, તત્ર અને વિજ્ઞાન જાણે, તાજના સર્વ ગાન જાણે-

જાંણુઈ ઉચિત કલા જિ ચિત્ર, જાંણુઈ વચનભેદ વાજિત્ર;
 જાંણુઈ જ્ઞાન ક્રિયા ચે દંભ, જાંણુઈ ચે વરતઈ જલ થંભ. ૭
 મેઘવૃષ્ટિના જાંણુઈ મર્મ, જાંણુઈ જલ આકર્ષણ કર્મ;
 વનરોપન ગોપન આકાર, જાંણુઈ જે જે ધર્મ વિચાર. ૮
 શકુનશાસ્ત્ર જાંણુઈ શુરુ થકી, જાંણુઈ વાંણિ ચે દેવકી;
 જાંણુઈ વસ્તુ વધારી વાંન, જાંણુઈ મધુરાં રાંધી ધાન. ૯
 જાંણુઈ સોના રૂપા સિદ્ધિ, આપઈ હીઅડિ ઉત્તર પુદ્ધિ;
 જાંણુઈ મંડાવી પ્રાસાદ, જાંણુઈ કરી વિતંડાવાદ. ૧૦
 હયલક્ષણ સામુદ્રિક લણી, જાંણુઈ ગતિ જે લીલા તણી;
 જાંણુઈ તેલ મુગધાં કરી, કરઈ પરીક્ષા જે ગજતુરી. ૧૧
 સારિ પાશિ રમતાં રંગ વડુ, જાંણુઈ જે ખૂંદી ગરવડુ;
 કરલાધવ બોલઈ પડવડી, લોજન પરિ જાંણુઈ ચડવડી. ૧૨

૭. ધરતી કળાઓ જાણે, ચિત્રકળા જાણે, વચનભેદ (વાણીનો મર્મ) જાણે, વાણું વગાડી જાણે, જ્ઞાન, ક્રિયા અને દંભ (કરી અથવા પારખી) જાણે, જળ થંભાની (વહેતુ પાણી અટકાવી) જાણે.

૮. મેઘવૃષ્ટિના મર્મ (વરસાદ વરસશે કે નહિ અને ક્યારે તથા કેટલો વરસશે તે) જાણે, જળઆકર્ષણકર્મ જાણે, આદ રૂપો જાણે, આકાર છુપાવી જાણે, ધર્મના કૌંસ સિદ્ધાંત જાણે.

૯. શુરુ પાસે શીખેલ શકુનશાસ્ત્ર જાણે, દેવની વાણી જાણે, વસ્તુનું (અથવા વ્યવસ્થા) રૂપ વધારી જાણે, મધુરી રસોઈ કરી જાણે.

૧૦. સોનાં રૂપ જાણી જાણે, પોતાના દેવાળી પુદ્ધિથી ઉત્તર આપી જાણે, ચાંપાં મહાન બધાવી જાણે, વિતંડાવાદ (તત્ત્વ નકી કરવાના હેતુથી નહિ, પણ સામાને પકી નાખવાને માટે કરવામાં આવેલા વાદ) કરી જાણે.

૧૧. ચોડાનાં સામુદ્રિક લક્ષણ જાણે, લીલાચતી મણિત જાણે, મુગધીવાળાં તેલ જાણી જાણે, હાથી ઘોડાની પરીક્ષા કરી જાણે.

૧૨. પાસાળી સારી રીતે વાજી રમી જાણે, ગરબે ખૂંદી જાણે, દસ્ત લાવન જાણે, બોજન વિધિ જાણે, મનના બાવ રચ્ચ અને સરળ રીતે બોધી જાણે.

જાંણુઈ વણિજકલાના દેવ, જાંણુઈ પહિરી નવ નવ વેવ,
 નયણે સન્યા સઘટ્ટી લહઈ, મુખમંડન ઘરમંડન લહઈ. ૧૩
 મૂંથઈ વીણિ ફૂલ ફૂટરાં, જાણે કથન કહીશિ ઘણાં;
 આણુઈ ઉગતિ અનેરા માંહિ, ભિત્તર દેતા વાર ન લાઈ. ૧૪
 દેશ દેશની ભાષા લણુઈ, વૈધકલા લહિ ડાહિમપણુઈ,
 જાંણુઈ લોક તણા બ્યવહાર, જાંણુઈ પહિરી સવિ શણુગાર. ૧૫
 લહિ હીયાલી અંક અનેક, જાંણુઈ વીણાનાદ વિવેક;
 પર રંજન અંજનના યોગ, સુરાગી આસનના ભોગ ૧૬
 જાણુઈ જાલ ચાલ દેલવી, જાંણુઈ કરિ કુકમ દેલવી;
 જાણુઈ સોવિન વણુ વિવેક, લિપિ અબદાદશ લહિ અશેષ. ૧૭
 લાડી ચોડી નિ સોરઠી, હાડી મહયોધી મરહઠી;
 કણ્ઠાટી ઠાહડી ડાહલી, લિપિ માગધી સસી સિંગલી. ૧૮

૧૩ આ દેશમાં કયો વ્યાપાર નાને એવો છે તે જાણે નવા નવા વેશ પહેરી
 જાણે આખના ઇસારા સમજી શકે, મુખમંડન (મોતો ચહેરા હસ્તાનુમાર શોભાથી)
 જાણે, ઘર માડી જાણે

૧૪. ચાંદનો અને ફૂલના રાણુગાર ગૂંથી જાણે, ચણા લખાણા કહી જાણે, જુદી
 પડતી વાતને પોતાની વાતમાં ભેળવી જાણે, તરત જવાબ દઈ જાણે

૧૫ દેશ દેશની ભાષા જોની જાણે, ડાહપણથી વૈધકજ્ઞ જાણે, લોક સમિતી
 બ્યવહાર જાણે, સર્વ શણુગાર પહેરી જાણે

૧૬ અનેક અંક સજ્જા જાણે, માગી રીને વીણા વગાડી જાણે, બીજાને રંજન
 કરનારા અંજનના યોગ જાણે, ભોગના ચોરાશી આસન જાણે

૧૭. જાણકને હેજની (પોતાના તરફ પ્રીતિનાશુ કરી) જાણે તેને નાદર્શ
 શીખની જાણે, પોતાના હાથે કંક કેળવી જાણે સોના વગેરેની કસોટી કરી જાણે,
 પૂરેપૂરી જાણે રિપિ જાણે

૧૮ લાગી (લાખ દેશ ભરૂંની પામેની), ચોડી (હાડના તત્ત્વવરની આસન
 પાસના પ્રદેશની એના પ્રાચીન સજ્જા તાબોના નામમાં ' મોંદેર ' રાખે તે વિશે
 છે) ચોરઠી હાડી (જુદીદગ્ગ પાસેની) મહયોધી (મધુરાની આસપાસની)
 મરાઠી, કાઠી, કદમ્બી (મનગાની) ગડગી (ગચ પ્રદેશની) મામઠી (પટ્ટાની
 આસપાસની), સસી (૩) સિંગલી (સીંગાપુરની અથવા દિ હસ્તાનુમાર-લક્ષ્મીની)

પુરાસાહલી ગુર્જરિ ફંકણી, હુમ્મીરી પરતારી ભણી;
 માલવની લિપિ લહઈ વિચાર, ગોલિ લિપિ એતલઈ અઢાર. ૧૯
 ચઉસઠી કલા નારિની ભણી, જાંણુઈ અધિક વલી તેહ તણી;
 સવિ પારખા લઈ જોલતાં, પહિરઈ વસ અંગિ સોહતાં. ૨૦
 કરઈ વાત ડાહિમ આપણી, જાંણુઈ પંચકાવ્ય તે ભણી;
 જાંણુઈ સકલ ચૂણું અભિધાન, જાંણુઈ પર જિતારી માન. ૨૧
 જાંણુઈ યે દેવ ડાહિલી અહી, ભૂત પ્રેત જાંણુઈ નિઅહી;
 જાંણુઈ દોહી હલ્લા હયો, જાંણુઈ ગોરસ ગોલી મથી. ૨૨

૧૬. પુરાસાહલી (હાલુવ તરફના પ્રદેશની), ગુર્જરી, ફંકણી, હુમ્મીરી (૧)
 પરતારી અને માલવની જે પ્રમાણે અઢાર લિપિ કહેવી છે તે જાણે.

૨૦. ગ્રીની ચોસક કથા કહી છે. પણ આ તેથી પણ વધારે જાણુની હતી.
 જોલતા બધી પગીજા કરે, અને ગરીર ચોમતા વસ પહેરે.

૨૧ પોતાના દુઝાવનુથી રાજ કરે, પચાગબ (રુતુચ, હમારખાન, નેપવ,
 ગિાન અને માન) જો, જાણા નૂંડીના નાપ નો અને સામાન માન (૨૨)
 જોનારી જાંણુ.

૨૨. દેવ, ડાહિલી અને અડધીલા સમગ્ર જો, ભૂતપ્રેતને દૂર કરી જાણે, દળવે
 હારે દોહી જો, જોણામ્મ ગોરસ વડોની જાણે.

મક્તરાજ નરસિંહ મહેતા

(જન્મ સ. ૧૫૩૫ અગર તે પછી)

[મધ્યકાલીન ભક્તિયુગના પ્રતાપી જ્યોતિર્ધર નરસિંહ મહેતા તેમની રસપ્રચુર કવિતાઓ સાહિત્ય જગતમા વિખ્યાત બન્યા છે. ગુજરાતમા મધ્ય યુગની ભક્તિના પ્રચુર પ્રચારનુ એવ જો ગુજરાતી કવિઓને ફાગે જાય છે- નરસિંહ મહેતા તથા મીંગાપાર્શ્વ ગુજરાત મીરાની જન્મભૂમી ન હતી એટલે એ યુગના તત્વપદ્ય ગુજરાતી ભક્તકવિ-ભક્તિયુગના મહાન યુગધર તરીકેનું સ્થાન નરસિંહ મહેતાને પ્રાપ્ત થાય છે. નરસિંહ મહેતાની અધિકાંશ કવિતા રાધાકૃષ્ણની લલિત લીનાઓનો આશ્રય લઈને લખાયેલી છે. તેમા ગોપી-ભાવની ભક્તિની પ્રચુરતા જોના મળે છે.

ભક્તગિરોમણિ નરસિંહ મહેતા જ્ઞાતિએ વડનગરા નાગર હતા તેમનો જન્મ જુનાગઢ ખાસેનાતળાવ ગામે થયો હતો. તેમના માતાનિતા બચપણમા ગુજરી જવાથી તેમનુ પાનપોષણ મોટાભાઈ કરતા હતા. નરસિંહ મહેતા નાનપણમા આળસુ અને નિદ્રા તરફ પ્રેમ વિનાના સ્વર્ષ ખાવા સાધુઓ સાથે રખડ્યા ક્રૂતા. મારોક્ષપાર્શ્વ નામની એક સુશીલ કન્યા સાથે મળેતાછતા લગ્ન થયા હતા. નરસિંહ મહેતાના જખડેવપણાના મરણે ભાભીએ મેણા માર્યા અને પગણિમે નરસિંહ મહેતા રીસાઈને ઘર છોડી ચાલ્યા ગયા.

રીસાઈ નીકળેના મહેતાછ જગનમા જઈ તપ કરે છે અને તેમને બ્રોળાનાથ ગોપનાથ પ્રસન્ન થાય છે. ગોપનાથની કૃપાથી તે શ્રીકૃષ્ણની રાસ-લીલાના દર્શન કરે છે અને શ્રીકૃષ્ણના અનંત ભક્ત બને છે. દવે નરસિંહ મહેતા જુનાગઢ આની મારોક્ષપાર્શ્વ સાથે અનગ ઘર માડી રહેવા લાગ્યા અને શતશ્વિસ કૃષ્ણનુ કીર્તન તથા કવિતા કરવા લાગ્યા અનેક માધુ સતોના સમાગમથી તેમનો ભક્તિને અનનસ રગ લાગ્યા અને ભક્તિ-પદાર્થમા મરાગૂન બનેના મહેતાછ સસારને બૂલી ગયા. લોકોની હાસી, ગરીબી, નિદ્રા, એ કાગાની પરસા ન ગતા એમજો ભક્તિરસની દ્વંદ્વ લટવા માડી અને પેનાની બધી ચિંતા ભગવાન સન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને માખી દીધી.

તેમના પુત્ર નામગયાનો વિનહ, પુત્રી કૃવરખાઈનુ મોનાશુ, મિનાનુ શ્રાદ્ધ વગેરે પ્રસંગે એ ભગવાને જ તેમને સંતાપ કરી હતી, એવા

કાઈ કાઈ ઉદ્દેશો તેમની પોતાની કવિતામાં મળે છે. ખીજા અનેક કવિઓ એ પણ તેમના જીવનની ઘટનાઓને કવિતામાં ચૂંચી છે. મીરાંબાઈએ પણ “નરસિંહ કા માયરા” કાવ્ય લખ્યાનું કહેવાય છે.

તેમનો વૃદ્ધમાન્ય સમય સં. ૧૪૭૦-૧૫૩૬ મનાતો હતો. પણ ચૈતન્ય, વલ્લભ વગેરેએ પ્રચારેલી ભક્તિ-વૃદ્ધવર્તીય ભક્તિની જે છાયા ભારતભરના એ યુગના સાહિત્યમાં પડેલી છે તેમાં નરસિંહને અપવાદ બનાવવાના કાઈ સમજ કારણો જડતાં નથી. એટલે નરસિંહને શ્રી વલ્લભાચાર્ય કે સુરદાસની અગાઉ મૂકી શકાય નહિ. આથી શ્રી ક. મા. મુનશી નરસિંહ મહેતાનો સમય સં. ૧૫૫૬-૧૬૩૬ માને છે; અમે નરસિંહનો જન્મ સંવત ૧૫૪૫ અમર તે પછીનો માનીએ છીએ.

સુખ્ય કૃતિઓ :—સુદામાચરિત્ર, ગોવિંદમન, હાલુધીલા, ચાતુરીઓ, સુરતસંગ્રામ, રાસસહસ્રપદી, ગૃંગાળમાળા, કૃષ્ણજન્મને લગતાં પદો તથા ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યને લગતાં છટક પદો. હરમાળાનું કર્તૃત્વ નરસિંહનું હોવા વિષે શંકા છે.

નરસિંહ મહેતાએ શૃંગારરસ પરા કાટિએ ગાયો છે. તેમણે ગાયેલી રાધા-કૃષ્ણની મનોરમ લીલાતિમાં રચૂલતાનો અંશ હોવા છતાં તેમના અતુલાની અનેક નાનામોટા કવિઓને ખૂબ પ્રેરક નીવડી છે. લક્ષ્મણકવિ તરીકે નરસિંહ મહેતા શુદ્ધરાતી સાહિત્યમાં ખૂબ લોકપ્રિય છે. તેમનાં પદ આજે પણ ધેરધેર ગવાય છે.]

સુદામાચરિત્ર

[નરસિંહ મહેતા પદ્યકવિત્વ કવિ છે. “સુદામાચરિત્ર” એક કથાત્મક કૃતિ હોવા છતાં તેમણે તે “પદમાળા” રૂપે જ રચ્યું કરી છે.]

પદ ૧ છં

જહુપતિ નાય તે, મિત્ર છે વમતણા, બાંઓ વેગે કરી કૃષ્ણ પાસે;
પ્રીત પૂરવતણી, હેત ધરશે હરિ, મનના મનોરથ સફળ થાશે.

જહુપતિ

ઘેર ખાળક સહુ, દુઃખ પામે બહુ, અન્ન ને વસ્ત્રથી રહે છે ઊણાં;
નિરધન સરજિયાં, પુણ્ય કીધા વિના, કર્મના દોષ તે આવી પુણ્યા.
જહુપતિ૦

જહુપતિ બહવો, ભક્તિવશ માધવો, કરશે કરણા પ્રભુ દીન બાણી;
ગોમતીસ્નાનથી, કોટી અૂધ નાસશે, નિર્ખતાં કૃષ્ણને પ્રેમ આણી.
જહુપતિ૦

કૃષ્ણને હળી મળી, શિશ્રુ આવો વળી, બાણ્યે દુઃખ અંતરભરી,
વિનતિ મનમા ધરો, આળસ પરહરો, સહાય થાશે નરસૈનેા સ્વામી.
જહુપતિ૦

પદ ૨ ભુ

સાંભળો ભામિની, કાન ધરિ કામિની, કેવલ કહાવું હું કૃપણ પાપી;
ત્રિભુવન નાથ તે, મહિપતિ માધવો, કેમ જોલાવ ત્યાં વાત ચાંપી ?
સાંભળો૦

દ્વિસ જાજા થયા, બાલપણને ગયા, નરપતિ નવ પ્રીછે પ્રીત બૂની,
દુરળ સ ર'કે હું, ભિક્ષુક બાપડો, નવ લહું ચોકમી જોટી ચૂની.
સાંભળો૦

ઉમમેન અકુર, ઓદ્ધવ છે ત્યાં, બળિલડ ને અનિરુદ્ધ પામે;
કોટી જોદ્ધા જ્યાં, બેસો રહીય ક્યાં કોણ આવી મહારો હાય સહાયો ?
સાંભળો૦

જડિત રત્નોમણિ, કાંતિ બાસે ઘણી, તિમિર નાચે તેની જ્યોત પામે;
ત્યાં ઠેમ જોલી થકુ, વેળુ વદતો થકુ, ધમણ ધમતો રહી શ્યામેશ્વાતે.
સાંભળો૦

મીન બેની રહો, સુખદુઃખ નહ મરો, જોગવો કર્મ જે બામ્ય ચોંટયું;
દુરિયન લોક તે, છેને લવતાં મરે, નરસૈના સ્વામીનું ગિરદ નોદું.
સાંભળો૦

૫૬ ૩ ભુ

સ્વામિ, સાચું કહું, જોલણું નવ રહું, કથનાં વચન તે વેદવાણી;
ભવતણું નાવ તે ભક્તિ ભૂધર વણી,

તેહ હું પીછણું રનેહ આણી. સ્વામિ

નથી હરિ વેગળા, ભક્તિભાવે મળ્યા, રાય ને રંક જ્યાં એક ઘાટે;
લખપતિ કોટિબજ, મન નાણે રતી,

શક સરખા ત્યાંહાં નહિ રે સાહે. સ્વામિ

શ્રદ્ધાસ્થિતે દયાળ શ્રી કૃષ્ણજી, નિજ જન જાણીને સૂઝ લેશે;
પ્રીતની રીત તે જાય નહિ વીસરી,

જાળણીલા તણાં ચરિત્ર કહેશે. સ્વામિ

નથિ કાંઈ ઝોઢવા, ભેટ લેઈ જવા, કેમ કરી જાણશે કૃષ્ણ કામી ?
દત્ત નથિ આપણું, વઠન લલમણું,

નિરખતાં લાગે નરસૈનો સ્વામી. સ્વામિ

૫૬ ૪ ધુ

વિનતિ વંજી કહું, ભેટ લાવી દઉં, પોતિયે તાંડુલ ગાંઠ બાધે;
જાણુએ થોડે ઘણું, ભાવ જોજનતણું,

ધન્ય કૃષ્ણસુ રનેહ સાધે. વિનતિ

લીલડનાં જોર તે ભાવે આરોગિયા, જુદું અન્ન આંકિરણું લીધું;
ભક્ત વિદ્વરની, લાજ ભાવે જમ્યા,

ભૂષણું નોતરું પાણું કીધું. વિનતિ

ચેરે જે પાંડવ કષ્ટ નિવારિયાં, ભક્ત કારણ કંઈ દુષ્ટ તાર્યા;
જિંચને નીચનું, એને છે ખારણું,

પતિત અધર્મી કંઈ કોટી તાર્યા. વિનતિ

ભક્તિવાળાં વિકૃતો સંત સાથે મળ્યા, સમોવડને નવ ચૂડે દાણે,
સંત રમરે ત્યહાં, આવી જિલો રહે,

વિ નિ

જાઓ વેગે કરી, નિરખો મુદ્રિતપુરી, ધન્ય ધન્ય તારુણી રનેહ ન્યાળો;
 નરસૈના નાથને, નિરખો નિશ્ચય કરી,
 કામનિયે કંથને બાહે જાલ્યો. વિનતિ૦

પદ ૫ મું

ચાલિયો વાટમાં, જ્ઞાનના ઘાટમાં, મિત્ર મોહન તણું નામ લેતો,
 ધન્ય એ નાર, અવતાર સફળ કર્યો,
 કૃષ્ણ હે કૃષ્ણ સુખ એમ કહેતો. ચાલિયો૦

માગવું મૃત્યુ પ્રમાણ છે પ્રાણિને, લોભ ક્રોધ ત્યાંહાં પ્રીત રહે,
 કહ્યું મેં અબલાં, સુખે બેસી રહો,
 માગતા તો બધો મમં છટે. ચાલિયો૦

માગિયું મેં નથી, શું સુખે કહ્યું કથી, લોગવું કમં જે ભાગ્ય લાલ્યો;
 શ્રીપતિનાથે મને રંક સરળવિયો,
 એમ કરતો દ્વિજ દ્વાર આબ્યો. ચાલિયો૦

આવી બિલો રહ્યો, કંક ગદગદ થયો, કોટિ સૂરજ શશિ જ્યોત હાસે;
 ઉર દયા આણીને, હરિજન જાણિને,
 પોજિયે જઈ કહ્યું કૃષ્ણ પાસે ચાલિયો૦

મહિરે તેડિયા, ચાલીને ભેડિયા, ત્રિવિધિના તાપ તે સર્વ તાકા;
 હેમ સિંહાસને, લેઈ બેસારિયા,
 તાણતાં વિપ્રનાં વસ્ત્ર ફાટા. ચાલિયો૦

તેલ કૂલેલ મદન કરાવિયાં, શુદ્ધ ઉણોદકે સ્નાન કીધું;
 કનકની પાવડી, ચરણ આગળ ધરી,
 કૃષ્ણે ચરણોદક શીષ લીધું. ચાલિયો૦

પુનિત પીતાબર, પહેરવા આપિયું, કનક ધાળે પકવાનં દીધાં;
 બાવતાં ભોજન કૃષ્ણ હાથે કર્યાં,
 લીધું આચમન ને કાજ સિધ્યાં. ચાલિયો૦

કૃષ્ણે પલંગ પર, પોતે પધરાવિયા, દધસુતા વીંઝણે વાયુ ભરતાં;
સત્યભામાદિક, નારી નિરખી રહી,
નરસૈનો નાથ પદસેવ કરતાં. ચાલિયોં

પદ ૬ હું

ભાગ નેને બાઈ, કૃપણ બિશુકતાણું, રુકિમણી આદિ સૌ નારી બોલે;
હળધર નેચ્ય તે, લોગ પહોંચાડિયા, આજ અંબરીવથી અધિક તોલે.
ભાગ૦

આં કૃપણરૂપ, તે પ્રગટિયું કયાં ચકી, વજ્ર મેલાં દિસે કમં દૂટચો;
ત્રિશુણને હુલ્લ, સેજ રમાતણી, વશ કરી નાથને પાપ છૂટચો.
ભાગ૦

અંગ અતિ કમકમે, ધમણ મોઢ ધમે, ઉધરસે ને વળી નાક લૂતો;
ને ને કૌતક હરી, દેહ દશા ફરી, કૃપણ તે કૃષ્ણને સંગ સૂતો.
ભાગ૦

પહોડીને ઉઠિયા, સ્નાને બેસારિયા, વઢન પખાણવા નીર ફીધું;
કનક ઝારી ભરી, શીત જળ આપિયું, કનક કટોરે તે પાણી પીધું.
ભાગ૦

શ્રીમુખે બોલિયા, કહોને બાંધવ તમો, બ્રહ્મચારી કે ગૃહધર્મ કીધો ?
કુશળ છે બાલગોપાળ સહુ તમતણાં ? લાગ્ય મોઢું મને ચિત્ત લીધો.
ભાગ૦

ગૃહસ્થના ધર્મમાં હુંય વળગી રહ્યો, હુંને મારી બધી ગત્ય ભૂલ્યો;
મિત્ર સુહામાની, શુદ્ધિ લીધી નહિ, કામિની કેશમાં હું જ દૂખ્યો.
ભાગ૦

સાંદીપનિં જોરને, ઘેર આપણુ લણ્યા, ધન્ય ધન્ય દિવસ તે સફળ ઠહાવ્યો;
એક રેણી રહ્યા, વન વિષે આપણે, સર્પણ ભાંગતાં મેઘ આવ્યો.
ભાગ૦

અન્ન લીધા વિના, ભૂખ્યા બેસી ગયા, ગોરાણીએ આપણી પીઠ જાણી,
વિસરી ગયું છે કે, વીર તને સાબરે, સાદીપ ગોરની અથળ વાળી ?
ભાગ૦

ભાભીએ ભેટ જે, મોકલી મુજ લણી, ભાવશુ ભાઈ તે લાગે મીઠી,
સ ક્રોધાતો ગાઠડી, વિપ્ર આઘી ધરે, નરસે ના સ્વામીએ નજરે દીડી
ભાગ૦

પદ ૭ મુ

છપ્પન ભોગ જ્યા, કવણ તાફલ ત્યા ? આપતા ઉર સ ક્રોધ આવે,
જેરે જોઈએ તે, આવી મળે કૃષ્ણને,

તાફલ ભેટ તે તુચ્છ કાવે છપ્પન૦

ધાઈ લીધા હરી, મૂળે તાફલ ભરી, પ્રેમે આરોગિયા તૃપ્તિ પામી,
ઈંદ્ર કુબેરથી અધિક વેલવ કર્યો,

રૂકિમણી કર ગ્રહો શીખ નામી છપ્પન૦

એક રહ્યા અમો, એક બીજા તમો, ભક્તને અઢળક દાન કરતા,
પ્રેમદાએ પ્રેમના, વચન એવા કહ્યાં,

હાથ મહાયો ત્રીજી મૂઠી ભરતા છપ્પન૦

વનિતા વચન તે, વિપ્ર મમજ્યો નહી, ચાલવા ઘર ભણી શીખ માગી,
નરસે ને નાથે દુર્ભંજપણું ટાળિયું,

ભૂખના દુખની ભીડ ભાગી છપ્પન૦

પદ ૮ મુ

વિપ્ર ચાલ્યો વળી, કૃષ્ણ સાથે મળી, ચિત્તમા ચોચી વિચાર કરતો,
આપ્યું તો કાઈ નહોં, ત્રિંક જાણી નહોં, તે તણો ચોચ દુદયજ ધરતો
વિપ્ર૦

અષ્ટ મહાસિદ્ધિતણી તિદ્ધિ નવનિધિતણી, સ પત્તિમા ગણો ભાગ્ય માગી,
કામિની ઠયને હું, દારિકાં આવિયો, અમ તણી ત્રીંક તો નવ જાણી.
વિપ્ર૦

બાલગોપાળ જે વાટ જોતાં હશે, તેહને જોઈ અમો શુંય કહિશું ?
મિત્ર મોહનતણું, હેત વ્યારે પૂછશે, કામળીને ઉત્તર કેમ દેશું ?
વિમ્બ

એમ ચિંતા કરે, નેત્રથી નીર ઝરે, કર્મની વાત મનમાંથી ધારી;
નરસી નો નાથ તો અતિ ઘણો લોભિયો, પિતાંબરી પશુ લીધી ઉતારી.
વિમ્બ

૫૬ ૬ મું

ધન્ય તું ધન્ય તું, રાય રાઘોડણ, દીન જાણી મને માન દીધું;
નહિ મુજ જોય તે, લોગ પહોંચાડિયા, અજ અંગારીયથી અધિક દીધું.
ધન્ય૦

કનકને આસને સુજને ગેસારિયો, રૂકિમણી કૃષ્ણનો હાથ સહતાં;
હેત કરિ કરિ હરિ અરણ તળાંસિયા, ખટશ લોજન ખાતે ખાતાં.
ધન્ય૦

બાલપણા તણો, સ્નેહ નવ વિસરિયો, મિત્ર મોહનતણી ત્રીત સાચી;
હેતથી હળીમળી, માન દીધું મને, રંક બેસાડિયો કનક માંગી.
ધન્ય૦

ધન્ય ધન્ય કૃષ્ણજી, સંત મેવા કરી, ધ્યાન ધરતોજ નિજ દ્વાર આળ્યો;
રતનજીડત મણિ, લવન ચોળા ઘણી, દેવ શું દારિકા આંહિ લાવ્યો ?
ધન્ય૦

કનકની ભૂમિ ને રતનના ચાંસલા, અર્કની જ્યોત ઉદ્યોત દીસે;
જ્ઞાન ને જ્ઞાન વિહાર આનંદઘણાં, કામળી નિરખતાં કામ હીસે.
ધન્ય૦

સપ્ત નવ વરસની દીડી ત્યાં સુંદરી, નારી-નવજોખના બહુ રૂપાળી;
સોલ શણગાર તે, અંગ સુંદર ધર્મા, દેવ વિમાનથી રહ્યા નિહાળી.
ધન્ય૦

સહસ્ર દાસી મળી, હીશે વીંટી બળી, કામિની કંથની પાસ આવી,
સ્વામી હે સ્વામી હું, દામી છું તમતણી, ચાલો મ દિર વિષે પ્રેમ લાવી.
ધન્ય૦

ગોમતિ સ્નાન કરિ, કૃષ્ણજી નિરખિયા, પુણ્ય પ્રકટ થયું પાપ નાડું,
તે થકી સમૃદ્ધિ આ, સકલ તે સાપડી, મટી ગયું આપણું લાગ્ય માડું.
ધન્ય૦

કૃષ્ણ કહેતા તે નિજ ધામ પધારિયા, નવલ જ્ઞેષ્ઠન થયાં નરને નારી;
વિનતિ ઉચારતાં, રજનિ વીતી ગઈ, નરસેના સ્વામીની પ્રીતિ ભારી.
ધન્ય૦

હરિજનોને ઘેર ઓચ્છવ

ગિરિ તલાઈ ને કુંડ દામોદર, ત્યાં મહેતાજી નહાવા જાય;
ઢેઢ વરણમાં દેઢ હરિલક્ષ્મિ, તે પ્રેમ ધરીને લાગ્યા પાય.
કરનેડીને પ્રાર્થના કીધી, વિનતિતણાં બહુ વધા રે વચન;
મહાંત પુરુષ અમારી અરજ એટલી, અમારે આંગણે કરોરે કીરતન.
પ્રેમ પદારથ અમો પામિયે, વામિયે જન્મમરણ જન્મજી;
કરનેડતામાં કડુણા ઉપજી, મહેતાજી વૈષ્ણવ પરમ દયાળ.
પક્ષાપક્ષી ત્યાં નહિ પરમેશ્વર, સમ દષ્ટિને સર્વ સમાન;
ગૌમૂત્ર તુલસી વૃક્ષ લીપળે, એણું વૈષ્ણવે આપ્યું વાક્યદાન.
મહેતાજી નિશાએ આવ્યા, લાગ્યા પ્રસાદ ને કર્યો ઓચ્છવ;
ભોર થયા લગી ભજન કીધું, સંતોષ પામ્યા સહ વૈષ્ણવ.
ઘેર પધાર્યા હરિજન ગાતા, વાતા તાળને રાજ મૃદંગ;
હસિ હસિ નાગર તાળિયો લે છે, આ ચારે બ્રાહ્મણના ઠંગ !
મૌન ગ્રહીને મહેતાજી આવ્યા, અધવધરાને ચો ઉત્તર ઢેઢ !
જાગ્યા લોક નર નારી પૂછે, મહેતાજી તમે એવા શું ?
નાત ન જણો, જાત ન જણો, ન જણો કાંઈ વિવેક વિચાર,
કરનેડીને કહે નરમંથો, વૈષ્ણવ તણો મને આધાર.

નરસિંહ મહેતાનો નાગરી નાતને જવાબ

એવા રે અમો એવા રે એવા, તમે કહો છો વળી તેવા રે;
 ભક્તિ કરતાં ને ભ્રષ્ટ કહેશો તો, કરશું દામોદરની સેવા રે. ટેકો
 જેતું મન જે સાથે જાંધાણું, પહેલું હાતું ઘર રાતું રે;
 હવે થયું છે હરિરસ માતું, ઘેરઘેર હીઠે છે ગાતું રે. એવાં
 સઘળા સાધમાં હું એક ભૂડો, ભૂડાથી વળી ભૂડો રે;
 તમારે મન માને તે કહેલો, નેહ લાગ્યો છે મને ભીડો રે. એવાં
 કર્મની ધર્મની વાત છે જોટલી, તે સુજને નવ ભાવે રે;
 સઘળા પદારથ જે થકી પામે, મારા પ્રભુ તોલે કોઈ ના'વે રે. એવાં
 હજવા કર્મનો હું નરસૈયો, સુજને તો વૈષ્ણવ વહાલા રે;
 હરિજનથી જે અંતર ગણ્યો, તેના ફાકટ ફેરા ઠાલા રે. એવાં

વૈષ્ણવજન

(પૂ મહાત્મા માધીજીનું પ્રિય પદ)

વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ, જે પીઠ પરાઈ જાણે રે;
 પરદાએ ઉપકાર કરે, તો ચે મન અભિમાન ન આણે રે. વૈષ્ણવ
 સકળ લોકમાં સહુને વંદે, નિંદા ન કરે કેની રે;
 વાય-કાછ-મન-નિશ્ચલ રાખે, ધન ધન જનની તેની રે. વૈષ્ણવ
 સમદષ્ટિ ને તૃષ્ણાત્યાગી, પરસ્ત્રી જેને માત રે!
 જિહ્વા થકી અસત્ય ન બોલે, પરધન નવ જાલે હાથ રે. વૈષ્ણવ
 મોહ માયા બ્યાપે નહિ જેને, દંડ વૈરાગ્ય જેને મનમાં રે;
 રામનામયું તાળી રે લાગી, સકળ તીરથ તેના તનમાં રે. વૈષ્ણવ
 વલુવેાબી ને કપટરહિત છે, કામ, ક્રોધ નિવાર્યા રે;
 ભણે નરસૈયો તેનું દર્શન કરતાં, કુળ એકોતેર તાર્યા રે. વૈષ્ણવ

વહાલો પ્રેમને વશ થયા રાજી રે

વહાલો પ્રેમને વશ થયા રાજી રે,

તેમાં શું કરે પડિત ને કાજી રે ? ... ટેકો

કરમાળાઈનો આરોગ્યો ખીચડો ને વિદુરની ખાધી લાજી,
જાઠાં બોર શબરીનાં ખાધાં,

વહાલો છપ્પન લોગ મેટયા ત્યાગી રે. . વહાલો

વિદુરને ઘેર શીકૃષ્ણ પધાર્યા, ને કેળાં, આણ્યા'તાં માગી !
ગર્લ કાઢી ને છાલ ખવરાવી,

વહાલો તો ચે ન જોયું જાગી રે. વહાલો

ગણિકા હતી તે પોપટને પઢાવતી, ને તેમાંથી લેહ લાગી,
ભગવાન હતા તે સહેજમાં મળ્યા,

એની સસારની જમણા લાંગી રે. વહાલો

ભટ્ટતની લોકો નિંદા કરે, ને જગત થયું છે પાછી,
ભલે મળ્યા મહેતા નરસ'ના સ્વામી,

માથે ગિરધર રહ્યો છે ગાજી રે. વહાલો

૨૨ પ્રેમરસની યાચના

પ્રેમરસ પાને તું મોરના ખીછધર, તત્તવતું કુંપલું તુચ્છ લાગે,
ફળળા ઢોરતું ફથકે મન થજે,

ચતુરથા મુકિત તેઓ ન માગે. પ્રેમ

પ્રેમની વાત પરિક્ષિત પ્રીછયો નહિ, શુકલજી સમજી રમ સંતાડયો !
જાન-વૈરાગ્ય કરી ગ્રંથ પૂરણ કર્યો,

મુદ્દિનો માર્ગ સુધા દેખાડયો. પ્રેમ

ન રીને મુનિવ આપી વજ્રા દૈત્યને, જાગી વિજ્ઞાની બહુ મુનિ રે ભોમ !
પ્રેમને જોગ તો મજ તારી બોધી,

અવર વિરજા કોણ ભટ્ટત બોધી. પ્રેમ

ખમેમને મુકિત તો પરમ વલ્લભ સદા, હેતુના જીવ તે હેતુ ત્રૂઠે;
જન્મોજન્મ લીલારસ ગાવતાં,

લહાણનાં વહાણુ જેમ દ્વાર છૂટે. પ્રેમ૦

મેં ગ્રહો હાથ ગોપીનાથ ગરવા તણો, અવર ખીભુ કાંઈયે ન લાવે;
નરસૈયો મહામતી ગાય છે ગુણ કથી,

જતિ સતીને તો સ્વપ્ને ન આવે. પ્રેમ૦

નાગદમન

જળકમળ છાંડી જાને બાળા, સ્વામી અમારો જાગશે;
જાગશે તને મારશે, મને બાળહત્યા લાગશે. જળ૦

કહે રે બાળક તું મારગ ભૂલ્યો, કે તારા વેરીએ વળાવિયો;
નિશ્ચે તારો કાળ જ ખૂટ્યો, અહીંયાં તે શીદ આવિયો ? જળ૦

નથી નાગણુ હું મારગ ભૂલ્યો, નથી મારા વેરીએ વળાવિયો;
મધુરા નગરીમાં ભૂગટું રમતાં, નાગનું શીશ હું હારિયો. જળ૦

રંગે રૂઢો રૂપે પૂરો, ઢીસંતો કોડીલો કોડામણો;
તારી માતાએ કેટલા જનમ્યા, તેમાં તું અળખામણો ? જળ૦

મારી માતાએ ભેડ જનમિયા, તેમાં હું નટવર નહાનડો;
જગાડ તારા નાગને, મારું નામ છે કૃષ્ણ કહાનડો. જળ૦

લાખ સવાનો મારો હાર આપું, આપું રે તુજને દોરીઓ;
એટલું મારા નાગથી છાનું, આપું તુજને ચોરીઓ. જળ૦

શું કડુ નાગણુ હાર તારો ? શું કડુ તારી દોરીઓ ?
શાને કાળે નાગણુ તારે, કરવો ઘરમાં ચોરીઓ ? જળ૦

ચળ ચાપી મૂછ મરડી, નાગણે નાગ જગાડિયો;
હોહોને બાળવ ત કોઈ, બારણે બાળક આવિયો. જળ૦

ભેડ બળિયા માથે વળગિયા, કૃષ્ણે કાળિનાગ નાથિયો;
સહસ્ર દેવો કુંડવે જેમ, ગગન માટે હાથિયો. જળ૦

નાગણ સૌ વિલાપ કરે જે, નાગને ણહું હુઃખ આપશે;
 મથુરા નગરીમાં લઈ જશે, પછી નાગનું શીશ કાપશે. જળ
 જેલ કર ભેડીને વિનવે, સ્વામી મૂકે અમારા કંથને;
 અમે અપરાધી કંઈ ન સમજ્યાં, ન જોળખ્યા ભગવંતને. જળ
 થાળ ભરી સગ મોતીએ, શ્રીકૃષ્ણને રે વધાવિયો;
 નરસૈયાનાં નાથ પાસેથી, નાગણે નાગ છોડાવિયો. જળ

પરચુરણ પદો

(૧)

ભૂતળ ભક્તિપદારથ મોટું, બ્રહ્મલોકમાં નાહી રે;
 પુણ્ય કરી અમરપુરી પામ્યા, અંતે ચોરાસી માંહી રે (ટેક)
 હરિના જન તો મુક્તિ ન માગે, માગે જન્મો જન્મ અવતાર રે;
 નિત્ય સેવા, નિત્ય કીર્તન આચરવ, નીરખવા નંદકુમાર રે. ભૂ
 ભરતખંડ ભૂતળમાં જન્મી, જેણે ગોવિંદના ગુણ ગાયા રે;
 ધન ધન રે એના માતપિતાને, સફળ કરી એણે કાયા રે. ભૂ
 ધન વૃંદાવન, ધન એ લીલા, ધન એ મજનાં વાસી રે;
 અષ્ટ મહાસિદ્ધિ આંગણિયે રે લાભી, મુક્તિ છે એમની હાસી રે. ભૂ
 એ રસનો સ્વાદ શંકર જાણે, કે જાણે શુક ભોગી રે;
 કાંઈ એક જાણે મજની રે ગોપી, લણે નરસૈયો ભોગી રે. ભૂ

(૨)

પદો રે પોપટ રાજ રામના, સતી સીતા પદાવે;
 પામે બંધાવી પાંજરું, ગુણે રામ જપાવે. (ટેક)
 પોપટ તારે કારણે, લીલા વાંસ વદાવું;
 તેનું ઘડાવું પોપટ પાંજરું, હીરા રતને જડાવું. પદો રે પોપટ
 પોપટ તારે કારણે, શી શી સ્નેહ બનાવું ?
 સાકરનાં કરી ચૂરમાં, ઉપર ધી પિરસાવું. પદો રે પોપટ

પાંખ પીળી ને પગ પાંદુરા, કોટે કાંઠેલા કાળો;
નરસિંહના સ્વામીને લાલે, રાગ તાણી રૂપાળો. પદો રે ચોપટ

(૩)

કોણ એ સમાના કામની, હતા કિજિયેલ રામા;
દ્રૌપદીની લજ્જા રાખવા, હરિ કિલા છે સામા. (ટેક)

વાલોલ ગયાંતા રે વાડીએ, સરવે મુંદરી સાથે;
શેરડીને સાંઠો ઊલતાં, પાળી બેઠી છે હાથે. કોણ એ
માનની મંદિર પધારિયાં, ચીંથરડી રે લેવા;
દ્રૌપદીએ ચીર વધેરિયું, હરિને પાટો બંધેવા. કોણ એ
ત્રિકમે તેના તાંતણા, લખી રાખ્યા છે લેજે;
નવમે નવાણું ચીર ખૂરિયાં, મધળી સમા રે દેજે. કોણ એ
ગરુડે ચડીને ગોવિંદ આવીયા, આળ્યા અંતરભમી;
ભક્તઉદ્ધારણુ ભૂધરો, મહેતા નરસિંહનો સ્વામી. કોણ એ

(૪)

સુખદુઃખ મનમાં ન આણિયે, ઘટ સાથે રે ઘડિયાં;
ટાળ્યાં તે કોઈનાં નહીં ટળે, રઘુનાથનાં જડિયાં. (ટેક)

નળરાજ સરખો નર નહીં, જેની હમયંતી રાણી;
અર્ધે વસ્ત્રે વનમાં ભમ્યાં, ન મળ્યાં અત ને પાણી. સુખદુઃખ
પાંચ પાંડવ સરખા બંધવા, જેને દ્રૌપદી રાણી;
બાર વરસ વન લોગળ્યાં, નયણે નિદ્રા ન આણી. સુખદુઃખ
સીતાણ સરખી સતી નહીં, જેના રાગણ સ્વામી;
રાવણ તેને હરી ગયો, સતી મહા દુઃખ પામી. સુખદુઃખ
રાવણ સરખો રાજિયો, જેની મંદોદરી રાણી;
દશ મમ્તક છેદાઈ ગયાં, બધી લંકા લૂંટાણી. સુખદુઃખ
હરિશ્ચંદ્રરાય સતવાદિયો, તારાલોચની રાણી;
તેને વિપત્તિ બહુ પડી, ભર્યાં નીચવેર પાણી. સુખદુઃખ

સગાળશાશેઠ વહેવારિયો, જેની ચંગાવતી રાણી;
 કુંવર કૈલેયો વધેરિયો, નયણે ના'ર્યાં પાણી. સુખદુઃખ
 ચિવજી સરખા સતા નહીં, જેની પારવતી રાણી;
 લોળવાયા તે લીલડી થંકી, તપમાં ખામી ગણાણી. સુખદુઃખ
 હનુમાન સરખો મહા જતિ, જેને વજ્રકછોટો;
 જાણ્યું 'તું' રાજ આપશે, આપ્યો તેલકટોરો. સુખદુઃખ
 'હું'ખ પડ્યું સર્વ દેવને, સમર્થ અંતરભરી;
 ભાવટ ભાંગી ભૂધરે, મહેતા નરસૈનો સ્વામી. સુખદુઃખ

(૫)

દુરમતિયા ડાહ્યા થઈ આવે, શાણા થઈ સમજાવે રે;
 પ્રેમભક્તિમાં ભંગ પડાવે, અજ્ઞાન આગળ લાવે રે. (ટેક)
 આપણા કુળમાં કોણે ન કીધું, તે આપણે કેમ કરીએ રે ?
 વૈરાગી થઈ નાટક નાચીએ, તુલસી તિલક કેમ ધરીએ રે ? દુરમ
 જેવા તેવા હોય તે હરિગુણ ગાય, તે આપણે કેમ ગાઈએ રે ?
 કૃષ્ણ રામની કથા થાય જ્યાં, ત્યાં આપણે નવ ભાઈએ રે. દુરમ
 આપ કલેશ ને ક્રોધના ભરિયા, સઘળાને સમજાવે રે;
 જમકિંકરના માર જ પડશે, ત્યારે આટો કોઈ નહીં આવે રે. દુરમ
 કુળને તજશે તે હરિને ભજશે, મહેશે સંસારનું મહેલું રે,
 ભણે નરનૈયો હરિ તેને મળશે, બીજા વાતે વાશે વેણ રે. દુરમ

(૬)

ઘડપણ કોણે મોકલ્યું ? જાણ્યું જોગન રહે સૌ કાળ (ટેક)
 ઉમરા તો હુંગમ થયા રે, પાદર થયાં પરદેશ,
 ગોળી તો ગંગા થઈ રે, જાગે લિજ્જા થયા છે દેશ. ધડ
 નહોતું ભોઈતું ને શીદ આવિયું રે, નહોતી ભોઈ તારી વાટ,
 ધિગમાંથી હજવા થયા રે, એની ખૂલે ઢળાવોને ખાંટ. ધડ

નાનપણે સાવે લાઠવા રે, ઘડપણે સાવે સેવ;
 રાજ ને રાજ ભેઈએ તાળડી રે, એવી બળી રે ઘડપણની ટેવ. ઘડઠ
 આંખે તો સૂએ નહિ રે, થરથર ધ્રુજે છે કાય;
 ખાધું તો અન્ન પચે નહિ રે, વળી બેઠાં તો નવ રહેવાય. ઘડઠ
 પ્રાતઃકાળે પ્રાણ મહારા રે, અન્ન વિના અકળાય;
 ઘરનાં કહે મરતો નથી રે, તને બેસી રહેતાં શું થાય ? ઘડઠ
 દીકરા તો જૂજવા થયા રે, વહુઓ દે છે ગાળ;
 દીકરીઓને જમાઈ લઈ ગયા રે, હવે ઘડપણના શા રે હાલ ? ઘડઠ
 નવ નાદો જૂજવી પડી રે, આવી પહોંચ્યો કાળ;
 ઐરાં છોકરાં દેટ દેટ કરે રે, નાનાં ચોટાં દે છે ગાળ. ઘડઠ
 આવી રેળા અંતકાળની, ત્યારે દીકરા પધાર્યા દ્વાર;
 પાંસળીએથી છોડી વાંસળી રે, તેણે લઈ લીધી તેણી વાર. ઘડઠ
 એવું બણી હરિ લભે રે, સાંભળજે સહુ સાથ;
 પર ઉપકાર કરી પામશે રે, જે કાંઈ દીધું હશે જમણે હાથ. ઘડઠ
 એણે નદે છે વૃદ્ધપણું રે, મૂકી દો અહંકાર;
 ધર્મનાં સત્ય વચન થકી રે, મહેતા નરસિંહ ઊતરો લવ પાર. ઘડઠ

પ્રભાતિયાં.

(૧)

સમરને શ્રીહરિ મેલ્ય મમતા પરી, ભેને વિચારીને મૂળ તારું;
 તું અલ્યા કોણુને, કોને વળગી રહ્યો ? વગર સમભયે કહે મહારું
 મહારું. સમરઠ
 દેહ તારી નથી, ભે તું જીવતો કરી, રાખતાં નવ રહે નિશ્ચે જાયે;
 દેહ સંબંધ તજે, નવનવા બહુ થશે, પુત્ર કલત્ર પરિવાર જ્ઞાયે.
 સમરઠ

ધનતણું ધ્યાન તું, અહોનિશ આદરે, જોજ તારે અંતરાય મોટી;
 આસે છે પિયુ અલ્યા, તેને નવ પરખિયો, હાથથી બાળ ગઈ થયોદે
 જોટી. સમરઠ

લર નિદ્રાલયો, રોધી ઘેરો ઘણો, મ તના શબ્દ સુણો કા ન જાગે
 ન જાગતાં નગ્નૈયા લાજ છે અતિ ઘણી, જન્મો જન્મ તાગી ખાન
 ભાગે સમરો

(૨)

ધ્યાન ધર હરિતણું, અદ્યમતિ આજસુ, જોયકી જન્મનાં હુ ખ જાયે,
 અવર ધ ધી કરે, અગ્ય કાંઈ નવ સરે, માયા દેખીને મૃત્યુ વડાયે.
 ધ્યાન૦

સકલ કલ્યાણુ શ્રીકૃષ્ણના ચરણમાં, શરણુ આવે મુખ પાઠ હોયે,
 અવર વેપાર તું મેલ મિચ્યા કરી, કૃષ્ણનું નામ તું રાખ મહોયે
 ધ્યાન૦

પટક માયા પરી, અટક ચરણે હરિ, વટકંચ મા વાત સુણતાંજ સાચી,
 આશનું લવન આકાશ સુધી રચ્યુ, મૂઠ એ મૂળની ભીંત કાચી
 ધ્યાન૦

અંગ લેખન ગચ્યું, પલિત પિંજર થયું, તોય નથી ટહેતો શ્રીકૃષ્ણ કહેણું,
 ચેત રે ચેત દિન ચાગ છે લાલના, લીળુ ટહેકાવતા રાગ્ય લેણું
 ધ્યાન૦

સરસ ગુણુ હરિતણા, જે જને અનુસર્યા, તેતણા સુજશતો જગત બોલે,
 નરસૈયા રકને મીત મણુ શું ઘણી, અવર વેપાર નહિ લજન તોલે.
 ધ્યાન૦

✓ (૩)

ધન્યરે ધન્ય મહાપુણ્ય જ્યોત્ષ્ણણું, પુત્રભાવે પરિપ્રહ રાજે,
 નદનો નંદ આનંદ થઈ અવતર્યો, શેષ બળિભદ્ર સગે બિરાજે.
 ધન્યરે૦

અમર આહીર, અર્ધાંગ ગોપાગના, વૃક્ષવેલી સર્વ ઋષિરાણી,
 ભક્તિ તે રાધિકા, સુક્તિ જ્યોમતી, મજ વેકુઠ તે વેદ વાણી
 ધન્યરે૦

નિગમ વસુદેવજી, ગાયત્રીપી કવ્યા, દેવકી બ્રહ્મ વિવાદ કહાવે;
બ્રહ્માકર લાકડી, વેણુ મહાદેવજી, પંચવદન કરી ગાત ગાવે.
ધન્યરે૦

ઈંદ્ર અમુન, અહંકાર દુર્યોધન, દેવતા સર્વે અવતાર લીધે;
ધર્મ તે રાય યુધિષ્ઠિર બાણજી, દાસનો દાસ નરસૈને કીધો.
ધન્યરે૦

(૪) L

જ્યાં લગી આતમા તત્ત્વ ચિન્થો નહીં, ત્યાં લગી આધના સર્વ જૂડી;
માનુષા ફેક તારો એમ એળે ગયો, માવકાની જેમ વૃષ્ટિ વૂઠી.
જ્યાં૦

શું થયું ક્ષનાન એવા ને પૂન થકી, શું થયું ઘેર રહી દાન દીધે ?
શું થયું ધરી જટા બસ્ત્ર લેપન કરે ? શું થયું વાળચોચન દીધે ?
જ્યાં૦

શું થયું તપને તીર્થ કીધા થકી ? શું થયું માઝ ગ્રહી નામ લીધે ?
શું થયું તિલકને ગુણસી ધાર્યા થકી, શું થયું ગંગજળ પાન કીધે ?
જ્યાં૦

શું થયું વેદ બ્યાકરણ વાણી વહે ? શું થયું રાગને રંગ ભણે ?
શું થયું ખટકશન સેવાથકી ? શું થયું વરણના લેહ આણે ?
જ્યાં૦

(૫) L

જગીને તોડ તો જગત દીસે નહીં, જિંઘમાં અટપટા લોગ ભાસે;
ચિત્ત ચૈતન્ય વિલાસ તદ્રપ છે, બ્રહ્મ લટકાં કરે બ્રહ્મ પાસે.
પંચ મહાભૂત પરિબ્રહ્મ વિષે જિપન્યાં, અણું અણું રહ્યારે વજગી;
કૂત ને કૂત તેતો વૃક્ષનાં જલવાં, ઘડ થકી રાજ તે નહિરે અજગી.
વેદ તો એમ વહે, ધૃતિ સ્મૃતિ સાખ દે, કનક કુંડળ વિષે ભેદ નહાયે;
ધાર ધડધા પછી નામ રૂપ આજ્ઞાં, અંત્યે તો હેમવું હેમ હાયે.

જીવને શિવ તો આપ ઈચ્છાએ થયા, રચી પરપંચ ચૌદલોક કીધા,
ભણે નરસૈયો એ તેજ તુ તેજ તું, એને સમર્યાધી કંઈ સંત સીધ્યા.

(૬)

અખિલ બ્રહ્માંડમા એક તું શ્રીહરિ, બૃજવે રૂપ અનંત ભાસે,
દેહમાં દેવ તુ તેજમા તત્ત્વ તું, શૂન્યમા ચણ્ડ થઈ વેદ વાસે ટેક
પવન તું પાણી તું, ભૂમિ તું ભૂધરા, વૃક્ષ થઈ ફૂલી રહ્યો આકાશે,
વિનિધ રચના કરી અનેક રસ લેવાને, શિવ થકી જીવ થયો એજ આશે.

અખિલ૦

અંધ ગડબડ કરી, વાત ન કરી ખરી, જેહને જે ગમે તેને પૂજે,
મન કમ વચનથી આપ માની લહે, સત્ય છે એ જ મન એમ સૂજે.

અખિલ૦

વૃક્ષમા ખીજ તું ખીજમાં વૃક્ષ તું, જોઈ પડતરો એજ પાસે,
ભણે નરસૈયો એ મન તણી શોધના, પ્રીત કરું પ્રેમથી પ્રકટ થાશે.

અખિલ૦

(૭)

જે ગમે જગતશુરુ દેવ જગદીશને, તે તણે ખરખરો ફોક કરવો,
આપણે ચિંતવ્યો અર્થ કાંઈ નવ સરે, જિગરે એક ઉદ્દેશ ધરવો ૧
હું કરું, હું કરુ, એ જ અસાનતા, યકટનો બાર જેમ મ્યાન તાણે,
સ્ટિમહાણ છે સર્વ એણી પેરે, જોગી જોગેશ્વરા કોઈક જાણે ૨
નીપજે નરથી તો કોઈના રહે હુ ખી, શત્રુ મારીને સી મિત્ર રાખે,
રાય ને રક કોઈ દષ્ટે આવે નહિ, ભવન પર ભવન પર છત્ર દાખે ૩
ઋતુ લતા પત્ર ફળ ફૂલ આપે થયા, માનવી મૂર્ખ મન વ્યર્થ શોખે,
જેહના ભાગ્યમાં જે સમે જે લખ્યું, તેહને તે સમે તે જ પહોચે ૪
સુખ સ સારી મિથ્યા કરી માનજો, કૃષ્ણ વિના ખીજું સર્વ કાચું,
જીગલ કર જોડી નરસૈયો એમ કહે, જન્મપ્રતિજન્મ હરીનેજ જાયુ. ૫

(૮)

(રાગ ગોડી)

પ્રભાત જાણી પંખીડારે જીઠ્યાં, કાક કરે ત્યાં કાકા રે;
પપૈયા તો પિયુ પિયુ જંખે, સુડા કૌ કૌ કરે વઠશાખા રે. ટેક.
મોર ટીકાર કળા કરે સુંદર, આંસુ વહે ઢલ વીણે રે;
પલાશપર રુડા પોપટ જોલે, કોયલડી ટહુકે સ્વર ઝીણે રે. પ્રભાત
ચકચક કરતી ચકલિયું આવે, જાણે વિયોગ તો લાગે રે;
ખુશ ખુશ ખુશ ખીશકોલી કહે છે, રાધાને રુડું ન લાગે રે. પ્રભાત
વાછરુ ભાં ભાં શબ્દ જ લણુતાં, ગાયો ગાંખાં શબ્દ જોલેરે;
શીતળ મદ પવન સુવાસિત, વામાવજ્ઞ ઉડાડી ઢોલેરે. પ્રભાત
તે ટાણે તો જાગ્યા અકૂર, જાણે લઈ ગયો શોર રે;
નરસંધ્યાના સ્વામિ વિપુ ન જાણે, કે છે ગોપિયોને શોર રે. પ્રભાત

ખાજલીલાનાં પદ

(૧)

નંદનું આંગણું પરમ રજિયામણું, મદાએ સોહામણું કૃષ્ણે કીધું;
માનો વૈકુંઠ કૈલાસ શ્રદ્ધાસદન, ઇંદ્રઆસનથી અધિક સીધું.
નંદનું ૦

સકળ તીરથ વસે વાસ ભાંહાં વિકૃતો, ઇંદ્ર અજ ઇંદ્ર ને દેવ સઘળા;
ભક્ત વિષ્ણુ ભૂપુરો વશ કોને નહિ, એકથી એક અધિક સખળા.
નંદનું ૦

માત જિજ્ઞાં રહે નાયણું નયણ હસે, ભક્ત વહાલા વસે પ્રેમ પ્રીતે,
નૈસર્ગીઆઓ સ્વામિ નંદને આગણે, ખાજલીલા રચી એણી રીતે.
નંદનું ૦

(૨)

આવડી રાઢ શી વિકૃતા તુજને, ગમનથી ઇંદુ કેમ આપું આણી ?
કુંવર કાંઈ નવ લહે, વાત અવીનવી કહે, નોહે કાઈ ટોપરું ગોળ ધાણી.
આવડી ૦

આંખે આંખુ ઢળે, ઇંદુ દેખી ચળે, ટળવળે મા કને માન માગે;
રહે રહે રોતો તું રે જોતો ઘણું, રમને રમકડાં છે જે આગે.
આવડી૦

ઇંદુ થયો અસ્ત ને રહે નહિ રાખીઓ, દધિમુત પ્રગટ કરી આણી આપે;
નરસૈં આચો સ્વામિ માંખણે લોળવ્યો, સકળ વૈલવ તણો બંધ કાપે.
આવડી૦

(૩)

માતા આગળ મોહન નાચે, આંગળીએ હરિ વળગ્યા રે;
વદન સકોમળ નિરખે જનુની, ક્ષણ નવ મેલે અળગા રે. માતા૦
મંદિરમાંથી મોદીક લાવી, માતા મુખ મેલતી રે;
નાસી જાએ આયો આવે, વાહી વાત કરતી રે. માતા૦
એમ કરી જીવતીજન આવ્યાં, રાવ કુંવરની કરવા રે;
નરસૈં આચો સ્વામી નયન નચાવે, માનનીનાં મન હરવા રે. માતા૦

(૪)

આંગણુશમાં રમતો મોહન, માતા રહી મુખ જોએ રે;
મીટલડી માંડીને મોહન, જીવતીનાં મન મોહે રે. આંગણુ૦
ધુધરડી ધમકતી પાએ, કટી કાંકળી ધુન થાયે રે;
તેવ તેવડી ટોળી શોભતી, માતા મોહ ન માયે રે. આંગણુ૦
ભામણડાં લઈ ગેટે ગોપી, તે તો કોએ ન જાણે રે;
નરસૈં આચો સ્વામિની લીલા, જે જાણે તે માને રે. આંગણુ૦

(૫)

માને માનુની રાવ કરતાં, નયને નયનાં મેલાવી રે;
અંગો અંગે આનંદ વાદ્યો, ભામિની ભાવે ભાવી રે. માને૦
કંદ્રપ દોટી સરીખો મુદિર, મનમુખ સાન કરતો રે;
માતા જાણે મદારે આગળ, મોરો મોહન રમતો રે. માને૦
શામા સપળી શામળિયાનું, વદન નિડાળી રહેતી રે;
જાણે નરસૈં ચો હરનિશ ગોપી, ગોવિંદના શુભ ગાતી રે. માને૦

(૬)

ગાએ ગોપી ગોવિંદના ગુણ, ઉલટ અંગ ન માએ રે;
રાવ મશે તે શામળિયાતું, મુખડું જોવા જાએ રે, ગાએ૦
દૂધ દહીં આગળ કરી રાખે, માંખણ સાકર માહે રે;
ઘરનાં દાર ઉઘાડાં મૂકે, જો આવે તો ખાએ રે, ગાએ૦
ધન ધન ગોકુલ ધન ધન ગોપી, કૃષ્ણના ગુણ જાવે રે;
નિશ્ચિન ધ્યાન ધરે મન હરિનું, જોમ જાણે ઘેર આવે રે, ગાએ૦
જેનું ધ્યાન ધરે મહા મુનિજન, તે સ્વપને ના દેખે રે;
તે શામલિયો પ્રગટ થઈને, પ્રેમદા પ્રેમે રેખે રે, ગાએ૦
યજ્ઞ કરે ત્યાંહાં પ્રગટ ન થાએ, તે ગોપીના ઘરમાહે રે;
લણે નરસૈયો ગોરસ ગમતું, માગણ ચોરી ખાયે રે, ગાએ૦

શૃંગારનાં પદ

(૧)

અમને રાસ રમાડ વહાલા,
ગોકુલધી વૃંદાવન રહું, તે મુજને દેખાડ વહાલા.
જલ જમુનાને કાંકડે રે, વાયો વેણ રસાલ વહાલા.
નાદે મોહી ગોપીકા રે, ઘેર રાતા મેલ્યાં ખાળ વહાલા.
એક એક લોચન આંજ્યાં રે, કૃષ્ણ કરે ગનમાન વહાલા.
અવળાં આગ્રણ પહેરીયાં રે, તેણે નેપુર ઘાલ્યાં કાન વહાલા.
સનમુખ જામી રહી રે, નયને નીરખ્યા નાથ વહાલા.
તન મન ધન મહુ સોપિયું રે, ગોપી જણી જોડી હાથ વહાલા.
વૃંદાવન ગજિઆમણું રે, શરદ પુનેમની રાત વહાલા.
લાલ ત્રિભંગ ચોલા ખની રે, ત્યાં દીસે નવલી લાત વહાલા.
ગાય શીખે ને સાલજે હરિ, રાધાજીનો રાસ વહાલા.
તે પદ વફાં પામશે રે, જોમ લણે નરસૈયો દાસ વહાલા.

(૨)

(રાગ કાલેરો)

વારીય મા માતા તું મુજને, નંદતણેા મુત નાથ લજી,
 પ્રદ્યાદિકને મોહ ઉપજવે, અમો અગળાનું કોણ ગજી ? વારીય
 ધન ધન રે સાહેલી પેલી, ખેલે હરિમું રાસ રમે;
 હસતું મુખ હરજીવું દેખી, મરકલડે લવ તાપ શમે વારીય
 આઠી આંખ કા દે રે માતા, જના દે જહુનાથ લણી,
 રંગલર રાસ રમે રાધાવર, સખી સમાણી મળીય ઘણી. વારીય
 લોક કહેયે તે સહુ કહેયે, દુરિજન શીર કાળા પાયે,
 નરસૈયાચા સ્વામી સગે રમતા, મારે અંજ ઊલટ ન માયે. વારીય

(૩)

કહાનજી કહાનજી કરતી હીડે, વૃન્દાવનમાં ગોપી રે,
 મોરલીને નાદે નારી નીસરી, કુંદ બની લલ્લ લોપી રે. કહાનજી
 શરદ રેણી સોદ્યામણી મુદર, રૂડો આસો માસ રે,
 વીણા વજાડી વિહવગ કરીને, રંગલેર રમવા રાસ રે કહાનજી
 મનડું બ્યાકુળ વનિતા કેરુ, નાદે હરી લીધા મન રે,
 ભૂપણ વચ્ચ ભૂલી ભામનિયો, વાસળીયે હર્યુ તન રે કહાનજી
 અબગા એકલડી નીમરિયો, તણને ઘર પગિવાર રે,
 નરસૈયાચા સ્વામીને મગવા, રમવા ઇચ્છે નાર રે. કહાનજી

(૪)

વહાલે કોણ વેળા કોણ વાર, કામજી કીધુ રે ?
 વહાલે વાઈ વેણુ રમાલ, મન હની લીધુ રે
 હરિનાં નેણ સવળા જાણ, દુદ્યામા વાગ્યા રે,
 તુ વેદ્યા વેરે મા માર, જોર ઉરપર લાગ્યા રે.
 સર્વ છેવ માટે તુ છેલ, કહાનજી રસીઓ રે;
 વહાલે વાઈ મોહની વેણુ, મોરે મન વચીઓ રે

અમો રમતાં રાસવિલાસ, છેડલે ચંપાણી રે;
 મુને દીધું આલિંગન, સારંગપાણી રે.
 મુને કાંઈ ન સૂઝે કામ, યઈ છું દીવાની રે;
 મારો ગયો સહિયરનો સાથ, જમુનાં પાણી રે.
 હરિ પ્રેમલ સૂણી જાળ, હૃદયમાં લાગી રે;
 મારાં નયણાં વહે દિન રાત, વિરહીણી જાગી રે.
 અમો રમતાં માઝમ રાત, વેઢના વાત્રી રે;
 એવો ધુતારો શ્રી મહારાજ, નરસિંયાચો સ્વામી રે.

[ગોકુળથી મથુરા જતા શ્રીકૃષ્ણનો રથ ગોપીઓ રોકે-
 છે તે પ્રસંગ]

(રાગ નટીની દેશી)

મારો બાંધો શબ્દ કરતી, પાંચ સાત ગોપી ધાઈ;
 રથની જીપે શરો બાંધ્યા, વસુદેવના જે ભાઈ. ટેક.
 પછે મધપુડાને મક્કિ વીટે, તેમજ બંને વીંઝ્યા;
 મરું પણ જાવા ન દેઉં, કો ન હોઠા હૃદેના ધીટ્યા મારો.
 રથ હોડાવી જાવા ધાયું, પણ કેમ જાવા દીજે ?
 મારીને જાણ હોય તો જાજો, પ્રાણ દાન તો હરણ લીજો. મારો.
 કૃષ્ણ કહે તમે દુઃખ છો છો, પણ અમે કાલે આવું;
 હમણાં નિશ્ચે જાવા દીજો, વાર થયે પિતાને ન લાવું. મારો.
 ગોપી કહે ભવ બચે તો જાચે, પણ જાવા ન દેઉં;
 કુંવરણ કુંજમાં લેઈ જાજી, રૂંલન ચુ જન અધરામૃત લેજી. મારો.
 કૃષ્ણ કહે રથમાંથી પડ્યો, તેથી પગે મુજને વાગ્યું;
 અહીંથી ઉઠાય નહિ મારાથી, જુઓ, આ પગે લાગ્યું. મારો.
 ગોપી કહે કોહો તે વાહન લાવું, પણ તમને લઈ જાવું;
 મહેતાનો સ્વામી વિચારી જાલ્યો, હાથી હોય તો આવું. મારો.

નારી-કુંજર

(રાગ-સામેરી)

ગોપીઓ કહે હાથીજ લેઈએ, હથો હરિ આ રહ્યો હાથી રે;
 રાધાએ રચના કરી સુંદર, હાથી કીધો અખી જે સાધીરે. ટેક.
 ચાર સખી ચાર પાદ થઈ, બે ઉદર ઠામે સૂતી રે;
 પેટ પોલ કરવા બંને બાજુ, એમ એક એક તો ખૂતી રે. ગા૦
 પૃથ્થ લાગને પૂછડું થઈ, ચંદ્રલાગા જે નારી રે;
 હરિને કહે હસ્તી હુઓ, બિરાજીએ મુગ્ધીધારી રે. ગા૦
 કૃષ્ણ કેહે નામરહિત ગજ, એનાં દશન વદન ક્રિયાં રે ?
 કુંભસ્થળ રહિત ગજ નિરખી, પ્રસન્ન કેમ થાય ક્રિયાં રે ? ગા૦
 રધા કેહે એવો ગજ આણું, પછે રખે વાંકું કાઢો રે;
 ગજ માગો તો ગજ કરું હાજર, ન છોતો બધારે વાકુ પાડો રે. ગા૦
 એમ કહી રાધા ગઈ ઉપર, ખાલી જગાએ સૂતી ચતી રે;
 છૂટી વેણી શુભાકર બની ગહી, અર્ધ હસ્ત દંતુશળવતી રે. ગા૦
 ચૂડા રુડા દાત ચૂડ દીશતા, સ્વવદન તે મુખનું મૂળ રે,
 કુંભસ્થતને સ્થાનક કુચ બે, હસ્તી ગંડસ્થલથી અતિ સ્વૂળ રે. ગા૦
 રાધા કહે હરિ બિરાજીએ, હસ્તી સજ થઈ ભોમો રે;
 કૃષ્ણ કેહે અંકુશ વિણ ન બેસું, રાધા કેહે હરિ કાં હુઓ રે ? ગા૦
 હરિ ! અંકુશ આપુ અમે આણિ, પછે તમે કંઈ માગો રે ?
 કાહાન કહે પછે કાંઈ ન જોઈએ, અંકુશ વિણ મનસ્વિ લાગો રે. ગા૦
 કઠિપુમાં કઠિધુ મૃદુમાં મૃદુ, એવો અંકુશ કીધો રે;
 સર્વ પ્રેમ લેગો કરી ઘડિયો, પછે અંકુશ હરિને દીધો રે. ગા૦
 ગોપો મન મનાવા કારણ, છેલ્લેલુ મુખ દેવા રે;
 પ્રેમાંકુશ પકડી ગળે ચઢિયા, નરખે હરખે સ્વર્ગ દેવા રે. ગા૦
 હરિ ન નાસે માટે કરી રચના, પ્રેમલાલા સખી કર દીધા રે;
 નરસંઘયાના સ્વામીનો હસ્તી, ગાયો મુઠયો તેનાં કાઠી સીધાં રે. ગા૦

(રાગ : મેઘ મલાર)

હરિ જે હસ્તી પર બેઠા, તેની ચોભા શી કહીયે ?
પખી પેરે સાગરમાંથી, બળ લઈ સુખી થઈયે. હરિ
ઉત્તળા, ઐરાવતપર ચોભે, સુંદર મેઘસ્થામ;
અપળા રંગ ભેરંગી ચમકે, વહેલી વાદળી બાથ તમામ. હરિ
તેમ ગીર નારી-કુંજરપર ચોભે, મેઘસ્થામ વત ઘનસ્થામ;
ભાલા વાળી વિજિયો ભાવા, ઉતાવળી વાદળી ઠામ. હરિ
મનુષ્ય રૂપ રમાપતિ કેરું, માટે ઈંદ્રીયમા રે અપાય;
નહિ તો બ્રહ્મા શિવ કિંકરજેના, પછે ખીજા કુલુ કહેવાય ? હરિ
વાસુવત્ તે હસ્તી આલ્યો, ભોલો કુંજની માંય;
હરિ ઉતારી અંકે લીધા, ઘેઈ ઘેઈ મચિ રહી ત્યાંય. હરિ
કમળા સુખ આપો કમળાપર, મધુપુરની મેલો આશ;
જોવા રમો હરિ અમ સાથે, જે શુભ ગાય નરમંથયો દાસ. હરિ

નારીજન્મની પ્રશંસા

(૫૬૧)

કોણુ પુન્યે કરી, નાર હું અવતરી, શ્રી હરિ દીન થઈ માન માગે;
અમર અવિગતિ કહે, અકલ કે નવ લહે, તે કમલાવર કંઠ લાગે.
કોણુ

યત્ન યાગે યજ્ઞ, ચોજ ધ્યાને ધરી, બહુ વ્રત આદરી દેહ કળે;
તોય તે શ્રીહરિ, સ્વપ્ને ન પેળિયે, તે હરિ નિરખીએ પ્રેમ દળે.
કોણુ

શેષ સુખામન, શેજ સોલે સદા, જીવન જશું વૈકુંઠ કહાવે;
તેષે અધિક જે, મંદિર માહરૂં, પ્રેમે પીતાંબરે પલંગ આવે.
કોણુ

ભક્ત વતસલતલું ખિરદ ચોતે વહે, વેદ પુરાણ એમ શાસ્ત્રવાણી;
નરસિંહાચો સ્વામી ભલેરે મળિયો, કીધી કૃપા સુને દીન ભણી.
કોણુ

(૫૬૨)

સારમાં સાર અવતાર અળખાવણો, જે બળે બળિલદ્ર વીર રીઝે;
પુરુષ-પુરુષાતન, શું કઈ હે સખી, જેથી નહિ માહરૂં કાજ સીજે ?
સાર

સુક્ષ્મ પર્યન્ત તો, પ્રાપ્તિ છે પુરુષને, સત્ય જો સેવકભાવ રાખે;
-રસભયું રસભું, નાથ નોહોરા કરે, તે નહીં નારી અવતાર પામે.
સાર૦

• ઈન્દ્ર આદિક અજ ઈશને મહામુનિ, ગોપિકા ચરણરજ તેહ વંદે;
-ગોપીથી આપનું, અધમપણું લેખવે, નરપણું નવ રૂચે આપ નંદે.
સાર૦

વેદ વેદાંત ઉપનિષદો ખટ મળી, જે મથીને રસ પ્રગટ કીધો;
• તે રસ ભાગ્યનિધિ ભામની ભોગવે, અહોનિશ અનુભવસંગ લીધો.
સાર૦

• સ્વપ્ન સાચું કરે, ગિરિધર સ્થામળો, પ્રણમું હું પ્રાણપતિ પ્રાણ ભેડી;
પંથનું જેમ પશુ, પૂઠળ વળગ્યું કરે, નરસૈયા નાથજી નાથ તોડી.
સાર૦

મોહિની-સ્વરૂપ

[તરખ્યા થયેલા મહેતાને જળ પીવાવવા માટે શ્રીકૃષ્ણ સુંદર નારી
(મોહિની)નું સ્વરૂપ ધરી પ્રગટ થાય છે તેનું વર્ણન.]

ગોરી તારે તાણકે રે, મોહ્યા મોહ્યા મુનિવર રાયા રે;
રૂપ સ્વરૂપ કળયું નવ જાણે, મેં તો જાણી છે ઈશ્વરી માયા રે. ગોરી૦
રુમજુમ રુમજુમ નેપૂર બાજે, પાલવે તે ચીર અતિ ચાંપે રે;
ધુંધટમાં મુખ એણીપેર શોભે, મોટા મુનિજનનાં મન કાંપે રે. ગોરી૦
ગોરું શું વદન ને ગળસ્થળ જગકે, ઉપર દામણી લળકે રે;
સાગુડાની ઠોર એણીપેર શોભે, જાણે ગગનમાં વીજળી ચળકે રે. ગોરી૦
વશીકરણુ વેણુ તમે ક્યાં રે શુભાવી, સુંદરી શણગટ વાળી રે ?
આ મોળી તમે ક્યાં શીવડાવી, જેને મોહી છે મજની નારી રે ? ગોરી૦
અંચળ દષ્ટે નોદશ ન્યાળે, માંહી મદનનો આળો રે;
નરસૈયાનો સ્વાગી ભેવા સરિખટો, કાઈ સુંદરીનું વદન નિહાળો રે.
ગોરી૦

ઉદ્ધવ

(વિ. સં. ૧૫૦૦ની વાતપાત દ્વારા)

[પાટણના કવિગ્ન ભાલજીના પુત્ર ઉદ્ધવદાસ અને વિશ્વલુપ્તે પોતાના કવિપિતાની પ્રણાદી ઉત્સાહથી આગળ ચલાવી છે તે સાહિત્યના ઇતિહાસમાં નોંધપાત્ર છે. ભાલજીના એ બે કરિપુત્રોમાં ઉદ્ધવ વધુ તેજસ્વી જણાય છે. તેણે રામાયણ (સુદરકાંડ સુધીનું) અને ' બખ્તવાદન આખ્યાન ' રચેલું છે. આ બેઉ કૃતિઓમાં ' બખ્તવાદન આખ્યાન ' ચંદિયાતું છે.]

ઉદ્ધવનું રચેલું રામાયણ અધૂરું રહી જવાથી તે તેના લઘુઅધુ વિશ્વલુપ્તે પૂર્ણ કરેલું છે. ગુજરાતી કવિકુળમાં આ પણ એક નોંધપાત્ર પ્રસંગ છે. ઉદ્ધવના રામાયણની રચના ભાલજીના " રામબાલચરિત " પહેલાં થયેલું સ્વ. રામલાલ મોદી જણાવે છે. પિતાના રામબાલચરિતની અસર ઉદ્ધવના રામાયણમાં જણાતી ન હોવાથી આ અનુમાન કરવામાં આવ્યું છે.]

બખ્તવાદનની પ્રતિજ્ઞા

(અર્જુન બખ્તવાદનને લાત મારી તેને બાયલો અને વાણિયાનો પુત્ર કહે છે. તે સાંભળી બખ્તવાદન ગુસ્સે થાય છે.)

બખ્તવાદન કોપ કરીને વલતો વહે વચનજી.
 જો હું તાહાઈ મરતક છેદ, તો હું તાહારો તનજી.
 નિર્દોષજી કઈ માતા માહારી, છેદી તાહાઈ શીયજી.
 પાટુ પ્રહાર કર્યા માટે મુંઢને, નહોતી ચઢી કાંઈ રીસજી.
 સતી સાધવી માતા માહારી, તેહને દ્વષજી દીધુંજી.
 સહી કાળ જૂટ્યો છે તાહારો, તે ફૂડ તે કીધુંજી.
 જો હું મરતક ન છેદ તાહાઈ, કંધેથી તો તે ત્યમજી.
 વણિકનો સુત, ગાંધર્વનો સુત, જેહ બલબચો ત્યમજી.
 જો હું તૂને કોટે પાધીને, માદલ કરી વનહુંજી.
 બાણ પ્રહાર કરીને ઘોડા, મહી મહીએ પાદુંજી.
 બાણ કાટલાં, ધનુષ્ય ત્રાજુમાં, વસાણું તુજ દેહજી.
 ના તોજૂ તો હું તાહારો કુંચર નહિ કંઈ તો તેહજી.

મક્ત-કવયિત્રી મીરાંવાઈ

(સવત ૧૫૬૦-૧૬૦૬)

। [રાજસ્થાન-મારવાડની રાજકન્યા અને મેવાડની રાજરણી મીરાંબાઈ] મધ્યકાલીન ભક્તિયુગે કાવ્યજગતને અર્પણ કરેલું એક અણુમોલ રત્ન છે. આજે પણ ઘેરઘેર મીરાંનાં પદ રસથી ગવાય છે. ગુજરાતનો મીરાં ઉપર બે કારણે દાવો છે : (૧) મીરાંની જન્મભૂમિ મારવાડ-મેડતા પાસે કુડકી ગામે હતી. તે સમયની મારવાડ તથા ગુજરાતની ભાષા એક હતી અને તેને પશ્ચિમ-રાજસ્થાની નામ મળેલું છે. એટલે એક આમાન્ય ભાષાને કારણે મીરાં મારવાડ તથા ગુજરાત બેકે પ્રદેશની કવયિત્રી બને છે. મારવાડમાં લોકમુખે ગવાતાં તેનાં પદ ધીમેધીમે હિંદી ભાષાને અનુરૂપ વળાંક પામ્યાં અને ગુજરાતને કંઈ અદેશાં પદ કાલક્રમે ગુજરાતી બની ગયાં. બેકે અરૂપે આજે પણ મીરાંનાં કેટલાંક પદો મળી આવે છે. (૨) મીરાંએ ઉત્તરવંશમાં દ્વારિકાનિવાસ કર્યો હતો. એટલે તત્કાલીન રાજસ્થાનીને મળતી ગુજરાતી ભાષામાં તેનાં કેટલાંક પદ ત્યાં રચાયાં હોય એ પણ અસંભવિત નથી. અથવા મીરાંનાં રાજસ્થાની ગીતો ત્યાંના ભક્તોને કંઈ અઘી તત્કાલીન ગુજરાતી સ્વરૂપ પામ્યાં હોય એ પણ બનવા ભોગ છે.

આમ ગુજરાત મીરાંને પોતાની કવયિત્રી માને છે. મેડતાના રાઠોડ રાવ દુદાણ પરમ વૈષ્ણવ હતા. તેમના પુત્ર રત્નસિંહને ત્યાં મીરાંનો જન્મ થા. ૧૫૬૦ માં થયો હતો. મીરાંના માતાપિતા બચપણમાં ગુજરી જવાથી દાદા (રાઠોડ દુદાણ) પાસે મીરાં મોટી થઈ અને તેમના ભક્તિના સરકાર તેને પ્રાપ્ત થયા. મીરાં બચપણથી જ શ્રી કૃષ્ણ-ગિરધારીવાસને મનથી વરી ચૂકી હતી. સંસારનો તેને મોહ ન હતો. છતાં સાંસારિક કડીને કારણે તેનું લગ્ન મેવાડના રાણા સગના પાટીડુમાર બોજરાજ સાથે થયું. યોગ જ વર્ષમાં બોજરાજ મરણ પામ્યા અને મીરાંબાઈ વિધવા બની. ભક્ત મીરાંબાઈ મેવાડમાં રહીને પણ હરિજનન દગ્ગી અધુ-સંતેને મલ્હરની અને ગિરધારી-લાલ આગળ નાચતી. આ વાન તેનાં સાસરિયાને મનની ન હતી. તેથી સાસરિયાએ મીરાંને ખૂબ હેરાન કરી પણ મીરાં પોતાની ભક્તિમાં અડગ રહી. આ વિષેનાં મીરાંનાં નામે રચેલાં અનેક પદો આજુબુને મળે છે.

મીરાંને મારી નાંખવા સાસરિયાં તરફથી વિપ્રયોગ પણ થયા. પણ મીરાંનું વિષ પ્રત્યુક્રપાએ અમૃત બની ગયું. મીરાં હવે મેવાડથી કંટાળી ગઈ હતી. તે મેવાડ છોડી પિયર ગઈ. ત્યાં પણ લક્ષ્મિના માર્ગમાં અંતરાય આવવા લાગ્યા. છેવટે મીરાંબાઈ વૃંદાવન ગઈ અને ત્યાંના લક્ષ્મિમય વાતાવરણમાં થોડો વખત રહી. ત્યાંથી તે દારિકા ગઈ અને અવસાન મુખી રણછોડરાયજીની છાયામાં ત્યાંજ નિવાસ કરી રહી.

મીરાંના સમયમાં વૃંદાવનમાં મીરાંજી અને વલ્લભે પ્રચારેલી પ્રેમસંકલ્પ લક્ષ્મિનો જીવાળ ચક્રો હતો. આખા દેશમાં તે જીવાળનું મોજું ફરી વળ્યું હતું. મીરાં કોઈ ખાસ સંપ્રદાયમાં ભળી હોય તેમ લાગતું નથી. પણ ગ્રામીણાવની લક્ષ્મિથી તેનું હૃદય સારો પેઠે પ્લાવિત થયેલું હતું. એમ તેનાં પદો આપણને કહી જાય છે. મતલબ કે વૃંદાવનીજી લક્ષ્મિના એ નવીન ઉત્થાનમાં મીરાંની કવિતાનો પણ મોટો ફાવો છે. 'મીરાં કે પ્રભુ ગિરધર નાગર' એ ઊપવાળાં તેનાં પદ કાણે નહિ સાંભળ્યાં હોય ?

મીરાંએ કોઈ મોડું કાવ્ય કે ગદ્ય લખ્યું નથી. પણ તેનાં ઉર્મિસભર ગેય પદોએ તેને અમર બનાવી દે. તેના પદોમાં સ્ત્રીહૃદયના ભાવો ખૂબ માર્મિકતાથી વ્યક્ત થયા છે. કામળતા, મધુરતા, ઉર્મિની સંવેદના અને ગેયતા એનાં પદોને સુમધુર બનાવે છે. શુભારભાવ વ્યક્ત કરવામાં તે બીજા કવિઓની જેમ કદી અશિષ્ટ બનતી નથી, એ નોંધપાત્ર છે. એનાં છૂટક પદોએ માત્ર ગુજરાત કે મારવાડને જ નહિ પણ આખા ભારતને કામણું કર્યું છે.]

મીરાંબાઈની પદાવલી

૧

સુખડાની માયા લાગી રે, મોહન ખ્યારા !

સુખડાની માયા લાગી રે.

(ટેક)

સુખડું મેં જોયું તારું, સર્વ જગ થયું ખારું;

મન મારું રહ્યું ન્યારું રે. મોહન ખ્યારા ૦

સંસારીનું સુખ કેવું ? જાંઝવાનાં નીર જેવું;

તેને તુચ્છ કરી ફરીએ રે. મોહન ખ્યારા ૦

સંભારીતું સુખ કાચું, પરણીને ગડાવું પાછું;
 તેને ઘેર શીદ જઈએ રે ? મોહન ખ્યારાં
 પરણું તો પ્રીતમ ખ્યારો, અખંડ સૌભાગ્ય મારો;
 રાંડવાનો ભોં ટાળ્યો રે. મોહન ખ્યારાં
 મીરાંબાઈ બલિહારી, આથા મને એક તારી;
 હવે હું તો ગડભાગી રે. મોહન ખ્યારાં

૨

(રાગ કાલિંગડા-દીપચંદ)

નહિ રે વિસારુ હરિ, અંતરમાંથી નહિ રેં (ધ્રુવ)
 જળ જમુનાનાં પાણી રે જાતાં, શિર પર મટકી ધરી. અંતરં
 આવતાં ને જાતાં મારગ વચ્ચે, અમૂલ્ય વસ્તુ જડી. અંતરં
 આવતાં ને જાતાં વૃંદા રે વનમાં, ચરણ તમારે પડી. અંતરં
 પીળાં પીતાંબર જરકશી બામા, કેસર આડ કરી. અંતરં
 મોરમુગટ ને કાને રે કુંડળ, સુખ પર મોરલી ધરી. અંતરં
 બાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધરના શુભ વિકૃત્તવરને વરી. અંતરં

૩

બોલ મા બોલ મા બોલ મા રે, રાધાકૃષ્ણ વિના બીજું બોલ મા. (ટંક)
 સાકર ચેરડીનો સ્વાદ તણને, કડવો તે લીમટો ઘોળ મા રે. રાધાં
 ચાંદાસૂરજતું તેજ તણને, આગિયા મંગાએ પ્રીત જોડ મા રે. રાધાં
 હીરા ને માણેક ઝવેર તણને, કથીર સંગાથે મણિ તોળ મા રે. રાધાં
 મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, શરીર આપ્યું સમતોલ મા રે રાધાં

૪

પ્રેમની પ્રેમની પ્રેમની નરે, મને લાગી કટારી પ્રેમની રે. (ટંક)
 જળ જમુનાનાં બરવાં ગયાં તો, હની ગાગર માથે હેમની રે. મનેં
 કાચે તે તાંતણે હરિજીએ બાધી, જોમ જોએ તેમ ભેમની રે. મનેં
 મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, શામળી સૂરત શુભ એમની રે. મનેં

૫ ૬—

મુજ અળખાને મોટી બિરાત બાઈ, શામળો ઘરેણું મારે સાચું રે. (ટક)
 માળી ઘડાવું વિઠ્ઠલવર કેરી, હાર હરિનો મારે હૈયે રે;
 ચિત્તમાળા અતુરભુજ ચૂડલો, શીઠ-સોની ઘેર જઈએ રે? મુજ
 ઝાંઝરિયાં જમણવન કેરાં, કૃષ્ણજી કલ્લાં ને કાંબી રે;
 વિંધુવા ધૂધરા રામનારાયણના, અણવટ અંતરભામી રે. મુજ
 પેટી ઘડાવું પુરુષોત્તમ કેરી, ત્રિકમ નામતું તાળું રે;
 કૃંચી કરાવું કરુણાનંદ કેરી, તેમાં ધરણું મારું ધાહું રે. મુજ
 સાસરવાસો સજીને બેઠી, હવે નથી કાંઈ કાચું રે;
 મીરાંબાઈ કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, હરિને ચરણે ભાચું રે. મુજ

૬

હારે કોઈ માધવ લ્યો, માધવ લ્યો, વેચાંતી વ્રજનારી રે. હારે
 માધવને મટુડીમાં ઘાલી, ગોપી લટકે લટકે ચાલી રે. હારે
 હારે ગોપી ઘેલું શું જોલતી જાય, મટુડીમાં ન સમાય રે. હારે
 નવ માનોતો જીઓ ઉતારી, માંદી જીએ તો કુંજબિહારી રે! હારે
 વૃંદાવનમાં જાતા દહાડી, વાલો ગૌ ચારે છે ગિરધારી રે. હારે
 ગોપી ચાલી વૃંદાવન વાટે, સૌ વ્રજની ગોપીઓ સાથ રે. હારે
 મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, જેના ચરણકમળ મુખસાગર રે. હારે

૭

પ્રભુ મારી દષ્ટિ સન્મુખ રહેલો, પ્રભુ મારી આંખો આગળ રહેલો. પ્રભુ
 હું છું દાસી આપની વહાલા, પોતાની કરી લેલો. પ્રભુ
 ફેલડાં મધુરની શય્યા બિછાવું, સેવા ચરણની દેલો. પ્રભુ
 વૃંદાવનને મારગ જાતાં, દર્શન નિનિત દેલો. પ્રભુ
 મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધરના મુખ, હૃદયકમલ વિષે રહેલો. પ્રભુ

૮

મારી દષ્ટિ સામે રહેજે રે, બાતમુકુંદા
 મારી નજર આગળ રહેજે રે, નાગરનંદા.
 કામકાજ મને કાઈ ન સૂઝે, જૂલી ઘરના ધધા રે. બાત
 આડું-અવળું જોવું ગમે ના, જોયા પૂનમ દેરા ચંદા રે. બાત
 મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધરના શુભ, લાગી મોહની કંદા રે. બાત

૯

બીસર ગઈ મેરો દાર, જમનાતીરે,
 બીસર ગઈ મેરો દાર. (ટેક)
 ઈત ગોકુળ, હિત મયુરા નગરી,
 કેસે જિતરું પાર ? જમના
 મેં જલ યમુના ભરન જાત રી,
 મિલ ગયે નંદકુમાર. જમના
 વૃંદાવનદી કુંજ ગલિનમેં,
 નૃત્ય કરત હૈ મુરાર. જમના
 મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર,
 અરણ્યકમલ ગલિદાર જમના

૧૦

[રાગ માંદ-તાલ ધ્રુવાલી અથવા કેવરા]

મ્હાને આકર રાખોજી,
 ગિરિધારીલાલ ! આકર રાખોજી. (ટી)
 આકર રદમું, બાન લગારું, નિત જિહ્વ દરસન પારું;
 વૃંદાવનવી કુંજ ગલિનમેં, મોહિત-લીલા આમું. મ્હાને
 આકરીમેં દરસન પાઝું, ગુમિશન પાઝું અરની
 ભાવ-જાનિ જાગીરી પાઝું, તીનોં જાતાં ચરસી. મ્હાને
 મોરચુકું પીત્તલર સોલે, મરો મેજતી માલ.
 વૃંદાવનમેં ધનુ અરાયે, મેલન અરલીલાલ. મ્હાને

જિંચે જિંચે મહલ બનાજિં, બિચ બિચ 'રાખુ' ભારી;
 સાંવરિયાકે દરસત પાજિં, પહિર કુસુમળી સારી. મહાનેં
 ભેગી આયા ભેગ કરનકું, તપ કપ્પે સંન્યાસી;
 હરિ-ભજનકું સાધુ આયે, વૃંદાવન કે વાસી. મહાનેં
 મીરાં કે પ્રભુ મહિર ગંભીરા, હૃદે રહો છુ ધીરા;
 આધી રાત પ્રભુ દરસન દી-હોં, જમુનાછુ કે તીરા. મહાનેં

૧૧

મેરે રાણાછુ, મેં ગોવિંદ શુભુ ગાના. (કુવ)
 રાજા હૈં નગરી ન રખેએ અપની, મેં હરિ રૂક્યા કહાં જાના ?
 રાણે-ભેજ્યા જહરપિયાલા, મેં અમૃત કહ પી જાના.
 ડભિયામેં કાળા નાગ ભેજ્યા, મેં શાલગ્રામ કર જાના;
 મીરાંબાઈ પ્રેમદીવાની, મેં સાંવલિયા ગર પાના.

૧૨

હાં રે હરિ વસે હરિના જનમાં;
 હાં રે તમે શું કરશેો જઈ વનમાં રે ? હરિં
 ભેષ ધરીને તમે શીદ ભટકો છો ?
 પ્રભુ નથી વન કે અરણ્યમાં રે. હરિં
 'કાશી જાવો ને તમે ગંગાછુ નહાવો;
 પ્રભુ નથી પાણી પવનમાં રે. હરિં
 ભેગ કરો કે ભલે જગન કરાવો;
 પ્રભુ નથી હોમ હવનમાં રે. હરિં
 ગાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર;
 હરિ વસે હરિજનમાં રે. હરિં

૧૩

રામ રાખે તેમ રહીએ, ઝાપવળ રામ રાખે તેમ રહીએ !
 આપણે ! જહીના ચાકર છેએ. (ટેક)

કોઈ દિન ચેરણ હીર ને ચીર,
 તો કોઈ દિન સાદા રહીએ. ઓધવણ
 કોઈ દિન લોજન શીરો ને પૂરી,
 તો કોઈ દિન ભૂખ્યા રહીએ. ઓધવણ
 કોઈ દિન રહેવાને ખાગ-ખગીયા,
 તો કોઈ દિન જંગલ રહીએ. ઓધવણ
 કોઈ દિન મૂવાને ગાદી-તકિયા,
 તો કોઈ દિન ભોય મૂઈ રહીએ. ઓધવણ
 બાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધરના શુભ,
 સુખદુઃખ મૌ સહી રહીએ. ઓધવણ

૧૪

અખંડ વરને વરી સાહેલી, હુ તો અખંડ વરને વરી. (ટેક)
 ભવસાગરમાં મહાદુખ પામી, લખચોરાસી કરી. સાહેલી
 સંસાર સર્વે લયઠર કાળો, તે દેખી થરથરી સાહેલી
 ક્રુદ્ધ સહોદર સ્વાર્થી સર્વે, પ્રપંચને પરહરી. સાહેલી
 જનમ ધરીને સંતાપ વેઠ્યા, ધરનો તે ધધો કરી સાહેલી
 સંત-સગતમાં મહામુખ પામી, બેઠી ઠેકાણે ઠરી સાહેલી
 સદશુરની પૂરણ કૃપાથી, ભવસાગર હું તરી. સાહેલી
 બાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, સતોના ચરણે પડી સાહેલી

૧૫

નિત્ય નિત્ય લલએ તારું નામ, તારું નામ,
 તારું નામ, પ્રેમ યકી, અમને પ્રભુજી મળ્યા હો છ.

આણી તીરે ગંગા વહાતા ! પેલી તીરે જમના વહાતા !
 વચમાં ગોકર્ણિયું રેડુ ગામ, રેડું ગામ, રેડુ ગામ રે પ્રેમ
 વૃદ્ધ તે વનના ચાકે રાસ રચ્યો છે, વહાતા !
 સોળસે ગોપીમાં ઘેલો કાન, ઘેલો કાન, ઘેલો કાન રે. પ્રેમ

અન્ન ન લાવે, નયણે નિદ્રા ન આવે, વહાલા !
 સો'જે પધારો સુંદરશ્યામ, સુંદરશ્યામ, સુંદરશ્યામ રે. પ્રેમ
 બાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધરના શુભ વહાલા !
 છેલ્લી બાકીના રામોરામ, રામોરામ, રામોરામ રે. પ્રેમ

૧૬

મુંને લહે રે લાગી હરિના નામની રે;
 હું તો ટળી રે સંસારીઆના કામની રે. (ટક)
 ચોટ લાગી તે ટાળી કદી નહીં ટળે રે;
 બલે કોટી પ્રયત્ન હજી ન કરે રે. મુંને
 હું તો ખાવરી કરું છું માન મદમાં રે;
 મારી સૂરતા શામળિયના પદમાં રે. મુંને
 મહામંત્ર સુણાવ્યા મારા કાનમાં રે;
 હું તો સમજી મોહનજીની સાનમાં રે. મુંને
 મીરાંબાઈને ગુરુજી મળ્યા વાટમાં રે;
 જોણે છોડી દીધેલ રાજપાટના રે. મુંને

૧૭

જારજ કરે છે મીરાં રાંકડી રે; જાલી જાલી
 મુનિવર સ્વામી મારા મંદિરે પધારે વહાલા;
 સેવા કરીશ દિન-રાતડી રે. જાલી જાલી
 ફૂલના હાર વહાલા ફૂલના ગજરા કરું;
 ફૂલના તોરા ફૂલપાખડી રે. જાલી જાલી
 બાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધરના શુભ વહાલા;
 તમને બોધ કરે મારી આંખડી રે. જાલી જાલી

૧૮

વાગે છે રે વાગે છે, વૃંદાવન મોરલી વાગે છે;
 તેનો શબ્દ ગગનમાં ગાળે છે. (ટક)

વૃંદા તે વનને મારગ જાતાં
 વા'લો દાણુ દધિનાં માગે છે. વૃંદાં
 વૃંદા તે વનમાં રાસ રચ્યો છે,
 વા'લો રાસમંડળમાં ગિરાજે છે. વૃંદાં
 પીળાં પીતાંબર જરકસી જામા,
 વા'લાને પીળો તે પટકો ગિરાજે છે. વૃંદાં
 ઠાને તે કુંડળ મસ્તકે મુગટ,
 હારિ વા'લા મુખ પર મોરલી ગિરાજે છે. વૃંદાં
 વૃંદા તે વનની કુંજગલનમાં,
 વા'લો યનક ચે ચે નાચે છે. વૃંદાં
 બાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધરના ગુણ,
 વા'લા દર્શનથી હુંખડાં ભાગે છે. વૃંદાં

૧૬

કોઈ કહે તેને કહેવા રે હઈએ,
 આપણે હરિભજનમાં રહીએ (ટેક)
 જગત ને ભગતને સદાય વેર છે,
 તેમાં ભક્ષપણું તે કોને કહીએ ર ?
 ભક્ષપણું જળ જાણીએ,
 આપણે સદૃનાં મેણલા સહીએ રે. કોઈ
 હીતા ને કંકર એકજ રંગા.
 તેમાં હીરાપણું તે કોને કહીએ ર ?
 હીરાપણું જળ જાણીએ,
 આપણે ધવત ધણેરા સહીએ રે. કોઈ
 બાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધરના ગુણ,
 આપણે ચરણકમળ ચિત્ત હઈએ રે. કોઈ

૨૦

[રાગ તિલક કામોદ-ત્રીન તાલ]

પાયો છ મેને રામ રતન ધન પાયો,
 વસ્તુ અમોલિક હી મેરે સતગુરુ, કિરપા કર અપનાયો.
 જનમ જનમકી પૂંછ પાઈ, જગમેં સહી જોવાયો;
 ખરચે નહિ ખૂટે વાકો ચોર ન લૂંટે, દિન દિન ખડત સવાયો.
 સતકી નાવ જેવટિયાં સતગુરુ, લવસાગર તર આયો;
 મીરાં કે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, હરખ હરખ જસ ગાયો.

૨૧

[રાગ દેસ યા પૂર્વી-ત્રીન તાલ]

નહિ એસો જનમ ખારંગાર,
 કયા જાતું કછુ પુન્ય પ્રકટે માનુસા અવતાર. (ધ્રુવ)
 ખડત પલ પલ, ઘટત છિન છિન, ચલત ન લાગે ખાર;
 ખિરછકે જ્યો પાત દટે, લાગે નહિ પુનિ ડાર.
 લવસાગર અતિ જોર કહિયે, વિષમ ઓખી ધાર;
 સુરતકા નર ખાધે એકા, એગિ ભીતરે પાર.
 સ્વાધુ સંતા તે મહંતા, ચલત કરત પુકાર;
 હાસી મીરાં લાલ ગિરિધર, છવના દિન આર.

૨૨

✓ જાતું તો થયું રે, દેવજ જાતું તો થયું;
 મારો હંસજો નાનો ને, દેવજ જાતું તો થયું. (ધ્રુવ)
 આ રે કાયા રે હંસા !, ટોલવાને લાગી રે;
 પડી ગયા હાંત, માંવત્રી રેખું તો રહી. મારો
 તારે ને મારે હંસા, પ્રીત્યું ખંધાળી રે;
 ભડી ગયો હંસ, પાંજર પડી રે રહું. મારો
 ખાઈ મીરાં કહે પ્રભુ, ગિરિધરના ચણ;
 પ્રેમનો પ્યાલો તમને પાઈ ને પીઈ. મારો

૨૩

ખલિહારી રસિયા ગિરધારી, સુંદર શ્યામ હો,
 તણ અમને મથુરાના વાસી, આવા ન જનીએ છ. (ટેક)
 વાંસલડી વાગે એવા લાવુકારા વાગે છ;
 મજવાટ લાગે અમને ખારી રે. સુંદરિ
 જમનાનો કાંદો બહાલા, ખાવાને દોડે છ;
 અકળાવી દે છે અમને લારી રે. સુંદરિ
 વૃંદાવન ઠેરી શોભા, તમ વિના અમને છ;
 આંખે દીડી નવ લાગે સારી રે. સુંદરિ
 ગોવર્ધન તોળ્યો વહાલો, ટચલી આંગળીએ છ,
 અમ ખર ઢાળ્યો ગિરધારી રે. સુંદરિ
 ણાઈ મીરાંકે પ્રભુ ગિરિધર નાગર વહાલા;
 ચરણકમળ દાસી તારી ખલિહારી રે. સુંદરિ

૨૪

મને મળિયા મિત્ર ગોપાળ, નહિ જાત સાસરીએ. (ટેક)
 સંસાર મારું હો સાસરુ ને વૈકુંઠ મારો વાસ રે;
 લક્ષ ચોરાસી મારો હો ચૂડલો રે, હુ તો વરી ગોપાલલાલ નાય. નહિ
 સાસુ હમારી સુપુમળા રે, સસરો પ્રેમ સંતોષ રે;
 જોઈ જુગોજુગ જીવલો રે, હારે પેલો નાવલિયો નિર્દોષ. નહિ
 જોડું તો નવરંગ ચૂંદડી રે, નહિ જોડું કાંળળ લગાર રે;
 જોડું પ્રેમરસ ચૂંદડી રે, હારે મારાં પાપ નિવારણ કરનાર. નહિ
 દિયેરને દોનું હે દીકરી રે, દોનુ રાજપુતાર રે;
 એકને સત્યયુગ ચોલી રહ્યો રાણા, દુણ રહી બ્રહ્મચાર. નહિ
 એકનો શુરુ ગોવિંદજી હો રે, દુણજો હે સંસાર રે;
 રાજા છાંડો ચિત્રકુટને રે, હારે વાલા ગામડા સેળ હજાર. નહિ

અપના પિયાકુ જઈને કહેજો રે, ઘણા દહાડાનો ઘરવાસ રે,
જેહ કર જોડી હો વિનવે રે, હારે ગુણુ ગાય મીરાંબાઈ દાસ. નહિ૦-

34

કાનુડે ન જાણી મોરી પીર, ખાઈ હું તો ખાળ કુંવારી રે. કાનુડે
જળ રે જમનાનાં ઝમે ભરવાને ચ્યા'તાં વહાલા, કાનુડે ઉઠાડ્યાં આછાં
નીર. ઊઠ્યાં કરરવરરે,...

વૃંદા રે વનમાં વાલે રાસ રચ્યો છે, સોજસે ગોપીના તાણ્યાં ચીર;
ફાટ્યાં ચરચરચર....

હું વરણાગી કા'ના તમારા રે નામની રે, કાનુડે માર્યા છે આગને તીર;
વાણ્યાં અરરરરરરે ...

ખાઈ મીરાંદે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, કાલુડે બાળીને ફેંકી ઉચે ગીર;
રાખ જોડે કુરુકુરુ...

33

ગોલે ઝીણા મોઝ, રાધે । તારા હુગરિયા પર ગોલે ઝીણા મોર.
દાહર મોર બપડ્યા ગોલે, કોયલ કરે કલશેર. રાધેઃ
આકાશે લલી વીજળી ચમકે, બાદળ હુવા ઘનધોર. રાધેઃ
ઝરમર ઝરમર મેહુલો બરસે, બીજે માતા સાણુડાની કોર. રાધેઃ
બાઈ મોરાકે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, પ્રભુ ભારા ચિત્તડાનો ચોર. રાધેઃ

39

કહો કોને કહું દિલડાની વાત ? વારેવારે કહો કોને કહું ?
 પાંડવની પ્રવિણ પાળી, દ્રૌપદીની લાજ રાખી,
 સુદામાની વેળા વાળી, ઉગાર્યો પ્રહ્લાદ રે. વારેવારે
 વૃંદાવન તમે વહાલા ઉગાર્યું, યુદ્ધરીને કાજ રે;
 પહેરી સજ્જ મહેલે પધારો, રીઝે મારો નાથ રે. વારેવારે
 મીરાંદે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, કહેતાં નાગે પાર રે,
 તમને લજ્જને હું તો થઈ છું રે, નિશ્ચિન ગગિયાત રે. વારેવારે

૨૮

ચરનકમલ અવિનાશી, ભજ મન ચરનકમલ અવિનાશી;
 જે તાર્ધ^૧ દીસે ધરની ગગન ખીચ, તે તાર્ધ સખ ભઠ જાશી. (ટેક)
 એ સંસાર ચક્રકી ખાણ, સાંજ પડે ભઠ જાશી;
 ઈસ દેહીકા ગરવ ન કરના, મિટ્ટીમેં મિલ જાશી. ભજ૦
 કયા ભયો ને ભગવાં પહંચાં, ઘર તણ ભયે સંન્યાસી;
 નેગી હોય જીગતિ નહીં જાની, કહા ભયો ગયે કાશી? ભજ૦
 અરજ કરોં અખલા કર નેરે, શ્યામ તુમહારી દાસી;
 મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, કાટો જમકી કાંસી. ભજ૦

૨૯

મેરે તો ગિરિધર ગોપાલ, દૂસરો ન કોઈ. (ટેક)
 જાકે સિર મોરમુકુટ, મેરો પતિ સોઈ;
 તાત માત ખાત ખંધુ અપનો ન કોઈ. મેર૦
 છોડ હઈ કુળકી કાન, કા કરિ હેં કોઈ?
 સંતાન ઢિંગ ખેઠિ ખેઠિ, લોકલાજ ખોઈ. મેર૦
 ચુનરી કે કિયે દૂક, જોડ લીન્હી લોઈ;
 મોતી મૂંઘે ઉતાર, ખનમાલા પ્રોઈ. મેર૦
 અંબુવન જલ સીંચ સીંચ, પ્રેમખેલિ ખોઈ;
 અખ તો ખેલ ફેલ ગઈ, હોની હો સો હોઈ. મેર૦
 દૂધડી મધનિયાં ખડે, પ્રેમસે ખિલોઈ;
 માખન જળ કાઢી લિયો, છાછ પિયે કોઈ! મેર૦
 આઈ મેં ભક્તિ કાજ, જગત દેખી રોઈ;
 દાસી મીરાં લાલ ગિરિધર, તારો અખ મોહી. મેર૦

નાકર

(સં. ૧૫૬૫-૧૬૨૫ જાણે)

[યોગેશ્વરનો વતની વૈશ્યકવિ નાકર તે સમયના કવિઓમાં સૌથી મોટું કાવ્યપૂર વહેવડાવનાર કવિ છે. તે ગુજરાતનો પહેલો જ જૈનેતર મહાભારત-કાર છે. પોતે સંસ્કૃત જાણતો ન હોઈ શુરુશુરુ કથા સાંભળીને પુરાણાદિનાં આખ્યાન તેણે ગુજરાતી કવિતામાં ઉતાર્યાં છે. તેની એક વિશેષતા એ છે કે, તે વલ્લિક હોઈ જાતે કથાકાર ન હતો. પણ પોતાના નાગરમિત્ર મદન-સુતની ઉપજિવિકા માટે તેણે મહાભારતનાં પર્વો તથા અનેક આખ્યાનો રચી આપ્યાં હતાં. નાકરે ભાલણની પદ્ધતિનું અનુકરણ કર્યું છે. તેની નાની મોટી ૧૯ કૃતિઓ મળી છે.

નાકરે મહાકવિ ત્રેમાનંદને સારા પ્રભાણમાં 'કાચો માલ' પૂરો પાડ્યો છે. તે રીતે પણ નાકર નોંધપાત્ર છે. નાકરના વિરાટપર્વમાં ઠેટલાક કવિત્વમય પ્રસંગો આવે છે. તેમાં દ્રૌપદી ઉપર કીચકના અત્યાચારનો પ્રસંગ કરુણની સારી નિખતિ કરે છે. નાકરે વિરાટનગરમાં ગુપ્ત રહેલા યુધિષ્ઠિર અને દ્રૌપદીનો જે સંવાદ આલેખ્યો છે તે રસપ્રદ હોઈ અત્રે રજૂ કર્યો છે.]

યુધિષ્ઠિર અને દ્રૌપદીનો સંવાદ

(મધરાતે સૈર કરી (દ્રૌપદી) કંઈ નામ ધારણ કરીને વિરાટનગરમાં ગુપ્ત-રહેલા યુધિષ્ઠિર પાસે જઈ પોતાની વીતકકથા કહે છે.)

(રાગ - રામશ્રી)

સ્વામી ! તમે નથી જાણતા, પેલો કેયો કીચક મૂઠ;
તમ દેખતાં પાટુ હણી, પછી પુઠે આવ્યો પ્રીઠ.

કેય ગદ્યા સ્વામી ! માહરા, પછે તાણી જવની મોઝાર;
તે રક્ત દાખબુ તારુણી, પછી રોવે નાર.

પછી એ સ્તુતિ કરી જગદીશની, ને મુકાવી મહારાજ !
કહી ગયો એમ પાપી તારી, સાર કરયે ઠોણ આજ !

કાલે ઘેર જોડાં નહીં આવે તાં આણીશ તારો અત,
તે પેલી હું આપકત્યા કરીશ, મારા કંથ ।
પછી કહેશે કંક । કહું નહિ, અમે કરત સંભાળ;
જેહું પ્રધારે તમે જાણુને, જે ખુટ્યો મારો કાળ.

(યુધિષ્ઠિર - વચન)

રાય યુધિષ્ઠિર જોલીઆ, સુણો સુંદરી રે,
તું મા આણીશ હુઃખ લગાર, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
પછી અમે એને મારશું, સુણો સુંદરી રે,
અહીંથી ચાલીશું તેણીવાર, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
દિવસ આંહાં બહુ નિગમ્યા, સુણો સુંદરી રે,
તે મમં ન જાણે કાંઈ, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
દોહાવે વન પૂરાં થયાં, સુણો સુંદરી રે,
વહી ગયાં ને વર્ષ જ પાર, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
અનેક કષ્ટ શિર લોગવ્યાં, સુણો સુંદરી રે,
તમે જાણો છો નિજનાર, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
વળી નિઃશ અર્થાયે રહ્યાં, સુણો સુંદરી રે !
વહી ગયા તે માસ અગિયાર, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
થોડાક દિવસ કેટ રહ્યા, સુણો સુંદરી રે,
તું જાણ્યાં છાં નિજનાર, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
એક માસ હાવાં રહ્યો, સુણો સુંદરી રે,
તે વિમાશી મન જોય, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
વિપત્તિ પડે સુખ ત્યાં થકુ, સુણો સુંદરી રે,
પામ્યાં હુઃખનો નહિ પાર, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
સીતા સમાન કો સાધવી, સુણો સુંદરી રે,
તે સાહી ગયા રાક્ષસ સોય, ગેહેલી કાણે કરી રે ?

હમયંતી રાય નળતણી, સુણો સુંદરી રે,
 તે ચઢી કબાડી હાથ, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
 હરિશ્ચંદ્ર તારાલોચની, સુણો સુંદરી રે,
 તે વેચાણી પરહાય, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
 વૃંદા સરળીએ લોગબું, સુણો સુંદરી રે,
 સંધ્યાવતી સદ્ધાત્ર, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
 એટલાને મહાહંખ પડ્યાં, સુણો સુંદરી રે,
 તો આપણ કાણે માત્ર ? ગેહેલી કાણે કરી રે ?
 આપણને બહુ કબ્ત પડ્યાં, સુણો સુંદરી રે,
 તે તું જાણાં છાં નિજનાર, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
 મિત્ર ફીટી શત્રુ ધયા, સુણો સુંદરી રે,
 જે સગાં સહોદર વીર, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
 આપણે વનમાં ચાલિયાં, સુણો સુંદરી રે,
 કાચે ટીંપુ ન પાણું નીર, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
 લીધમ પિતામહ, પિતરીઓ, સુણો સુંદરી રે,
 અમ દેખતાં કાઢ્યાં ચીર, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
 હાવાં તે વેળા વળી છે આપણી, સુણો સુંદરી રે,
 સનમુખ યયા ચઢવીર, ગેહેલી કાણે કરી રે ?
 જે તમને કૈયો હણે, સુણો સુંદરી રે,
 એમ ન કરે મહારાજ, ગેહેલી કાણે કરી રે ?

(દ્રૌપદીનો ઉત્તર)

સુણી વનિતા એમ વહે, સુણો સ્વામીજી !
 હવે ફીટ્યો મારો કામ, કહું શીર નામીજી.
 જે કાળે પાપી મને મારશે, સુણો સ્વામીજી !
 કહું કાદીશ મારા ગ્રાણ, કહું શીર નામીજી.
 તમને રાજ હસ્તિનાપુરનું મન વસ્યું, સુણો સ્વામીજી !
 તમને મળશે રાણા રાય, કહું શીર નામીજી.

લીલમપિતામહ પૂછશે, સુણે! સ્વામીજી !
 અને વિદુર, દ્રોણગુરુ સાર, કહું શીર નામીજી.
 કુંતા કહેશે વહુ ક્યાં ગયા ? સુણે! સ્વામીજી !
 વળી હસશે સકળ સંસાર, કહું શીર નામીજી.
 ત્યાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મળવા આવશે, સુણે! સ્વામીજી !
 યુને મળવા દુપદરાય, કહું શીર નામીજી.
 માતા ભારી યુજને નહિં મળે, સુણે! સ્વામીજી !
 તમે વાર કરો છો નાથ ! કહું શીર નામીજી.
 તમેથી નવિ નીપજે, સુણે! સ્વામીજી !
 મેં જોયું વિમાસી મન, કહું શીર નામીજી.
 જોઉં અર્જુનથી કાંઈ નીપજે, સુણે! સ્વામીજી !
 આ તલે નહીં કાંઈ તેલ ! કહું શીર નામીજી.

ગણપતિ

(સ ૧૫૭૪)

[કવિ ગણપતિ સ. ૧૫૭૪ ની આસપાસ લગ્ન પાસેના આમોદ ગામમાં થઈ ગયા તે પોતાને નરસા-સુત તરીકે ઓળખાવે છે તે જાતે કાવ્યસ્થ (વાદ્યમીક) હતા. જૈનેશ્વર ગુજરાતી કવિઓમાં કામકદવાની લોક વાતી ઉતારનાર ગણપતિ સૌથી પહેલા છે. ગણપતિનું “ આધ્યાત્મ કામ-કદવા દોષધક ” ૨૫૦૦ શ્લોકના પૂરતું શૃંગારિક કાવ્ય છે]

આ કવિના નીચે આપેના વિરહના પ્યાર માસની વિશેષતા એ છે કે, તેમાં પુરુષકૃત સ્ત્રી-વિરહગાન આપ્યું છે, છતાં રસ સારી રીતે જળનાઈ રહે છે. આ કથાનો નાયક માધવ કામકદવાના વિરહથી પીગતો હોય છે તેજી ગાયેલા વિરહના પ્યાર માસમાંથી પહેલા પ્યાર માસ અહીં રજૂ કર્યો છે]

વિરહના માસ

ફાગણ — ફિર ફિરઈ ફાગટનું કરઈ, ફાગણ ફૂફાર;
 ફૂની મઝ ફણગર જિસિઉ, જુ જમણી નહીં દાર.

ચંગ વળવઈ કેતલા, પીલા રંગ પલાય;
જેઈઈ તે જમલી નહી, જ્યાંહ અમારી આસ.
કામકંદલા ! તૂં રહી, હાડ હેઆના મહિ;
દારા પણિ હાજઈ રખે, હોલી ધીકઈ ત્યાંહિ.

ચૈત્ર:—ચૈત્રે ચંપક ફૂલયા, જામર ન પૂગી આસ;
કાજલ પાંહિ કાલુ થયું, મનિ મૂંકી નીસાસ.
હીંદોલે હીંચઈ ઘણી, હેલિ હસંતી ગાય;
કામકંદલા હીંચતી, હેડા માંહિ ન માય.
કઈરી હિંડોલે ચદી, કેકિલ ચદી મંદાય (?)
કામકંદલા ! તૂં ચદી, માહારા હેયડા માંહિ.

વૈશાખ:—વૈશાખે વાધી ઘણી, પવન તણી પરિજાલ;
ખાલ્યા નઈ ખાલઈ કિશૂં ? શૂપી ચંકર કાલ (?).
અખજા બિડલતી રખે, ટાઢડ કીચે તન્ન;
રોઈ રોઈ મઈ ભરિઈ, માન સરોવર તન્ન.
મજ જાવા તુજ તેડવા, વિમાલિઈ નિશિદિન્ન;
વૈશાખી વંતોલિયા, મરઠી નાંખિઈ તન્ન.

જેઠ:—અંબર તાપઈ ક્ષિતિ તપઈ, જલણ જલઈ પગ હેઠિ;
તિઈ ઘટ મહિં ધૂધટ કરિક, આવત એણઈ જેઠિ.
હું હુકિઈ રે લાડકી, દિહાડી ફરિ પીયાણુ;
માહડું ભમઈ તુમહારડા, પંજર પૂઠિ પ્રાણુ.
અંબરઈ બારઈ રવિ તપઈ, દિશા પ્રતિં દિગ્ દાહે;
શીતલ તુજ સંભારવઈ, અવર ન એકૂ ઠાહે.

ચતુર્મુજ

(સં. ૧૫૭૬ મા હયાત)

[ચતુર્મુજ લાલણુનો પુત્ર હતો એમ કહેવાય છે. તે સંસ્કારી બ્રાહ્મણ-પુત્ર અને પૌરાણિક હોવાનો સંભવ છે. છતાં તે પોતાને 'લાલણસુત' તરીકે ઓળખાવતો નથી એટલે લાલણપુત્ર ગણવા હરકત છે. તેનું એક જ કાવ્ય "શ્રમરગીતા" અત્યાર સુધીમાં મળ્યું છે.

'શ્રમરગીતા' જેનેનર કવિએ રચેલા કાવ્યનો એક સારો નમૂનો છે. 'વસંતવિલાસ' પછીની આ કૃતિ છે. 'શ્રમરગીતા'નો રચના હાદાર છે અને તેનો રસપ્રવાહ આપણને મુગ્ધ કરે તેવો છે.

અહીં 'શ્રમરગીતા' માંથી શ્રીકૃષ્ણના મથુરામનનો પ્રસંગ રજૂ કરેલો છે. એ પ્રસંગની ગોપાંગનાઓની વિહરક્ષતા કવિએ આકર્ષક રીતે પ્રગટ કરી છે.]

શ્રીકૃષ્ણનું મથુરામન

અકૂર કીધુ રે સારથી, રધિ બિંદા રિણુછાડ;
સુંદર દીસિ સોહાંમણા, બલિભદ્ર બંધવ જોડ.

કાંમિની કિંણુ પૂઠિ જ ધાર્ધ, ચીર દટિ છેડડા ધસાર્ધ;
વિલવિલર્ધ વિરુહણી સાહિ બાંહિ, વાહલા વિરેસિ કાં મૂંઠી નર્ધી

અકૂર નહીં એ કર, કાંમિનિ કહર્ધ પાપી કોય;
છવે મિલ્યુ રે અહારડા, હારડા સુપિર્ધ સોય.

અકૂર નહીં એ કૂર પાપી, આબ્યુ અચિંત્યુ ચાંમા સંતાપી;
કિંણુ મ જાઉં અદા કંઠ કાપી, વિલવિલર્ધ વિરુહણી વિરહ બ્યાપી.

કહર્ધ નવયોવન નારી રે, મારીનર્ધ રથ ખેડિ;
જાવા હેત્રુ નહીં હુદાનિ, અહનર્ધ તાં સાથિ તેડિ.-

પાતવ પાયરી પાચે લાગિ, રહુ રહુછ શઙ્ગન માંન માગિ;
નીરનીઝરણુ બરિ જાહુ નયજો, હીન વચન વહિર્ધ રે વયજો.

નેહ ઉપાયુ તિ પહલું રે, વહલુ કરવા છેહ;
જલ વિનાકિમ રહઈ માછલી, જીવ વિનાતિમ દેહ.

સ્વામીનઈ સમ દેઈ વારઈ, પ્રાણુ અહો છંડસું પ્રેમ તાહરિ;
પૂર્વની પ્રીતિ તુ સિંઈન સંભારઈ, વાલ્હા વિછોહ કરી કાં મારઈ ?

શુશ્રુવંત છું અહો ગોરડી, ત્રીકમ તોરડી ઢાસિ;
વિધિ અપરાધિ તિજી, વધુ મેહલી મ જાઉં મધુમાસિ.

રથિ રાંમા મિલી ઝલિખૂંબી, કાંમિની કિંજુનિ કરિ વિલાંબિ;
પ્રીછવી પદમની લાજ લોપી, સૂધા સંકેત કરી વાલી ગોપી.

અડવડીનિ રથ ખેડ્યા રે, તેડ્યા ગોષ આહીર;
વિરહજી વાટ નિહાલઈ રે, ઢાલિ નયજી નીર.

સુંદરી કિંજુ જોઈ જાતાં, ઈમ શૂં કીધું વિરી વિધાતા ?
ગહગહ કંઠ નિ જોઈ વાદિ, જોઉં રે હુંટ હીયાં ન શાટિ !

વાલિંબ વુલાવી વલ્યાં, ગલી ગલી પડઈ રે ચરીર;
પાછા પગ ચાલિ નહીં, વહિ વલી નયજી નીર.

સૂનિ ગોકલિ જઈ શૂં કરીસિ ? કિંજુનાં કાંમ જોતાં મરીસિ;
મન મઠી મુંધિ મંદિરિ પુહતી, નગરની નારિ પૂરી પનોતી.

કેશવદાસ કાચસ્થ

(સં. ૧૫૯૨)

[કાચસ્થ કવિ કેશવદાસ હરેરામે દશમ સ્કંધની કથા જુદા જુદા રાગ-તાળની રચીઓ, માત્રમેળ છંદ અને અક્ષરમેળ વૃત્તોમાં સરસ રીતે રચી દેલી છે. આ કવિનો સમય સં. ૧૫૨૬ નદિ પણ સવત ૧૫૬૨ માનવો કિયિન છે. કવિ પ્રભાસંપાટજીના પતની દત્તા. પિતાતું નામ હરેરામ અને માતાતું નામ તારાદે હતું.

આ કવિના ગોપીસદસમાંથી યોગીક કંઠિકાઓ અદો રચી દેલી છે.]

ગોપીઓને ઓધવળનેા સંદેશ

(પૂર્વ છાંયો)

જમ મધુ-પોતે મહિકા, ત્યમ વીંટ્યો મજનાય,
પૂછે પ્રિય-સંદેશડા, “કહે હો મિત્ર મુરાર્ય.”
કાચક મધુકર આવિયો, બોલે મધુરી વાણ,
“કિં તવ સખા?” કામની કહે, “પરશે’ મ પગલે’ પ્રાણ.
શોકચ-હૃદય-ચંદન ચડ્યો, માલા વિલુલિત જેહ,
તે તે’ પરિમલ પ્રાશિયો, દાઝે વિરહે દેહ.”

(ત્રોટક)

વિરહાનલ દેહડી દાઝે રે, વણુ ઓધધ વ્યાધિ ન ભાજે રે;
તણુ બાલપણની પ્રીત રે, એહ કાણુ તમારી રીત રે ?
અમ્હે ભભાં મથુરાવાટે રે, હરિનામે હર્ષડું કાટે રે;
પેલી ચંદન ચીરે ચોહ્યો રે, કુબળને દાગણે મોહ્યો રે;
જલધારા ચણે ચાલી રે, ન રહે જ્યમ યમુના બાલી રે;
રોમાચિત દીસે રામા રે, સર્વ કામની સારી કામા રે.
સંભારી શ્રીહરિકીડા રે, રહે વનિતા છાંડી મીડા રે;
શ્રીનામ વિના એમ શોચે રે, જમ જલ વિના જલચર લોચે રે.

(પૂર્વ છાંયો)

જલ વિના જલચર જમ દહે, વિષુ ઘન ચાતક મેહ,
ત્યમ હરિણાદી હરિ વિના, દાઝે વિરહે દેહ.
આજ લગે’ એમ જાણુતાં, કરુણા કરશે કંત,
ઁવ રહ્યો એણુ આસડો, અહા આવશે અનંત.
દે એલભા અતિ ઘણા, મધુકર મિય હરિ-મિત્ર,
શામા સભાતે ર છે, ચતુર્થજ તણાં ચરિત્ર.

(ત્રોટક)

ચતુર્ભુજ ચરિત્ર સંભાલે રે, વચનામૃત શીતલ ઢાલે રે;
 ક્ષણ એક નથી વીસરિયા રે, ધરણીધર ઉત્તર ધરિયા રે.
 વૃન્દાવન જમ રસે રમતાં રે, મધુસૂદન નામ નમતાં રે;
 તેમ વિરહે અન્ન ન લાવે રે, એક વાર સહી અહાં આવે રે.

કવિ ત્રેહદેવ

(સ ૧૬૦૯ માં દર્શાવેલ)

[આ કવિ તેમના "શ્રમરગીતા" કાવ્યથી જાણીતા છે. 'શ્રમર-ગીતા' સંવત ૧૬૦૬ માં રચાયેલું છે. તેમના પિતાનું નામ મદીદાસ હતું. 'શ્રમરગીતા'ની છાપનાથી એક "પાડવગીતા" મળી છે. પણ તે આ કવિની કૃતિ હોય એમ લાગતું નથી 'શ્રમરગીતા' રસની દૃષ્ટિએ એ યુગની સારી કૃતિ ગણાય છે.

[કૃષ્ણ-વિરહી ગાપીઓને કૃષ્ણસખા ઉદ્ધવ યુક્તિપૂર્વક જાનતો ઉપદેશ આપે છે. તે પ્રસંગે ત્રેહદેવે 'શ્રમરગીતા'માં અનોખી રીતે રજૂ કર્યો છે.]

ઉદ્ધવનો ઉપદેશ

ઉદ્ધવ જોડયા માધવ મન્ય ધરી, મિહ^૧ વિસાડુ સઘલી સુંદરી,
 તમ્હે^૨ રયું સખી, એ કુણિ ગિહિતિ કરી? નાથ નથી ગયું તમ્હેની પરકરી.

(૬૬)

પરકરી નથી ગયું નાથ તમ્હેની, પામવા એ પર^૩ લહું;
 પુષ્પનું^૪ શું કાજ? ગિહિલી! પ્રેમશું પરિમલ શ્રહું.
 યમ કાપમાંહિ વન્હિ છિ, પણિ મધ્યા વિના ક્યમ નીસરિ?
 ઈણિ અનુભવિ પ્રભુ પ્રકટશિ, ત્યારિ તાપ સર્વ હેલાં હરિ.

યમ દેહમાંહિ વસિ દેહી, જાણુ ઈણિ પલવટિ !
 દ્વપમાંહિ ધ્રીત છિ તે, મથી જોતાં પરગટિ.
 બાઈ, વાસનાઈ વમિ અછતુ, માનુ વાત સાચી કરી;
 મોહ-પરિચય મહેલ્ય ગિહિલિ[ઉદ્ધવ બોલ્યા માધવ મન્ય ધરી.]

(કંઠકું)

[વહી કહિ ઉદ્ધવ] “સુણ બાઈ ! વિનતી, અંતર્યામી તે અલગુ નથી;
 રૂદિ કમલમાં તે છિ કમલાપતિ, જિહનિ જોતાં હિંડી મહા ચતિ.

(દૂકિ)

ચતિ નહિ ચે દષ્ટ રેખિ, જમલકુ જાણે નહિ,
 મૃગનાભિ છિ દસ્તૂરિકા, પાપાણુનિ સુધિ જઈ.
 બાઈ, ભુવન ભૂલુ આપણું, વિશ્રામ તેહેનિ કયાંકાં હશિ ?
 જલ-અંદ્ર-ચોગિ જાણ્ય કમલુ, નાય અલગુ કયમ યશિ ?
 ઘટ ઘટમાંહિ રહ્યું બ્યાપી, એક પૂરણ આતમા;
 દર્પણતું શું કાજ ? ગિહિલી, રેખ કંઠજી હાયમાં.^૧
 ઉપાધિ મનની કલ્પના, રજ માત્ર શ્રી કૃષ્ણ વિના નથી;
 ‘શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ’ કિહિતાં કૃષ્ણ થાશું.”
 [વલિ કિહિ ઉદ્ધવ સુણુ. વિનતી.]

भीम वैष्णव

(આપરે સવત ૧૬૪૦)

[“લગ્નિયા પોડાકળા” ના ગચ્છિતા ભીમ ૫ મે વગમન મો વગે
 ભીમ વેળુડની ગચ્છિતાનો રચનાકાવ આવે છે. એની “રસગીતા” અપવા
 “રસિકગીતા” બનીની છે. એ કૃતિને ‘ઉદ્ધવગીતા’ અને ‘ભીમગીતા’
 એવાં નામ ૫૧ મળેલા છે. એની વાગો મધુર અને રત્નનિર્ગંતી છે.

૧. ‘હાપડાજી ને અગસા’ એ ઉક્તિ કવિએ પ્રયોગ છે.

ઉદ્ધવ ગોપીઓને વિરહ-વેદના છાત્રીને મોગસાધના કરવાતું કહે છે. તે સમયે ગોપીઓ ઉદ્ધવને માર્મિક જવાબ આપે છે. એ જવાબ પ્રેમભક્તિની સર્વોત્કૃષ્ટ ગીતા સમાન છે.]

ગોપી - વચન

ઓધવજી વિષ-કથા રે, લાગે જડ ભોગની;
મજમાં તો વાત કીજે રે ભલા, રસ ભોગની.
અમે હરિજન ટલી રે, થાઉ અબુધ તરિ;
કેમ ખરકંધ ચડું રે, ગજથી ઊતરી ?

ભોગ તો એવો ઉદ્ધવ ! રે, ઉધાર દોકડો;
અમે તો મજનાં વાસી રે, રાખું હરિ રોકડો.
મગટ સ્વરૂપ મેહેલી રે, ભેલું પુરાણમાં ?
તજી કોઈ મુખ સન્યારે, સૂવે મસાણમાં ?
ભક્તિ સોહાગ આગલ રે, ભોગ ફાણ ખાપડો ?
લીજે ત્યારે ઉભટી જતો રે, કચુંખા કાપડો.
ભોગ અટારો ઉદ્ધવ રે, ઉતારો ઊતરે;
ભક્તિ-સોહાગ ભલો રે, ચિત્તથી નવ વિસરે.

પ્રદક્ષિણ કવિ રે, રટે જેને રિખે;
તે તો હરિ કંઈએ ન પામે રે, વિધાતાને લખે.
પ્રદક્ષિણ જેને રે, તેને એ સુખાંત છે;
અમારો કૃષ્ણવર રે, ભવોભવ ખાંત છે.
અમે માનિની માટે રે, હરિ દીન દીઠડા;
તમે જુઓ દિવ્ય ચણે રે, લાગશે મીઠડા.
અમારી ભક્તિ રહેજો રે, સદા મજ-વાસની;
ઉદ્ધવજી ! બચો કાશી રે, સાધો સંન્યાસની.
જેને ઠકરાત હોય રે, તેને નવ લીખવું;
ઉદ્ધવજી ! પ્રેમ-લક્ષણ રે, આવે નહીં શીખવું.

વસ્તો હોડિયો

(સ ૧૬૨૪-૫૩ માં દ્રવ્ય)

[ખે. ૧. ઝાનાના બોરસદનો પ્રવિ વસ્તો સ્થિતિએ ડોડિયો ધારાળો હતો. તેણે રચ્યું 'હું દેવાખ્યાન' સ ૧૬૫૩ માં પૂર્ણ થવાનું તે નોંધે છે કવિના પિતાનું નામ મના હતું. પ્રિન્સિપાલપણથી જ પૈરાગ્ય પેદા થવાથી તેણે લગ્ન કર્યું ન હતું પ્રભુભક્તિ તથા યાના-પ્રનાસમા તેનું જીવન પસાર થયું હતું તેણે 'સુભદ્રાદરણ્ય' લખ્યાનું મહે છે પણ તે પ્રાપ્ત થયું નથી વસ્તાનું તો જનન શુરાનપુરમાં જ વીલ્યું હતું તેની કરિતા સાદી છતાં ધૈત્યના અમ રાવાળી છે]

શુકદેવજીની માતાનું આકૃંદ

(જ મ થનાનો સાથે જ શુકદેવજી માતાનો અક તજ દર્શનમાં આપ્યા બાદ છે તે સમયે માતા આકૃંદ કરે છે)

કંડવું (રાગ-ભીમપલાસી)

હરિ પ્રતાપે હરખતી હું, ધરતી મન આનંદ ને,
વ્યાસ વિભાસી ક્ષીણ થયા, જેમ યુનમ પડવા અદ્ર ને.
કર્મે વળા હું રહી, મહાદેવે કીર્તિ કરે ને,
આગળથી ભીડી ગયો, મે કુવર નથણ ન દીઠો ને
હું ખાર વર્ષ ભારે મુર્ધ, મે પગ તાવ્યા તે દ્રાક ને,
હે પુત્ર! કીધા વાઝીઆ, મને મહેણુ દેશે લોક ને
ને હું જાતો જાણતી, મારા આત્મતત્ત્વો આધાર ને,
તો મદિર કરાવત લોકતણુ, લોગળ ભીડત ખાર ને
મે દેવની પૂજા નવ કરી, કે મે લોભ કર્યો ધરસૂત્ર ને,
કે મે સામુ નણ દસતાપીઆ, તો ક્યાથી રહે મુજ પુત્ર ને ?
મે સાધુ નવ મતોખિયા, વિપ્રને ન દીધા દાન ને,
એ પુત્ર વિના પરિવાર સૂનો, મારે વસ્તી ઉજ્જડ રાનને.

કે મેં ગાળ વછોડ્યાં પાવતાં, કે મેં જળ વછોડ્યાં મીન ને;
 કે મેં ગાય વછોડ્યાં વાછડુ, કે મેં નારી વછોડ્યાં ચીર ને.
 કે મેં વહેતી નીકે પગ ધર્યો, કે મેં ફેડી સરોવર પાળ ને;
 કે મેં ફૂડાં કલંક ચઢાવ્યાં, કે મેં વાઢી પિંપળ ડાળ ને.
 પુઠે ચાલ્યાં પ્રેમદા, કેમ લોકનાં મેહેણાં સહીશ ને;
 પુત્ર તણું મુખ નિરખવા, હું વનમાં વાસ કરીશ ને.
 પાછાં વળોરે પદ્મિની, વ્યાસે ધારણા દીધી મન ને;
 તમે મંદિર પધારો માનુની, પછે વ્યાસ પધારે વન ને.
 વેહેલા પધારજો નાથજી, કાંઈ કથન માહારાં દહેલે ને;
 વહાલો વળે તો વાળજો, નહિ તો પુત્રની પાસે રહેલે ને.

(વલણ)

પુત્રની પાસે રહેલો સ્વામી, પછે મને તોડાવજો;
 એ પુત્રને ભક્તિ છે ઘણી અને હરિનામનું નાવજો.

વિષ્ણુદાસ લંભાતના

(સં. ૧૬૨૪-૧૬૬૮માં હયાત)

[વિષ્ણુદાસ ખંભાતના નાગર બ્રાહ્મણ હતા. તેમણે સમાયજી તથા મહાભારતને ગુજરાતીમાં ઉતારવા ભારે શ્રમ કર્યો છે. તે ઉપરાંત વિષ્ણુદાસે નરસિંહ મહેતાના જીવનને લગતાં-મહેરુ અને દુગ્રી પ્રસંગોને સ્પર્શતાં કાવ્યો પણ લખ્યાં છે. વિષ્ણુદાસનાં આખ્યાનો પ્રેમાનંદ જેવાં હોય એમ અનુમાન થાય છે. આ કવિનું સ્વેચ્છું આદિત્ય વિદ્યાજી છે પણ તેમાં પર્ચાપ્ત ઉંડાઈ જેવા મળતી નથી. જનાં નરસિંહ મહેતાના જીવન-પ્રસંગ ઉપર કાવ્ય લખનાર સૌ પદ્મવા કવિ તરીકે અને પ્રેમાનંદના પુરોગામી આખ્યાનકાર તરીકે તે ગણવાય અને તે]

જશોદાનું હાલરડું

[આ હાલરડામાં રામાયણકથા સંક્ષેપમાં ગૂંથેલી છે. હાલરડામાં ચરણ રીતે આવી કથા ગૂંથવાનો પ્રયાસ આકારિક બને છે.]

સુરિજનને સુનિજન કીતક જીએ, રામકથા કે'વાય;
રત્ન અમુલક માણેક મોતી, પારથે જડીયાં સાર,
કનક સાંકળાં ધુધરી ઘમકે, ત્રિભુવન જેજેકાર;
હરી હરીને પાન કરાવે, પોઢાડે છે બાલ.

શ્રીહરિકે'તાં દે હોંકારો, તારા જન્મની વાત ન બાણું છ;
હરિ હરખે જીજાવે માતા, હાલરડું ગાયછ. ૧

સંન્યુ' તીરે નગર અજોધ્યા, દશરથજીનાં રાજ,
કીશલ્યા ને દેકઈ, સુમિત્રા દે ગમકાર;
તેના તે સુત શ્રીરામ ને લક્ષ્મણ, ભરત ને શત્રુઘન,
તેમાં રઘુપતિ ચતુર સિરોમણિ, રામચંદ્ર રતનછ;
હરિ હરખે જીજાવે માતા હાલરડું ગાયછ. ૨

ઘેર ગૃહણી જેને જનકની તનયા, જગત સકળ રલામ,
કથા કહું રે કુંવર તારી, સાંભળ વાત સુત રવામ;
નિશ્વામિત્રે જગન રક્ષવા, જાન્યા છે બેઉ પુત્ર,
જે કોઈ જગતમાં ઉપદ્રવ કરતા, હણવા રાક્ષસ સુરછ;
હરિ હરખે જીજાવે માતા હાલરડું ગાયછ. ૩

હરખ્યા ઋષિજી લઈ વન આલ્યા, મોરખીછ ધનુ' રામ,
સાથે લક્ષ્મણ જાત લઘુતર, બાણુચક્ષ અભિરામ;
સેજે સદગ્ધા અહલ્યા તારી, મારી તાડીકા નારી,
સુખ ભંજન કીધું રાદાસનું, સુરિજન વેદના પાળીછ;
હરિ હરખે જીજાવે માતા હાલરડું ગાયછ. ૪

જનકતણાં મંડપ જઈ પહોંચ્યા, ભૂપત નાદ ઉતારી,
અંબક લાગી ને સીતા પરણ્યા, પરશુરામ ગયા જે હારી;
અયોધ્યામાં નાથ પધાર્યા ત્યારે માતાએ આશિષ આપી,
બાર વરસ જો રાજ્ય ભરતને, રામચંદ્ર વનવાસજી;

હરિ હરખે જીલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૫

તાતવચન લે વન સીધાબ્યા, સંગ નારી ને જ્ઞાત,
ભરત રહ્યા ઘર લઈ પાહુકા, સેવે દિન ને રાત;
પથવટીમાં પાવન કરવા, સચરિયા રઘુનીર,
લક્ષ્મણ સેવા કરે રામની, આણે વનકેળ નીરજી;

હરિ હરખે જીલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૬

રાવણ મન સીતા હરવા, ઉપજી છે મતિ કુડ,
મૃદ કુરંગજ વનમાં ફેળી, ધ્યાયા બાધવ શુર;
પ્રહ્લાએ સૃષ્ટિ રચી ત્યારે, નહોનો સુખ્યો આ રંગ,
મને અલૌકિક એ હીમે છે, મનહર શ્રેષ્ઠ કુરંગ;
તારણી વચને બહુ મોહ પામ્યા, ઉછર્યા શ્રી રંગજી,

હરિ હરખે જીલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૭

કપટરુપ લઈ રાક્ષસ આબ્યો, હરવા સીતા નારી,
એથી રામ રાવણ રોડ્યો, આબ્યા રાક્ષસ મારી,
કુંભકરણ ને જ્ઞાત નિલિપણ, મદોદરી ઘર રાણી,
સુરિવર મુનિવર હાર મલાવે, ખીડા રાક્ષસ પ્રાણીજી;

હરિ હરખે જીલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૮

રાવણ રાક્ષસ વળી હુ-શાશન, વર આપ્યો છે ઇશ,
ચોડ ચોકલી કનકપુરીનો, તુ રાજા પૃથ્વીશ;
લક્ષ્મણ વિભીષણ થયો લકેશ્વર, રામ પ્રભુનો દાસ,
ગર્વ ઉતારી ઘેર પધાર્યા, અધિક થયો ઉદ્વાસ;
શતદોટી સમાયણ વાલ્મિકીની, તેમાં એક કથા ઉદ્ધારજી,

હરિ હરખે જીલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૯

હા હોકારો દેને બોલ્યા, એમ બોલ્યા ગોપાળ,
 “લાવ લાવ લક્ષ્મણ ! સાર ગધનુષલૈ દુષ્ટ હણુ તત્કાળ,”
 જશોદાએ બણ્યુ માતૃ બાળક ઉપડકર્યુ, લેને કંઠ વળગાડ્યું,
 જળદેવી રક્ષા કરો બાઈ, મમ સુત દેવ રમાડાણ,
 હરિ હરજે જીલાવે માતા હાલરડું ગાયણ, ૧૦

શ્રીહરિના શુણુ ગાતા ગાતા પ્રાશત જાએ પૌઠ,
 રામતણા એવા ચરિત્ર સાલણી, ચર્ધ રહ્યો દિગમૂઠ,
 ગાય શોખે ને મુણે સુણાવે, પહોંચે મનની આશ,
 ઘર બેઠા મુખ સપત આપે, અવિચળ પદ વિશ્વગુદાસણ,
 હરિ હરજે જીલાવે માતા હાલરડું ગાયણ ૧૧

ગોપાલદાસ વણિક

(શ ૧૬૩૩-૪૮ માં હયાત)

[ગોપાલદાસ કલોન તાનુમાના રૂપાનના વતની રના ગોરનામી વિન-
 નાથજીના ભક્ત ભઈતા મદાગીની પુત્રી ગોમતી સાથે તેમના લગ્ન થયેલા
 ગોપાલદાસ બચપુત્રા મૂળા હતા પણ શ્રી વિનનાથજીની કૃપાપ્રમાદીથી,
 તેમના મુખનુ ચ વેન ખાન ખાનાથી તે બોરતા થયા આ કમિત્વ-શક્તિ
 પશુ મૂળી તેમજે ‘વ નભાખ્યાન’ અને ‘ભક્તિપીપ્પા’ મથો લખેના છે
 તેમા વ નભાખ્યાન વિશેષ જાણીતુ છે ભક્તિપીપ્પા અગ્રાધ્ય છે]

વ નભાખ્યાનમાં શ્રી વ નભાચ રી તથા શ્રી નિરૂપનાથજીના રસ તથા
 લીલાનુ આરોપન છે આ નર ર સાનુ મુદ્દ મળ્ય રચનપ દેહી વેનુવોમા
 આદર પામેનુ છે આ મુન્દગાતા આખ્યાનની ન નભાસાથ તથા સમૂનમા
 દીગજો લખાઈ છે તે આગ નોધ સાન નેખાઈ

વ નભાખ્યાનમાંથી / દાવનના મુમકર વર્મનની સાન કલ્પે આ નરી
 ઉત્તાને છે તેની મધુ ન્ધ કઈક આ જાદોની કૃતિ રમણ મારે છે]

વૃન્દાવન

ભાંહાં વૃન્દાવન આદિ અચલ યશી, ચરદરેન ઘડું વેશ;
 વનદેવી પદ કુમકુમ સુખસુખ, પરસે રંજ વિશેષ. ૧
 ભાંહાં સરિતા આમીકર મણિગણ ઉભયમદ્ધ સોપાન;
 કમલ કુસુદ નાના અલિ સુન્દર, મધુર કરે તાંહાં ગાન. ૨
 કનકલતા માલતી મલિકા, વિવિધ કુસુમ મકરન્દ;
 શીતલ પવન ઝકોરે લહરી, પરસે અતિ આનન્દ. ૩
 પદ્મરાગ મરકત મણિ ર્દ્ધાટિક, શ્રીગોવર્ધન સોહે;
 બ્રહ્મ રુદ્ર તાંહાં ઠેણુ બાપડા ? શ્રીહરિનાં મન મોહે. ૪
 નાના પક્ષીની ચખ્દ-માધુરી, શોભા તણેા નહિ પાર;
 વિવિધ પ્રકારે જુજુવા કેહેતાં, અન્ધ ચાચ વિસ્તાર. ૫
 રયામા શતકલનયન સુન્દરી જૂથ તણેા નહિ પાર;
 વિવિધ રાસમંડલ-રચના રચિ જેલે નંદકુમાર. ૬
 એની પેરે નિત્ય નવલીલા, થોપ વાદ ઝંકાર;
 અંગરૂપેક મકરંદે મોડ્યા, મધુપ કરે શુભાર. ૭

વલ્લરાજ

(સં. ૧૬૩૫ માં હયાત)

[સામળનો પુરોગામી લોકકથાકાર વલ્લરાજ કચ્છીરપચી દતો અને
 જંજીરનો વનની દેવે. તેના પિતાનું નામ વિનાયક હતું. તેની “રમમંજી-
 ની વાતી” ઉપગ્રન્થ થઈ છે અને તે એક જ કૃતિ તેની કવિત્વમક્તિનો
 સારો પરિચય આપે છે. એવાના જમાનાના શ્રેષ્ઠ જૈન લોકકથાકાર કવિ-
 એની દરેજામાં કોનો રહી શકે તેવો આ એક જૈનેતર કવિ છે.]

રસમંજરી

રસમંજરી રસ આગળી વાસકવેણી વાન; *
 હસ્ત વીસ રસાવલાં, જાણે પોયણ પાન.
 પૂનેમ રસ ભુરો ચાંદલો, મુખ ઓપમા છે જેહ;
 મૃગનેણી રસાવળી, જાણે ઉનયો મેહ.
 નાસિકા કીર તો રસભરી, અધરજિંબ પરવાળ;
 દાદમ હંત રસીકમય, રસના અમીય રસાળ.
 રસિક શ્રવણ સોહામણા, જેસાં પીપળ પાન;
 કોકિલા સ્વર આગળી, કરે તે મધુરાં ગાન.
 કનકરસ ભુજ ચોભતા, કુચ કંઠણ રસ અખ;
 કટી પંચાયણ રસભરી, સુંદર તાકો ખંમ.
 ગંભીર નાભી તે રસભરી, જંઘ તો કદલી થંભ;
 રસભરી હંસગતી ચાલતી, રસશિરોમણિ રંભ.
 મગફળી રસ આંગળી, પાની અળતા રંગ;
 દીસંતી જાણે પૂતળી, કરે તપેચર ભંગ.
 શીર સોહંતી રાખડી, ફૂલી ખીટલોયા માન;
 મધ્ય ભાગ સેંધો ચોભતો, ઝાલ ઝંજૂકે કાન.
 નિલવટ ટીલી રતનમેં, કંઠ ઓઠાવળ હાર;
 કાંઠણ ચૂડી કર ભલી, દયાવિધ સુદ્રડી સાર.
 નાકે મોતી ફેરડાં, નયણે કાજળ માદ;
 પાયે પુષ્પરડા ઢગકતા, અંગકે નેપુર નાદ.
 કટી પતળી ફેરડી, કંચુ પોરાણ વાન;
 વેણીકંઠ ઓઠામણી, લમર ઢગકે કાન.
 મુખ તંબોળ તે અતિ ભલો, ફેરા તેજની રંગ;
 અંગે સ્વેદ પરિમલ ધણો, મધુકર ગુણ અનંગ.

નયસુંદર

(કાનકાલ સં. ૧૬૨૭-૧૬૬૫ .આસપાસ)

[નયસુંદર મણિ લાતુમેરના શિષ્ય હતા. ઉત્તર ગુજરાતના વીળપુર ગામે તેમણે “ રૂપચંદ્રવંશ રાસ ”ની રચના કરી છે.

તેમની એક શિષ્યા હેમશ્રી નામની સાધ્વીએ ‘ કનકાવતી આખ્યાન ’ સં. ૧૬૪૪ માં લખ્યું છે તે નોંધપાત્ર છે. નયદમ્યંતી રાસ તથા રૂપચંદ્રવંશરાસ એ નયસુંદરની બાણીતી કૃતિઓ છે; અને સુવાચ્ય છે.]

પ્રેમ-વિન્નગનાં સુભાષિત

(સોરઠા-છંદ)

હીઅડા હેજ વિણાસ, ફૂટા વિધ ન વલોઈયે,
અડે ન લોહી માંસ, આવટણો આઠે પહોર.

(દોહા છંદ)

મન મૂરે નિશદિન ફિરે, વેધ વિમૂચલુ બચ;
વેધ વિલૂપ્યાં માણસાં, મિત્ર્યાં પછે સુખ થાય.
ઠહાલા તણે વિયોગઠે, જે દુઃખ હૈટે હોય;
તે હિય બાણે આપણો, અવર ન બાણે કોય.
રખે લગાઠે દેવ ! તું, કહુને વેધવિકાર;
વેધે વિધ્યાં માનવી, કરે વિખાસ ? અપાર.
કેહને વેધ મ લાગશે, વેધ્યાં મરે કુરંગર;
અઠે શરાટે જેહને, તે વેધકુ મુરંગ.
વેધ ભયો જગ તે સહી, અઠે શરાટે જેહ;
એક પખોડ જે વેધઠે, નિત આવટણો તેહ.

માહરું મન તવ વેધિયું, જવ દીઠા તું નાહ ।
 ભૂખ ગઈ તૂપ વીસરી, અંગે ઉપનો દાહ.
 *
 રહી શકું ન હું તિજ વિણ, કહીઅન શકું તોય;
 માહરે હેયે તું વસે, તાહરે હેયે કોય.

—(‘ રૂપચંદ્રકવર રામ મંદી ’).

વજિયો

(સં. ૧૬૪૮ પૂર્વે હયાત)

[પ્રેમાનંદનો પુરોગામી વજિયો નાનાં નાનાં કચાંવાળાં ‘ સીતાવેસ ’ અને ‘ રણજંગ ’ કાવ્યો આપી ગયો છે. ‘ મીતાસંદેશ ’ નામનું તેનું દોહરા-પદ્ધતિનું પર કૃતિનું કાવ્ય પણ જાણીતું છે. આ કવિના નામ સિવાય તેના વિષે ખીણ દાઈ માહિતી મળતી નથી.

‘ રણજંગ ’ એ ચોરસનું કાવ્ય છે. પ્રેમાનંદના રણપતના ઠાળ આને મળતા છે. પ્રેમાનંદે રણને ધરતું જે રૂપ આપ્યું છે તેના મૂળ પણ આમાં મળે છે. આથી પ્રેમાનંદે વજિયાનો ‘ રણજંગ ’ જોયો હશે એમ અનુમાન થાય છે. ‘ રણજંગ ’માંથી અહીં કુદનું વર્ણન રજૂ કરેલું છે.]

યુધ્ધવર્ણન

(કંઠવું)

ત્રિફાલ તાલ, મલ્યા કપિરાલ, ઉગતે સૂર સુ સોરજિયા;
 રામનો રણજંગ જાણી અણલંગ, ઈન્દ્ર બેસી વિમાન ભેવા ચઢિયા.
 કંરડે કપિ દંત, ગાજે ત્રિશૂળ, ત્રુટે શિરખંધ, ઢળે ઢળિયા;
 દેઈ તે દહાક, વાજે વીરહાક, પડે શેષ ઢાક, શીસે ઢળિયા.
 ખગડળે લોહી ખાલ, જયંતા ખંધાલ, ધાકંતા તોખાર, સો ઢગ વળિયા;
 કીધા ત્રિપુલોમ, દેઈ ખંધ પોમ, ઉઠ્યા અંગ રેન, ઉડ્યા પળિયા.
 ગડેડે જાંબુવંત, હાટે હનુમંત, ઈંદ્રજિત ને હનુમાન આધડિયા;
 હનુકરે હાંકાર, ગદાના ગુંવાર, તાંહા કુંલકર્ણને લક્ષ્મણ આધડિયા.

ભાજ'તે ગામ, ચોળ્યા એક ઠામ, ત્યાંહાં રાવણુ રામ ધારે મળિયા;
 ધસે દશક'ંધ, તાણે ગુણબ'ંધ, જાણે ચર્ધ'અંદ્ર રાહુ ગળિયા.
 કુટે કહીઆલ, કુટે અણીઆલ, વાળે વીરખાણ, આરાં પરિયા;
 હોયે વપુકાર, વાળે હથિયાર, તે જાણે ઘટસુ સોંસરિયા.
 માર્યા સર્વ' મીર, કોખ્યો રઘુવીર, સાહ્યો શૂરધીર, સો સો ઢળિયા;
 કોખ્યો કપિકાળ, કાઢી અંતરાળ, ગળે ઘાલી માળ, કેસુ કુલિયા !
 રાવણનાં વાહનાં દશ શિર, જાણે શૂંગમેર, માર્યા નાજિકેર પૂજા ચઢિયા;
 છેલી વીશ અંગ, કીધૂ દેહલંગ, લક્ષ્મીને ચોરંગ, શુ' લકષ્મડિયા-
 ઠોલ હમકતે, દહામા હમકતે, ઘંટા વાગે નાદ શુ' ધમધમિયા;
 નિપન્યો રણજંગ, ગંગાનો તરંગ, માંહે નવરંગ, કથા લખિયા.

*

જયો રણયામ, કીધો ચારભામ, આખ્યો મહાત્યામ, લ'કા ઢળિયા;
 વળિયા-મુખ વાણુ, ગાયુ' ગુણ જાણુ, સતી ભગવાનજી લેઈ વળિયા.

ફૂલ

(સં. ૧૬૫૨-૧૬૮૨ સુધી દ્વારત)

[કવિ ફૂલ મુરતી શુલ્લાના સુખા ગામનો વતની અને યાત્રિએ અના-
 વિશ જ્ઞાતિજી હતો. તેના પિતાનું નામ ગયુપતિ હતું. આ કવિનું રચેલું
 'રુકિમણી હરણુ' નાનું પણ સુંદર કાવ્ય છે. તેણે કપોત-આખ્યાન, પાંડવ-
 વિષ્ણુ, હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન, મહાદેવનો વિવાહ વગેરે કૃતિઓ રચેલી છે. ચંગાલપુરી
 નામથી સગાળયા-એત્રીયાની લોકકથા પણ તેણે લખી છે. તેણે કરેલું રુકિમણી-
 ના દેહનું વર્ણન આગળને ગ્રેમાનંદનું સ્મરણ કરાવે તેવું રસ્યક છે.

માધવદાસે કરેલું રુકિમણીના રૂપનું વર્ણન આ અંશમાં અન્યત્ર આપેલું
 છે તે સાથે આ વર્ણન સરખાવવું રસપ્રદ બનશે.]

રુકિમણીના શૃંગારનું વર્ણન

“કન્યારૂપ અતિ ચીવનવેશ, નજશિષ્ય ચોલા અંગ સુદેશ;
 શશિમુખ સવિતા તપ તન કોડ, કમરૂપ રહ્યા કર જોડિ. ૧

ચૂંનડી જાદર ચંપાવરણી, લોચને લલિત લજ્જાવે હરણી,
 કરલા કેશ રચ્યા આપેલ, નેહેરી-નાગદંતાલી વેદ્ય. ૨
 મિણી પટ્ટી માહે માંગ સમારી, મધે સિંદૂર પતંગ-રિપુહારી;
 વેણી વિશાલ વ્યાલગ્નિત કાલી, રાખડલી રચના રતનાલી ૩
 ચમરી ચૂંનડી લડસડ મોતી, કેસરી આડ દશન મુખ જોતી;
 ખીટલી ઉગનીઆં સોહે જાલ, બાણ કટાક્ષ જજગતિ આદ્ય. ૪
 ફૂલી સિંધુ ને શીસફૂલ, કાંડલ રતન જડયાં છે અમૂલ;
 ચિમુક રયામ અધર પ્રવાલી, કાંડિમ દાંત તંબોલ રંગાલો. ૫
 કંઠે હાર નગોદર શોભે, માદલ આવલીઆં મન લોભે,
 અપકલ્પી પદકડી પાટો, કાલી લર સરગલ ને કાટો. ૬
 મૂમલું બિહિરખા બાજૂળંધ, ચદન માલતી જાતિ મુગંધ;
 ચૂડી ફૂડી કાર કારેલી, કંચન કાંકણ નિય વિચ વેલી. ૭
 પાઈ નેપૂર જાઝર જમકે, વીંછીડા ઘૂઘર ઘમકે;
 ફક્ષમણી અંગુલી પગ વચે વંકી, કદલી સ્થંભ કટી કેસર-લકી. ૮
 સાથ ઉરગ અલતાયિ અરચ્યા, પોલાં કુંકુમ તાડુલ ચરચ્યા,
 મલી સુકાસિણ આક્રમ્માલ, મુગતાફલ ભરી કંચન ધાલ. ૯

સમયસુંદર

(સ ૧૬૨૦ થી ૧૭૦૦ આશરે)

[સમયસુંદર જિનયદ્ર સ્ત્રિના સિખ્ય સકલચન્દ્રના સિખ્ય હતા સંવત ૧૬૪૯ મા લાહોરમા તેમને વાચનાચાર્ય ઉપાધ્યાયનું પદ મળ્યું હતું તે અખરના દરબારમા ગયા હતા તેમણે વીસમી વધુ કાવ્ય લખ્યા છે તેમની ચોવીસી, શુચરતનાકર ૭૬, નવદમયતી રાસ, મૃગાવતી ચોપાઈ, ધનદત્તચોપાઈ વગેરે ગુજરાતી કૃતિઓ જાણીતી છે

સંસ્કૃતમા પણ તેમણે કવિતા રચી છે તેમનો 'નવદમયતી રાસ' સર્જનકલાની દૃષ્ટિએ પ્રેમાનંદની યાદ આપે તેવો છે.]

વસંતવિહાર

તેણે અવસરે સોહામણો, આયો માસ વસંત, મુરંગાં ખેલણાં.
 રસિયા ખેલે બાગમેં, ગાયે રાગ વસંત, ॥
 યોલસરિ ભઈ જુઈ, કુંદ અને મુચકુંદ- ॥
 અંપક પાડલ માલતી, ફૂલી રહ્યાં અરવિંદ- ॥
 દમણો મરૂંચો મોઘરો, સળ ફૂલી વનરાય- ॥
 એક નફૂલી દેતકી, પીયુ વિણ હપં ન થાય- ॥
 આંબા મોર્યા અતિ ઘણા, માંજર લાગી સાર- ॥
 હાયલ કરે ટહુકડા, ચિહુ દિશિ ભમર-ગુંબર- ॥
 જુગળાહુ રમવા આલ્યો, મયલુરેહા લે સાથ- ॥
 બાગમાંહિ રમે રંગશુ, હંફે ધયુ નિજ હાથ- ॥
 નિર્મલ નીર ખડો ખલી, બીલે રાજ મહાલ- ॥
 પ્રેમદાશુ પ્રેમે રમે, નાખે લાલ શુલાલ- ॥

x

x

થોધી ઢાલ પૂરી થઈ, જુંબખડાની ભતિ- ॥
 સમયસુંદર કહે હવે સૂણો, રાતે હોથે જે વાત- ॥

સંઘવી કવિમદાસ

(સં. ૧૬૬૬ થી કવિવર્મની સ્મરણાત)

[કવિમદાસ જેન મેનામ અપ્રાપ્યમાં તપ પ્રવ્રજના અનુયાયી હતા. તે વિનયમેન સરિને પોતાના ગુરુ માને છે. તેમના પિતાનું નામ સાંગણ હતું. કવિ કવિમદાસ બહોળા કટુબપરિનાયનાળા આવક હતા અને ખંભાતના વનની દત્તા. તેમણે અનેક રાસ લખ્યા છે. તે પૈકી ભરતેશ્વર ગમ, મીનભદ્રેવનો ગમ, કુમારપાલગમ, દિતશિખા ગમ વગેરે જાણીના છે.]

સુભાષિતો

કહૂઆ બોલી કામિની, લેવો નિરસ આહાર,
 ભાર વહીને જીવણું, એ ત્રિલિંગ હું જ અપાર.
 પીપલ તણું જિમ પાનડું, ચંચલ જિમ ગજ-કાન;
 ધન યૌવન કાયા અસી, મ કરો મનિ અભિમાન.
 સાયર સદેશો મોકલે, અંદા પુત્ર! જીહાર,
 ચઢ્યા કલંક ન ઉતરે, તુજ જ પણ સુખ ખાર.
 માગણુ જો મયગલ ચઢે, મોવણુ કચોવો હાથ,
 માગ્યા જો મોતી જડે, તોહો જન્મ અકયથ.
 પર કાજે તરૂંબર ફેલે, પર કાજે જલધાર;
 પર કાજે સુપુરૂષ નરા, કરતા પર ઉપગાર.
 રહિ વાગઈ સરણાઈયાં, પાખરઈ ઢેકાણુ;
 સૂરા ઘરિ વધામણાં, કાયર પડિયા પ્રાણ.
 દેખીતા હુંગર જસ્યા, કામે કાયર સાય,
 પડઈ ઉગમણી જુમડી, તો આયમણા બાય.
 શાન્ત શાન્ત વાણી તુરી, નરનારી વેણાય,
 બ્યારે જેહવાને મિળે, ત્યારે તેહવાં થાય.
 કાયા હંસ જે બજાદિયા, નડપણ કહે મન સશ,
 કર્મરૂપી જો સારથી, ફેરે ચિહુ ગતિ વાસ.

શિવદાસ

(જ. ૧૬૬૭-૭૭ માં દરગાહ)

[શિવદાસ મુળ અજ્ઞાતનો નજર આપણુ જતો. પણ પીપાપુર (દક્ષિણ) માં રતો તેને પેનની કેળાઈ કવિનાનામી જે તે વિખ્યાસને લાગુભવ સમજાવીતરતો ખુબુ મિત્ર-પ્રક્રિયા તેન ધો પેનરને તેનો તેને

નાની મોટી ૧૨ કૃતિઓ રચી છે. તેમાં દ્રૌપદી-સ્વયંવર, ડાંગવ આખ્યાન, જાલધર આખ્યાન, પરશુરામનું આખ્યાન વગેરે આખ્યાનો મુખ્ય છે. પણ ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેની ઉપયોગિતા કામાવતી અને હંસાચારખંડી નામે તેણે રચેલી લોકવાર્તાઓથી વિશેષ છે. એમાં કવિની વર્ણનશક્તિ પણ સારી રીતે ખીસે છે.

અહીં કવિના દ્રૌપદી-સ્વયંવરમાંથી એક ખંડ રજૂ કરેલો છે.]

દ્રૌપદીનું સ્વયંવરમાં આગમન

વૈશંપાયન બોલ્યા વાણી, મુણ જનમેજય આનંદ આણી;
પછી કન્યા મંડપમાં આવી, સૌ જૂપતને મન ખી લાવી.
રૂપ અદ્ભુત જાણે ઉદ્રાણી, અથવા રુદ્ર તણી એ રાણી;
કાંતિ કળા ગુણ પૂરણ લાવે, જોતાં જોડે માનવ નાવે.
અંદ્રકળા સરખું મુખ હીસે, અતિ સુંદર જોતાં મન હીસે;
વદન કમળ, અધર પરવાળો, શીર વેણી શોભે અતિ કાળી.
કર્ણ કપોત કુંભસ્થલ લાલ, મૃગમઠ તણું તિશ્નક વિધાળ;
શોભે અધર રંગ રેખા પ્રવાળી, ગળસ્થળ કોમળ રંગ રસાળી.
દંત દાઢમકળી રતનાળી, વદન રક્ષટિક હસિત સુખાળી;
અંચળ નેત્ર અપંગ ગતે જોતી, કીરનાસિકા શોભે ગોતી.
કર અંગુલી અતિ સુંવાળી, કાય સુકોમળ અંગે રસાળી;
કોટ કપોત જશી જાણે, તેજ આનન તે અંદ્ર પ્રમાણે.
જુજ જાણે ગજસુંડ સમાન, સર્વ સામુદ્રિક ગોરે વાન;
કરકંકણ બામુખધ ભારી, કનક ચૂડી ખલકે અતિ સારી.
હસ્ત કમળ કે અંપક ફૂલ, કે કંઈ અવર નહિ સમતુલ્ય;
નખ પુખરાજ ગુલાબ કણેરી, જડિત મુદ્રિકા ભાત અનેરી.
પોયણ પાન જશું જેવું પેટ, ઉરસ્થળ શોભે અતિ નેટ;
અંખવત નાભી અતિ વંકી, શોભે કટિ કોમળ સિંહલંકી.
જંઘાસ્થંભ શોભે અતિ ભારી, નિતંબની શોભા અપારી;
ઉભય ચરણ કંઠીયાં રાજે, કાંઠે તોડા રૂડા બિરાજે.

પદ્મ પાપ પાની કુંકુમશી, રેખા પગતળિયે બત્રીશી;
 પગ મેપૂર વાજે ધમધમતાં, માતંગની ચાવે ચાલતાં.
 કન્યા પટદશ વર્ષ કુમારી, નદી ત્રેલોક વિષે એવી નારી,
 ભેટી ઠટાક્ષથી મદમાતી, કનકધાળ વરમાળ મોહાતી.

x

મંડપમાં બેઠા નૃપ લેહ, મૂર્છાગત થઈ પડિયા તેહ,
 ઉઠી ધનુષ ગ્રહી સ્થંભ ઝાલે, મૂકે બાણ પણ મચ્છ ન હાલે.

મુરારિ

(વિષ્ણુ રાવણ સંગ્રામ સ્થળે)

[“ ઇશ્વરવિવાહ ” નામના મુદ્ર આખ્યાન કાવ્યથી ભરપૂરો અનેનો કવિ મુરારિ ક્યારે થયો તેનોક્ષત્ર જણાવ્યું નથી તેના કાવ્ય ‘ ઇશ્વરવિવાહ ’ ની સવન ૧૬૭૫ની હાથપ્રત મળી છે તે જોના તે મ. ૧૬૭૫ પહેલા થઈ ગયો હશે એમ માની શકાય મુરારિના પિતૃ નામ જગન્નાથ હતું તે સોગંદો વતની હોનાતુ અનુમાન થાય છે લગ્નપ્રસંગ ગાનારા બધા કવિઓમા મુરારિ એખરે છે ઇશ્વરવિવાહને તે અતેક રીતે રસમય બનાવી શક્યો છે તે તેને માટે માન પેદા કરે હ લગ્નને લગતા પરિભાષિક શબ્દો, લગ્નના ગઠિ રિવાજો, સ્ત્રીઓનો ઉત્સાસ વગેરે “ ઇશ્વરવિવાહ ” ને આકર્ષક બનાવે છે ”]

મેનાની વિમાસાણુ

[દિગંધર વેષે, જપલ પર બેસી જૂનાનળની મેના વઈ પાર્વતીને પરણવા આવેલા સિવને જોઈ પાર્વતીની આતા-મેના સિવને-પોખરાના નો પાડે છે]

કેકયું (રામચંદ્ર)

મન ઝખવાઈ મેના માતલુ, એ કન્યાને કરે ઉપધાતલુ,
 શિખરે ચઢાવી જીએથી દાણુલુ, કરમા ચાપુ, જળમા ઘોણુલુ.

(ઢાળ)

જળ માંહે જોળું જાળ માડું, કર્મે કીધો કોપ;
 દેખી પેખી કયમ દીજીએ, હવે વાચા કરશું લોપ.
 છરી હોયે હેમની, લઈ મારીએ શું પેટ ?
 હસારથ હોયે જગતમાં, ભવ મુખી વળગી વેઠ.
 હાથે સાહી દીવરો, કો જઈ પડે કાં ફૂપ ?
 અવધૂતને કેમ દીજીએ, વીઝીએ એના રૂપ.
 ભે મેળવે કો વિધાતા, હું પૂછું કર્મવિપાક;
 કોણ અપરાધ કીધું કલેહું, રત્ન જાંઘ્યું આક ?
 નાતું મોટું નહિ ઘરમાંહે, એકલી મારી ધેય;
 સળઈ જુઠી સહુ લાવિયો, જુઓ જમાઈ એહ.
 ચામડાં ચોઢાણ પહેરણે, કયમ પૂરશે એ પાંગણ ?
 પાર્વતીનો પુરુષ ભેયો, ભતિ ભાતિ નહીં વણું.

(વલણ)

ભતિ ભાતિ નહિ વણું, ચો કયમ કડું મારી મારી ?
 લખ્યાં કો છૂટે નહિ, મન મેના અતિ અખવાઈ.

કઠણું (રામગી)

પેરપેર ભેતાં કંઈએ ન સૂએજી, રહી એકલડી હુંદે આલોચીજી;
 હું શે' ન સરજી વંઝા નારીજી ? મારે પેટ એ કાં અવતારીજી ?

(ઢાળ)

અવતાર ધરીઓ મારે પેટે, કાંઈ પડિઉં કંઈ;
 દહલીગર્ભ મુજ કુંવરી, ને એહનો દેહ હરિહર.
 પાંદ વાહન એહને, ઘેર નહિ કશે વિવેક;
 સાત પાંચ જ નથી મારે, બેટડી છે એક.
 લોચન નહિ મન ભાવતાં, નહિ ઘર રહેવા કરી ઠામ;
 સામ સસરો કો નથી, તવ તાડું કોણ લેશે નામ ?

(વલણ)

કોણ લેશે નામ, તું તો આવી કૂડું તપ કરી;
હરને ન પોંજે મેનકા, કહો જાય એ પાછો વળી.

કંઠવું (રામગ્રી)

વળી વળી મેના મન વિમાસેજી, આ જન્મારો કયમ જાયેજી ?
નયણે નિહાળે આવ્યાં આસુજી, જીંચુ નીચું શુંય વિમાસુજી.

(હાજ) .

ઉચ્ચ નીચું શું વિમાસુ, સ્વેર્ગ ને પાતાળ;
પાણી પી ઘર પૂછીઉ, મારું સમુદ્ર જોડ્યું બાળ.
એક સાથે વિવાહ કરતાં, ન માને મુજ મન;
દનક માંહે ઠાય જડવો, વિષ મેળવવું અન્ન.
કળ નહિ મુજને લણ, એ પાપ પ્રગટ્યું અંગ;
શે ન સરજી વંઝા નારી ? ન થાતી મનભંગ.

(વલણ)

ન થાતી મનભંગ હું, એમ મેનકા કલેશજી કરે;
જાન દેખી હરખતી, વર જોઈ નીચું મુખ ધરે.

હસ્તમેળાપ વખતે વિનોદ

કંઠવું (રામ મેવાડો)

ટાલ દમકમોરે લાડીને હાથ મળ્યો, નરનારીનો પાર ન જાય દળ્યો.
પાવંતીની સહિવર ખાસે રહી, તે લણ ઉતારે પૂઠે યઈ.
એક હેલી રે હરને કરે હમ્મ, એક પૂછે રે વરતું નામ કયું ?
એ તો જોગી જંગમ વેષ ધરે, એ તો ઘર મૂકી નિત્ય વન ફરે.
એને માત નહિ, એને તાત નહિ, એને જન કે જાંધવ કાય નહિ.
એની જ્વનમાં કેા ધાર પણી નહિ, એને ગાધજી ગોરવીએ કોણ કહી ?
એના જોગને ગોત્રજ કોણ લહે, શિવનાથ રિગંબર સર્વ કહે.
એમ મોરોરા માંહે વિનોદ કરે, મુળી પ વંતી મનમાં દરખ ધરે.
તવ આનંદ ઉત્થવ સર્વ યથા, મુખ સંપતિ વરમુખ જોઈ લલા.

શિવાનંદ સ્વામી

(સવત ૧૬૫૬-૧૭૦૦)

[શિવાનંદ સ્વામી સુરતના નાગર બ્રાહ્મણ હતા. તે પાછળી વયમાં સન્યાસી થયા હતા. એમની શિવ તથા શક્તિની આરતીઓ બહુ લોકપ્રિય છે અને ગુજરાતમાં સર્વત્ર ગવાય છે. શિવપૂજના ખીજા કેટલાક સરસ પદ, થાળ, વગેરે પણ તેમણે લખ્યાં છે. તેમાં કૃષ્ણના અનુયાયીઓની શૈલીની ઝાપ જણાઈ આવે છે તેમણે હિંદી તથા મગ્ગમાં પણ કવિતા કરી છે. એમની આરતીઓ અને પદોમાં એક 'અનોખો ભાવરણકો' અને ચડક છે. તેમાં રસ અને અવકાર પણ કવચિત જણાય છે]

અપરાધક્ષમા સ્તોત્ર

પ્રાતઃકાળે સ્વપત વિધિને, ગંગાજળ નવ લાગ્યો;
તે અપરાધ ક્ષમા કરો શંભુજી, જો હું શિવમન લાગ્યો.
મહાયાગરૂનાં ચંદન લઈને, આલેપન ના કીધાં;
તે અપરાધ ક્ષમા કરો શંભુજી, ચરણોત્ક નવી પીધાં.
ગહન વનમાં પ્રેમે જઈને, બીલ્વી-દલ નવ લીધાં;
તે અપરાધ ક્ષમા કરો શંભુજી, વિવિધ દાન નવ કીધાં.
'શિવશિવ હરહર મહાદેવ' કહી, જે કો નાચે ને ગાય;
ભક્ત શિવાનંદ એણીપેર કહે છે, શરણુ રાખો શિવરાય ।

શિવનું રૂપ

સુંદર રૂપને હું શું વખાણું, જ્યાં બ્રહ્માની મત ડોલી રે;
સુરશુર સરખા ચક્રિત થયા, શુભ-વશું ન વાળી ભૂતી રે. સુંદર
ક્યા દેવને માથે સુરધુનિ, ચંદ્રકલા ક્યાં ફૂલી રે ?
વિશાળ ભાલે લોચન કોને ? કોણ કહીએ ત્રિશૂલી રે ? સુંદર
ભુજંગનું કુંડળ કંઠે નીલો, કોણ કહીએ મુંડમાલી રે ?
અગ્નિન ગજનું કટિએ સુંદર, હાથ દુરંગ કપાલી રે. સુંદર
ગિરિવરતનયા વાચે કોને ? અંગે વિભૂતિન ધારી રે;
શિવાનંદ પંઠજ અલિપર, પ્રેમગુન્જારવહારી રે સુંદર

ગરબો

આવો સઘળાં ગરબે રમિયે, આમે નિશા ઘણી સારી રે,
 શારદ-ધનમા દામિની સોહે, એમ કૈલાસે નારી રે આવો
 શૃંગાર સજીને શુભધુ આવી, દુર્ગા શ્રી ત્રિપુરાસી રે,
 શભુવધૂ મધ્ય નાયકા સોહે, મહલ સુદર નારી રે આવો
 ભારતી કરમા ગજગણ વાજે, વીણા સગીતે ભાની રે,
 વીરનંદીને હાથે મરદન, મેઘ-ગણીરતા આની રે આવો
 સુરવર વડને વેણુ વળાડે, પદ્મમાં કરમાં તાળી રે,
 ગરબે રમતા દેવી પદને, શિવાનંદ ઘણુ વારી રે આવો

આરતી

શિવ શિવ હરહર ગૌરીરમણ, ગૌરીરમણ ગિરિનારમણ. શિવશિવ
 અમર તરંગિણી રચિતામરણ, ભાલ મુધાકર અમૃતઝરણ. શિવશિવ
 ભુજંગવરાધિપ કુહલકરણ, હિમગિરિતનયા કૃતકરગૃહણ. શિવશિવ
 પશુપતિ શકર ભવભવહરણ, સુગ્રથમાધિપ વદિતથરણ. શિવશિવ
 ભજ મન શકર પદમુગશરણ, શિવાનંદ કે ભવજલતરણ. શિવશિવ

જ્ઞાની કવિ અગ્નો

(૧૬૭૧-૧૭૨૧ વાચરે)

[' જ્ઞાનીને મિત્રા ન ગણીય ' એમ કહી મિત્રવદો નકારનાર અગ્નો
 ભગત અમદાવાદની પાઠશાળી દશશાળી ઉપરી દત્તે તે મનિએ મેળી
 દત્તે એના જ્ઞાનમુખિએ એના ઉપર આગ મુક્યુ કે, અગ્નો દિક્ષા
 બનાવવામા સ્ત્રી સમ દત્તે માર્તું પ્રિયુ છો છ અગ્નો મુખિએ તો
 બદીખાને નાખ્યો તપસમા અગ્નો નિર્દોષ વળાવે રહે તેને નુકસાન કરે
 કમુ આ બનાવથી અગ્નોને મમાલ ઉપર દેનાર અગ્નો મલ દત્તે પેાત પાં
 એભર કામા નાખા દાંડ, મ નિર્દોષ તેમ નાખા અને તે આગ
 શરણી શોધમાં નીચી પડી]

કાગી, પ્રા. ૧, મ ગ ૨૨૫ ૧૦૨૧ તે આય મો ૧૧ સમુદ્ર

મહ્યા નહિ. જ્યાં જુએ ત્યાં ધર્મને નામે ધર્મીંગ જોવામાં આવ્યું. પણ હેવટે કાશીમાં એક વેદાન્તી સંન્યાસી તેને મળી ગયા. 'કચન અને કમિનિ' થી એ મહાત્મા મુક્ત હોવાની ખાત્રી થતાં તેમની પામે અખાએ દીક્ષા લીધી. એ મહાત્માનું નામ બ્રહ્માનંદ હતું. ગુરુ પાસે ત્રણ વર્ષ રહી અખાએ પંચદશી, ગીતા, યોગવાસિષ્ઠ, ઉપનિષદ વગેરેનો અભ્યાસ કર્યો.

અખાએ ધર્મને નામે ચાલતાં પાખંડ તથા સાધુ-સતોના અને ગુરુઓના દોંગ ઉઘાડા પાડતી અને સાચું જ્ઞાન આપતી કવિતા રચીને માત્ર એ યુગના સમાજની જ નહિ પણ સદાકાળ માટે ગુજરાતની પરમ સેવા કરી છે. અખે પોતાને કવિ ગણતો નથી. છતાં જોના દર્શનમાં કવિતા અગ્રણી જો છે. એની ભાષા અને હંદ ખરબચડાં લાગે છે, પણ તેમાંથી માયા સોનીએ કમેલું સો રચતું હેમ મળી આવે છે. અખાની ઉપમાઓ અને ખી છે. વેદાન્ત જોવા ગદ્યન વિષયને સ્ખર કરતા તેણે તદ્દન ધરગધુ ઉપમાઓ દૂરે દાઢે આપી છે. ઉપમાઓ અને કહેવનો-ઉપાણી વડે અખાની કવિતાઓ ટંક-શાળના નિહા ખૂબ રણકતા બન્યા છે. આ બાળનમાં પૂર્વકાલીન માંડણ-ખંધારાનું ત્રણ અખા ઉપર જણાઈ આવે છે.

આખા જોવા અખાના હાંપા યાદગાર બની ગયા છે. તેમાં જ્ઞાન અને અનુભવ બેઉ ભરેલા છે. ભક્તિના જ કાવ્યો કરવાના ૩૬ ભાગને છોડીને અખાએ જ્ઞાનની ભૂખ અને અતરની આગતને કાવ્યમાં વણી લીધી છે. શ્રી. ઉમાશંકર જોવાએ જોને 'કાન્તદેશ' કવિ કહ્યો છે. ગુજરાતના પ્રથમ પંક્તિના જ્ઞાની કવિ તરીકે અખે સ્મરણીય છે.

મુખ્ય કૃતિઓ. —અખેમીતા, ચિત્તવિચાર-સવાદ, પંચીકરણ, અનુ-ભવખંડુ, કેવલમીતા, પદ્મહી (હાંપા), ગુરુશિષ્ય સવાદ વગેરે.]

અનુભવખંડુ

(હાંપા)

જેમ વારિધિ કેરુ વારિ, સકલ દિશામાં ચાલે;
પૃથ્વી પર પથરાય, વનરાણ સહુ ફૂલે ફાલે;
ઉગરતું રહે અણુ, સર્વ ઢગી આવે ઢાળે;
તે નામ નદીનું ધરાય, નહાય ઓ મહિમા લાળે.

ગર્વભરી ગાત્રે અખા, શરૂ ન જુએ સરિતા સહી;
જેમ સાગર તેમ શ્રી હરિ, વચ્ચે જીવ નદી થઈ વહી. ૧

જીવ થતાં જ'નળ, કાળ માયાવશ પડિયો,
 પિતૃઋણ શ્રદ્ધેવ, સેવની વણજે જડિયો;
 ધન, દારા, સુત, માત, તાત જીવિકાવશ વરતે,
 અધિકે ન્યૂનતા ભેઈ, ત્હોય છૂટે નહિ મરતે.
 અણુસમજે અહમેવવશ, મર્મ ન સમજે મંદમતિ,
 પ્રપંચમાંહિ પચ્યો અખા, જેમ સર્પપરશે વણુસે દધિ. ૨

જેમ રૂઢન કરે રણમાંય, ત્યાં કેને કે વારે ?
 તેમ જાણવાં કર્મ, ધર્મ સહુ અર્થજ સારે;
 તિમિર ભરીને પાત્ર થકી જન રહ્યો ઉલ્લેચે,
 જેમ કુસુમ આકાશ, તાસ લહી ઘરઘર વેચે;
 તેમ અધ્યાત્મ જ્ઞાન વિના, કૃત્ય સકલ જાણો અખા;
 મન્દમતિ માની રહ્યા, કરતા દીસે પપપખા. ૩

કે કરતા દીસે જ્ઞાન, તાનને સાધન માને;
 કે વર્ણાશ્રમ અભિમાન, વાન અસમંજસ ભાને;
 કે સાધે અઠાંગ, સાંગ કાયાકૃત જાણે;
 કે કરે પૂજન હેવ, સેવ અધિકતા આણે;
 એ સર્વે કાયાકલેશ છે, મનમલિનતા એ સહી;
 અખા તકના પાનથી, અન્નજુદિ ઉપજે નહીં. ૪

ભૂન ભવિધ્યની વાત, સાત કાંચ કેને આણે;
 કે કહાવે ત્રિજીવનનાથ, હાથ મુખ ખીટી ઘાણે;
 કોઈકે સર તેત્રીય, ઈશ ને અંજ દેખાડે;
 કો કરે પ્રીતી કાચ, અંડ કરાહજ દેાડે;
 તોએ તે જાણો અખા, માયાએ મર્કટ કર્યા;
 વાતના-દોરી દંઠમાં, કાળનાટ્ય સાથે ર્યા. ૫

સાધન સર્વ વિચાર, શુદ્ધિથી જોને ચોધી;
 હું તું નહિ તેહ નહિ, નહિ ધર મૂક વિરોધી;

શુરુ થા તારો તુજ, બીજો નથી કોઈ લજવા;
ખાદ્ય સુરતને ટાળ્ય, વાળ્ય અતરમા સેવા,
જેમ છે તેમનું તેમ અખા, થયુ મથુ કાઈ નથી,
આપે આપ આનંદધન, સ્વસ્વરૂપ જોયું નથી. ૬

વિવિધ અંગ ✓

(૧) કુટકળ અંગ

તેલક કરતા ત્રેપન વહ્યા, જપમાળાના નાકાં ગયા,
તીરથ દરી દરી થાક્યા ચરણ, તોય ન પોતા હરિને શરણ,
કથા સંભળી કુટયા કાન, અખા તોય ન આબુ બ્રહ્મજ્ઞાન. ૧

એક સુરખને એવી ટેવ, પત્થર એટલા પૂરે દેવ,
પાણીને દેખી કરે સ્નાન, તુલશી દેખી તોડે પાન,
એ તો અખા બહુ ઉત્પાત, ઘણા પરમેશ્વર એ કયાની વાત? ૨

ગહન ગતિ છે કાળજ તણી, જેણે જે જે વોતો લણી,
તે તેના પામ્યાં પરમાણુ, પરછ દાની પેરે ભણુ,
માહોમાહે દુર્ધર્ષ અગાધ્ય, અખા જીવને નાવે સાધ્ય. ૩

અનુભવિ આગળ વાદજ વહે, ઉંટ આગળ જેમ પાળો ખડે,
ઉંટતણા આઘા મેલાણુ, પાળાના તો છડે પ્રાણુ,
અખા અનુભવી ઈશ્વર રૂપ, સાગર આગળ શું કૂદે કુપ? ૪

આવી નગરમાં લાગી લાય, પળીને શો ધોખો થાય?
ઉદર બિચારા કરતા સોર, જેને નહીં ઉડયાનુ જોર,
અખા જ્ઞાની ભવથી ક્યમ ડરે, જેની અનુભવ પાખ આકાશે ફરે. ૫

જો જો રે મોટાના બોલ, ઉજડ જેડે વાળો ઢાલ,
અધ અધ અધારે મળ્યા, જેમ તલમાહી કાદરા લળ્યા,
પેસ ન થાય ન થાયે ધાણી, કહે અખો એ વાતો જાણી. ૬

આંધળો સસરો શણગટ વહુ, કથા મુણવા ચાલ્યું સઉ,
 કહ્યું કાંઈ ને મમલ્યાં કશું, આંખ્યનું કાજલ ગાંઘે ઘસ્યું;
 ઉંડો કુતો ને ફાટી જોખ, ચિખ્યું સાભાળ્યું સર્વે ફેક. ૧
 બ્યાસ વેશ્યાની એક જ પેર, વિદ્યા બેટી ઉછેરી ઘેર;
 બ્યાસ કથા કરે ને રહે, બાણે દ્રવ્ય અદકેડું જડે;
 જો જાણે વાચ્યાની પેર, અખા કાં ન વાચે પોતે ઘેર ? ૨
 સ્વામી થઈને બેઠો આપ, એ તો મનને વળગ્યું પાપ,
 શિષ્ય રાખ્યાનો શિરપર ભાર, ઉપર ત્યાગ ને અંતર ખ્યાર;
 આશા રગુને બાંધ્યો પાશ, અખા શું બાણે જ્ઞાનીની આશ ? ૩
 શુદ્ધ થૈ મુરખ જગમાં ફરે, પ્રજાવેતાની નિંદા કરે,
 ભૂતકાળમા જે થઈ ગયા, તેની મનમાં ઇચ્છે મયા;
 અખા વેલી કયમ ટાળે બધા, જે નિત્ય વાચે મહદાની કથા ? ૧૦
 જો જો રે ભાઈ વાતનું મૂળ, પેટ ચોળી ઉપાડ્યું શૂળ,
 એક સમે ખર ભાટે ગયો, કાઢા દેખી ગામીયો થયો;
 ખરે આપી તેજને પેર, એણે જાણી અખા જુતો તે ઘેર. ૧૧
 દેહાભિમાન હટું પાશેર, વિદ્યા લણતાં વાધ્યુ શેર,
 અરચા વદતાં તોણ થયો, શુદ્ધ થયો ત્યા મણમાં ગયો;
 અખા એમ હલકાથી ભારે હોય, આત્મજ્ઞાન તે મૂળનું ખોય. ૧૨
 સસાસી મનું વાણુ જ કશું, મૃગતૃષ્ણામાં જઈને તથું;
 વંઝ્યા સૂત બે વહાણે ચકયા, ખંપુષ્પનાં વસાણાં ભર્યા;
 જેવી શેખચહીની કથા, અખા હમણાં આગળ એવા હતા. ૧૩
 જ્યાં જોઈએ ત્યાં ફૂટે ફૂડ, સામે સામાં બેઠાં ઘૂડ,
 હોય આવી વાત સૂરજની કરે, તે આગળ જે ચાંચજ ધરે;
 (અમારે હજાર વર્ષ અધારે ગયાં, તમે આવા હયા કયાંથી થયા ?)
 અખા મોટાની તો એવી જાણ, મૂકી હીરો ઉપાડ્યો પાણ. ૧૪

નીલાવૃક્ષને ઝોથે રહે, જેમ પારધિ પશુને ગ્રહે;
 એમ હરિને ઝોથે ધુતારા ઘણા, ઉપાય કરે કનક કામની તણા;
 અખા ગુરુ શુ' મૂકે પાર, જેના શિષ્ય ગર્દભ ને ગુરુ કુંભાર ! ૧૫
 સો આંધામાં કાણો રાવ, આંધળાને કાણાપર ભાવ,
 સૌનાં નેત્રો કૂટી ગયાં, ગુરુ આચારજ કાણા થયા;
 શાસ્ત્ર તણી છે એકજ આંખ, અખા અનુભવની ઉઘડી નહીં આંખ. ૧૬
 ગુંડ મુંડાવી હરિને કાજ, લોક પૂજે ને કે' મહારાજ,
 મન જાણે હરિએ કૃપા કરી, માયામાં લપટાણો ફરી;
 સૌને મન તે કરે કહ્યાણુ, અખા એને હરિ મળ્યાની હાણુ. ૧૭
 હરિને કાજે ઘાટજ ઘડે, નિજ સ્વરૂપથી પાછા પડે,
 પાણો કે' હું પરવત લઉં, એ આશ્ચર્ય તે કેને કહું ?
 અખા થકી તે ઘીજે હરિ, જેમ પરવતમાંથી પાણુજ ખરી. ૧૮
 જાણપણામાં જાડા થયા, ડાપણુ ડોળી રોળડ રહ્યા,
 નીર હટુ તે કીચમાં ગયું, આત્મથકી તે અળગું રહ્યું;
 છે તો ઘણો નવ દીસે ચંદ, કહે અખોઃ માયાનો કંદ. ૧૯
 ભણ્યા ગણ્યા તો તે પરમાણુ, એ જાણપણું ટાળીને જાણ,
 મૂળ સ્વરૂપે જે કાંઈ થયો, તેને ભણ્યાનો સ્વભાવ ગયો;
 અખા એમ સમજ્યા તે મહંત, તેને સત્તચિત્ આનંદ વદે વેદાંત, ૨૦

(૨) જ્ઞાપાઅંગ

જ્ઞાપાને શુ' વળગે ભૂર, જે રણમાં જીતે તે શૂર;
 સંસ્કૃત જોલે તે શુ' થયું, કાંઈ પ્રાકૃતમાંથી નાશી ગયું ?
 જ્ઞાવનનો સઘળો વિસ્તાર, અખા ત્રેપનમે જાણે પાર. ૧
 સંસ્કૃત પ્રાકૃત જેવડે લણે, કાંઈ જેમ મધ્ય ભારા તણે;
 તે છાંડ્યા વહેણો નાવે અર્થ, તેમ પ્રાકૃત વિના સંસ્કૃત તે વ્યર્થ;
 બધા હામ વેપારી લખે, અખા વ્યાજ નાથ છુટા પખે. ૨
 હરખે કરખે અનુભવ કર્યા, આકાશ ઉદરમાં વરતે દશદિશા,
 વ્યારે જેનું રાજજ જાણુ, ત્યારે માનવી તેનો આણુ;
 જ્ઞાન ગગનમાં ન્હોયે દેશકાળ, એતો અખા અભણ્યા જોલે આળ. ૩

(૩) જ્ઞાન-અંગ

- અષ્ટમહાસિદ્ધિ ઈશ્વરને વિષે, તેને વેદ માયા કરી લખે;
તેની કષ્ટિકા તે, તે આ જીવ, તો સિદ્ધિ સહિત કેમ થાયે શીવ ?
લોકપતિ જે તે સિદ્ધ્યવટે, અખ્યા અનુભવને કાઈ ન અડે. ૧
- મૂળગો અહ રોગ નહીં ટળ્યો, તેમાં સિદ્ધિરૂપી ભરમજ ભળ્યો,
જેમ પેલો પેલો હોય મુધ્યવિષે, ખળી વ્યસને લાગ્યો માદક ભખે;
અખ્યા અહંકારને ટાળી જોય, તું ન રહેતો સિદ્ધિ સાથે મહોય. ૨
- પોત ન લહુ પછી પોતે થયા, ઉત્તમ મધ્યમ વ્યસને વદ્યા,
માયાકૃતનો નાવે અંત, માને નહીં તો જો વેદાંત,
અખ્યા ઉપનું ન માને આઘ, કયવિકય વિના શી વાધ્ય ? ૩
- જેમ દૂધે ફીણ ફીસોટા થાય, તોલ ન વધે આકાશ ફીધાય,
જેમ અગ્નિ જોગે જળ ઉભરે, તેમ તત્ત્વે તત્ત્વ જગત અવતરે;
વકર્યાં તત્ત્વ ધરે રૂપ નામ, અખ્યા ઉત્પત્ત લે કામનુ નામ. ૪
- પંચતણાં પંચવીશે તત્ત્વ, ત્વાસના લિંગ તે તેનું સત્ત્વ;
ભૂત ભૂત પ્રત્યે વિચરે, અને મૃત્યુ નામ પરપોટો મરે,
ભૂત કલોલ સહા સર્વદા, ત્રિદિલાસ અખ્યા મનમુદા. ૫
- ચલનવલન તે ચેતન તણી, પંચરૂપે આપે યયો ધાળી,
આપ આપ માંદી વિસ્તર્યું, ન કર્યા મરણુ તે ત્યાં કર્યું;
જેમ છે તેમનું તેમ છે ભણુ, સમજે જ્ઞાન અખ્યા નિર્વાણ. ૬

(૪) કવિઅંગ

- કવિતા ધણા કવિ કહી ગયા, અઘાપિ કવે પ્રત્યક્ષ રદ્યા;
વળી આગળ કવ્યે જાદુ કવિ, મનની વૃત્ત્ય જોજો અનુભવિ;
અખ્યા મનાતીત તેમનું તેમ, મનની વૃત્ત્યમાં મનની ગમ્ય. ૧
- જ્ઞાનોને કવિમાં ન ગણોય, કિંતુ સૂર્યેનાં કેમ વરણીય ?
શબ્દ તણે છેટા કેમ થાય, આકાશને કેમ તોલ્યું ભય ?
એવું વચન અલિંગી તણું, અખ્યા નહીં કોય પર આપણું. ૨

નરહરિ

(સ. ૧૬૭૨-૧૭૦૦ માં હયાત)

“ અખે કીધો ડખો, ગોપાલે કીધો ઘેશ,
ખૂંટે કયો ફૂટો, નરહરિને કહે શિરામાં બેસ ”

[ઉપરાંત કથન અનુસાર અખો, નરહરિ, ગોપાલ અને ખૂંટિયો એ ચાર ગુરુભાઈ બચ્ચાવ છે. પચ્ચુ આ વાતની ખીજ કોઈ સાળિતી મળતી નથી છતાં આ કવિએ સમજીને હોનાતુ તો બચ્ચાવ છે નરહરિ બધામાં મોટો હોય એમ લાગે છે. નરહરિ વડોદરાનો વતની હતો અને તેણે બાર કાવ્યો લખ્યા છે એણે ગુજરાતીમાં ઉતારેલી સાવન્ત ભગવદ્ગીતા સરળ હોઈ આપણી ભાષામાં એ જાતનો એ પહેલો પ્રયાસ છે]

અખાનો સમકાલીન આ નરહરિ પચ્ચુ જ્ઞાતી કવિ તરીકે આગળ આવે છે એણે વસિન્સારગીતા, પ્રમોધમજરી, આનંદરસ, ગોપી ઉદ્ધવસવાદ, કકોત્રી, ભક્તમજરી, હરિનીનામૃત વગેરે કૃતિઓ આપી છે ‘ હસ્તામનક ’ તેની છેલ્લી કૃતિ બચ્ચાવ છે

સરળતા અને પ્રૌઢિની દૃષ્ટિએ નરહરિ અખા કરતા ચંદ્રે તેવો છે. પચ્ચુ પ્રતિમા અને અનુભવની દૃષ્ટિએ અખો આગળ નીકળ્યા જાય છે નરહરિએ સમૃદ્ધતો સનત્ર-સગળ અનુવાદ કવવાની એક નરી ધાટી આપના સાથે જ્ઞાનમાર્ગની પરિભ્રમણમાં સમૃદ્ધ તેમજ ધરગંધુ સંબંધોના ભડોળ આપણને આપ્યો છે. આ અનંતરત્વ સનળ અખા પર નરહરિનું પ્રભુ છે અસર હોવાનો સ્વભાવ સ્વીકારે છે]

અંતકાળે હરિસ્મરણુ

અંતકાળે ગુજને સ્મરતા જેહ, અર્ચુન જે ડો છોડે દેહ,
મારું પદ તે પામે સહી, અહીં કાઈ સચય કવ્યો નહિ
એવા સ્વરૂપ કવણું સ્મરણું, જે જલધર સ્થામ સવર્ણ;
પીતામ્બર પહેર્યા અતિ સાર, મુકટ કુંડલ કરે ઝતકાર.

મુંદર કપોલ અને શુકલકેશ, મુંદર કણ્ઠનાસિકા નરેશ;
 મુંદર હાસ્ય શ્રીકાંતનું હોય, જન ઉપરે દૃપાદૃષ્ટિ જોય.
 મૃગમદતિલક સોહે અતિ લાલ, કમલનયન મુખ પ્રેમરસાળ;
 અધર પ્રવાલ દત્ત દાડમકળી, મુખપદ્મ જમ મધુકર આવલી.
 કંઠ કૌસ્તુભ વૈજયંતી જાણુ, તે ગ્રીવાએ શોભે નિર્વાણુ;
 ઠરક કણુ કટિસન્ન મોતીહાર, અંગદભૂષણુ નેપુર જણુદાર.
 શ્રી વત્સલાંછન શોભા ઘણી, સુદરવર વૈકુંઠનો ધણી;
 અપકમાળા તુલસી વનમાલ, તે સમરપી ભકતે તત્કાળ.

x

x

સનકાદિક પ્રમુખ મુનિ જોઈ, જય જય શબ્દ કરે સર્વ તેહ,
 અરણ્યકમલ-સુગલ અતિ સાર, જેની લક્ષ્મી સેવા ઠરે નિર્ધાર.
 છત્ર આમર પાદુકા સિ હાસન, અનેક ઉપહાર અહીં રહ્યા રાજન;
 પાર્ષદ ગરુડ અને નંદ-સુનંદ, સેવક તણા બોલા છે વૃંદ
 પુવ પ્રદહાદ અંબરીશ તું માન, શારદ શુદ્ધ શલુ ધરે ધ્યાન,
 અનેક ભક્ત નિરંતર ધ્યાય, એવા તલ્લભીકાન્ત જો આરાધાય
 એવો જગત મગળ અવતાર હું જોઈ, માફ મ્મણી કરતા તજે દેહ;
 તેહને વળી ગર્ભવાસ ન હોય, મહા વૈકુંઠ પદ પામે નોય.

('ભગવદ્ગીતા' માથી)

સ્થિતપ્રજ્ઞ

જેણે મન માંહાથી વિષય છાંડા સર્વ, પાર્થ ! ઉપજિ નહિ દ્વયો ગર્વ;
 આત્મવાસિ સંતુષ્ટ હોય જેહ, સ્થિરપ્રજ્ઞ તા કહીઈ તેહ
 જે હુય આગિ ઉગ્રાટ નવિ કરી, અનિ મુખ તણી સ્પેશા પરકરિ;
 કામ ક્રોધ ભય નહિ જેહનિ, સ્થિરપ્રજ્ઞ કહીઈ તેહનિ.
 જેહનિ કશૂ સ્નેહ ન હોય, શુભાશુભિ પાંખિ નદી મોહ;
 સ્તુતિ નિધ કહેની નવિ કરિ, સ્થિરપ્રજ્ઞ તે હરિ તેહ ઉચ્ચરિ.

ગોપાલદાસ

(સં ૧૭૦૫ માં જન્મ)

[લોકમુખે અખાનો ગુરભાઈ કહેવાતો ગોપાલ (ગોપાલદાસ) અખાનો સમકાલીન ચાલી કવિ હતો. તે જ્ઞાની કવિ હોવાથી તેમજ અખાનો સમકાલીન હોવાથી તેને અખાનો ગુરભાઈ માની શ્રેણમાં આવ્યો. દરે ખરી રીતે તેના ગુરુ નામ સોમરાજ રાજદસ હતું. તે મોઢ અગ્રણ્ય વણિક હતો અને તેના પિતાનું નામ ખીમજી હતું. તેની જન્મમૃતિ નંદાવતી-નાંદોલ હતી અને તે અમદાવાદમાં રહેતો હતો.]

અમદાવાદમાં રહેતા અખાએ સં. ૧૭૦૫માં અમેઝીતા લખી તેજ વર્ષમાં ગોપાલદાસે અમદાવાદમાં ફરમાન વાડીમાં રણી 'જ્ઞાનપ્રદાસ' (ગોપાલ-ગીતા) ની રચના કરી છે. અખાના ગુરુ અગ્રણ્ય દત્ત એટલે ગોપાલદાસ તેના ગુરભાઈ થતો નથી. પણ એ એક જ્ઞાનમાર્ગના કવિએ એક સાથે થયા એ નિર્વિવાદ છે.

ગોપાલદાસ સંસ્કૃત પ્રથેનો પ્રણેતા નથી તેવો વેદાંત પચાવી માન-ભાષામાં તે સ્વતંત્ર રીતે લેખ્યું છે. આથી અખાની પેઠે ગુજરાતના સ્વતંત્ર જ્ઞાનમાર્ગી કવિ તરીકે તે સ્મરણીય અને છે. વેદાંત ઉપરાંત આ કવિએ રાસધીરા, કૃષ્ણલક્ષ્મી, સત્યમયદિમા વગેરેને લખતા પદ પણ લખ્યાં છે અને તે લોકપ્રિય થયાં છે.]

બુદ્ધિવહુને શિખામણ

જ્ઞાથી સમજણ બુદ્ધિને જોડી રે લાગે,

સંત મનાવે તો મનાવું, હો લોલણી. સાચી સમજણ (ટંક)

શીઘ્ર સંતોષ કહો તો કહ્યાં ઘડાવું,

કરુણાની કાંઠિયો ઘડવું. હો લોલણી

વિવેક વિચાર કહો તો વિહુવા ઘડાવું,

હૃદનાં ઘૂઘરા બંધાવું. હો લોલણી

સાધન સંપત્તિ કહો તો ચૂકલો પહેરાવું,

દગ્ગની ચીથો મઢાવું. હો લોલણી

જ્ઞાન વૈરાગ્ય બાજુબંધ સોવરાવું,
 ચાંતિનું રતન જડાવું. હો લોલણીં
 પ્રેમનાં પુષ્પો ગળામાં નંખાવું,
 લક્ષના દોરડા પ્રોવરાવું. હો લોલણીં
 દેહરૂપી કહો તો તુષિયો ઘડાવું,
 દયાની દામણી બંધાવું. હો લોલણીં
 સંતસંગરૂપી ધુલર, ઘડાવું,
 લગ્નનું લોભિયું પેરાવું. હો લોલણીં
 ભક્તિરૂપી કહો તો વાળી ઘડાવું,
 મુદ્રિતની મુનિયો ચેલાવું. હો લોલણીં
 નેહનું કહો તો નયણે કાજળ સરાવું,
 હેતની આટો કરાવું. હો લોલણીં
 સીધી સમજણ કહો તો સેયો પુરાવું,
 ભેગનો આદલો ચાઢાવું. હો લોલણીં
 ધીરજરૂપી કહો તો વેણે શુંથાવું,
 શુરુગમ ગોફેણે લટકાવું હો લોલણીં
 ચાળી ચાલની તમને ચાળી શિવડાવું,
 ચેતનની મુંદડી ખડેરાવું. હો લોલણીં
 સાચી કરણીનો કહો તો કંઠવો શિવડાવું,
 ભાવનું ભરત ભરાવું. હો લોલણીં
 દાસ ગોપાલ કહો એ સમજણ સાચી,
 દક્ષનો લક્ષ બતાવું. હો લોલણીં

જૂંટિયો

[અખો, ગોપાલદાસ અને નરહરિની સાથે વેદાંતી (સાની) કવિઓમાં જૂંટિયાની પણ ગણતરી થાય છે. જૂંટિયો વિક્રમની ૧૭મી અને ૧૮મી સદીના સંધિકાળમાં થયાનું જણાય છે. એ સાતિએ બ્રહ્મણેવર હશે એમ અનુમાન થાય છે.]

“અખો કીધો ડખો, ગોપાલે કીધી ઘેસ;

જૂંટે કયો કૂટો, નરહરને કહે સિરાવા બેસ.”

આ પ્રચલિત ઉક્તિમાં જૂંટો કહ્યો છે તેજ જૂંટિયો ભગત. તેનાં છૂટક પદો મળે છે. તેમાં કેવલાદેવ વેદાંતની ઠીક છાયા દેખાય છે. એની ઠાઈ સળગ કૃતિ મળી નથી. એની ભાષા સ્વાભાવિક-સરળ છતાં વેગવાળી છે.]

જીવની જાણ

જ્યાં સુધી જીવની જાણ જાણી નહીં,

ત્યાં સુધી તાણ બે તાણ રહે છે;

આદિ ને મધ્ય ને અંત એક આત્મા,

પરંતુ સાચી જો વેદાંત કહે છે.

જ્યાં

જાત જાણ્યા વિના મત પંથ બહુ થયા,

અટકી રહ્યાં આધર્મ્યાં આપ જુલ્યાં;

વાદવિવાદમાં હરિ ન આવે હાથમાં,

મન મેરૂં જાલવા જાય પણ પાય લૂલા.

જ્યાં

જાત જાણ્યાં વિના યોગ-સાધન કરે,

પરહરે કામ ધન ધામ ચૂકે;

હઠ કરી આદરે પરથી પાછા ફરે,

વૈભોગ ના ભોગવે ભક્તિ ચૂકે.

જ્યાં

આપના આપમાં આપ ભૂલી ગયો,

જીવને જીત્યો, કમ ગાઠિ;

શબ્દના હાઠમાં વાત સૂઝી નહીં,

આવણું જીવણું એજ માટે.

જ્યાં

જાત જણ્યા પછી જેમ મૃત્યુ ટળે,
પાળો ગળો પાણીમાથી પાછો ન આવે,
બ્રહ્મવેત્તા ગુરુ જેને મળે બૃટિયા,
નરદેહી એજ અભયપદ પામે

અર્થાત્

આનંદધન [લાભાનંદર્જી]

(ઇ ૧૬૮૭-૧૭૧૩ સ્વમગ હવાત)

[આનંદધનજી સ્વેનાખર મુદ્રધનના સાધુ હતા તેઓ ધણો વખત
મેડનામા રહેતા અને લાજ તેમનો દેહોત્સર્ગ થયેનો ત્યાં આનંદધનજીના
ઉપાસનને નામે ઝાગખાતુ ખડેર દાંડ પથુ મોઝૂ છે તેમણે ત્રિમ
હિંદી-શુભાતીગા ૨૪ િને ઉપર ૨૪ સ્તવને રચ્યા છે તેની ઉત્તમ
નોવીસી દશ કે ઇએ રચી નથી.

“ આનંદધન બડોતેરી ” ન મનો તેમના ભક્તિ તથા વેરામને લખ્ય
પહેનો સમગ્ર પથુ પ્રગ્ન થયો છે તે પહેા બોધક અને રસપ્રદ છે]

રામ કહો રહેમાન કહો

પદ (આશાવરી)

રામ કહો રહેમાન કહો કોઈ, દાન કહો મહાદેવરી,
પારસનાથ કહો કોઈ બક્ષા, તકવ બ્રહ્મ સ્વયંભોવરી રામ
લાજત લેઈ કહાગત નાના, એક મૃતિજા રૂપરી,
તેતે ખડ કપનારોપિત, આપ અખડ સરૂપરી રામ
નિજ પદ રને રામ સો કહિયે, રહિમ કરે રહેમાનરી,
કરશે કરમ દાન સો કહિયે, મહાદેવ નિર્વાણરી રામ
મે રૂપ મ રસ સો કહિયે, બ્રહ્મ ચિન્હ સો બ્રહ્મરી;
પાધો આપ આનંદધન, એતનમય નિ કમરી રામ

મૂલડો થોડો ભાઈ વ્યાજડો ઘણો

(સતડી રમીને ક્યાંથી આવિયા-એ દેશી)

મૂલડો થોડો ભાઈ વ્યાજડો ઘણો, કેમ કરી દીધો રે જાય ?
તલપક પૂંજ મેં આપી સઘલી રે,

તોડે વ્યાજ પૂડું નહિ થાય. મૂલડો
વ્યાપાર ભાગો જલવટ થલવટે, ધીરે નહિ નીસાની માય;
વ્યાજ બોડાવી કોઈ જાંઠા પરકવેરે,

તો મૂલ આપું સમ ખાય. મૂલડો
હોટકું માંડું રૂઝ માણેકચોકમાં રે, સાજનિયાનું મનડું મનાય;
આનંદધનમળુ શેક શિરોગણિ રે,
બાહડી આલે રે આય. મૂલડો

કંચનવરણો નાહ

રાગ-મોરક

કંચન-વરણો નાહ રે, મુને કોય મિલાવો; કંચન
અંજન રેખન આજ ન લાવે, મંજન શિર પડો ઢાંઢરે. મુને
કૌત સેન જાને પર મનદી, વેદન વિરહ અથાહ;
ધરધર ધૂળે દેહડી મરી, જિમ વાનર ભરમાહ રે. મુને
દેહ ન ગેક ન નેહ ન રેહ ન, લાવે ન હહો ગાહા;
આનંદધન વ તો બાંકડી આવે, નિશદિન ધરૂં ઉરમાંહારે. મુને

જિન-સ્તવન

ઋષભ જિનેશ્વર પ્રેતમ માહરે રે, જોર ન આહું રે કંત;
રીઝ્યો માહેજ સંગ ન પરિહરે રે, લાંગે સાદિ અનંત ઋષભ
પ્રીતસગાર રે જગમાં મહું કરે રે, પ્રીત સગાર ન કોય;
પ્રીતસગાર રે નિરૂપાધિક કહી રે, પ્રોપાધિક ધન જોય. ઋષભ

કોઈ કંતકારણ કાઠ ભણણું કરે રે, મિલણું કંતને ધાય,
 એ મેળો નવિ કહીયે સસવે રે, મેળો કામ ન થાય. ઋષભ
 કોઈ પતિર જન અતિ ઘણું તપ કરે રે, પતિરંજન તન તાય,
 એ પતિર જન મે નવિ ચિત્ત ધર્યું રે, જન ધાતુરે મિલાપ. ઋષભ
 કોઈ કહે લીલારે અલખ અલખ તણીરે, લખ પૂરે મન આશ,
 દોષરહિતને લીલા નવ ઘટે રે, લીલા દોષવિલાસ. ઋષભ
 ચિત્ત પ્રસન્ને રે પૂજન ફલ કહ્યું રે, પૂજા અખંડિત એહ,
 કપટરહિત ધર્મ આતમ અરપણા રે, આનંદધન પદ રહે. ઋષભ

સુરભટ્ટ

(૬ ૧૭૦૪ માં હયાત)

[સુરભટ્ટ સ ૧૭૦૪માં જોનામાં હયાત હતો તેવું તેના રચેના મહાભારતના અંતિમ ૫૧-સ્વર્ગોશ્લોકોના સાર પરથી સમજાતું છે. સુરભટ્ટના પિતાનું નામ નારાયણ દોવાનું જણાય છે. ૨૨ કડનાના આ કાવ્યમાં પ્રારંભમાં કનિયુગનું વર્ણન આપેલું છે. કનિયુગની દૃષ્ટિએ ખાસ વિશેષતા ન હોવા છતાં આ વર્ણન અસરકારક છે. આ કવિનો સમય પ્રેમાનંદના બાલ્યગણનો છે અને તેનું એન્માત્ર કાવ્ય તેને આખ્યાન પદ્ધતિના વિચોમાં સ્થાન અપાવે છે]

કનિયુગનો મહિમા

(૪૩૩)

વડ પીપલ આળા વાદશે, લેઈ ધન દેવાવા કાઢશે,
 તુલસી ગો બ્રાહ્મણને દેવ, કો નહિ માને અવશ્યમેવ.
 વેશ્યા ધરશે લાજ અપાર, મહા નિર્ભય કુલવંતી નાર,
 મીસાના નાણાં ચાલશે, ન્યાય કરશે તેહને શૂલીએ ધાલશે

તલાવ માંહે કરસણ વાવશે, સાધુ હશે તે દુઃખિયા થશે;
 મુખિયા થશે પાપી લોક જેહ, આગલ્ય નરક નર બાશે તેહ.
 અનામિકને ઘેરય આચાર, ઉત્તમ વર્ગ બ્રાહ્મ સંસાર;
 ચંડિત ઉપરથી માન જશે, સરવે ગરુડાને માનશે.
 માંહોમાંહે વિષ દેશે ઘણાં, એવાં લક્ષણ કલિયુગ તણાં;
 વૈષ્ણવ થઈ ઘેર ઘેર નાચશે, અત્યંત પાસે અન્ન બાચશે.

x x x

લેશિ કરજ નહિ આપે વલી, મત ફેરવશે પાપી કલિ;
 ભૂડા પુખ્ત ને ફડી નારજ, ભેડાવાનો નહિ સંસારય.
 જે નર સુખે રણશે અન્ન, તેહને નૃપ હંડી લેશે ધન;
 જેહના ચ્યારે ભાગ જશે, તે ઉપર બલદ વેચાવશે.
 રાજ પ્રજા દેસાઈ વણર, પટેલ તલાટી ચ્યારે ધીર;
 ઘરલેખ કરી ગૂંકે જમાન, પ્રજા તણાં ટાલે અન્નપાન.
 બુઠાં બાલશે લેશે લાચ, કરશે ફૂડા કોટી પરપંચ;
 સુપાત્રને ભેડાએ મારશે, કુપાત્રને આસન આપશે.
 સુપાત્રને કોડી નહિ દે, કુપાત્રનાં ચરણોદક લેઈ પિએ;
 માતપિતા બાલક વંચશે, નારી છાનાં ધન સંચશે.
 પુત્ર જડયાની પડશે વેઠ, પુત્રીજમાઈ-ઘર ભરશે પેટ;
 પુત્ર પિતાનું છેદશે શીસ, સાચું કહેતાં ચઢશે રોસ.

માધવદાસ

(ચ. ૧૭૦૫ માં હયાત)

[કવિ માધવદાસ સુરતના વતની અને શાંતિએ વાત્મીક કાવ્યમ્મ હતા. તેમના પિતાનું નામ સુંદરદાસ હતું. તેમને દશમસ્કંધનો પદ્યધ તેમજ આદિપર્વ ગુજરાતીમાં રચ્યું છે. માધવદાસની કવિતા સાદી અને મોટે ભાગે સ્વનંત્ર અનુવાદ જેવી છે. કવિના દશમસ્કંધમાં રકિમણીદરણ આપેલું છે. તેમાંથી એક કાવ્ય અહીં ઉદ્ધૃત કરેલું છે.

રુકિમાણી-સ્વયંવર

શ્રી કૃષ્ણનું આગમન

કંઠવું (રાગ સામેરી)

અ બિકાની પૂજા પ્રેમે કીધી રે, સ્તુતિ કરીને આસિકા લીધી રે;
 આવી જીવી મહાપ મુઝાર રે, સાથે સખીજનનો નહીં પાર રે.
 પ્રેમે જોતાં પ્રણુની વાટ રે, હંજી નાબ્યા નાથ શા માટ રે ?
 મન કીધા એહ વિચાર રે, રક્ષા કરે છે જોડ અપાર રે.
 હવડાં આવશે જાદવરાય રે, જોટલે કરું છું એક ઉપાય રે;
 હુદ્દ હુદ્દ જેમ વંચાય રે, પાપી તે પરવશ થાય રે.
 મોહનીયે મોહન કયું રૂપરે, કોટી કળા કંઠપ રૂપરે;
 કાંચનવત કામળ દેહરે, ચાલે ગજગતિ ચાલે તેહરે.
 તેહની શોભાનો નહિ પાગ રે, નાશીકા જાણે તેહની ધાર રે;
 જૂ જમરની શોભા ધરતી રે, નેત્ર કટાક્ષ કામિની કરતી રે.
 વેણી જાણે વાસુકી બ્યાલ રે, ચરણ સોળ કલા શોભે જાલ રે;
 દંત દાડમ અધર પ્રવાલી રે, મધુર વાણી રમાણી રે.
 શ્રીવા કંઠ કપોત સન્ન રે, તેહની શોભા પરમ નિધાન રે;
 જુજ શોભે મૂઠ સમાન રે, નળ સુલ (?) શોભાવાન રે.
 કટી લંક કેસરી સાર રે, જઘ કંઠલી શ્રીકાર રે,
 સર્વ અંગે સોલ શુંગા રે, સુહરીની શોભા અપાર રે.
 એહેવું જોઈ કામિનીનું રૂપ રે, મોહ પામ્યા જોડ સકળ ભૂપરે;
 મૂર્છા યઈ પડિયા ધરતી પીઠ રે, સુધણુધ નહીં કોને શરીર રે.
 કરયા પડિયા દયિયાર રે, એહેવું પરાક્રમ કીધું નાર રે;
 ક્ષણ એક ધર્યું ધ્યાન કુમારી રે, સ્મર્યા સુખસાગર જિહારી રે.
 પ્રીતે નેત્રે નીરજે રે, ચોહાદ્યે કૃષ્ણને પેજે રે;
 એહેવે પ્રણુનો રથ દીઠો રે, અમૃતથી લાગ્યો મીઠો રે.

ભાણુદાસ

દષ્ટે દષ્ટ મળી નરનારી રે; તવ ચોલા પ્રગટી સારી રે;
 શેષમુખે સહસ્ર જીવંદારે, તોયે હરિવર્ણન નવ થાયે રે.
 પ્રભુ રથ ચલાવી જાળ્યા ત્યાં રે, રુકિમણી બેઠાં રથ માંહે રે;
 બેહુ જન હૃદય ન માય રે, શુકલ કહે સાંભળ રાય રે.

ભાણુદાસ

(સં. ૧૭૦૬-૭ માં દયાત)

[ભીમના પુત્ર ભાણુદાસના 'હસ્તામલક' નામના કાવ્ય ઉપરથી તેમની ગણના દાની કવિમાં થઈ શકે. તે અખાતા સમકાલીન હોવાનું જણાય છે. તેમણે પ્રદયાદાખ્યાન, અજગર-અવધૂત રાવાદ, ગરબા, નરસિંહજીની હમમી અને પ્રકીર્ણ પદો પણ લખ્યાં છે.

'હસ્તામલક' જ્ઞાનમાર્ગની શ્રેષ્ઠતા બતાવતો કડવાળક ગ્રંથ છે. પણ ભાણુદાસનું નામ તેમના ગરબા-ગરબીઓને કારણે વધુ સ્મરણીય બને છે. ગરબી શબ્દનો પ્રથમ પ્રયોગ ભાણુદાસે જ કર્યાનું જણાય છે. દાની કવિ ભાણુદાસની રસિકતા તેમના યોગ્ય ગરબાઓમાં જોઈ શકાય છે. પ્રચંડ દેવીઓને પણ તે રાસ રમાડી શકે છે. તેમનો યોગમાયાનો ગરબો અને ગગનમંડળની ગાગરડીનો ગરબો રસપ્રદ છે. કવિની ગરબીઓમાં પણ એમનું વેદાંતીપદ્ધતિ અભિવ્યક્ત થાય છે.]

ગગનમંડળની ગાગરડી

ગગનમંડળની ગાગરડી શુભ ગરબી રે,
 તેણિ રમિ ભવાની રાસ ગાઉ શુભ ગરબી રે;
 હિનમણિ સૂર્ય દીપક દ્યુતિ શુભ ગરબી રે,
 માંહિ ચંદ્ર તણું પરકાસ ગાઉ શુભ ગરબી રે. ૧.
 ધૃતવીપાત્ર ત્યાંહાં દેહીડ શુભ ગરબી રે,
 વાતી પરવત ગેર, ગાઉ શુભ ગરબી રે;

સાતિ સાગર તેજ ભર્યું, શુભ ગરબી રે,
 માહિ મુગતાફલ સુફેર, ગાઉ શુભ ગરબી રે. ૨
 ધાવર જ ગમ ભરમ ભર્યું શુભ ગરબી રે,
 સુંદર સકલ વિભાગ, ગાઉ શુભ ગરબી રે,
 સર પરિ ગાદી કછપની શુભ ગરબી રે,
 ઉઠણી શેષ નાગ, ગાઉ શુભ ગરબી રે. ૩
 ગાગરિ ઉપરિ ઢાકણુ શુભ ગરબી રે,
 અગર એક અપાર, ગાઉ શુભ ગરબી રે,
 તેજીસ કોટિ વીવર કર્યા શુભ ગરબી રે,
 તેજ તણુ નહિ પાર, ગાઉ શુભ ગરબી રે. ૪
 ત્ર્યણ્ય શુભો યર્થ શુભવતી શુભ ગરબી રે,
 ફલિ પરમ નિધાન ગાઉ શુભ ગરબી રે,
 અહનિસિ અમૃત ઝરિ શુભ ગરબી રે,
 જગત ઠરિ છિ પાન, ગાઉ શુભ ગરબી રે. ૫
 વિવિધ પિરિ વરસી રહી શુભ ગરબી રે,
 ધર્મ અરથ નિ કામ, ગાઉ શુભ ગરબી રે,
 આર વેદ પરગટ થયા શુભ ગરબી રે,
 વિશ્વતણુ વિદ્યામ, ગાઉ શુભ ગરબી રે. ૬
 વ્રહ્મવિષ મૂલ્ય ગાગર મહા શુભ ગરબી રે,
 હરિ બ્રહ્મા નિ હિમ ગાઉ શુભ ગરબી રે,
 સદાગત સદગિ પરિ શુભ ગરબી રે,
 ગૌરી ગાગરિ ગીમ, ગાઉ શુભ ગરબી રે. ૭
 આહિ સકલ્ય અગીમન તારી શુભ ગરબી રે,
 રમિ આયુ ગમ ગાઉ શુભ ગરબી રે,
 ચંદ્ર લોક મોહ પાગીઆ શુભ ગરબી રે,
 હિમ કલિ છિ જળદાય, ગાઉ શુભ ગરબી રે. ૮

માધવ

(સં. ૧૭૦૬)

[દ્વિજ કવિ માધવે 'રૂપમંદરકથા' નામનું અંડકાવ્ય અક્ષરમેળ વૃત્તોમાં લખ્યું છે. તેની રચના સાલ સં. ૧૭૦૬ છે. આ કવિ વિષે વધુ માહિતી મળતી નથી. કવિ રસશાસ્ત્રનો સારો જ્ઞાતા હોઈ તેણે ગોતાના કાવ્યમાં વિપ્રયોગ અને સયોગ સૃગારની જમાવટ સરસ રીતે કરી છે. દેશી-બદ્ધ કાવ્યો આપનાર કવિઓથી આ કવિ અલગ તરી આવે છે. તેની ખીજ કૃતિ મળી નથી.

રૂપાનો પ્રેમિક સુંદર રાતે તેને મળવા આવશે તેવા સમાચાર તેની સખીએ રૂપાને આપ્યા. તે સમયે રૂપાને થયેલા હાર્તુ સરસ વર્ણન કવિ-રજૂ કરે છે.]

રૂપાનો હર્ષ

(શાહલવિકીડિત)

ફૂલાં એમ કહી વળી ઘરભણી આવીજ રૂપાં કને,
 યે વાર્તા કહી, આજ સુંદર નિશાચે આવશે તું કને;
 એવું રૂપ સુણી કહે સખિ! ખરો તેં છવ દીધો મને,
 વેગે સુંદર બે મલે તો સખિ સુઉત્તીણું યાઉં તને.
 રૂપાં હર્ષભરી પ્રકુલિત યઈ સર્વાંગ તે સુંદરી,
 જેવી ફૂલ તણી કહી સ્વસમયે નંદે વિકાસે ખરી;
 અંગે કંચુકી ગાદીયે ચરચરી, ચૂડોજ ગેઠો ભરી,
 વીંટી અંગુલિની તથા ન નીસરે, નીવી (વ) છૂટી ખરી.
 નાના દિવ્ય સુગંધવાસિત જલે નાહી ઉભી સૂકવે
 લાંબા કન્તલ, તે સ્તનાદ્રિશિખરે ગેધામ્બુધારા સવે;
 ચોલી ખાહુલતા કરી ઝટકતાં વિમુલ્લતાના જશી,
 ગર્જતી કરકંકણ ધ્વનિ સુણી કન્ધર્પ ઉડે હમી.
 રમ્યા સમજ કરી પદે ભરી તલાઈ દિવ્ય તે પાથરી,
 નાના લોગ સુગંધ તત્પર કરી ગેઠી સ્વયે સુંદરી;

શુભારે સકલાગ ભૂપિત કરી, હાથે અરીમો ધરી
રૂપા રૂપ કરી કરી નિરખતા કન્ધર્પપૂરે ભરી.

—(રૂપસુહરકથામાથી)

વિશ્વનાથ જાની

(કવત ૧૭૦૮ માં હયાત)

[નરસિંહ મહેતાના જીવન ઉપર ચતુર્થ રીતે પ્રાચીન રચનાર વિશ્વનાથ જાની પાટણના વતની હતા તેમની પ્રેમપત્ની સમાજચરિત્ર અને મોસાળાચરિત્ર એ ત્રણ કૃતિઓ મળી છે લાનણની પેઠે પાટણમાં જ ધરેના વિશ્વનાથ પોતાની ભાષાને ગુર્જરભાષા કહે છે તે નોંધપાત્ર છે વિશ્વનાથ મોઢ, ઔદીચ્ય કે જમાગી બ્રાહ્મણ ટોળાનું અનુમાન થાય છે આથી વધુ માહિતી ઉપલબ્ધ થતી નથી.

પ્રેમાનંદે સ્નેહુ કુલ બાઈનું ગમેત વિશ્વનાથ પ્રતા અઢિપાત્ર છે પણ તેની સકલના અને પ્રસંગોના વર્ણનમાં પ્રેમાનંદ ઉપરનું વિશ્વનાથનું નાણું આપણને સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે]

કુંઆરજી કાલારે!

[મયુરા બધા પડી નહરના તથા ગોપીઓને આધારન આપવા શરૂ કરી કૃષ્ણ ઉદ્ધવને ગોપુલમાં ગોકન છે તે પ્રસંગે શ્રાવણના વિશેષથી દુઃખ પામે । નદજી ઉદ્ધવ આગળ હૃદય કાલવ છે]

૫૬ (રાગ ગોડી)

હૃદય

નદજી કહે 'ઉદ્ધવ ! સુણો, જો છે એહેનું મન,
લાગ્ય હશે તો આપશે, ગમ શામ દગ્ગન
મુને આશા એક છે, જે જાણી છે વાત
હૃદય અધિકી શોગણા વાહાવી એહેની માત

ગીત

ઉદ્ધવ ! એહેની માવડી, સુપ્ત વહાલા રે !
 કોહોને કેહેશે તંન ? કુંઝરણ કાલા રે !
 અવિનય એહ તણા ઘણા, સુપ્ત વહાલા રે !
 એમ કઠણ ન કીજે મંન; કુંઝરણ કાલા રે !
 દિનકર જિએ જ્યાંહાં લગી, સુપ્ત વહાલા રે !
 ન લેહે દેવકીને કોય, કુંઝરણ કાલા રે !
 ઉદ્ધવ ! આહા જીઓ આંખડી, સુપ્ત વહાલા રે !
 જયમ શ્રાવણ વરમે તોય, કુંઝરણ કાલા રે !
 અન્ન શાક એમઠા કરી, સુપ્ત વહાલા રે !
 નથી જયમી એ નારય; કુંઝરણ કાલા રે !
 એમ કરતા કયમ જીવશે, સુપ્ત વહાલા રે !
 આહાર વિના સંસાર ? કુંઝરણ કાલા રે !
 હોહોતાં દાઝે દેહડી; સુપ્ત વહાલા રે !
 પય કીઠે જાએ પ્રાણ; કુંઝરણ કાલા રે !
 જ્યામણ એ મૂઢે નહીં, સુપ્ત વહાલા રે !
 આ ચરણ-કમલની આપય; કુંઝરણ કાલા રે !
 રામ-કૃષ્ણ રમતા હશે, સુપ્ત વહાલા રે !
 એ જમુનાં કેરી તીર; કુંઝરણ કાલા રે !
 જીભી નિરજે વાટકી, સુપ્ત વહાલા રે !
 ષષ્ઠી મૂઝે ઘણુંજ શરીર; કુંઝરણ કાલા રે !
 ગાયો ચરાવા નીસરે, સુપ્ત વહાલા રે !
 નાહાનાં નાહાનાં બાલ; કુંઝરણ કાલા રે !
 તુને ત્યાંહાં દેજે નહીં, સુપ્ત વહાલા રે !
 પટે પેટડિઆમાંહે રાત; કુંઝરણ કાલા રે !
 વિદિવલ ચર્ધ રહે ઘણું, સુપ્ત વહાલા રે !
 જયમ વંતરાં વલગાં હોએ; કુંઝરણ કાલા રે !

આતા ! પેહેરો આંગણું, સુણ્ય વાહાલા રે !
 નરનારી સહુ જાણે, કુંઝરજી કાલા રે !
 આ કાજલ કેરી કુંપલી, સુણ્ય વાહાલા રે !
 હસતાં આવે હાથ, કુંઝરજી કાલા રે !
 દોહોની આંખું આંખડી ? સુણ્ય વાહાલા રે !
 લેઈ ગયો નહીં સાથ, કુંઝરજી કાલા રે !
 સમી સાંજે ગઈ આવતાં, સુણ્ય વાહાલા રે !
 સહુ કો સાચું જાણે, કુંઝરજી કાલા રે !
 અહીં છૂટાં ધાવે વાછરું, સુણ્ય વાહાલા રે !
 પેસે મંદિર માંહે, કુંઝરજી કાલા રે !
 ફલ વિવિધ પ્રકારનાં, સુણ્ય વાહાલા રે !
 લાવે નાહાનાં નાહાનાં લોક, કુંઝરજી કાલા રે !
 ચિંતા આખ્યાની નહીં, સુણ્ય વાહાલા રે !
 પણ સાહામો વાપે શોક, કુંઝરજી કાલા રે !
 ગોપવધૂ વાટે મલે, સુણ્ય વાહાલા રે !
 નીચું નિરખી રાય, કુંઝરજી કાલા રે !
 હું તો શું કહું રે તેહને ? સુણ્ય વાહાલા રે !
 દુખ્યે આંખડી જોય; કુંઝરજી કાલા રે !
 ચતુર લોક મથુરાં તણા, સુણ્ય વાહાલા રે !
 પણ કરવું ઘટે નહીં આમ, કુંઝરજી કાલા રે !
 અટણાતા અહીં આવશે, સુણ્ય વાહાલા રે !
 માહારા મોહન ! રાખો મામ; કુંઝરજી કાલા રે !
 એક દિવસ કો જીતરે, સુણ્ય વાહાલા રે !
 તેહને જાતો વાટ; કુંઝરજી કાલા રે !
 એહ શું સગપણ એટલું, સુણ્ય વાહાલા રે !
 પય ધવરાવવા માટય ? કુંઝરજી કાલા રે !

આ ઝોત્રી પત્રજડી પાલણું, સુપ્ત વાહાલા રે ।
 આ વજ્ર વચી અલકાર, કુંઝરણ કાલા રે ।
 આ રમકડા અમ્યો શુ કરે ? સુપ્ત વાહાલા રે ।
 જ્યેહેનો ગણવાં ન આવે પાર, કુંઝરણ કાલા રે ।
 નંદ-નંદન અવણે સુપ્તો, સુપ્ત વાહાલા રે ।
 અમ્યો છુલુ કેહી પેરય ? કુંઝરણ કાલા રે ।
 ગોહન ! મુખ દેખાડિયો, સુપ્ત વાહાલા રે ।
 આવીને આણે ઘેરય, કુંઝરણ કાલા રે ।
 મરતા જાણીને આવશો, સુપ્ત વાહાલા રે ।
 ત્યારે કોહોને પાડ ? કુંઝરણ કાલા રે ।
 જ્યાની દેખુ છવતા, સુપ્ત વાહાલા રે ।
 તો કગવું જહુ લાડ, કુંઝરણ કાલા રે ।'

મોસાણુ

[વિધનાથ જાનીએ નરસિંહ મહેતાનું છવન આગેખાદ મોસાળાચરિત્ર લખ્યું છે. તેમાંથી કુદરગાઈના મામેરાને લગતા યોગ્ય કુ વા અંગે રત્ન કોટ્ટા જે મેળા-નકીલ કુવરખાઈના મામેરાના કંઠા આવે આ ક વા સરખાવરા ભેગા છે વિધનાથ જાનીની મેળાવડ ક રાના અરુર એથી સમજશે વડસાસુ કુવરખાઈને મામેરાની પાછી લખાવે તે ત્યારી ક્યાપસમ રાવ થાય છે ।

કટવું (રાગ મામેરી મહાર)

મુખ મરડીને સાસુ જોડયા, વામા કરો વિશ્વાસ વહુણ,
 કાગળનો કથલો તો કીજે, બે જાની હોય આશ વહુણ. ૧
 મોટે મોટે નણદલ જોડી, લખાવતા શુ જાય, માડી ?
 કટકો કાગલ ખરય થયે, અધિક ન્યૂન નહીં થાય માડી. ૨
 વડસાસુ હાલે રેહ રેહ છાની, હુ કે લખાવું લેખ, વહુણ,
 તે કાગળ ચોડેતાને આપજો, વિગતે કરી વિશેષ, વહુણ. ૩
 લખો પહીંકા કુમકુમકેરા, પટોળા દય વીચ, વહુણ, —
 નારીકુજર નાના વિધના, આપશે શ્રી જગદીય, વહુણ ૪

રેટ શણીયાં સાળુ સાવડુ, છાએલ લખો સે ચાર, વહુલ; ૧
 પામરી ને પટકા પછેડી, બહુ મૂલ્યનાં સાગ, વહુલ. ૫
 થોક લખો દશ ચરમા કેરા, ચોવેરાં પંચાગ, વહુલ;
 કમખા કાપડાં ઘણેરાં ભેઈએ, લોક કરે સહુ આશ, વહુલ. ૬
 સહસ્ર મોર સુનાની, શ્રીફળ લખો સે માત, વહુલ,
 વીથ મણ વાઠડીયાં ભેઈએ, મળશે નાગરી નાત, વહુલ. ૭
 ખીરોદક મશરુ' ને મોળીયાં, મળીયાં અમરી ઘાટ, વહુલ,
 તાળ ને ટપકે સુરંગે, નિર્ખીં લેજો નાટ, x વહુલ. ૮
 જેહને જે ગમે તે લખાવો, એટલુ તો ભેઈશે આજ, વહુલ,
 પછે પોશાય તેહેલુ કરો, જેમ ઘરની રહે લાજ, વહુલ. ૯
 જો મહેતા માથે હરિ છે, તો તાં શાહાનો વાક, વહુલ;
 માહેમેરુ' કરશે જોતા, આડો આક', વહુલ ૧૦
 નણુદી કહે સહુ સમણ લખાંચુ, ભૂલ્યાં ખરા નિરવાણુ વહુલ,
 લખ્યાથી મહેતો નહિં ચૂકે, માટે લખાવો વળી જો પાહાણુ વહુલ ૧૧

વલણ

કહ્યા પ્રમાણે સહુ લખ્યુ', ને હસિયો મધજો સાથ,
 કુંઅરખાઈએ કાગળ લઈ, આપ્યો તાતને હાથ ૧૨

કડવું (રાગ સામેરી)

પિતાળ શી પેર થાયે, આપતું આવડું ક્યેમ અપામે ?
 સ્વપ્ને નવ મળે જેહ, માયુએ લખાંચુ' તેહ ૧

હાળ

કાગળમાહે લખ્યુ' ખરુ, પણ લખ્યા પ્રમાણે નવ મળે,
 અવસર વીત્યો હવડા, અમો મેહેલુ' નહીં ટળે ૨
 માહારી પુત્રી પ્રભુ સભારીએ, સમરથ શ્રી ત્રિભુવનધણી,
 હામોદરણ દોસીને મન એ, સામગ્રી નહીં ઘણી ૩

કાગળ કુખરખાઈ કને રાખો, સાદ કરવા આવજો;
 નોહોતરાં નાથે સગાં સંબંધી, શીઘ્ર વહેલાં કહાવજો. ૪
 વ્યાકુલ થઈ તે વાયક સુણતાં, વચન પુત્રી જોયરી;
 હા ! પિતાજી સર્વે આંચું, આજેથી આંસુ ઝરી. ૫
 બુંદી બરોસે છળીલાને, છાળ મંડપમાંહાં ધરો;
 ભુજો જહુપતિ શું કરે છે, લાડકી કાં લોચન ભરો ? ૬
 પ્રતીત આવી કુખરખાઈને, જનક-જીવું નવ કહે;
 ભક્તવત્સલ બીરદ મોટું, સાસરીયાં તે શું લહે ? ૭
 શીઘ્ર થાજો સ્વજન તેડો, વહુજી વાણી ઉચરી;
 મેહેતોજી માંડાંમેરુ લાવે, સમરથ માથે ચી હરિ. ૮
 તાલ લીધી તિલક કીધું, સમગ્રણી શુભ કર ધરી;
 મેહેતોજી મંડપ પધાર્યા, કરબોડી કહેતા હરિ. ૯
 લાંબા છો વોરી છાળ ક્યાં છે ? વચન જોડ્યા નેટલે;
 નાગરના નરનારીએ, મહા હાસ્ય માંડયું તેટલે. ૧૦

કડવું (રાગ દેશી ચાલતી)

આગે નાગરરૂપ મનોહર રસિયા, હાથે તાલી દેને હસિયા;
 ચંદ્રવંદની તે હસતાં રાગે, ઉપમા ને કહીએ તે છાગે. ૧
 શું અમરપુરી છે એક, નરનારી નિરજે તેક.
 દેા છટી વેણીએ રે દ્રોડે, પથ પીતાં પુત્ર તરછોડે. ૨
 દેા કરે ચહી શુંથતી વેણી, ઉપમા અદ્ભુત મૃગનેણી;
 કોહોને ચાલતાં ચૂલી ખળકે, * * * ૩
 બીજી બીજી આંજરીઆં વાજે, મુણી સુતો રતીપતિ જાગે;
 જયકૃષ્ણ કહી કરનેડે, શીથ ન્હૂતે ને ગાં મચકોડે. ૪
 ખમે જોદણું શીથ, માડી નેત્ર ચલવી કરે રીસ;
 ચંખણી અવળી થઈ સાડી, સમું જોડ એમ કહે માડી. ૫

તટ મુક્તાકળની ઝુટે, કદીથી ફાલી છુટે;
 એક સરળે સ્વરે કરે શાદ, સોડે નવલં વીંછીઆનો નાંદ. ૬
 પ્રથુ (૧) શોણી પાગ ભરંતી, ચાલે કૌતક કોટ કરંતી;
 ઉન્મત્ત ઉરજ અતિ શોભે, કો કાંડોને કાળે નવ ઘોભે: ૭
 મેહેતોજી કરે માંહાંમિરું, માહારે મનં ગમતું જઈ પેહેરું;
 એમ વ્યંગ વહે સુખ વાણી, ગૃહશાળા ભીડ ભરાણી. ૮
 ઝાંઝાં કુંકુમ મેહેલ્યાં છે ઘોળી, તાંહાં નાગરની મળી ટોળી;
 હાથે સાને કરે મુખ વારે, મેહેતો સામળજીને સંભારે. ૯
 છંદથી છાંડી બે તાલ, મેહેતે ગાજી કહ્યું ગોપાળ;
 હાં હવડાં છાળ ભરાણી, એમ વ્યંગ વહે સહુ વાણી. ૧૦

વલણ

વાણી વ્યંગ સહુકો વહે, મેહેતે ગ્રહી જે વારે તાલ;
 કાગળ ધર્યો છાળમાં, સમર્યા શ્રી ગોપાળ. ૧૧

કડવું (રાગ સામશી)

ઉદ્રકી ઉડીયો વેગે વૈકુંઠપતિ,

ગરુડ કયાં ગરુડ કયાં વદા વાણી;

ચાલ અતુર અતુરજી ભણે ભામની,

નિષ નંદીકે માહારી ગત ન ભણી. ઉદ્રકી ૧

જન ધણા કમ ફરે, ગયા વના નવ સરે,

રિદ્ધ સિદ્ધ આગળ કરીને ભજો;

નરસેયો નાગરો ભક્ત માહારો ખરો,

છાળ તાહાં જે ભરો શીખ ચાઓ. ઉદ્રકી ૨

સાવડુ સૂત્ર પટકુલ સોવરણ કચી,

રંગ નાના તણી રેલ વાહો;

આપણો નાગરો હાથ મસ્તક ધરો,

હેત આણી તેહને હાથે સાહો. ઉદ્રકી ૩

દેશ પરદેશની ભાત જે જે લલી,
 એકથી એક જે અધિકાં જાણો;
 સ્વપ્ને જે નવ મળે, નામ કૌ નવ કળે,
 અંગ આળસ તણ તેહ આણો. ઉત્તરી ૪
 હેમ હથસાંકળાં, નગ નિરમલ લલાં,
 સરસ શણગાર જે સુષ્ટે સારો;
 રીત ને ભાત રોકક રખે વિસરો,
 દીન થઈ કરમરે દાસ માહારો. ઉત્તરી ૫
 છાબ મ'હપ ધરી, મેહેતો મુખ કહે હરિ,
 કુંઅરી કમળા જઈ રાખ્ય રાતી;
 લાક્ષ્મીનો ભાવ પૂરણ કર્ય સામની,
 સંરસ સીમંતની રીત સોહાવી. ઉત્તરી ૬
 એક માળે તો અગીઆર ગણું આપીએ,
 આપણા ઘર તણી રીત રામા;
 'એહેવું' કહી શીઘ્ર આવી ઉભા રહ્યા,
 વિશ્વ ઠગ કરે જુએ રે કામા. ઉત્તરી ૭
 અમર અજ ઇંદ્ર જે સ્વપ્ને દેખે નહીં,
 માગ્ય મુજ મોહતા વેગે વાણી;
 નરમૈયોનાથ લક્ષ્મી સહીત આવીયો,
 તેણે અણગણી ગાઠડી અનંત આણી. ઉત્તરી ૮

વિનયવિજય

(સ. ૧૬૧૬-૧૭૨૮)

[યોગવિજયજ્ઞા સમગ્રવીન વિનયવિજયજ્ઞાના આત્માનું નામ રાજ-
 ઓ-રાજનાઈ અને પિતાનું નામ તેજ્ય જી હતું. તે ગણિતે ચલિક સતા.
 તેઓ મુનિ શ્રીનિમિજ્ઞના શિષ્ય બન્યા હતા. તેમને નેપથ્યાદિ મહાપ્રખ્યાતો

અભ્યાસ કર્યો હતો તેમની કૃતિઓમાં 'શ્રીપાદરામ' બહુ જાણીતો છે. આ રાસ દેવનમયુદાયમાં ઘેરવેર મનાય છે આ રાસ અપૂર્ણ રહી જવાથી તે તેમના મરણ પછી ચતોવિંશતીએ પૂરો કરેલો તેઓ સુરત પાસેના રાંદેર ગામમાં રહેના એમ જણાય છે

વિનયવિજયરચિત નેમિનાથજીનાં બે સ્તવનો અડી રજૂ કરેલા છે. નેમ અને રાજુભતીના કથાપ્રસંગને કારણે તે વિશેષ રસપ્રદ બન્યા છે]

રાજુભતીનો ઉપાલંભ

(સ્તવન)

રહો દે રહો રથ ફેરવો દે, આવો આવો આણે આવાસ દે,
જો દે હંતુ ઈમ જાયલુ' દે, કાઈ તો કરાવી એવડી આશ દે ? રહો ૦
પીરસીને લોજનયાળ ન તાણીયે દે, સીચીને ન ખણીયે મૂળ દે,
ખ યે ચઢાવી ભૂઈ ન નાખીયે દે, ધાઈને ન લરીઓ ધૂળ દે રહો ૦
ચિકટ વિણ તળણુ કિશુ' દે, આદિ વિના કિશો છેહ દે ?
પરણ્યા વિના વૈધવ્ય કિશુ' દે, રોષ કિશો વિણ નેહ દે ? રહો ૦ ૩
પાણી વિણ પરવાલડી દે, કહો કિણ પરે વિધાય દે ?
ણીજયા વિણ ઢહો લૂગડા દે, તાપે ઝેમ દેવાય દે ? રહો ૦ ૪
આછિ વિના લાછા નહિ દે, જુઓને વિચારી આપ દે,
પ્રેમસુધા વિણ ચાખવે દે, શો કરો એવડો સતાપ દે ? રહો ૦ ૫
હીઠે ભૂખ ન ભાજિયે દે, લૂખા ન હોયે લાડ દે,
આવી ગયે ન પળે પ્રીતડી દે, સીચ્યા વિણ જિમ આડ દે. રહો ૦ ૬
એહવે રાજુલડે જોલ દે, જસ ન ચડ્યુ મન રેખ દે,
વિનય બાણે પ્રણુ નેમણુ દે, નારીને ઘે નિજ વેષ દે રહો ૦ ૭

સામળિયા નેમણુ

(સ્તવન)

સામળીયા નેમણુ, પાતળીયા નેમણુ, સોલાગી નેમણુ,

નેમ હીયે' રે વિમાસો, કાંઈ પડે રે 'વરાસો;	
જળ કે ગુ નાસો, મુજ પડે રે તરાસો. સાં પાં સોં રંં ૧	
નેમ હું તોરી દાસી, જુગો વાત વિમાસી;	
ઈમ જતાં હો નાસી, જગે યાશે હો હાંસી. સામં ૨	
ઝેડ વાર પધારો, વીનતી અવધારો;	
મુજ મામરે વધારો, પછે વહેલા સિધારો. સામં ૩	
શિવનારી ધુતારી, સાધારણ નારી;	
મુજ લીધી છું મારી, નેમિ લીધો ઉદારી. સામં ૪	
કહેતી ઈમ વાણી, રાબુલ જિભાણી;*	
લેલ્યો નેમ નાણી, પહોતા નિરવાણી. સામં ૫	
દીર્ઘવિજય ઉવળાયા, લહી તાસ પસાયા;	
નેમજી ગુણ ગાયા, વિનયે મુજ પાયા. સામં ૬	

ચરોવિજય

(સં. ૧૭૦૦-૧૭૪૧)

[નૈનસમાજ પરો વિજયજીને વિદ્વાતામાં ખીજા હેમચંદ્ર તુલસી માને છે. સાધુ દીર્ઘવિજયજીએ “ મુજશવેલી ” નામથી તેમનું જીવનચરિત્ર રચેલું છે. પરો વિજયજીનું મૂળ નામ જશવંત હતું. તેમના બાઈ પદ્મવિજયે પણ દીક્ષા લીધી હતી. એકના ગુરુ વિજયદેવચરિ હતા. તેમનાં માતાનું નામ સૌજાગ્યદેવી અને પિતાનું નામ નારાયણ હતું. તેમનું વતન કન્હોડક-કન્હોડક (વર્તમાન કનોડા ?) હતું.

દીક્ષા લીધા પછી તેમણે કાશી જઈ અભ્યાસ કર્યો હતો અને ‘ ન્યાય-વિશારદ ’ યથા હતા. તેમણે સં. ૧૭૪૩ માં ઝોઝાઈમાં અનશન કરી દેહ છોડ્યો હતો. તેમણે ‘ આનંદધનનાવીશી ’ રચી છે તેમજ વિનયવિજયે શરુ કરેલો શ્રીપાલરાસ ’ અધૂરો હતો તે પૂરો કર્યો છે. તેમનાં રચેલાં બે મુખ્યરૂપ ‘ રતન અટી ’ ગણી કરેલાં છે.]

મહાવીર-સ્તવન

આજ જિનગજ મુજ કાજ સિધ્યાં સવે,
 ઇ દ્રુપાકુલ લે મુજ તૂઠો,
 કદપતડ કામઘટ કામધેનુ મિચ્યો,
 આગલે અભિયરસ મેહ વૂઠો આજ
 વીર ઇ કુડપુર નયરખૂણુ દુઝો,
 રાય સિદ્ધાર્થ ત્રિસલા તનૂલો;
 સિંહ લછન કનક-વર્ણકર સપ્ત તનુ,
 તુજ સમો જગતમા ડેલ ફૂલો આજ
 સિંહ પદે એકલો ધીર સયમ ગહી,
 આયુ બોહોત્તર વરપ પૂજી પાળી,
 પુરી અપાપાયે નિખાય શિવવદ્ વર્યો,
 તિહા યદી પર્વ પ્રગટી દીવાળી. આજ
 *
 તુજ વચનરાગ મુખસાગરે ઝીલતો,
 પીલતો મોહ મિથ્યાત્વ વેળી,
 આવીઓ ભાવીઓ ધર્મ-પથ હું હવે,
 દીઝયે પરમપદ હોઈ બેઢી. આજ
 સિંહ નિશીદીહ લે દુહ્યગિરિ મુજ રમે,
 ઇ સુગુણવીહ અવિચલ નિરીહો;
 તો કુમત રગ માતંગના બૂથથી,
 મુજ નહિ કોઈ લવલેશ બીહો આજ
 ચરણ તુજ ચરણમે ચરણ ગુણનિધિ ગણ,
 લવતરણ કરણ દમ ચર્મ દાખો,
 હાય ભેડી કહે જગવિજય ગુપ ઈશ્યુ,
 દેવ નિજ લવનમા દાસ ગણો આજ

નૃપલ-સ્તવન

જગજીવન જનવાલ હો, મરૂદેવીનો નંદલાલ રે,
 મુખ દીઠે મુખ ઉપરે, દરિયણ અતિહિ આણુંદલાલ રે. જગ
 આંખડી અંબુજ પાંખડી, અણ્મી શશી સમ લાલ લાલ રે,
 વદન તે શરદ અંદલો, વાણી અતિહિ રસાલ લાલ રે. જગ
 દાક્ષણ અંગે વિરાગતા, અઠહિય સહસ ઉદાર લાલ રે;
 રેખા કર ચરણાદિકે, અભ્યંતર નહિ પાર લાલ રે. જગ
 ઈંદ્ર અંદ્ર રવિ ગિરિ તણા, શુભ લેઈ ધડિયું અંગ લાલ રે;
 આગ્ય કિહાં થકી અવિયું, અચરિત એહ ઉત્તંગ લાલ રે. જગ
 શુભ સપલા અંગે કર્યા, દૂર કર્યા સવિ દોષ લાલ રે;
 વાચક જશવિજયે શૂર્યો, દેવ્યો મુખનો યોષ તાલ રે. જગ

સ્તનજી

(સ. ૧૭૧૩મા દયાત)

[નારીક પાસેના ગાગલાણુ ગામમાં રહીને શુજરાની સાહિલની સેવા કરનાર સ્તનજીની સાહિત્યપ્રીતિ તોષખત છે. તેના પિતાનું નામ જાનું સોવાનું જણાય છે ધીરાની કાઠીના જેવા પદમધમા તેણે "સગાળગા આખ્યાન" લખ્યું છે તે નકુ નાચીતું છે. "દ્રીપદીકરણ" અને 'વિવ્રશી રાગનું આખ્યાન' એ બે કૃતિઓ પણ તેણે રચેલી છે 'સગાળગા' અથવા 'ચેન્નાચરિત' કરણરસની જાટયો રંગાયેશુ' સરળ કાવ્ય છે. તે લોકોની હંમે ચડી ગયું છે. એ નાચીતા કાવ્યમાંથી થોડીક પંક્તિઓ અહીં રજૂ કરી છે]

માતાપિતા ચેલૈયાનું મસ્તક ખાંડે છે

(દક્ષિકથન).—માતાપિતાએ મળી કરીને, છેલ્લું ચેલૈયાનું શીશ,
 અણુધટલું તેા એણે જ કીધું, જમાડવા જુગદીશ;
 મચાવ્યો જેલ અકારો રે, પ્રભુ મારા પારણાં કરો રે.

દે કરો દે, સાચુ તમારું સત્ય,
હી, એમ અવિનાશી કહે તરલ,
રૂઢીયામા સદેહ નાદેરે
હી, પેહેરો અવનવા ચીર,
હો, મનથી મૂઠો નવ ધીર,
એમ કહે બૂનો જતિ દે.

ખાડે, મળી પિતાને માગ,
નવ આણે, હરખે હાલરડા ગાય,
સ્ખિતા કીધા દે, પીરસી આગળ દીધા રે.

સાધુ - સતવાહી તમે સાચા, અમારે અટક છે કરવુ કેમ ?
વાંઝિયાનુ લોજન નથી જમતા, અવિનાશી કહે એમ,
મળી તમે નરને નારી દે, બુઝો એ વાત વિચારી દે.

સગાળયા - સગાળયા કહે 'પ્રગટ્યા મારા પૂરવ જનમના પાપ,
ગોત્રિયા મારેલ, ગુરુ સતાપેલ, મારેલ માને બાપ,
હુજરે હવ લગાડ્યો દે, તેલે ગરો ખેલ બગાડ્યો રે'

અગાવતી - અગાવતી કહે 'આમી અમારે પાપ મહિનાનુ યોધાન,
મહે પધાર્યા બવન અમારે, આજ તમે, બગવાન ?
ધજી મે તોતમને ધાર્યા, તમે મારા અર્થ મુધાર્યા રે'

(દલિકંધન) - અગાવતીને છતી લઈને મારી પેટજ માલ,
અચાનક આવીને રતોની જાદુનામીએ મલી બાલ,
બડી સતી! બખ્તિ તનારી દે, માગ મા ! કહે મુસાફર દે.

કવિશિરોમણિ પ્રેમાનંદ

(ઇ. ૧૬૯૨-૧૭૯૦ આશરે)

[અદારમા શતકમાં આપણા અદારરુપને દિવ્ય ગાનના ઊગરા વડે :
રાખાયમાન કૃષી મૂકનાર કવિશિરોમણિ પ્રેમાનંદ ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક-
બેને અગ્રેડ છે. " શુ' શાં પૈસાચાર " કહી ગુજરાતી ભાષાની સૌ મશ્કરી
કરતા તેવા સમયે પ્રેમાનંદ પ્રગટ થયા અને તેમણે પોતાની ઉત્તમ કવિતા
વડે ગુજરાતી ભાષાને સમૃદ્ધ કરી. કહેવાય છે કે ગુજરાતી ભાષામાં બીજી
ભાષાઓ જેવું ઉત્તમ સાહિત્ય ન રચાય ત્યાં સુધી પાંચડી પહેરવી નહિ, એની
દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી પ્રેમાનંદે લીધી હતી.

ભદ્ર પ્રેમાનંદ વડોદરાના ગોરીસા ઘાઘણુ હતા. તેમનાં માતાપિતા
બચપણમાં જ મરણ પામ્યાં હતાં. વડોદરાના કમનાથ મહાદેવની નજીકમાં
જ એક સાધુ આવીને રહેતા હતા. ચૌદ પંદર વર્ષની વયે તે રામચરણ
નામના સાધુનો પ્રેમાનંદને પરિચય થયો. પ્રેમાનંદ તેમની ભક્તિભાવથી સેવક
કરવા લાગ્યા. ગુરુ રામચરણે પ્રેમાનંદને કવિત્વ-શક્તિનું પ્રદાન કર્યું અને
તેમને કવિતા કરવાની પ્રેરણા આપી. સાધુ રામચરણ સ્વાયે પ્રેમાનંદે ઉત્તર
ભારતની યાત્રા પણ કરી હતી અને તે પ્રવાસમાં પ્રેમાનંદને ધણું જ્ઞાન
મળ્યું. તે વખતે સામાન્ય રીતે સારા કરિઓ હિંદીમાં જ કવિતા કરતા.
પણ ગુરુ રામચરણે પ્રેમાનંદને પોતાની માતૃભાષા ગુજરાતીમાં જ કરિતા
કરવા સલાહ આપી અને પ્રેમાનંદે ગુર્જરજિરાના અનન્ય ઉપાસક બની ગયા.

પ્રેમાનંદનો ધધો માણુભદ્ર અથવા ગાયરિયા ભદ્રનો હતો. માણુભદ્રે
ચોક્કસ એસી કથાકિર્તન કરતા અને જનતાને ધર્મ તથા નીતિ-નિયમોનું
જ્ઞાન સરળ ભાષામાં આપતા. પણ પ્રેમાનંદ સામાન્ય માણુભદ્ર ન હતા-
તેમનામાં ગુરુકૃપાએ કવિત્વ શક્તિ તથા અવ્યયોત્તની શક્તિ સારી પેઢે ખીલી
હતી તેમણે તકલીબ જનસમાજને રસપ્રદ નીવડે તેવાં આખ્યાનોની
રચના કરવા માંડી. પોતાની પૂર્વે અર્ધ ગણેલા કવિઓનાં આખ્યાનો તેમણે
જેવાં હતાં, છતાં પ્રેમાનંદે જે કલાચાતુર્ય અને દૈનિષ્ય પોતાના આખ્યાનોમાં
આણ્યું છે તે અપૂર્વ છે.

કવિ મુખ્યત્વે વડોદરામાં રહેતા. પરંતુ નવેક વારસ માટે ઉદરનિર્વાહ કાળે
તે ખાનદેશમાં આવેલા નંદરખારમાં રહેલા અને ત્યાં રહી તેમણે ઘણી સરસ
કવિતા રચી હતી. ભક્તરાજ નરસિંહ મહેતાના જીવનપ્રસંગો ઉપર પણ

તેમણે રમભરી કાવ્યકૃતિઓ રચી છે દ્વંડી, શ્લોક, સુદામાચરિત્ર, માન્ધાતા પ્યાન તથા બીજા અનેક કૃતિઓ નદરખારમાં રચાઈ હતી

બદ પ્રેમાનંદની કવિતા સરળ હોવા છતાં તે નવે રસમાં પ્રિદાર કરે છે ગુજરાતીપણ એમની કવિતાનું અનોખું લક્ષણ છે રસની બાબતમાં પ્રેમાનંદના પેગંડામાં પગ ધાને તેવા બીજા કોઈ કવિ થયો નથી તાકત્તુ તીર મારનાર તો પ્રેમાનંદ જ તેમની દરેક કૃતિમાં એક રસ પ્રધાન હોવા છતાં તે નવે રસને મનકાવતી ગતિથી રમાડતા હોય છે પ્રેમાનંદ પોતે વિશાળ સાહિત્ય રચી આપ્યું છે અને તેમના પુનઃ, સિધ્ધો વગેરેએ પણ અગ્ર રસપ્રદ કૃતિઓ રચી છે પ્રેમાનંદની સાહિત્યમેદા દ્વારા જ ગુજરાતી ભાષા સ્થિર થઈ પામી કે રસ અને કવિતાની દૃષ્ટિએ નળાખ્યાન કવિની શ્રેષ્ઠ કૃતિ ગણાય છે પ્રેમાનંદ માન પોનાના સમયના નહિ પણ સર્વકાળ માટે જ ગુજરાતી ભાષાના મરુત કવિ ગણાય છે

મુખ્ય કૃતિઓ—પ્રેમાનંદની કૃતિઓની સંખ્યા ઘણી મોટી છે પણ સુદામાચરિત્ર, નળાખ્યાન, દ્રોહીચંપવર, મુખ્યસુગામ્યાન, સુમત્રાદરણ, રણપત્ર, નાગદમન, દશમંકથ, અક્ષિમન્યુ આખ્યાન, વિવેક વલ્લભરો, આખ્યાદરણ દારમણા, દ્વંડી, મામેરુ, શ્લોક, વામનચરિત્ર, શ્રમરપચીસી, દ્વાદશ માસ વગેરે કૃતિઓ વડુ જાણીતી છે]

સુદામાચરિત્ર

[હારિમા આલેશ સુદામાનો શીલ્પ સ્વકાર કરે છે]

કંઠવુ (રાગ-મારુ)

એરે હામી ધાતી આવી રે તેડી નાથે પામે જોલાવી રે,
જોવી સાહેલી શિર નામી રે, દારે દિજ આલ્યો દોઈ સ્વામી રે,
ન હોય નારદ અવશ્યએવ રે, નહિ વસિષ્ઠ કે વામદેવ રે,
ન હોય દુર્વાસા કે અગસ્ત્ય રે, એ તો કવિ જોયા છે સમસ્ત રે
નમી વિદ્યામિત્ર કે અત્રિ રે, નથી લાલ્યો બિહૂ કે ખત્રી રે,
હુ ખી દરિદ્ર મુખો લામે રે, એક તુજિપાત્ર ઉ પાસે રે
પિંગળ જટા બસ્મે બરિયો રે, સુધારખી નારીને વરિયો ૭,
ચીએ ચીએ ચોકાચોક રે, તેને જોયા મળ્યા છે લોક રે.

તેણે કહાંબું કરી પ્રજ્ઞામ રે, મારું વિપ્ર મુદામો છે નામ રે;
 એમ દાસી કહે કરજોડ રે, ખરો ખરો કહે રણછોડ રે.
 મારો બાળસ્નેહી મુદામો રે, હું દુઃખિયાનો વિસામો રે;
 બીડી ધાયા બદલરાય રે, નવ મોબાં પહેર્યાં પાય રે.
 પીતાંબર ભૂમિ સરાય રે, રાણી રુકિમણી બિંચાં આંધ રે;
 અતિ આનંદે ફૂલી કોય રે, હરિ દોડે ને શ્વાસ ન માય રે.
 પડે આખડે બેઠા થાય રે, એક પણ તે ભુગ જેવી બાય રે;
 સીઓને કહી ગયા ભગવાન રે, પૂજાધાળ કરો સાવધાન રે.
 હું જે ભોગવું રાખ્યાસન રે, તે તો એ બ્રાહ્મણનું પુષ્પ રે;
 જે કોઈ નમશે એના થણું બાલી રે, તે નારી મને સહુપે વા'લી રે.
 તવ ત્રી સહુ પાછી ફરતી રે, સામગ્રી પૂજની કરતી રે;
 સૌ કહે માંહોમાંહી : 'બાઈરે, કેવા હશે કૃષ્ણના ભાઈ રે ?
 જેને સામગ્રિયા શું સ્નેહ રે, હશે કંઈપં સરખો દેહ રે;
 લઈ પૂજના ઉપહાર રે, રહી બિણી સોળ હજાર રે.
 બાઈ લોચનનું મુખ લીજે રે, આજ જેહનું દર્શન કીજે રે;
 ઋષિ શુકલ કહે સુષુ રાય રે, સામગ્રિયોજ મજવા બાય રે.
 છળીલેજીએ છટી ચાલે રે, દીધી દોટ તે દીનદયાળે રે;
 મુદામે દીઠા કૃષ્ણદેવ રે, છટ્યાં આંસુ આવણુ નેવ રે.
 જુએ કીતુક ચારે વણું રે, ક્યાં આ વિપ્ર ક્યાં અશરણુશણું રે ?
 જુએ દેવ વિમાને ચડિયા રે, પ્રભુ ઋષિજીને પાય પડિયા રે.
 હરિ ઉઠાડ્યા ગહી હાથ રે, ઋષિને લીધા હેડા સાથ રે;
 મળ્યા બદલ ભેવા પૂઠે રે, મેઘનાં આલિંગન નવ છટે રે.
 મુખ અન્યોઅન્યે ભેયાં રે, હરિનાં આંસુ મુદામે લોયાં રે;
 તુળીપાત્ર ઉપાડી લીધું રે, દાસત્વ દયાળે કીધું રે.
 'ઋષિ, પાવન કર્યું' મુજ ગામ રે, હવે પવિત્ર કરો મુજ ધામ રે;
 તેડી આલ્યા વિશ્વાધાર રે, મંદિરમાં હરખથી અપાર રે.

હસ્ત જાલી હરખે મુરારિ રે, જોઈ હાસ્ય કરે સી નારી રે,
 ઘણુ વાકાબોલા સત્યભામા રે, આવા કૂડા મિત્ર સુદામા રે !
 હરિ તેને જીડીને શું ધાયા રે ? લલી નાનપણની માયા રે ?
 લલી જોવા સરખી જોડી રે, હરિને ચદન, એને ગખોડી રે
 જો કોઈ બાળક આ'ર નીકળશે રે, તો તે પ્રકાને દેખી છળશે રે;
 તવ જોડ્યા રુકિમણી રાણી રે, 'તમે જોલો છે શુ એમ જાણી રે ?

વલણુ

શુ જોલો વિરમે' થઈ? હરિલક્ષ્મણને જોળખો નહીં !'

બેસાડ્યા મિત્રને શય્યા ઉપર, ઢાળે વાયુ હરિ જિભા રહી

(કડવું) ગોઠડી.

ગોવિંદ માડી ગોઠડી : 'કહોને મિત્ર અમારા,
 સાલજવા આતુર છું, સમાચાર તમારા. ગોવિંદે
 શે હું ખે તમે ફળગા ? એવી ચિંતા કેહી ?
 લાજ મૂકીને કહો મને, મારા જાળસનેહી ! ગોવિંદે
 કોઈ મદ્દશુરુ તમને મળ્યો, તેણે કાન જ કૂંક્યો,
 વૈરાગી ત્યાગી થયા, સંસારને શું મૂક્યો ? ગોવિંદે
 શરીર પ્રજાળયું જોગથી, તપના હું ખે દેહી,
 છે કષ્ટથી ફળજા, મારા પૂર્વસનેહી ! ગોવિંદે
 કે શનુ કોઈ માથે થયો, ઘણા હું ખનેા દાતા ?
 કે કોઈ મોરીએ ગયું, તેણે નહીં મુજસાતા ? ગોવિંદે
 ધાતુપાત્ર કને નહીં, આવ્યા તુલડું લેઈ,
 વસ્ત્ર નથી કાઈ પહેરવા, મારા જાળસનેહી ! ગોવિંદે
 કે મુખ નથી સસારનું, કાઈ કરમને દોષે ?
 બાળી અમારા વડકદ્યા, તે શું લોટીડું ચોગે ? ગોવિંદે
 કે શું ઉઠ જતાનું નથી, તેને સૂત્રી દેહી ?
 એ હું ખમા કિયું હું ખ છે ? મારા પૂર્વસનેહી !' ગોવિંદે

પછી સુદામોજી જોલિયા, પ્રભુને શીશ નામી;
 “તમારું અન્નપ્રયુ કાંઈ નથી, છે અંતરબામી. ગોવિંદે
 અમને તો દુઃખ વિજેગનું, નહીં પ્રભુજી પાસે;
 આજ હરિ હુંને જો મળ્યા, પિંડ પુટ જ થાશે.” ગોવિંદે
 બાલપણનાં સ્મરણે।

કડવું (રામશ્રી)

પછી શામળિયાજી જોલિયા : તને સાંભરે રે ?
 હાજી નાનપણની ચેર, મને કેમ વીસરે રે ?
 આપણે જે મહિના પાસે રહ્યા, તને સાંભરે રે ?
 હાજી, માંદીપની ઋષિને ઘેર, મને કેમ વીસરે રે ?
 અન્ન-લિક્ષા માગી લાવતા, તને સાંભરે રે ?
 હાજી, જમતા ત્રણે બ્રાત, મને કેમ વીસરે રે ?
 આપણ સૂતા જોકે સાથે, તને સાંભરે રે ?
 સુખદુઃખની કરતા વાત, મને કેમ વીસરે રે ?
 પાછલી રાતના લગતા, તને સાંભરે રે ?
 હાજી, કરતા વેદની ધૂન, મને કેમ વીસરે રે ?

શુરુ આપણા ગામે ગયા, તને હાજી જાણવા દોઈક મુન્ય, મને
 કામ હીધું ગોરાજીયે, તને કહું તેઈ આવોને કાળ મને
 શરીર આપણું કિટલ્યાં, તને હાજી માથે તપ્યો અરીદ, મને
 સ્કંધે કહોવાડા ધર્યા, તને ઘણું દૂર ગયા રણુછોડ, મને
 આપણે વાદ વધા ત્રણે બાંધવા, તને હાજી કાંઈ મોટું જોડ મને
 ત્રણે ભારા બાધ્યા દોરડે, તને હાજી આવ્યા બારે મેહ, મને
 શીતળ વાયુ વાયો ઘણું તને. ટાઢે થરથર ધુબે દેહ. મને
 નદિયે પૂર આપણું ઘણું, તને ઘન વરસ્યો મૂશળધાર, મને
 જોકે દિશા સૂઝી નહી, તને થયા વીજતણા અમકાર. મને
 શુરુજી જોળવા નીસર્યા, તને કહું સોને કીધો તો કેર; મને

આપણને હૃદયિયા શું ચાંપિયા, તને૦ પછે તેડીને લાવ્યા ઘેર. મને૦
 ગોરાણી ગૌ દોતાં હતાં, તને૦ હતી દોણી માગ્યાની ટેવ; મને૦
 મેં નિશાળેથી કર વધારિયો, તને૦ હાથ લીધી દોણી તતખેવ. મને૦
 ગુરુદક્ષિણામાં માગિયું, તને૦ હાથ મૂક્યું પામ્યો જે કુમાર. મને૦
 મેં સાગરમાં જંપાવિયું, તને૦ તમે શોધ્યાં સખત પાતાળ; મને૦
 હું પંચાનન સખ લાવિયો, તને૦ હાથ દૈત્યનો આપ્યો હાળ. મને૦
 સંયમનીપુરી હું ગયો, તને૦ પછે આવી મળ્યો જમરાય; મને૦
 પુત્ર ગોરાણીને આપિયો, તને૦ હાથ પછે યયા વિદાય. મને૦
 આપણે તે દિનથી જૂદા પડ્યા, તને૦ હાથ ફરિને મળિયા આજ; મને૦
 હું તુંજ પામે વિદ્યા ભણ્યો, તને૦ મને મોટો કર્યો મહારાજ. મને૦

(વલણ)

મહારાજ લાજ નિજ ઢાસની, વધારે છે શ્રીહરી;
 પછિ દ્રરિદ્ર ખોવા ઢાસનાં, સૌમ્ય દષ્ટિ રચામે કરી.

સુહામાના તાંદુલ (રાગ વસંત)

સકળ સુંદરીઓ દેખતાં, ગોષ્ઠિ ગોવિંદ કીધી;
 પછે દ્રરિદ્ર ખોવા દામનાં, ગાંઠડી દષ્ટિમાં લીધી? સકળ૦ ટેક
 મનવાંછિત ફળ આજ હું પામ્યો, મિત્રજી મળવા આવ્યા;
 ચતુર ભાણીએ ભેટ મોકલી, કહો સખા શું લાવ્યા? સકળ૦
 અઠળક દળિયોરે રચામળિયો, મુદ્ધિ તાંદુલ માટે;
 ઇંદ્રને વૈભવ સેજમાં આપ્યો, સ્વસ્થ સુખડી માટે. સકળ૦
 ચરણ તળે ચાંપી રહ્યો મુદ્ધમો, કૃષ્ણજી કહે છે કડાટે;
 અમજોગ ને ભેટ ન હોય તો, દ્રવ્યકી દેખાડો. સકળ૦
 એ દેવતાને ફલંભ દીસે, બાંહે બદલ રાય;
 ને પવિત્ર સુખડી પ્રેમે આપો, તો ભરની લાવટ બાય. સકળ૦
 ભગવાનની સીઓ ભર્મમાં જૂલી, જૂએ મળી સમસ્ત;
 અમૃતદળ કે સંભવન મણિ, હરિ હોડે છે હસ્ત. સકળ૦

આમ હરિ બ્યારે હાથ લગાડે, ઋપિ ખસેડે આમ;
 ભક્તહેત પોતે દેખાડે, સહને સુંદરસ્થામ. સકળ
 અવલોકવા ઊભી સડે નારી, કર ધરી કનકનાં પાત્ર;
 જહુપતિને જાણે સડે નારી, અમને આપજો તિલ માત્ર. સકળ
 મુદામે ચિંતામાં પડિયો, લજ્જા મરી જાણે;
 ભમ' ભાંગશે તાંડુલ દેખી, કીતિક મારું ધારો. સકળ
 મુદામાના મનની શોચના; શ્યામળીએ સડે જાણી;
 હસતાં ખસતાં પાસે આવી, તાંડુલ લીધા તાણી. સકળ
 હેઠળ હેમની ધાળી મેલી, વસ્તુ'લેવા જગદીશ;
 છોડે છળીલો પાર ન આવે, ચીંચરાં ઠથ વીથ. સકળ
 પદશણીએ જોઈ અચરજ પામી, છે પારસ કે રત્ન;
 અમર ફળ કે સંજ્ઞવન મણિ, આવડું કીધું છે જતન ! સકળ
 કણ વેરાણા ને પાત્ર ભરાણું, જોઈ રહ્યો ભુવતીનો સાથ;
 તાંડુલના કણ હૃદયે આંપી, જોડ્યા લક્ષ્મીનાથ. સકળ
 મુદામા ! મેં આ અવનીમાં, લીધા બહુ અવતાર;
 આ તાંડુલનો સ્વાદ છે એવો, નથી આરોગ્યો એકે વાર. સકળ
 મોટા મેટા મિત્ર મેં જોયા, ધ્રુવ અંબરીષ પ્રાહ્લાદ;
 આ તાંડુલનો એકે મિત્રે, દેખાડ્યો નથી સ્વાદ. સકળ
 દુરંધ ભેટ ભારે કરી માની, વિચારું ભગવાન;
 સાત જન્મ સુધી મુદામે, નથી કિધાં પુણ્યદાન. સકળ
 જયક રૂપ થયા જગજીવન, પ્રીત હૃદેમાં બ્યાપી;
 મુખમાં મુખી તાંડુલ મૂક્યા, દારિદ્ર્ય નાંખ્યાં કાપી. સકળ
 કર મરડીને ગાંઠડી લીધી, સાથેનાં દુઃખ' મોઢ્યા;
 જેમ જેમ ચીંચરાં છોડ્યાં નાથે, ભવનાં જંધન તોડ્યાં. સકળ
 બ્યારે તાંડુલ મુખમાં મૂક્યા, ઊડી છાપરી આકાશ;
 તેણે સ્થાનક મુદામાને થયા, સત્ત' ભૂમિના અવાસ. સકળ

ઋષિપત્ની થયાં રુદ્રમિણી સરખાં, શ્યામ સરીખા પુત્ર;
 એ વૈભવને કવિ શું વખાણે, જેવું કૃષ્ણતું ઘરસૂત્ર. સકળ
 ખીણ મુઠી બ્યારે મુખમાં મૂકે, ત્યાં ગ્રહો રુદ્રમિણીએ પાણ;
 એમાં શું ઝાણું છે સ્વામી ? અમને આપો ચતુરસુખણ સકળ
 અખટ મહાસિદ્ધિ ને નવનિધી, તે મોકલી વણ માગી;
 તે સુદામો નથી ભણતા, જે ભવની ભાવક ભાંગી સકળ
 (વલણ) :

વાળે લેર અખટ લાંડારની, તુઠા શ્રીગોપાળ રે,
 એમ રાત વાતમાં વહી ગઈ, થયો પ્રાત કાળ રે.

સુદામાની વિદાય (મેવાડો)

શુકલ કહે સાંભળ રાજન, પરમ કથા પ્રૌઢી પાવન,
 વળી વિચારે કમળાપતિ, મેં સુદામા સરખું આપ્યું નથી.
 અઠેઠો કણ જે તાંડુલતણે, ઇંદ્રાસનપે મોલો ધણે;
 દુર્ગા દાસના ભાવની લેટ, પરમ વિધિએ ભરાયું પેટ.
 હું એ સરખો થઈ વનમાં તાપું, વૈકુંઠની શિદ્ધિ એને આપું;
 સોળ સહસ્ર સાથે રુદ્રમિણી, સેવા કરે સુદામાતણી.
 દારિકા આપવા ઈચ્છા કરી, વળી મુઠી શ્રીનાથે ભરી;
 ત્યારે રુદ્રમિણીએ સહાયો હાથ, અમે અપરાધ શો કીધો નાથ ?
 સામું ભેઈ રહ્યાં કંપતી, સોળ સહસ્રમાં પ્રીછતી નથી,
 સકળ નારીને કરુણા કરી, તાંડુલ વહેતી આપ્યા હરિ.
 તેમાં મૂક્યો સ્વાદ અપાર, સી આગળ રાખ્યો મિત્રને ભાર;
 હાસ્ય વિનોદ કરતાં વહી શર્વરી, થયો પ્રાત સુદામે ભર્યા હરિ.
 મને વિદાય કરો જગજીવન, હરિ કહે પધારિયે સ્વામીન;
 વળી કૃપા કરજો કોઈ સમે, કાલે હાથે નરહરિ નમે.
 બેલડિયે વળગ્યા વિશ્વાધાર, સુદામે ભાર્તા કર્યો વિચાર;
 એના વૈભવ આગળ વળિયો છેક, પણ મને ન આપી કાઠી એક

સ્રીની ચોરી મનમાં ધરી, પણ કાંઈક ગુપ્ત મને આપશે હરિ;
 માધવ માર્ગે વોળાવા ગયા, પછી સુદામોજી જિભા રહ્યા.
 વિકૃતજી હવે પાછા વળે, તવ ભેટીને રોયા શ્યામજો;
 વળ્યા કૃષ્ણ હરિ મળજો કહી, પણ કરમાં કાંઈ મૂક્યું નહીં.
 ઋષિ સુદામે મૂક્યો નિઃશ્વાસ, આલ્યો આલસ્ય યઈને નિરાશ;
 ઋષિ પામ્યો મનમાં સંતાપ, નિંદા કરવા લાગ્યો આપ.
 હું માગવા આલ્યો મિત્ર કને, તે'ણે મૃત્યુ શે નાંખ્યું મને ?
 સ્રીજિત નર તે શબ સમાન, રંડાયે ઉપજાવ્યું અપમાન.
 પવન પ્રાણીને ભરીએ પેટ, નીચ પુરુષની કરીએ વેઠ;
 કાઠ કે તૃણનો વિક્રય કરી, અથવા પર ઘેર પાણી ભરી.
 અથવા રિપ પીને પોલીએ, પણ મિત્ર કને કર નવ ઝોડિયે;
 અભયક મત મૂક્યું આજ, જોઈ લાખ ટકાની લાજ.
 દામોદરે મને કીધી હયા, મૂળમાં મારા તાંડુલ ગયા;
 કૃપણને ધન હોયે ઘણું, જોને નગર છે સોનાતણું.
 ગાંધી મુઠી ને મિત્રાચાર, ઓટો નિર્દય ન'હકુમાર;
 જોને આપતાં થું ઓછું થાત ? હું હુર્મજની ભાવકં ભત.
 સામા મળી મને ભેટ્યા હરિ, પાપ પખાળીને પૂળ કરી;
 આસન વ્યંજન લોજન ભણું, મુજ રાંકને કોણ કરે એટલું ?
 જો ગોપીનાં મન લીધાં હરી, તો કમજાગું મુજ પામ્યાં મુંઢરી;
 ઋષિપત્નીનાં આધાં અન્ન, તો સાયુલ્ય મુક્તિ પામ્યાં સ્રીજન,
 ચંદન કુખજાણું લીધ, સ્વરૂપ લક્ષ્મી સમાવ્યું કીધ;
 જો લાલપત્રનો કીધો આહાર, તો વિદુર તાર્યો સંસાર.
 કૃપા કરી મને જગદાધાર, પણ મારું કર્મ કઠોર અપાર;
 વિવેક જ્ઞાન સુદામે ગ્રહ્યું, ધન નામ્યું તો સારું થયું.
 ધને કરી મદ મુજને થાત, ભક્તિ પ્રભુની ભૂલી ભત;
 કૃષ્ણે મુજને કરુણા કરી, હારિદ્ર હ.જ ન લીધું હરી.

(વલણ)

રામ સાંભરે વૈરાગ્યથી, ઋષિ જ્ઞાનઘોટે ચડ્યા;
વિચાર કરતાં ગામ આંધુ, ધામ દેખી ભૂતા પડ્યા.

સુદામાને મળેલો વૈભવ

(રામથી)

શુકલ લાખે હરિશ્વરઆમલ, દીકું સુંદર કંચનધામલ-
મેલી અટારી અદ્ભુત કામલ, ઋષિ વિચારે ભૂલ્યો કામલ.

ઢાળ

કામ ભૂલ્યો પણ ગ્રામ નિશ્ચે, ધામ કોઈ ધનવંતનાં;
એ ભુવનમાં વસતા હશે, જેણે સેવ્યાં ચરણ ભગવંતનાં.
એણું વિચારી વિપ્ર વળિયો, ણધું નગર અવલોકન કરી,
ઋષિ ઈચ્છા આણી સર્વ જોતા, તે ભુવન પાછળ ફેરા ફરી.
પછી સુદામા પડ્યા સાંસામાં, વિચાર કરે વેગળા જઈ;
આ ભુવન કોણે કયાં હશે, પછુંકુટી મારી કયાં ગઈ ?
એ વિશ્વકર્મા રચી રચના, મનુષ્ય પામર શું કરે ?
કુટુંબ મારું કયાં ગયું, ઋષિ વામ દક્ષિણ ફેરા ફેરે.
કોઈ દીર્ઘિતિ જોલે હસતી ડોલે, હયશાળમાં હય હણકણે,
હામી કનક કલય જરી પાણી લાવે, જિલા અયુત મેવક આંગણે.
જોઈ સુદામે નિઃશ્વાસ મૂક્યો, કોઈ છત્રપતિનાં ઘર થયાં;
આશ્રમ ગયાનું હું જ નથી, પણ બાળક મારાં કયાં ગયાં ?
હોમશાળા રુદ્રાદામાળા, મારી પત્ર કુશની સાદી,
ગોપીચંદન સન્માનની ગઈ, વિપત્તિ આવડી કયમ પડી ?
દેવની ગત્ય ગદન દીસે, પડ્યો પ્રાણુ કર્મ આધીન,
કુટુંબ નિટબની વેદના, હુંને દેવે દંડ્યો દીન.
તૂટી ચરણી મપડી મે, તૂટી ચરણી નાર,
સડ્યાં સડ્યાં છે કરાં, નવ મળ્યા જીજી વાર.

સંઠલ્ય વિકલ્ય કોટી કરતાં, ઋષિ આવાગમન હિંડોળે ચઢ્યા;
 ખારીએ બેસી પથ ભેતાં, નિજ કંથ સ્ત્રીની દબ્દે પડ્યા.
 સાહેલી એક સહસ્ર લેઈને, સતી ગર્ભ પતિને તેડવા;
 જળગારી ભરીને નારી જાએ, જાણે હસ્તિની કલશ દેડવા.
 હંસગમિની ને હપ્ત પૂરણ, અભિલાષ મનમાં ઈચ્છિયા;
 ઝાંઝર ઝમકે ઘુઘરી ધમકે, વાજે અણુવટ વીંછિયા.
 મુદામે જાણી આવી રાણી, ઈદ્રાણી કે રુદ્રમિણી;
 સાવિત્રી કે સરસ્વતી, કે શક્તિ શિવશંકરતણી !
 સાહેલી સહુ વીંટી વળી, પદિની લાગી પાય;
 પૂજ કરીને પાલવ ઘણો, તવ ઋષિજી નાઠા જાય.
 થર થર ધ્રુજે ને કાંઈ ન સૂજે, છુટિ જટા ઉઘાડે શીશ;
 હસ્ત ઘડેવા જાય મુંઢરી, તવ ઋષિજી પાડે ચીશ.
 હું તો સેજે ભેઠું છું ઘર નવાં, મને નથી કષદ-વિચાર;
 હું તો વૃદ્ધ ને તમે ભોળન નારી, છે કંઠણ લોકાચાર.
 ભોગાસક્ત હું નથી આવ્યો, મને પરમેશ્વરની આણુ;
 જાવા થો મને કાં દમો છે ? તમને હજી કહ્યાણુ.
 આંગણમાં કોઈ નર નથી, આ દીસે સ્ત્રીનું રાજ્ય;
 તમને પાપણિયો પરમેશ્વર પૂછશે, હું ને કાં આણુ છે વાળ્ય ?
 ઋષિપત્ની કહે સ્વામી મારા, તમે રજે દેતા શાપ;
 દારીદ્ર્ય ગયાં નવાં ઘર થયાં, શ્રીકૃષ્ણ ચરણપ્રતાપ.
 એણુ કહી કર અહીંને આલી, તું સાંભળ પરીક્ષિત ભૂપ !
 મુદામો પેઠા પોળમાં, યયું કૃષ્ણ સરખું રૂપ.

(વલણ)

રૂપે ખીજા કૃષ્ણજી, જરા ગર્ભ ને ભોળન આવિયું;
 એ-ગિયે - - - - - નો નામ ને - - - - - લખાવિયું.

નરસિંહ મહેતાની હૂંડી

[નરસિંહ મહેતા પાસેથી દારકાની હૂંડી લખાવીને આવેલા તીર્થ-વાસીજનો દારકાની બજારમાં સામળશા નામે ઘાટુકારને સોંપે છે. પણ તે નામની પેટીનો પત્તો પડતો નથી છેવટે શ્રીકૃષ્ણ સામળશા બનીને હૂંડી સ્વીકારવા આવે છે.]

કડવું . (રાગ મારુ)

જેને વેદ પુરાણે વખાણીઓ દે, મારો વહાલોજી થયો છે વાણીઓ દે;
 એના આગમની ગત છે ઉલટી દે, મારો નાથ થયો નાણાવટી દે. ૧
 વહાલો ગોમતીજીના ઘાટમાં દે, મળ્યો તીરથવામીને વાટમાં દે;
 વેશ પુરો આપ્યો મારે વહાલે દે, નાથ ચઉટાની ચાલે ચાલે દે. ૨
 છે અવળા આટાની પાધટી દે, વાલાજીને કેમ બાધતાં આવડી દે?
 હીસે વાણીઓ લીને વાન દે, એક લેખણુ ખોસી છે કાન દે. ૩
 હસતા ખાડા પડે ગાલ દે, મોટું કપાળ લાણીએ ઢાલ દે,
 અધર-ખીંગ જાણો પરવાળી દે, મોટી આખ હીસે અણીઆળી દે. ૪
 બે કાને કુંડળ બજાકે દે, નાસિકા તે હીવાની સગ દે,
 હીરો હાંત રુડા હસતા દે, હીરા તેજ કરે છે કસ્તા દે. ૫
 ત્રિકમજી વણિકની તોલે દે, નાથ ઉતાવળું ને જોળડું જોલે દે;
 સોનાની સાકળી ને કંઠે દોરો દે, કંઠે પાટીવાળો કંઠોરો દે. ૬
 જગકે ધનદેખા હથેલીમાં દે, આગળીએ વીંટી ને વેડીઆ દે;
 સારો એક વાગો પડેયો છે હરજીવે, એના સિવનારો કેળવજીવે દે. ૭
 સેતુ કંઠે ગાંધુ જેવડું દે, ગુણ કદાચી રીખ્યા પ્રભુ જેવડું દે!
 કરે હિલ્તા હાથના લટકા દે, સાદી દોરીના કંઠે પગા દે. ૮
 પટકે લટકે કુમલમાં જ્યોત દે, કંઠે એમી ખેતગની રોત દે;
 દીઆં દીઆં તે કીલક ભાગીએરોં કાલી ગાંઠ વાળી બે ચાર ફાળીએ દે. ૯

એક જોડી પહેડી ખાધે રે, નાથ હંઠાલો ને મોટી કાંઠે રે;
 વસ્ત્ર પહેર્યાં તે પાએ સોજાં રે, પાએ પહેર્યાં તે સુંદર મોજાં રે. ૧૦
 કાંઈ વાગો ખીરાએ કેશરી રે, બન્યા મોટા પારીખ લખેશરી રે;
 મારો નાથજી નીચે ખામણેકરે, ભટ પ્રેમાનંદ જાએ તેને લામણે રે. ૧૧
 સાથે વાણોતર છે સાત રે, જોદ્ધવ ને અકર ખાત રે;
 હંતુમાન વિદુર ગરુડ રે, ભટ્ટ સુદામો દોસે દીન રે. ૧૨
 પારથના હાથમાં પાન રે, આગળ જ્યેષ્ઠિકાદાર હંતુમાન રે;
 ચમ્પર સુદામાએ ગ્રહી રે, છે વિદુરના હાથમાં વહી રે. ૧૩
 જોલી જોલે પ્રભુ તોતળી રે, ઉદ્ધવને ખાંધે કોથળી રે;
 એમ આવ્યા શામળા અવિનાશી રે, તે જોઈ રહ્યા તીરથવાસી રે. ૧૪
 એ તો કોઈ પારખ દીસે નવો રે, આપણો અર્થ સરસે હવો રે,
 કાંઈક ભારે માણસ ભાસે રે, ભલા વાણોતર છે ખાસે રે. ૧૫
 હીઠે સહુને શીશ નમાવતા રે, દીમે પેસાદાર કોઈ ખામતા રે;
 એ તો કારણરૂપ કઈ મળિયુ રે, એને દર્શને હું.ખડું ટળિયુ રે. ૧૬
 હૂંડીવાળા એમ વટે વાણી રે, મળ્યું શામળે અંજો એ ધાળી રે;
 આઘા આવીને પાછા શાણી રે, તેના મનની વારતા જાણી રે. ૧૭
 જોડ્યા પોતે તે શાટર્ગપાણી રે, કાંઈક જોઈ લજ્જા આણી રે;
 તીરથવાસી જોડ્યા શિર નાગીરે, જુનેગઢથી આવ્યા છીએ સ્વામી રે. ૧૮
 અમે જુનેગઢથી આવ્યા રે, નરસૈયાની હૂંડી સાવ્યા રે;
 જ્યારે સાંભળ્યું નરસૈતું નામ રે, ત્યારે ધાર્ધ લેટ્યા શ્રીશ્યામ રે. ૧૯
 ભર્યા આંસુ નેત્રાંજુએ રે, હૂંડી લીધી તે ચતુરભુજે રે;
 જ્યારે અક્ષર જોખજ્યા નાથે રે, હૂંડી ચાંપી તે હેડા સાથે રે. ૨૦
 હૂંડી વાંચી તે વહેલી વહેલી રે, શ્રીહરીએ તે હૂંડી ઉકેલો રે,
 મુજ નગર દુષ્કારામતી રે, જ્યાં વસે છે ભદ્રવપતી રે. ૨૧

પેર કરજો દીનદયાળ રે, છો ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ રે;
 સર્વે ઉપમાભોગ શ્યામ રે, નાથ નાણાવટીમાં નામ રે. ૨૨
 પરમારથ કરો તતખેવ રે, શેઠ શામળચાહ વાસુદેવ રે;
 છે જુનાગઢમાં વાસ રે, તે તો પ્રભુજી તમારો હાસ રે. ૨૩
 લખી હૂંડી નરસૈયો સેવક નામ રે, હૂંડી શીકરજો તમે શ્યામ રે;
 એક ધડીનો કરશે ઉધારો રે, તો બશે કાર અમારો રે. ૨૪
 છે માટા શેઠનું ધામ રે, રાખો વાણોતરનો વિશ્રામ રે;
 લખી હૂંડીમાં એધાણી રે, નાથ આપીને પીજો પાણી રે. ૨૫
 ધનના તીરથવાસી ધણી રે, વિનતિ થોડામાં છે ધણી રે;
 એવડું લખવું પડ્યું શાને રે, મસ્તક ધુણાવ્યું શ્રીભગવાને રે. ૨૬
 અમે નરસૈયાના કહેવાળી રે, જ્યાં નરસૈયો વેચે ત્યાં વેચાળી રે;
 આણું લખવું નહોતું લેશે રે, રૂપેઆ આપત હું સંદેશે રે. ૨૭
 કહે જાતરાળને અવિનાશ રે, રૂપેઆ આવ્યા મુજ પાસ રે;
 તમે શોધતા કરો તે શુંય રે? બાર્છ શામળહાસ તે હુંય રે. ૨૮
 નરસૈયો વાણોતર મુજ જાણો રે, આ નગરમાં રહું છું છું છાનો રે;
 કરુ વૈષ્ણવજનની સેવા રે, મુને ઝાળખે છે નરસૈયાના જોવા રે. ૨૯
 એ તો ખીજી વિધિ છાંડી રે, મહેતાને પુણ્યે કોયળી માંડી રે;
 પરિવાર જીવે શામળચાહનો રે, તે તો આશરો નરસૈયાનો રે. ૩૦
 છોડી કોયળી કરુણા કરી રે, કાઢ્યા રૂપેઆ તે મુઠી ભરી રે;
 જોવા મળ્યાં ચણિટાનાં લોક રે, ગણી આપ્યા રૂપેઆના થોક રે. ૩૧
 સો ઉપેર આપ્યા મહારાજ રે, તે તો ખરચ ખુટણને કાજ રે;
 નરસૈયાને વિનતિ કહેજો મારી રે, કાગળ લખજો કહે દેવ મોરારી રે. ૩૨

રાધિકાના વિરહના ખાર માસ

રાગ સામેરી.

ચેત્રે ચતુર્થાંજ નાવિયા, રાધાજી કરે વિચાર;
જે લાવે પિયુની વધામણી, આપું જોડાવળ હાર.
ચંદન ચીર ન ભાવે રે, ન મોહાવે સહિયર સાથ;
દિવસ ગયા અતિ દોહલે, વેરણ આવી રાત.
જો પેત્રી ગોરજ દીસે, હીમે ધોળી ધેન;
મોહન ! મોરલી તું વિના, કોણ મુણાવે કણું ?
સાંજે સંજોગી સહુ મળ્યું, દીસે છે રજની-લોગ;
સહિયર કેને ન કહી શકું, દોહલે નાથવિલેગ.
ચીર ચળેલીના ચોસરા, ચંપા ઠેરી માળ;
તનને રે તાપ સંતાપે, ઉર તાપે મદનની બાળ.
મેં નવ જાણ્યું જે મોહનજી, રહેશે મથુરા માંધ;
ગમન કરતાં ગોષાળને, ગાલી રાખતી ખાંધ.

ચોષાયા-ઉઘડો.

વલવલે વિરહિણી વેડ વાધ્યો, મનમથે મોહનો ખાણ સંધ્યો;
પિયુ વિના ઘડી જોડ વર્ષ થાય, જિવ જડનાથ જોવાને જાય.

રાગ સામેરી.

વૈશાખે વન મોરિયું, કુલો દાહીમ દ્રાક્ષ;
વાહલા વિયોગે વિરહિણી, મૂકે મુખ નિઃશ્વાસ.
મોગરો, માલતી, મોતીજો, ભેતી મૂમખે વન;
પોયણ પરિમળ આવેરે, ત્યમ ત્યમ દાઝે તન.
હજી પિયુ પાછો ના વળિયોરે, ટાળવા મનની ખેદ;
શીખ વેપ મુણી મુણી, હાંકે પડીઆ છેદ.

સરખા સરખી સાહેલડી, બેલડી વળગી બે પાસ;
 તન તાપે તરુણી તણું, વસવાને ચિતળ વાસ.
 ફૂલડે સેજ સમારીને, નિહાળી ચર્ચ નિરાશ;
 ઢસકળે ઢાળે ઢળી પડી, ક્યાં છે મારો નાથ ?
 જળ વિનાની રે માછલી, દૂધે દોહલડી રે થાય;
 અણુનવ્યુ ઔવધ કરે, ત્યમ ત્યમ પીડા થાય.
 નીર વહે રે ખજોખજી, જિહ્વત અનીલ જરાસ;
 વહાલાજી કેરે વિચોળે, વિજે સખી બે પાસ.

ચોપાયા-ઉચલો.

ઉપન્યો તાપ નિઃશ્વાસ મૂકે, કામનીકંઠથી હાર સૂકે;
 તરફડે રાધિકા કૃષ્ણ પાળે, ઉલટા હાર શૃંગાર નાળે.

રાગ સામેરી.

જ્યેષ્ઠ માસે જુગલુવન, બાણું પધારશે ઘેર;
 પૂર્વ પુણ્ય ઘટી ગયું, કર્મે સાધ્યું વેર.
 સૂકી ગયું તન હેલી રે, બેલી ઉતરતી બે બાંધ;
 અધર ત બોળ રસ લોહતી, બેતી અંતુડી માંધ.
 અંધક ભારે અંધાતી, રાતી ઉત્તમરે આંખ;
 ભૂવણ દૂપણ સખિલાગેરે, પાચે પડું મુખી રાખ.
 કંતુડી બીની કટાવની, આંમુડા કેરી ધાર;
 કુચ શું કરે રે વધામણી, કામિની કરે પોકાર.
 જોજન જળનિધિ ઉપન્યો, કામની કામતુરંગ,*
 કૃષ્ણ પાળે કાણું કળ નહિ, ના બાવે રાગ ને રંગ.
 વેરણ ઠાયલ કાળી રે, બેડી આંબલા ડાળ,
 પિયુ પાળે કાણ બાધશે, પ્રેમસરોવર પાળ ?

જાંચે ચડું' રે જાંચેરડી, જોઈ મારા વહાલાની વાટ;
હજીએ સંદેશો ના ઠાહવીઓ, :જે શે ન કાટ ?

જોપાયા-ઉથલો.

ઘડી એક પલકકું પલક લાગી, સ્વામીના સ્વરથી તુલ' જાગી;
શોધતી સેજ શ્રીનાથઆશે, જાંધીઉ તન મન પ્રેમપાશે.

રાગ સામેરી.

જે'ની ! હજી હરિ નાવિયા, આંચો માસ આપાહે;
શામળિયો મેહલી ગયો, પેહેલે લઠાવી લાહ.
દોહલે દાહડા નિર્મમ્યા, લાગી વિરહની આલ;
મહિયર મારું વેગળું, સાસુ નણું'દણું' સાલ.
ધોર ઘટા ધન ગાજો છે, વાગે કામનાં જાણુ;
મૂશળધારે વરસીને, ભરિયાં નહીં નવાણુ.
મેર કરે રે ટહુકડા, ઘડુર જોલે જોલ;
વિજલડી ચમકયા કરે, તરુવર કરે કલ્લોલ.
પિયુ પિયુ કરીને પોકારે, પાપી જણેયો પાસ;
મે' જણુ' આપે વધામણી, મોહન મળવાની આશ.
કોપલ કંઠ સુહાવે રે, જોડી આંખાની કાળ;
ત્યમ ત્યમ કામ કટારડી, વાગે છે હૈડામાય.
એક અધારી ઝોરડી, અતિ અધારી રાત;
કૃષ્ણવિયોગે કામિની, રાતાં થયું પ્રભાત.

જોપાયા-ઉથલો.

આ રતે નાથની સાથ રહીએ, વિરહની આજ તે કેમ સહીએ ?
જળ ઝરે નેણે અરુણ દીસેર, યરીમુજે શેષ તે એક ડસે.

રાગ સામેરી.

શ્રાવણ વરસે સરવટે, જો વરસે, જો જાય;
કૃષ્ણ વિના ક્યમ રહીએ રે, ઘડી વરસની થાય.

ગોર પૂજે, સાહેલડી, બેલડી વમુના તીર;
 ચંપકવણી ચોળી રે, પહેરણુ નવેરંગ ચીર.
 હાથી સરોવર પાળે રે, કાળે હિંદોળાની ભેડ;
 હીંચતી પીકને હીંચોલતી, છતતી નિત્ય નવી હોડ.
 કુંકુમ કાજળ સાર્યા, સેથે સમાર્યા સિંદૂર;
 નાથ સાથે નિત્યે રમતી, યૌવન કેરે પૂર.
 બે હીઠે મુખ ઉપજે, તે હીઠે હાથ થાય;
 પાપી પ્રાણુ ન નીસરે, પેસી રહ્યો તનમાંય.
 ચંદ્ર વિના જ્યમ જામની, સૂરજ વિના જ્યમ ઢંન;
 કૃષ્ણ વિના ત્યમ કાગિની, હીસે હુળંગ તંન.
 જાત કુરંગની રચના, અર્ચના કેશર ઘોળ;
 બેહેકે બીડી બરાસની, બાવે ન મુખ તા'બોળ.

ચોપાયા-ઉચ્ચો.

ધસમંસે રાધિકા કેશ છુટે, ઉર થકી ચોસરો હાર તૂટે;
 ચીર ચોળી તળ્યાં કૃષ્ણ પાળે, પીઠ પીઠ વહનથી નારી ભાળે.

રાગ સામેરી.

ભાદરવો ભર વરસે રે, ધસે કથારડાની પાળ;
 બેહેની બીટું હું એકલડી, મુઝે ન એકે કાળ.
 ગાજી ગરગડીને વરસે રે, બાઝો કરીને નાહ;
 રાધા કેશ નયણુને, મેહશું લાગ્યો વાદ.
 દણું રાતો, દણું કાળો રે, દણુમાં નૌતમ રંગ;
 વિરહિણીને સંતાપવા, આવીઓ માસ ભુજંગ.
 ઈંદ્ર મનુષ્યને તાણે રે, જાણી એકલડી વામ;
 કયમ કરીને સખી ! રત્ની ચક્ર, નાથ નથી મારો ગામ.

અતુરો ચોપટ લાવી રે, આવી રમવા કાળ;
 મેં જાણ્યું રજની નિર્ગમું, દિવસે થઈ છું વાળ.
 પિંજરડે શુક સારિકા, કાં કરે કૃષ્ણ ઉચ્ચાર ?
 પંખીએ પરમ સંતાપી રે, મરતીને હીધો માર.
 નાથ રિસાયા રે સખી, કર્મને હીજો દોષ;
 કર કંકણનો પટંતરો, દર્પણ શાને જોશ ?

ચોપાયા.

ગીએ કમળની કમળ સૂકે, તરફડે મીન બ્યમ નીર સૂકે;
 અંદ્રના કિરણ પાળે જોડવી ચકોરી, કૃષ્ણ પાળે તપી તેહેવી કિચોરી.

રાગ સામેરી.

આસો માસ અવધ થઈ, હજી એ ન વળીઆ નાથ;
 મનમાં વિમાસણ ઉપની, ઘસવા લાગી હાથ.
 ઘર ઘર હીપ દિવાલડી, તોરણ લલકે ખાર,
 લામની ભૂપણ બાવતાં, સંઘ્યા સોળ શણગાર.
 કેસર ઘોળી ચોળી, અંબેડી ચોરસ હાર;
 અતુરો ચાલે અમકતી, જાંબરનો અમકાર.
 ઉરવર અતિ અણિયાળાં, કાળા લાંબા કેશ;
 ફૂંદ્યો મન્મથ મોગરો, વાહલાને લેટ કરેશ ?
 જોળન આંખો ચોરિયો, પ્રીત-સરોવર પાળ;
 કૃષ્ણ વિના સૌ સૂતું રે, કોણ છે રખવાળ ?
 નવ રે દિવસ નવરાત્રના, જોરી અરબા ગાય;
 કૃષ્ણ વિનાની કમિની, પણ પળ તન અવટાય.
 જોળન જાતું ન જાણ્યું રે, મન્મથ હમે વિશેષ;
 લેખ વિધાતાના નવ ટળે, નિલવટ કેરી રેખ.

ચોપાયા-ઉથલો.

ભાસ ચારે રહ્યા મેહ વરસી, રાધિકા ચોતકી કૃષ્ણ તરસી;
ગફગદ કંઠે નિન્વાસ મૂકે, ઉરચકી કંચુકી હાર તૂટે.

રાગ સામેરી.

કારતકે આળ્યો હે સખી, વેલડી ફૂલી વન;
જમુનાજળનું નિર્મળ યથા, હિંસે રાધાનું મન.
મારગદા યથા મોકળા, પંથીએ કર્યા પ્રયાણ;
કૃષ્ણવિયોગે કામિની, તનમાં તલપે પ્રાણ.
શરદ સોહામણી જામની, ઉઝ્યો પૂનેમ અંદ;
વિરહિણી-વિરહ વધારવા, દોહલાં દુઃખનો કંદ.
પીઠિ પાળે સંતાપે રે, તાપે અભાગીઉં મન;
અમળા ઉપર શૂરો રે, પૂરો અધુરો અંધ.
આંહલિયા ! ત્યાં જાગેરે, જ્યાં હોય મારો નાથ,
વહેલો વળજે વીરલા, તેડીને તારી સાથ.
ખાંપણ ખોઈશ તારું રે, મુજ મુખ ઉપમા દેશ;
આદર લાવે વધામણાં, લામણાં તારાં લેશ.
રાધાએ રજની નિર્ગમી, ઉઝ્યો અરુણ ઉદ્યોત;
ધર ધર ઘોષ મહીતણા, ખોલે સારસ મોર.

ચોપાયા-ઉથલો.

મહી મયે માનુનિ કૃષ્ણ ગાયે, મોરના સોર ચોપાસ થાયે;
પૂણ પ્રગટ્યો અનુરાગે, ઉઘડ્યાં દ્વાર ને ઘંટ વાગે.

રાગ સામેરી.

માગશરે મારગ હું રહી, જોવા જુગજુવત;
મુખકમળ મળવા ઘણું, તરશે કમળ-લોચન.
ફૂટ્યો શુભાળ રંગ રાતો રે, વાહલો વગીને જાય,
કેતકી સૌરભ સંતાપેરે, પાંચે પાંચે પ્રાંધ.

સેજ શિયાળાની સૂની રે, નાથ વિનાની રે નાર;
મંદ અભાગ્યણી એકલી, ધિછ તેહનો અવતાર.
એક ઘડી અરધી ઘડી, પણ પણ પીઉની વાટ,
ઝો આવ્યા, ઝો આવશે, મેં માંડયા ચઢન પાટ.

ચોપાયા-ઉથલો.

જાણું જંજીરના બધ ત્રણા, મનમથ માન માતંગ છૂટ્યા,
તરુણીના તન થકી તાપ ટાળે, હરિ વિના અંકુશ કાણુ વાળે ?

રાગ સામેરી.

માઘે મનોરથ આંબડો, મોરિયો મારે મન;
શરદ્ધમજદળ લોચન, મળવાને જુગલવન
દિવસ દોહલા દીસેરે, હીને હૈયાનું હેત,
મીઠું થાશે પાધરા, મળશે સહી સંકેત
દોહલા દિન ઘડી ગયા, વેરણ વાધી રાત;
આંજણ નયણ શીતળ ઘણું, સમણે સમ્યો પરિતાપ.
જાણું ગોવિંદ યેર આવ્યા રે, જાત્રી માફરી જાંય;
લાળને નયણે નિહાળતી, હરખી ફેડા માય
ઘણા દિવસની વિભેગણી, વાહલાને ભેટી ત્યમ
કૃષ્ણ-કદમતગર વિટી, રાધાજી વેલડી ન્યમ.
સેજડીએ રહી યામળો, સાંભળ્યો ભોગવિલાસ,
જાગીને જોવા લાગીરે, સુખન દેવાની આશ.
'ઠયાં હરિ ઠયા હરિ ?' કરતીરે, કરવી હું મ દિર માંય,
આંહાં મુને ઓહન મળશે રે, મેહેની પોનાની જાંય.

ચોપાયા-ઉથલો.

સ્વપ્ના ગુપ્તધકી શોક વાધ્યો, ઉત્તરો ઉદયિ રહે કેમ જાંયો ?
તરુણીના તનધકી વાપ જૂટે, કૃષ્ણ પાળે સખી કાળ જૂટે.

રાગ સામેરી.

ફાલગુણ માસ ફૂલી રહ્યો, કેસૂડાં રાતાં ચોળ;
સૈયરડી રંગ રાતી 'રે, રાતો મુખ તંગોળ.
રાતી ગુલાબ રંગ રોળી રે, રાતી માતી જે આંખ;
પીઠ ભરે પીચકારડી, રાતી કેસર છાંટ.
હોળી રમે સાહેલડી, વાળે ઝાંઝ પખાળ;
તાલ દેતી સર્વ તારુણી, ગાયન ઉત્તમ રાગ.^૧
આજ મંગળ મન માડું રે, કરકે ડાણું અંગ;
પ્રાણુલવન ઘર પધારશે, “આજમુને ઘર ગંગ.”
લાવની બૂધણુ ભાવતાં, કામિની કેશ સમાર;
મૃગમદનું રમું સુંદરી, ચોસરો આંખાનો હાર.
કુંકુમ કાળજ સારિયાં, સમાર્યાં નયણનાં બાણ;^૨
ખટ્ટી કમાન કસી કરી, તાણી કણું પ્રમાણ.
હીંચ્યા હય હરિરથ તણા, મોતીડે વરસે મેહ;
હંહાલિ વાળે દેવનાં, પ્રમટયો પૂરવનો રોહ.

આપાયા-ઉપલો.

રથ ચઢી ગોવિંદ ઘેર પધાર્યા, રાધિકાતન તણા તાપ ટાળ્યા;
બદ્ધ પ્રેમાનંદ દિન દિન ગાય, તેહને શ્રીહરિ સાહ્ય થાય.

૧. પાઠાવર : (સર્વ સહિ ટોળે મળી, ગાયે નવા નવા ફાગ)

૨. - - - - - (નવ નવાં બાણ)

રાણગની તૈયારી

(છંદ રાણગનીની ચાલ)

[મંદોદરીને રાવણનો ખોધચુકત બિત્તર]

- મહારાજ લંકાતણે! એમ લાખે :
 “ નથી મહું થાતું લખ્યા લેખ પાખે.
 તારે મન હું મુંદરી ! નાચ ગંહેલો;
 દીધો જ્ઞાનવિચાર મેં સર્વ ચહેલો. ૧
- પરબ્રહ્મ એ રામ આનંદકારી,
 મને મારવા માનુષી દેહ ધારી.
 જાણી જોઈને જાનકી હણું કીધું,
 ઘેલી નાર ! મેં મહું માગીને લીધું. ૨
- એને પામવા કેઈ અષ્ટ ભોગ સપ્તે,
 અષ્ટ દર્શનોમાંથી ખોલ્યો ન લાપે.
 તપ તીર્થ વ્રત નેમ જપ જાગ દાને,
 ન આવે સપનામાં વૈરાગ્ય ધ્યાને. ૩
- ન પામે એનો પાર દાનવ દેવે,
 એને પામવા શિવ સમશાન સેવે.
 ધયું માનવી રૂપ તે મુજ માટે,
 આવી બિતર્યા રામ સમુદ્રધાટે. ૪
- ધન્ય તાત માહારો ! ધન્ય માત માહારી !
 મુજ કારણે અવતર્યા શ્રી મુરારિ.
 ઘણું ખાધું પીધું, ઘણા ભોગ કીધા;
 ઘણા રાવરાણા છતી દંડ લીધા ૫
- તને નાર મંદોદરી ! પાત પૂધું
 મારા ભોગવિલાસમાં મું છે જોધું ?

હવે સહિના મુજથી મન લાગ્યું,
રઘુનાથને હાથ હું મેળું માગું । ” ૬
મુણી કંથના મુજની જ્ઞાનવાણી
ધણું રીઝ પામી, નમી પાથ રાણી.

[રાવણ રણે ચઢે છે,]

કવચ પહેરી મહારાજે હસ ટોપ ધરિયા,
ભાંધી ખરૂં જાથે બંદુ બાણ લરિયાં. ૭
ધરી ધનુષ ને શૂલ ત્રિશૂલ ભારે,
છત્રીસે હથિયાર મહારાજ ધારે.
જગે કે'હલ લોલ શુ' અર્ક ઈન્દુ !

કરે કુમકુમે નાર લેલાટ જિન્દ.
થાય ધૂપ ને દીપ ત્યાં જગડુ ફાંજે.
કપૂરે કરે આરતી ઘંટ બાજે.
ચર્ચે ચંદને કેસરી પુષ્પમળા,
ગાયે ગીત મંગળ સૌભાગ્યબાજા. ૮

સત્તર લાખ પુત્રી પિતા પાસ આવે,
લેઈ આવારણાં મોતી પુષ્પે વધાવે.
આશીશ દે છે બંદુ વૃદ્ધ મહિલા
“ છત્રી રામને આવજો, રાય ! વેહેલા. ” ૯

માયાં મહિષ અભ, લણા લોગ દીધા,
રુધિરચાંદલા કંઈક કપાળ ફીધા.

[ઇદ્રજિતનું ચુકમાં પ્રયાણ]

મંદોદરીમાતને પાંચ લાગી,
ચક્રો રથ ઇદ્રજિત આશીશ માગી. ૧૧
નખશિખ કુંજર ભેઈને મોહી માતા,
“ તો તી માત : “ ધન તં વિધાતા !

ઢોણુ જલથી આવડાં રત્ન ઘડિયાં ?
હું રાંકડી માતને પેટ પડિયા ! ૧૨

શ્રીરામ સાહામે તે સંગ્રામ લેવો,
ન જાણું સમાચાર હવે આવે કેવો !
[કહે પુત્રને માવડી શીખ છાની]
રખે બાપ માહરા ! કરો પાછી પહાની ! ૧૩

રઘુનાથ સાથે રડું જુદું કરવું,
ધરી દેહ તેને એક જ વાર મરવું ! "
પ્રસૂતાતણી શીખ માથે ચઢાવી,
અતિકાય બેઠો રથે નિજ આવી. ૧૪

વાયુવેગી તોખાર તો ચાર ભેડયા,
કરે બિડવા મન આકાશ ઘોડા !
દેખી છાય પોતાતણી ચાલ ચમકે,
ગળે હેમસાક્ષી ધૂધરમાળ ઘમકે. ૧૫

જુપે જાય અતિકાય, માતંગ માહાવે
જાણે અબઘાકાશમા ચંદ્ર ચાલે !
કીધો હોમ નિષ્કલના ચર્મું મેલી,
થયા તૃપ્ત પૂન થકી માત દેવી ૧૬

રથ આધિયો એક અખિલ માતે,
અગ્નિકંઠથી નીકળ્યો અન્ધ સાથે.
હથિયાર બાધી, તેણે રથ ચડિયો,
ઉદ્રજિત ભેડો દેવીપાય પડિયો. ૧૭

ઉગ્રાદ મેધનાદને મન બ્યાપ્યો,
પામ્યો રથ અમંગ અગ્નિજાળે આપ્યો.
નવ નીર બેળે, નવ દિમ ગાળે,
ન ઉદાય થયે નવ અગ્નિ બાળે ૧૮

પેસે સપ્ત પાતાળ, આકાશ ઊઠે,
 ઇન્દ્રજિત બેઠો એવે રથ રૂઠે.
 રાયરાવણે પાટવીપુત્ર નિરખ્યો,
 દીસે શૂર સોહામણો સૂર્ય સરખો ! ૧૯
 એણું વણુંબું ઇન્દ્રજિત-સ્વરૂપ,
 વખાણું હવે રાય કુંભકર્ણુ જૂપ.

[કુંભકર્ણુનું સુહમાં પ્રયાણ]

અથ કોસ જીવો, એક કોસ ચાંડો,
 ભેજન દોહનો રથ છે લાંબો પહોળો. ૨૦
 સુખ આગળે કેસરી સોળ ભેડયા,
 તાણે ત્રેલિયા ત્રણસેં ઘટ ઘોડા.
 ખરજાતના સાતસેં બેહુ પાસે,
 હાંકે જૂઝવા સારથી હેમ-રાયે. ૨૧
 હથકાર હોંકારના નાદ ઊઠે,
 રથ ઠેલવા હાથી પચાસ પૂઠે.
 શ્રદ્ધી વાંસલા વીંધણા લોહ-હાથે;
 શત એક સૂતાર છે રથ સાથે. ૨૨
 ગદા ત્રણસેં પરિઘ સેં પાંચ પરિયાં,
 ભાથા પાંચસેંમાંડ બહુ બાણ લરિયાં.
 વળી ધનુષ્ય ખાંડાંની ગણના ન થાય,
 છત્રીસ ભાત આયુધ ભર્યાં રથમાંછ. ૨૩
 બહુ અન્ત પકવાન્ન ગધુમાંસ સાથે,
 લાજે રાયને જૂખ સંગ્રામ થાતે.
 લોહકવચ પહેરી, ધર્યો ટોપ માથે,
 ઇન્દ્રચાપ બેહુ ધનુષ સાણું હાથે. ૨૪
 નખ્યા જૂપને લાઈ મહાકાળભાથી,
 રથ ઉપરે બેઠો કુંભકર્ણુ હાથી.

કીધી ગજના કોધની મીટ માડી,
નાઠા વાનર પોળ લકાની છાડી । ૨૫

રોદ્ર રુપ તેહેનું કવિ શુ વખાણું ?
ચાલ્યો કુલકણું મેરુશુ ગ જાણું ।
લકામાહેથી મસ્તકે ટોપ જોઈ
નાઠા વાનરા લોચને ચાલ્યા લોહી । ૨૬

વિલીખણુ પ્રત્યે રઘુનાથ પૂછેઃ
“મારુ સૈન્ય નાહું તે કારણુ શુ છે ?”
વિલીખણુ જોલ્યો “કુલકણું નામે
એ વીર માહારા અંકથો હ સમામે” ૨૭

નળાખ્યાન

[દમયતીને વનમા સૂતેની મૂકે નળરાજ ચાલો જાય છે જાગૃત
થતા જ દમયતી અક્ષાટ રૂદન કરે છે વનમા અર્ધવસ્ત્રે રખડતી દમયતી
ઉપર અનેક આક્રમો આવે છે દમયતીની એ કરણ દશા આપણા હૃદયને
તનાવી મૂકે છે ।

કંઠવુ (રાગ મારગ)

[દમયતીનો વિવાહ]

અમો અખળા માણુમ બીજે, નવ કીજે હાસ, હો નળરાય,
કેમ ધીરજ ધરુ હું નારી, તમારી દાસ ? હો નળ
રાત અધારી તો માહરી, વસે કોણુ થાયે ? હો નળ
તમ ચણું કેરી આણુ, માણુ મુજ જાયે, હો નળ
આહા તો વાળે સાવજ પાગ, વાઘ જોવે વરુ, હો નળ
જોલો જોલો વાહો છો કયમ ? સમ હું તો મરુ, હો નળ
હાહા શુ જાઓ છો હાડ, રાડ થાયે કાસુ, હો નળ
અગોપ રદ્યા ન આવે દયા, દેખી આખડીએ આસુ, હો નળ
તમારા પગલા નવ પેખુ કય, પથ કેમ લહુ રે ? હો નળ
નિશા અધારી બયાનક કેમ રહુ રે ? હો નળ
નૈવેદ્યદેશની રાણી, તાણી અતીશે રાય રે, હો નળ
પ્રભુશુ અગ અવેવ મારા, તારા જોય રે, હો નળ

ઘેલી સરખી ચાલે, વહાલે વછોડી રે, હો નળ
 મોંઘુ વનડું બેવું, રેવું મૂંઘું છોડી, હો નળ
 વલવલતી વૈદર્ભી વાટે, ઉચાટે જરી, હો નળ
 કારણ સ્વામી મુંઘ, હુંઘ પરહરી ? હો નળ
 વહાલાજી નવ દીજે છેલ, નેહ વિચારો, હો નળ
 કમે વાળ્યો આટો આંક, વાંક ચો મારો ? હો નળ

વલણ

ચો અપશય મારો સ્વામી, દારુણ વનમાં મૂકી ગયા રે !
 અત્ય જાતે હું તણ, અંતર ન ઉપણ, હયા રે ?

કંઠવું (રાગ રામશી)

વૈદર્ભી વનમાં વલવલે, ઘોર અધારી રાત;
 ભામિની ભય પામે ધણું, ઝેકલડી રે જાત. વૈદર્ભીં ૧
 રસનાએ નામ નળતણું, મુખ જપતી રે જાય;
 મુખ નથી રે શરીરની, ભાંજે કંટક પાય વૈદર્ભીં ૨
 રોઈ રોઈ રાતી આંખડી, જરે આંસુ નીર;
 નયણે ધારા જળે ઝરે, વહે છે રુધિર. વૈદર્ભીં ૩
 હીંડતાં તે આખડે, પગમાં વાગે ઠેસ;
 ચાલતી જીભી રહે, ભરાય કાટે કેશ. વૈદર્ભીં ૪
 અગે ઉઝરડા પડ્યા ઘણા, વહે શોણિતધાર;
 'હો નળ ! હો નળ !' જોલતી, બીજો નહિ વિચાર. વૈદર્ભીં ૫
 જિંડાં કોતર જીતરે, ચઢે ગિરિ કરાડ;
 અમુદે ઉધડકે નહીં, પાડે વાઘ જરાડ. વૈદર્ભીં ૬
 વાંકી વાટ ટીંબા ટેકરા, લયાનક જોહ,
 રાફમાહે સાપ કૂંદેવે, ઘણું ધૂધવે ઘોહ વૈદર્ભીં ૭
 શબ્દ પશુપંખીતણા, ન પડે કાંઈ પ્રીછ;
 વરુવણિયર બિહોવે અરણ્યમાં, ધાયે વજ્રવા રીછ. વૈદર્ભીં ૮

શૂકર, રોઝ, શિકારડાં, ચીતરા દે કાળ;
 ફાલુનાદ હોયે ઘણા, બહુ બોલે શિયાળ. વૈદર્ભીં ૯
 આંબા, આબલી, લીમડા, અરીઠા અપાર;
 શીમળ, સમળી, સેકટા, ન સૂઝે પથ વિચાર. વૈદર્ભીં ૧૦
 ખેર, ખાખર ને કાંચકો, કંટાળા સુએર;
 બાવળિયા બહુ બોરડી, સરગવા સુએર. વૈદર્ભીં ૧૧
 આખડી પડતી સુંદરી, ચરણે વેલા વીંટાય;
 છૂટા કેશ કામિનીતણા, ઝાંખરે ઝીંટાય. વૈદર્ભીં ૧૨
 વૃક્ષ અથડાયે અંગશું, મૂકે કાંટામાં પાય,
 શુદ્ધ નથી રે શરીરની, ભજતી નળરાય. વૈદર્ભીં ૧૩
 દિવસ-નિશા પ્રીતે નહીં, એવું ઘાડું અરણ્ય;
 દમયંતી ભૂલી ભમી, ત્યાં દિવસ ત્રણ. વૈદર્ભીં ૧૪
 અન્ન ઉદક પામી નહીં, નહિ બેસવું શયન,
 ત્રણ દિવસ એમ વહી ગયા, ભમયતાં વન. વૈદર્ભીં ૧૫

વલણ

વનભયાનકભામિની ભમી, દિવસ ત્રણ ગયા વહી રે,
 વાટ ઘાટ ને ગામ કામ કાંઈ, પ્રેમદા પામી નહિ રે. ૧૬

૧ કડવુ (રાગ રામશ્રી)

ભૂલી ભમે છે ભામિની, નૈયપનાથની નાર રે;
 'હો નળ ! હો નળ !' બોલતી, ભીમકરાજ-કુમાર રે. ભૂલી ૧
 ધોવાયું કાળજ આંસુએ કરી, વેદનાએ વ્યાકુળ રે,
 અર્ધ ઉપારી દેહડી, નાથે ફાડયું છે પટફૂળ રે. ભૂલી ૨
 એવે હીઠા એક ચીતરે, ધાઈ દમયંતી છોલટ રે;
 પૂછે બાળ નળભૂપાળની, છે તારા જેવી કટ રે. ભૂલી ૩
 શાઈલ હીઠા વાટમાં, વૈદર્ભીં પૂછે ધરી વહાવ રે,
 નૈયપનરેશ વાટે મળ્યા ? તારા જેવી ચાલ રે. ભૂલી ૪

સાવજ થાયે ગાભરા, ભય પામી નાસી બય રે;
 રખે વનદેવી અમને ઝાલતી, પશુઅરિ કંપાય રે. બૂલી૦ ૫
 પૂછે ઊંચા કુમને, તારી ગગને ગઈ ડાળ રે;
 તરુવર ને ભારી વતી, ઠહીં દીસે બૂપાળ રે! બૂલી૦ ૬
 પર ઉપકારી સદા તમે, વળી શીતળ તારી છાંય રે;
 નૈવધનાથ ક્યહું દીઠકા, નેહું છીં વનમાંય રે. બૂલી૦ ૭
 તરું ઉત્તર આપે નહીં, તેમ તેમ રાણી રાય રે;
 પુણ્યપ્રલોકે જ્યારે પરહયાં, શત્રુ થયા સર્વ કોય રે. બૂલી૦ ૮
 અજગર પડ્યો છે વાટમાં, વિકાસી સુખમાગ રે;
 દમયંતીએ ભણ્યું નહીં, તેના સુખમાં મૂક્યો પાગ રે. બૂલી૦ ૯
 ચરણ ગળ્યો જાતુ લગે, વિષ ચઢી ગયું શરીર રે;
 પડી લોભ સાદ નળને કદે, મુખે પાઠે રીર રે. બૂલી૦ ૧૦
 અજગર આનંદ પામિયો, ભણું જડિયુ ભક્ષ રે;
 વઢભીં ઘણું વલવલે, ઊંચાં ચઢી જયાં ચક્ષ રે. બૂલી૦ ૧૧
 કંઠે અંધાર્ધ કાચકી, મુખે પડિયો શોષ રે;
 મરણ સમે મૂકે નહીં, હૃદે રસના પુણ્યપ્રલોક રે. બૂલી૦ ૧૨
 રોતી રાણી સાંભળી, પારધી આવ્યો પાર્ષ રે;
 પગ દીઠા અજગરસુખમાં, તેણે સ્થામાને સાહી રે. બૂલી૦ ૧૩
 મારધીએ અજગર મારિયો, કોહોવાઠાને ધ્રાવ રે;
 જન કરીને સુકાવિયો, નળપત્નીને પાચ રે. બૂલી૦ ૧૪
 પૈદભીંને વિષ ચઢ્યું નહીં, છે વાસવત્રું વરદાન રે;
 કરતળવાસ સુધાતણે, દેહી રહી પરમ નિધાન રે. બૂલી૦ ૧૫

વલણ

દેહી રહી પરમ નિધાન, હજાહજ ગયું જિતરી રે;
 કહે ભટ પ્રેમાનંદ પછે, શું કુંઝ પામી સુંઠરી રે? ૧૫

કંઠવું (રાગ મારુ)

- વિવધર માયો વ્યાધે આવી, મહિલા મૃત્યુ થકી મુકાવી;
વ્યાધે અજગર લીધો હાથે, ચાત્યો તેડી દમયંતી સાથે. ૧
- પારધી હીંચ્યો જગને છૂતી, વૈદ્યો જાય જહીતી જહીતી,
ગયો એક તળાવને તીર, પ્રક્ષાલન કીધું સર્પ શરીર ૨
- દેખતાં દમયંતી પ્રત્યક્ષ, વ્યાધે અજગર કીધો બક્ષ;
મુખનું પાધું રહેવા કીધું, બાકી શરીરનું લોજન કીધું. ૩
- દમયંતી વિસ્મય હવી, આ તો વાતાં કીડી નવી,
છવાતક કહે હો નારી, તમે કીડી વિલા અમારી. ૪
- મનની ખટખટ સઘળી છાડો, પ્રેમકટાક્ષ મુજ પર માડો,
હું તો પારધી છીં વ્યાધિ, પટરાણી કરું ભલે લાધી ૫
- કુણ માત તાત ? કુણ સ્વામી ? વન નીચર્યા વૈરાગ પામી ?
એકલા આઘ્યા આણી દિશે, કોણ નામ બોલો રળી રસે ? ૬
- કોણે વચન કહ્યું કવરધું ? કા અજગર અજે અરધું ?
શું નળ નળ મુખે જપો ? હો કાલ્યા થેલામાં ખપો ૭
- જયપિ હું તમને પડિયુ, પણ ભાગ્ય મારું ઉપડિયું,
એમ કહીને ગયો અપાર કરવા, ત્યારે અગળા લાગી એસરવા ૮
- ધસ્યો રાહુ ચંદ્રને આપે, તેમ દમયંતી થરથર કાપે,
'મા ભરીશ આરુ' ઠગ, તુજ પર તૂટી પડશે ખડગ ૯
- હું તો ભીમક્રાચની બાગી, અઘ્યા હું નહિ ચૂકવાવાળી,
હું તો દમયંતી, નળની નારી, પારધી કહે, 'ભાગ્યદંશ મારી' ૧૦
- એવું કહીને પારધી' ધસિયો, અમગાને ક્રોધ મન વસિયો,
'મૂખ' કહ્યું માનને મારુ, હો જમપુરના વટેસારુ ૧૧
- ઉપકાર તારો હું બલુ, તે માટે હું દયા કાઈ જાણુ,
'મા કર તુ મારી સાથે, મૂખ' મરણ ચાલ્યું, છે માથે ૧૨

- ‘કેમ જાવા હઈં લોળી જામ, મુજ વિરહીતણે વિશ્રામ;
હુંમાં ચો અવગુણ જ દેખો ? મને શા માટે ઉવેજો ? ૧૩.
- મારે મંદિર સી છે તરણ, તે રહેશે તમારે ચરણ;
આપણે બે જીવ જીવશું જડિયાં, કોણ સુકૃતથી સાંપડિયાં. ૧૪
- ધનાર હશે તે દેઈશ ધાવા, પણ નહિ હઈં તુંને જાવા;
મુખે પારધી વંશમાં વરતો, હું નળથી નથી કાંઈ નરતો. ૧૫
- લક્ષણવંતી મુને લોભાવો, પૂરી વાસ સદન શોભાવો;
અન્ન વસ્ત્ર વિના નહિ હુલાવો, લ્યો ગૃહસ્થાશ્રમનો લાવો. ૧૬
- ભક્ષ હુંખ ન ધરશે ચિત્તે, શત પશુ વેધું છું નિત્યે;
જીંચું જોઈ કહે; ધન્ય વિધાતા, તું મને દમયંતીને દાતા. ૧૭
- મારી કર્મદશા છે ચઢતી, વૈદલાં પામ્યો રડવડતી;
દેવ નહીં પામ્યા ખપ કરતાં, મને વાર ન લાગી વરતા. ૧૮
- તૃણનો મેરુ ને મેરુતું તરણ, તારી લીલા અશરણશરણ !
લોગવી ન શક્યો નૈપથસ્વામી, નજો ખોઈ નારી મેં પામી. ૧૯
- શું નળ નળ જખના લાગી, પહોર નિશાએ ગયો ત્યાગી;
શું લોલે લ્યો નળતું નામ ? જેણે હુખિયા કીધાં આમ ? ૨૦
- ખોલો આધાર પ્રાણજીવન, ધાયો દેવાને આશ્વિંગન;
કોષે સતીએ સંભાળ્યું સત્ય, શાઈ સમર્યા કમળાપત્ય. ૨૧
- વિકૃલજી ચક્રો વારે, હું તો રહી છું તમ આધારે,
હો વિપત સમેના વિશ્રામ, મધુસૂદન રાખો મામ ૨૨.
- આપ્યું પદ મુવને અવિચળ, ગાહથી મુકાબ્યો મહગળ;
રાખ્યો પ્રહૃલાદ વસિયા થલ, રક્ષા કરો ધરો ન વિલળ. ૨૩
- સત્ય હોય સદા નિરંતર, અસત્યથી હોઈ સ્વતંત્ર;
ન મૂક્યા હોય નળ મનથી, કુદષ્ટે ન જોયું હોય અન્યથી. ૨૪
- આપડાજ રહી હોઈ સત્યે, નળ સમરી રહી હોઈ શુભ મત્યે;
પંચમહાભૂત સાક્ષી લાણ, ન ચૂકી હોઈ નળતું ધ્યાન. ૨૫

- સત્ય બળે દઉ છૌ શાપ, લક્ષ્મ યજ્ઞે વ્યાધિનું આપ;
 વચન નીસરું મહિલાના મુખથી, અગ્નિ લાગ્યો પગના નખથી ૨૬
- સ્તવન કીધું બેડ કર ભેડી, નમતામાં થયો ગણેડી;
 પ્રેમદા પામી પરિતાપ, ઉપકારીને દીધો શાપ ૨૭
- જયપિ વ્રત ન મારું લાંશું, પણ લૌકિક લાંછન લાશું;
 લોકને પારખીને સંદેહ, માટે પાડું હું મારી દેહ ૨૮
- પ્રાણત્યાગે નથી હું બીડીવી, શું કરું સ્વામી પાળે છુની ?
 કેશનો પાગરો ગૂથી ગંઠે, લઈ બરાબરો ફાંસો કંઠે ૨૯
- ‘હો વિષ્ણુ ! એટલું માગતી મરું, નગની દાસી થઈ અવતરું;
 મરણથી ઉગારી લેવા, ત્યાં માયા કલિએ કીધી. ૩૦
- તાપસ આશ્રમ દીડી વાડી, ગઈ દમયંતી ફાંસો કંઠાડી;
 નગ દિગબર છે મહંત, ગઈ પાસે હરખ્યું ચંત. ૩૧
- બોલે કળિજીવ નાસા ઝહી, અપ્રીત મચ્છ માટે થઈ,
 શકે ભીમકમ્પતા દમયંતી, તણ નાથે હીઠે ભમયંતી. ૩૨
- અટપ અપરાધની જાતે, કામિની તણ છે કાતે,
 ભીમકમ્પતા આનંદી અપાર, ભેગી જગદીશનો અવતાર ૩૩
- ફરીફરીને પાળે નમે, નગનુ પ્રશ્ન કરોછ તમે;
 મુનિ કહે નગને છે શ્રેષ્ઠ, પણ ભિતરો તુજથી પ્રેમ. ૩૪
- નળ નારી શોધે છે અન્ય, તું કરજો જે ભિપજે મન,
 તવ હરખ્યો પ્રેમદાનો પ્રાણ, મારા પ્રભુને છે કટવાણ. ૩૫
- લક્ષ નારી કરો રાજાન, પણ મારે તો નળનું ધ્યાન,
 કરી કામ તો બાણી નળ, નારીએ લીધા જળ ને કળ. ૩૬
- પામી વિરામ કીધુ ચયન, નિદ્રાવશ થઈ શ્રીજન;
 સ્વપ્રાંતર દીકા નળરાય, બાગી તો હુંજ બમણું થાય ૩૭

વલણ

નળની સ્ત્રી નિદ્રાવશ થઈ, સ્વપ્ન વિષે પુણ્યશ્લોક રે;
ચાર ઘડીએ જાગી ચતુરા તો, આશ્રમવાડી ફેક રે। ૩૮

કડવું (રાગ મલાર)

લીમકસુતા જાગી કરીને, ચારે દિશાએ જોય રે;
નહિ તાપસ વન ગિહામણું, નળની નારી રોય રે. ૧
'હું' પાપિણીને પગલે કરીને, મુનિએ મૂક્યો ઠામ રે;
મેં ઠાણ કૃત્ય આચર્યાં જે, વિપત પડે છે આમ રે ? ૨
હીર સાદ કરતી વનમાં, ત્રિભુવનનાયક નર રે;
ગગને રહ્યા હરખે ઘણું, મેં ઉવેખ્યા અમર રે. ૩
લક્ષણવતે લોક હસાવ્યા, સ્વયંવરના સર્વ રે;
એજ રિપુને વહી જાય છે, ઘેતક કેરું પર્વ રે. ૪
એવું જાણી મારા નાથજી, દાસીની લેને સંભાળ રે;
હો વિહંગમ વેવિશાળિયા, મને મૂકી નજ ભૂપાળ રે. ૫
હો વન્દવતી મારી માવડી, મારું ઠાંક ઉઘાડું જાત્ર રે;
હો લીમક મારા તાતજી, ચોધી મનાવો જામાત્ર રે. ૬
હો નૈવધદેશના રાણ્યા, અણચિંત્યું હો દર્શન રે;
ભૂપરૂપને જાઈ લામણે, હો સલણા સ્વામિન રે. ૭
વૈદર્ભી નાથવિભોજણી, વિરહે વ્યાકુળ શરીર રે;
ચતુરાને વનમાં ચાલતાં, આંધું સરિતાતીર રે. ૮
આનંદી અબળા અતિ ઘણું, હિતરતા દીઠા લોક રે;
ધાર્દને પૂછે પ્રેમદાઃ 'ભાઈ, દીઠા કહીં પુણ્યશ્લોક રે ?' ૯

વલણ

'પુણ્યશ્લોક છે એ સાચમાં ?' પૂછે નળની નારી રે;
નદી હિતરતાં આશ્રય પામ્યા, પરદેશી વેપારી રે. ૧૦

કડવું (રાગ માડુ)

શ્વાસ સરી પૂછે સતી, વેપારી રે;
 કચેહું દીકા છે નૈવધપતિ ? વેપારી રે.
 પ્રભુ ગયા છે પરહરી, વેપારી રે;
 તમ માંહે વાત કહો ખરી, વેપારી રે.
 કાઈ દુખાડો નળનાથને, વેપારી રે;
 રૂડું હજો સઘળા સાથને, વેપારી રે.
 સાચું બોલો જળતીર છો, વેપારી રે;
 તમે વિપત સમેતા વીર છો, વેપારી રે.
 રૂપે પ્રહારો વાળા હથ રે, વેપારી રે;
 મારો સ્વામી જાળખીએ સઘ રે, વેપારી રે.
 છે અદ્ભુત ગોડું ગાત્ર રે, વેપારી રે;
 દીઠે અડસઠ વળે જાત્ર રે, વેપારી રે.
 ગોડું ઝુખ મૂછ કાંકડી, વેપારી રે;
 મોટી મોટી છે આંખડી, વેપારી રે.
 ચાલ જેની છે લટકતી, વેપારી રે;
 કાંતિ મણિ જેવી ચળકતી, વેપારી રે.
 કંઠે મોતીનું લહેરિયું, વેપારી રે;
 અરધું પટકૂળ પહેરિયું, વેપારી રે.
 મુગટે માણેક ચળકતાં, વેપારી રે;
 કરણે કુંડળ લળકતાં, વેપારી રે.
 અધર આંખાની કાતળી, વેપારી રે;
 વિશાળ હાંદે કટિ પાતળી, વેપારી રે.
 બોલ સાકરપેં ખીંકડાં, વેપારી રે;
 એવા નૈવધનાથ દીકડા ? વેપારી રે.

વણજારા જોમ જોત્યરે, સુણ સ્યામા રે !
 નિલંબ વનમાં શું કરે ? સુણ સ્યામા રે.
 ઠો કહે કૃત્યા વન વસી, સુણ સ્યામા રે;
 ઠો કહે હીસે રાક્ષસી, સુણ સ્યામા રે.
 ઠો કહે હું નૈયધપતિ, હો ઘેલી રે;
 આવ આલિંગન દીને સતી, હો ઘેલી રે.
 વાંકી દષ્ટે ભયે ઘણા, હો ઘેલી રે;
 દુઃખ પામ્યામાં નહીં મણા, હો ઘેલી રે.
 રાતી નાવ બેઠી સુંદરી, સુણ રાય રે;
 લોકમાંહે મળી બિતરી, ધર્મરાય રે.
 વેપારી ત્યાં વાસો રહ્યા, સુણ રાય રે;
 બે ખડોર નિશાના ગયા, ધર્મરાય રે.
 નયણે આંસુડાં ગળે, સુણ રાય રે;
 હમયંતી બેઠી જાડ તળે, ધર્મરાય રે.
 ગજભૂથ જળ ખીવા આવિયું, સુણ રાય રે;
 સિંહ ઘર્ષ કલિએ બિહાવિયું, ધર્મરાય રે.
 જલકડી ગેગલ - મંડળી, સુણ રાય રે;
 વેપારી માર્યા મગદળી, ધર્મરાય રે.
 જે સતીને કુત્સિત વાક્ય બોલિયા, સુણ રાય રે;
 તે પાપી જળે રગદોળિયા, ધર્મરાય રે.
 અધિષ્ઠાતા વેપારી તણે, સુણ રાય રે;
 તેહયો ભવતો સાથ આપણે, ધર્મરાય રે.
 બાઈએ કુતૂહલ મોટું હવું, સુણ રાય રે;
 મુંને ઘટે છે વન બીજે જવું, ધર્મરાય રે.
 એવે કજિભુગ પાપો આવિયો, સુણ રાય રે;
 વેપ તે ભેશીનો લાવિયો, ધર્મરાય રે.

તિથિપત્ર વાચીને એમ કહે, સુણ રાય રે;
એતો વેપારી કેા જીવતો ન રહે, ધર્મરાય રે

વલણુ

નહી રહે કેા જીવતા, ઉત્પાત દારુણ હોય રે,
આ કૃત્યા આવી કાલની, તેણીએ ખાધા સર્વ કોય રે

કડવું (રાગ મેવાઠો)

હેખાડી દીધી હો, કલિએ સુદરી,
ધાયા વેપારી હો, લાવ્યા જ ધન કરી-
સર્વે કરાવી હો, અબજા શાકિણી,
નળને સમરે હો, મધુરભાષિણી.
જોડ્યો અધિકારી હો, 'મારો સર્વે મળો,'
પડ્યા ત્રુટી હો, અબજાને નાખી દળી-
ગડદા ને પાટુ હો, પહાણા ને લાકડી,
એણી પેરે મારી હો, બાળા બે ધડી
રણુ જોલાતું હો, કઠે કાટા પડે,
જધન ત્રુટયુ હો, નાસતી આખડે.
'હુ વધૂને હેખી હો, પૂર્વજ લાજિયા,
મુનિ રાખો હો, નૈપધરાજિયા !'
ત્રાસે નાસે હો, પાણુ ફરી જીએ,
રાજમાર્ગે હો, દમયતી રુએ-
અગે દીમાં હો, રુધિરધારા ઝરે,
જહુ સળ જિહ્વા હો, અવલોકન કરે-
ઉજી જ રણુ હો, ચરણે દાઝે રે,
કલિ પૂઠે પડિયો હો, દેવા હુ જ કાળે રે-
નગર એક આગ્યુ હો, અબજા જોડોલાગી રે,
રાજ કરે ॥ હો, બાનુમતી માસી રે

પુરમાં પેહી હો, આપત અવસ્તા રે;
 ઘેવી બાણી હો, લોક મહુ હસતા રે.
 બાળક પૂઠે હો, તાળી પાડે રે;
 રો હાકે કાયા હો ? રેણુ હરાટે રે.
 વૈદર્ભી વીલી હો, શેરી ચીટે ફરે રે;
 નાંખે કાંકગ હો, કર આડા ધરે રે.
 છબે બેઠી છે હો, માત્રી લાનુમતી રે;
 મોકલી દાસી હો, તેડાવી સતી રે.
 દયા તેને આવી હો, દેખીને રંકજી રે;
 બાળ્યું હો કરમી રે, રૂપનો વકજી રે.

(વલણ)

સતી તેડાવી રાણીએ, જે અળખા ગિલી રહી રે;
 ભાણેજે માસી જોળખી પણ, માત્રીએ ભાણેજ જોળખી નહીં રે.

કંઠવું (રાગ ગોડી)

દમયંતી મંદિરમાં પળે, અવાન ન આવે આખડી તળે,
 લાનુમતી ભેઈ વિદમય હવી, કહે 'પ્રેમદા કોણે પરલવી ? ૧
 પ્રભુતા તારા તનમાં રમે, ભાગ્યવાન દીસે કા વન ભાગે ?
 છો રુદ્રાણી, પ્રહ્લાણી કે વૈષ્ણવી, કોણુ કારણુ રૂપ ધયું માનવી ? ૨
 લોકિક કષ્ટ વેઠા હા માત, કહો મન મૂકી જયારથ વાત ;
 'ભાઈ હું' માનવી સર્વથા, કર્મજોગે લોગવવી વ્યથા. ૩
 નરનારીએ તીર્થજગ્રા માંડી, અંતરિયાળ પ્રભુ ગયા છાંડી,
 ન બાણીએ શું દુઃખ મનમાં ધરી, નિશાએ નાય ગયો પરહરી. ૪
 કર્મકથા એ માત મારી, માસી કહે. 'સાંભળ નારી !
 કહીં એક તું દીઠી જરી, ભણે લગિનીની દીકરી. ૫
 પણ તેને નોહો અવસ્થા એવી, રૂપે છે તું દમયંતી જેવી;
 સુખે રહે સદનમાં સતી, તું મારે જેવી ઇદમતી. ૬

સુગાહુ મારો સુત જેહ, જેન કહીને રાખશે તેહ; '
 કહે દમયંતી રાખી મામ, ' નહિ કરું હું નીચું કામ. ૭
 દહાડી એક વિપ્રને આપું અન્ન, હવિધ્યાન્ન કરું બોજન; '
 એવું સાંભળી હરખ્યાં રાણી, રાખી પ્રેમદા બિલટ આણી. ૮
 સતી નામ ધરાવી રહી, દમયંતી જોળખાઈ નહીં;
 રાતદિન કરે નળનું ધ્યાન, વિદેશી વિપ્રને આપે આમાન્ન ૯
 તેડાવે ટહેલિયો વાટે જતો, બાણે નળ-સ્વામી ધાય છતો;
 હવિધ્યાન્ન જમે ને અવની સૂએ, દેહદમન કરી દિન ખૂએ. ૧૦
 સંભારે સુખ ત્યારે તન તપે, રાત દિવસ તે નળને જપે; '
 એમ ઘણા દિવસ ગયા વહી, કળિને મન ચિંતા થઈ. ૧૧
 નળથો મન ચળે નહીં સતી, તો કેમ વરાયે મારી વતી ?
 ને દ્રેષ આણે નળ સાથે, તો દમયંતી આવે મુજ હાથે. ૧૨
 કાઈ વળી વિપત્ત પાડું, એને માત્રી સાથે વહાડું;
 માત્રીની કુંવરી ઇંદુમતી, એક દિવસે નહાતી હતી. ૧૩
 દમયંતી પાસે તે સમે, સંગ ઇંદુમતીને ગમે;
 મોતીનો હાર કંઠેથી કહાડ્યો, ભીંતને ટોડતે વળગાડ્યો. ૧૪
 ટોડલામાં પેઠો પાપી કળિ, સુક્રતાદિનની માળા ગળી;
 ઇંદુમતીએ માંડ્યો શણગાર, જીએ તો નવ દેએ હાર. ૧૫
 અરોપરો તે જોબ્યો ધણું, વિચાર્યું એ કૃત્ય દાસીતણું;
 પૂછ્યું તેડીને એકાંત, ' જાઈ ! તુજ પર આવે છે પ્રાંત. ૧૬
 લાવ વહેલી ક્યાં મૂકી માળા ? ' દમયંતીને લાગી જવાળા;
 જાઈ જેન મા ચડાવો આળ, પૃથ્વી બાથે રસાતાળ;
 જોઈ જોલણું વદન વાક્ય, સ્વામીદ્રોહી પડે કુંભીપાક. ૧૭

વલણુ

કુંભીપાક પડે સર્વથા, સાચું ન જોલે જેહ રે;
 યેર રાખી રંક જાણી, હવે કાં આવો છેક રે ? ૧૮

કડવું (રાગ પરજિયો)

- ધડુમની કહે: 'ભાઈ સાંભળ, લોકને કાં સંભળાવો ?'
કહે વૈદલી 'વણ ચોરીએ, શા માટે અકળાવો ?' ૧
- 'હાથમાંડેથી હાર લઈને, ના કહે કેમ ચાલે ?'
'તરફર કરીને તો બાધે, ને વસ્તુ સાથે જાલે' ૨
- 'મિથ્યા હું કહેતી નથી, કેણુ માળા લે તુજ પાખે ?'
'એવી ચોરટી હું હઉં તો, રાજમાતા કેમ રાખે ?' ૩
- 'માતા મારીએ માન દીધું, સતી સરખી બહી ?'
'અસાધવી મુને કેમ જાળખી ? મું લેતાં ગદ્યો છે પાણી ?' ૪
- 'અમે પરીક્ષા તારી કરી, ને ભરથારે પરહરી ?'
'ભાઈ હું મેણું જોગ થઈ, તમારા ઘરની પેટભરી.' ૫
- 'ચોરી કરવી, આંખ ભરવી, એ તો ક્યાંનો ન્યાય ?'
એવે રાજમાતા પધાર્યા, રાઈ જન્મે કન્યાય. ૬
- આપ આપણું દુઃખ કહે, માતાને નયણે ઢાળી આંસુ;
એક કહે: 'મારો હાર લીધો,' એક કહે: 'ચોરી કાંસુ.' ૭
- ચતુશ્ચિરોમણિ રાજમાતા, અંતરમાં વિમાસે:
માળા ગઈ તે મોહું અચરજ, સતીને કેમ કહેવાશે ? ૮
- 'તું તો દેવી જેવી દીસે, છે નારાયણની દાસ;
'આપો હાર કલેશ નિવર્તે, ને કીધું હોય હાસ. ૯
- 'સરજે સરખામાં હોય કૌતુક, આપો હાર મોતીતણો;
'રાજકુંવર રિસાળ ઘણું છે, બાણે થશે કલેશ ઘણો. ૧૦
- 'માળા હોયે આપણા ઘરની, તો ફરી શોધ નવ કીજે;
'છે શ્વસુરપક્ષની સર્વે બાણે, તેને શો ઉત્તર દીજે ?' ૧૧
- હૃદે ફાટતે કહે દમયંતી: 'અપવાદ દીધો એવો;
'... ૧૨

ન ઘટે રાજમાતાજી તમને, હુઃખ દેવું ઘેર રાખી;
 અમે ન હોઈ ચોરી કરનારાં, છીં જથનાં અભિલાખી.' ૧૩
 ઈંદુમતી કહે: 'આપે છૂટશે, શો ચોર કરવો કાલો?'
 માળા મારી કરમાં મૂકો, ને જથ હોયે વહાલો.' ૧૪
 સેવક સખીઓ એમ કહે છે: 'એલીએ માળા લીધી;
 મારો બાંધો તાણો પછાડો,' એમ અબળા આકળી દીધી. ૧૫

વલણ

કીધી નિશ્ચે ચોરટી, રાજમાતાએ જણાવી રીસ રે;
 દમયંતી હુઃખ પામી ઘણું, પછે સમયા ધ્રો જુગદીશરે. ૧૬

કંકણું (રાગ મારુ)

હો હરિ સત્યથણા સંઘાતી, હરિ હું કહીયે નથી સમાતી;
 હરિ મારે કોણ જન્મનાં કરતું? પ્રભુ! ચોરીયકી શું નરતું? ૧
 હરિ હું શા માટે હુઃખ પામું? પ્રભુ જીઓ રાંકડી સામું;
 હરિ તમે આહથી ગજ ચુકાવ્યો, તો હું ઉપર શે દોષ આવ્યો? ૨
 હરિ હું નથી હુઃખની ધીર, તમે છો વિપત સમેના વીર;
 હરિ તમે મન અપરાધ ન લાવો, હરિ તમે અનાથળાંધુ કહાવો. ૩
 હરિ હું હરખ તણી હણાઈ, હરિ હું ચોરટીમાં ગણાઈ;
 હરિ હું કેની ને કોણ તણી? હરિ જીઓ હું રાંકડી ભણી. ૪
 હરિ હું તારી મેવા ચૂકી, તો નજે વનમાં મૂકી;
 હરિ મેં વિપ્ર ન પૂજ્યા હાથે, તેથી શું તરછોડી નાથે? ૫
 હરિ મેં શિવ ન પૂજ્યા જળે, તો શું દેાતી મૂકી નજે?
 હરિ દોહલે ઉદર ભરવું, હરિ સુજને ઘટે છે મરવું. ૬
 હરિ હું ભરતારે છાંડી, હવે હુઃખ કહું કેને માંડી?
 હરિ મેં કોણ પાતક કીધાં? હરિ મેં સાધુને મેવાં દીધાં. ૭
 હરિ મેં રાખ્યું હોય સત્ય, ને વહાલા હોય નળપત્ય;
 રા કોટિક છે અવશુણ, પણ તમે છો નિપુણ. ૮

અપરાધ સર્વ વિસારી, ચડો વિકૃતા વહારે મારી;
 ને નહિ આવે જગદીશ, તે પ્રાણ મારો હું તણ્ય. ૯
 એવું કહીને આંખે લયું જળ, અમો અજનાતલું શું બળ ?
 એવું મનમાં ધરિયું ધ્યાન, સતીની વહારે ચડ્યા ભગવાન. ૧૦
 અંતરજાતીએ જીવ દીધી, સતીએ આંખ શતહી કીધી;
 કહે માસીને કરી કાંધ, 'કરી કરો હારની શોધ. ૧૧
 સાખી સૂરજ વિખળુને વાય, ને મેં કીધો હોય અન્યાય;
 બાઈ હાર તમારો જડજો, લેનારો કાટી પડજો.' ૧૨
 એવું કહોતામાં કગિજીગ નાઠો, ત્યારે તડાક ટોડ્યો કાઠ્યો;
 માંહે ધકો પડ્યો નીસરી હાર, સતીને તૂટ્યા વિશ્વાધાર. ૧૩
 અંતરિક્ષથી અકરમાત, વરસ્યો હારતણે વરસાદ;
 એકએકથે અડકા મોની, રાજમાતા ટગટગ નેતી. ૧૪
 પછે દમયંતીને પાગે, રાજમાતા કરીકરી લાગે,
 'બાઈ તું છે મોટી સાધ, મારો ક્ષમા કરો અપરાધ;
 ઇંદુમતી ધઈ આશિયાળી, મુખડું ન દેખાડે વાળી. ૧૫

વલણ

વાળી મુખ દેખાડે નહીં, સત સતીતું રહું રે;
 જૃહદશ્ય કહે મુખિપિરને, વૈદર્ભ દેશમાં શું થયું રે. ૧૬

કલ્પું (રાગ દેશાખ)

જૃહદશ્યજી કહે કથા રે, મુલો ધર્મ બૂપાળ;
 સુદેવ સાંચર્યો રે, લેઈને તે જન્મે બાળ. ૧
 માધવી કેશવી રે, સખી દમયંતીની જેહ;
 શોભે સાહેલડી રે, જેમ પ્રાણ-વિહોણી દેહ. ૨
 કુંદનપુર આવિયાં રે, ઋષિ, સખી ને મુત;
 દેખીને દોહેલાં રે, લીમકે ભણ્યું થયું અકૃત. ૩

- છોરું છેહ પામિયા રે, રાયે હૃદયાશુ' લીધાં,
માળાપે મૂકિયા રે, દીસે દામણાં... બીધાં ૪
- સુદેવ શોકે ભર્યો રે, હુ.જે દાધી દાસીની નેહી,
મીઠે મીઠ મળી રે, મોટે સ્વર રુદન મૂકયાં છોડી. ૫
- 'જાતાં જામાત્રનું' રે, જાણ્યું નેગી થઈને જાણું,
સહીજન સાલ્યું રે, માંડ્યું નજના ગુણનું ગાણું. ૬
- પૂછે વજ્રવતી રે, જોલો સુતા-સાહેલી,
દીકરી કયા ગઈ રે, જો જાળકડાને મેલી? ૭
- નાથ નૈવધતણે રે, ગયો માયા ઉતારી,
સુદેવે વાર્તા રે, ભૂપને કહી વિસ્તારી ૮
- વિલપે વિલપિત રે, નિશ્વાસે સાગર સૂકે,
ભીમકની ભામિની રે, ભાણેજ હૃદયે નવ મૂકે ૯
- કુટુંબ ટોળે મળી રે, ભૂમિ મ્વયંવરની નીરખે,
દમયંતીએ દ્વા નજ વર્યો રે, હીંકયાના પગલાં પરખે ૧૦
- રાણી કહે રાયજી રે, ફરી શોધ પૂજ્યની કીજે,
જમાઈજી નવ જડે રે, તો આપણુ જોગવડો લાજે. ૧૧
- શોધી કહાડો સર્વાધા રે, જો મારું જીવણ જાણો,
દીકરી મળ્યા વિના રે, મુખે નવ મૂકું જળદાણો ૧૨
- ભીમકે મોકલ્યા રે, સેવક સહસ્ત એક,
ખપ કરી જોળજો રે, કહાડજો ક્ષિતિ કેસા છેક ૧૩
- એવે જીરતી વાર્તા રે, ભીમકે સાબળી કાન,
દમયંતી એકલી રે, નજે રોતી મૂકી રાન ૧૪
- વજ્રજરે કહુ રે, અમે દોહી સરિતાને તીર,
રૂપ વણુ હનુ રે, જાણ્યું ચક્રિતનું ચરીર. ૧૫
- કેશ છૂટા હતા રે, વસ અહધું અંગ જાણુ;
વાત ખરી મળી રે, વદતી હતી નજ નજ વાણુ ૧૬

માતા વિલપે ઘણું રે, દુ.ખે દાધું અંતઃકર્ણ;
મેળાવે ક્યાં હશે રે ? દીકરી રવડી પામશે મર્ણ. ૧૭
વજ્રવતી માતને રે, નીર આવે નેણ અવાડ;
પુત્રીને શોધવા રે, સુદેવને ચડાવ્યો પાડ ૧૮
વલણ.

પાડ ચડાવ્યો સુદેવને, કહે રાણી ને રાય રે;
શુરુલ ! તુમ વિના અર્થ ન સરે, એમ કહી લાગ્યાં પાય રે. ૧૯

ધનદાસ

(નં ૧૭૨૧ પહેલાં દ્વાર)

[ધનદાસ ધધુકાનો વતની હતો. એ રાત્રિએ પારીદાર હશે એમ મનાય છે. એના વિષે વધુ કાંઈ જાણીતું મળતી નથી. એની લખેલી "અર્જુનગીતા" લોકપ્રિય છે. ઘણે સ્થળે સ્ત્રીપુરુષો "અર્જુનગીતા"નો જાવથી પાઠ કરે છે. "અર્જુનગીતા"ની એક લખાણ સ. ૧૭૨૬ ની મળી છે. તે ઉપરથી ધનદાસ તે પહેલાં થઈ ગયાનું અનુમાન થાય છે. ધનદાસે 'લક્ષ્મીગીતા' રચ્યાનું કહેવાય છે. પણ ખરી રીતે તે 'અર્જુનગીતા'નું ખીચ્છુ નામ હોવા સંભવ છે.]

અર્જુનગીતા

શ્રીશુરુપતાપે ગાઈએ, કિરપા તે સાધુમન;
પરિબ્રહ્મા મારેા આતમા, મારું મન તે અર્જુન;
અર્જુન ! સુણો ગીતાસાર, પાંડવ માનજો નિરધાર. (ટેક)
અર્જુને એમ જ પૂછિયું, સાંભળો વૈકુંઠરાય;
એક સારગીતા કહો મુને, નિજ લક્ષ્મીનો મહિમાય. અર્જુન૦
ત્યારે શ્રીહરિ એમ જોયાર્યા, અર્જુન ધરજો મન,
એ સારગીતા સાંભળે, અવતાર તેનો ધન્ય. અર્જુન૦

ચીઠ લોક તે વશ માહરે, જહાંડ કેરો ભાર;
 પણ ધન્ય મારા દાસને, રાખે હૃદય મોઝાર. અર્જુન
 જળ મધ્યે જે છે પડા, તેને સ્પર્શ નહીં લગાર;
 તે ગિહ મારા ભક્તનું, વળજે ન વિષયવિકાર. અર્જુન
 સંસારસું સરસો રહે, ને મન મારો પામ;
 સંસારમાં લોપાય નહિ, તે જાણુ મારો દાસ. અર્જુન
 મુજ ભક્ત તે મુજને લજે, હેયે હોય હેત હંમેશ;
 તો મુજ તેને જાણીએ, જે કરે ન કોઈનો દ્વષ. અર્જુન
 કર માહી તુલસી, કરણ તુલસી કંક તુલસીદાર;
 બહુ તિલક છાપાં શોભિતાં, મુજ ભક્તનો શણગાર. અર્જુન
 મારા સાધુને જાણે નહીં, પાખંડ પૂજે લોક;
 જે દંભ આડંબર કરે, તે જાણુ સર્વે દ્રોક. અર્જુન
 ઉત્તમ વરણ થઈ નહિ લજે, ચાંડાળ કહીએ તેહ;
 ચાંડાળ થઈ મુજને લજે, તે જાણુ મારી દેહ અર્જુન
 મુજ ભક્ત કેરે કારણે, અવતાર લીધા દશ;
 હું નિરંજન ને નિરાકૃતિ, મને ભક્તે કીધો વશ. અર્જુન
 વળી દેવ કેરે કારણે, હું ગયો વસમે વન,
 રાવણ મારી રાજ્ય આપ્યું, વિકીપણ રાજન અર્જુન
 દુર્વાસાત્રિવિએ દુલિયો, મુજ આતમા અમરીખ;
 ભય ચક્ર મેલી છેલ્લો, મેં ભલી લગાડી શીખ. અર્જુન
 બજિરાયને મેં બાંધિયો, દેવોની કીધી સાર;
 પાતાલ આપ્યું રાયને, ત્યાં હું રહ્યો છડીદાર. અર્જુન
 ગોકુળ વિષે હું અવતર્યો, શિર પીંછ ધરતો મોર;
 ખાતો હું માખણ તરકરી, જુગમાં કહેવાયો ચોર. અર્જુન
 મા જ્યોત્ષ્ણે બાંધિયો, હું જોડી લિલો હાથ;
 હું દીન થયો તે દાસનો, ચીટે ભુવનનો નાથ. અર્જુન

મળી ઈંદ્ર વંચારે કોપિયો, ત્યારે કોઈ ન આબ્યું આડ;
 ગોકુળ રાખ્યું રેલતું, ગોપી લડાવ્યાં લાડ. અર્જુન
 સોળસે સ્ત્રીઓમાં હું રચ્યો, મારો કોઈ ન જાણે લેઈ;
 મારા લક્ષ્મી કેરે કારણે, મને કહે લંપટ વેદ. અર્જુન
 વિરંચિ વાછરું હરી ગયો, તે કરી ગયો જ અધર્મ;
 હું નવાં નિપજાવી લાવિયો, મારો કોઈ ન જાણે મર્મ. અર્જુન
 મામાને હું મળવા ગયો, ત્યાં મળી કુળજ નાર;
 થોડાક ચંદન કારણે, મેં આખું રૂપ અપાર. અર્જુન
 વળી પ્રથમ પોણે પેસતાં, પરિચટે દીધી ગાળ;
 મેં મારીને વસ્તર લીધાં, સોડાવિયા ગોવાળ. અર્જુન
 વળી ત્યાંથી આગળ ચાલતાં, માલણુ લાવી હાર;
 મેં અર્થ સાધ્યો એકનો, આખ્યા પદારથ ચાર. અર્જુન
 વળી માર્ગમાં નાપિક મળ્યો, ને આખું દર્પણ હાથ;
 પૂર્વા મનોરથ તે તણા મેં રાખ્યો મારી સાથ. અર્જુન
 સંજાંધી જનને જે હણે, ચંડાલનો તે અંશ;
 મારા લક્ષ્મી કેરે કારણે, મેં માર્યો મામો કંસ. અર્જુન
 મેં સુદામો સંતોષિયો, કાંગના કણ કાજ;
 સંપત્તિ આપી તેહને, નવનિદ્ધ સુદાં રાજ. અર્જુન
 એક વાર વિદુરઘેર જઈ, આરોગી લાછપાન;
 મેં લાડ પાળ્યાં દાસનાં, રાજનાં મોડયાં માન. અર્જુન
 કૌરવનું કુળ સંહારિયું, મેં સાર્યો તારો અર્થ;
 હું ચીદ ભુવનનો રાજિયો, મેં હાંક્યો તારો રથ. અર્જુન
 એકવાર વનમાં હું ગયો, ત્યાં વન હતું વનઘોર;
 મેં ભાવ ભેયો લીલકીનો, ખાધાં તે એકાં ભોર. અર્જુન
 અમે ઘણા મળી ગોવાળિયા, રમતા ગયા મહાવન;
 બહુ ભાવ ભેઈ કાપિનારનો, અમે જાચી લીધાં અત્ત. અર્જુન

પ્રહલાદ પિતૃએ પરલબ્યો, મેં થ'લ પૂર્યો વાંસ;
 તે હુઠને વિદારિયો, ઉગારી લીધો દાસ. અર્જુન
 વળી મુવને હુખ પમાડિયો, ને કાઢિયો વનવાસ;
 તે બાળકે મને વશ કર્યો, ધન્યધન્ય મારો દાસ. અર્જુન
 ચંદ્રદાસ ને હરિશ્ચંદ્ર રાજા, ભક્ત મારા તેહ;
 પડે વિપત્તિ પણ નહી વીસરે, સુખસુકુન્ના મણિ એહ. અર્જુન
 જ્યારે સુધન્વાને નાખ્યો તાતે, તેલ બળતી ઝાળ;
 મારા દાસને ઉગારિયો, સંભારતા તત્કાળ. અર્જુન
 દ્રૌપદીના પટકૂળ કાઢિયા, હું પાસ નહીં તે કાળ;
 મારા દાસને વેળા પડી, ત્યારે સુત કરી સંભાળ. અર્જુન
 પાંચાળીને જ્યા પરભવી, પાસે હતા પંચ વીર,
 મારા દાસને મેં પૂરિયા, નેવસે નવાણું ચીર. અર્જુન
 એક કોળીએ કૌનક કીધું, ને લીધું મારું રૂપ;
 રાજાની કન્યા પરભવી, પરદલ કોપ્યો ભૂપ. અર્જુન
 મેં ત્યા જઈને શું કયું ? મારું તેજ મૂકયું માંચ;
 પરદલનો પરાજય કર્યો, મારું ગિરદ પાળ્યું ત્યાય. અર્જુન
 અજમેલ મહા પાતકી, મામિકી ગુણકા જેહ;
 જે સ્મરણ કરતાં માહરું, વૈકુંઠ પાગ્યા તેહ અર્જુન
 ગજરાજને શાહે ગદ્યો, ત્યાં લીધું મારું નામ;
 ત્યાં એક કરતાં બેડેના, અર્જુન મીઘ્યાં કામ અર્જુન
 હુંમાં ને મારા ભક્તમા, અતર ન હોય લગાર;
 સુખ ભજાને જોગજે નહી, તે ભૂલી ભમે સાર. અર્જુન
 મારા ભક્ત કુખી તોહું સુખો, હુ ખી તોહું ખીહું બલુ;
 મારા ભક્તને કોઈ પરભવે, તો મને લાગે બાલુ. અર્જુન
 ॥ સર્ગ મૃત્યુ પાતાળમા, જળયજ મહી સુખ વાસ,
 સુખ ઇંદ્રમુત ! સુજને કહું, હું યકી અદકો દાસ. અર્જુન

હું ભેગ થજો નહિ મળું, નહિ તપ તીરથ કે ધન;
અર્જુન ! મહિમા જાણજો, મારું લકિતથી છે જ્ઞાન. અર્જુન ૦
હું ભકતની સંગે રૂં, મને ભકતનો આધાર;
અર્જુન ! મહિમા જાણજો, કહેતાં ન આવે પાર. અર્જુન ૦
હરિભક્ત મહિમા સુણી અર્જુન, પાંચોહરખ અપાર;
મૂર્છિત થઈ અવનિ પડ્યો, તેને વહે જળધાર. અર્જુન ૦
આ ગીતાને જે અનુભવે, જે ગાય નર ને નાર;
અર્જુન એવું જાણજો, તે પામે ન્પદ નિરધાર. અર્જુન ૦
જે ભક્ત-મહિમા માહરો, કોણે કળ્યો નવ જાય;
જેવું ભાગ્ય હોય તે અનુભવે, ધનદાસ ગીતા ગાય. અર્જુન ૦

ઋષભસાગર

(સ. ૧૭૮૮ (૧))

[ઋષિસાગરના શિષ્ય ઋષભસાગરે રિસાવિદ્યાસ રાસ, ગુણમજરી વરદત ચોપઈ વગેરે કૃતિઓ રચેલી છે તેઓ દેવોક વખત આત્મામાં રહ્યાનું જણાય છે. શ્રી સ્થૂલિભદ્ર નામના મુનિ કોશ્યા નામની ઉપસુદર વેસ્થાને ત્યાં ચોમાસુ ગળી વેસ્થાને સમતા-અવમતે માર્ગે વાળે છે આ પ્રસંગને લગતો ઋષભસાગરે રચેલો ગ્રંથક સંવાદ અહીં રજૂ કર્યો છે.]

શ્રી સ્થૂલિભદ્ર-કોશ્યા સંવાદ

સ્વ૦—શ્રી સ્થૂલિભદ્ર મુનીગણમાહે શિરધર ભે,
ચોમાસું આવ્યા કોશ્યાઆગાર ભે;
ચિત્રામણશાળાએ તપ જપ આદર્યા ભે.

કો૦—આદરિયાં પ્રત આવ્યા હો અમ ગેહ ભે,
સુંદર સુંદર ચંપકવરણી દેહ ભે;
અમ હુમ સરિજો મેળો આ સંસારમાં ભે.

- સ્થૂં—સંસારે મેં જોયું સકળ મરુપ જો,
દરપણની છાયામાં જોયું રૂપ જો,
સુખનાની સુખલડી ભૂખ લાગે નહીં જો. ૩
- કોં—ના કહેયો તો નાટક કરશું આવ જો,
બાર વરસની માયા છે મુનિરાજ જો;
તે છોડી કેમ જાઓ ? હું આશાભરી જો. ૪
- સ્થૂં—આશા લારિયો વેતન કાળ અનાદિ જો,
ભમિયો ભવમા હીણું થયો પરનાદી જો;
ના જાણી મેં સુખની કરણી જોગની જો. ૫
- કોં—જોગી તો જ ગલમા વાનો વમિયા જો,
વેશ્યાને મંદિરિયે લોજનરસિયા જો,
તુમને દીઠા એવા સયમ સાધતા જો. ૬
- સ્થૂં—સાધયું સયમ હું ગરોધ વિચારી જો,
કૂર્માપુત્ર થયા નાબૂી ઘરખારી જો,
પાણી માહે પકજ ઠાકુ જાણિયે જો. ૭
- કોં—જાણી એ તો મધગી તુમારી વાત જો,
મેવા મીઠા રસવતા બહુ જાત જો;
અંબર ભૂષણ નિત નિત નવલાં લાવતા જો. ૮
- સ્થૂં—લાવંતા તો દેતી આદરમાન જો,
કાયા જાણું સધારગ સમાન જો,*
ઠાઢી તે શુ કરવી એવી પ્રીતડી જો ? ૯
- કોં—પ્રીતવડી કરતા તે રંગબર સેજ જો,
રમતા ને દેખાડતા ઘણું હિત જો,
રીસાણી મનાવી મુજને સાંભળે જો. ૧૦
- સ્થૂં—સાભરે તો મુનિવર મનડું વાળે જો,
ઢાકયો અગ્નિ ઉઘાડયે પરબળે જો,
સયમ માહે એ છે દુષણ મોટું જો. ૧૧

કો૦—મોટકું આબ્યું રાખ નદતું તેડું જો,
જતાં ન વહે કંઈ તુમારું મનડું જો,
મેં તો તમને કોલ કરીને મોકલ્યા જો. ૧૨

૫૦—મોકલ્યા તો મારગમાંહી મળિયા જો,
સંભૂતિ આચારજ્ઞ જ્ઞાને મળિયા જો;
નયમ હીધું સમકિત તેણે શીખવ્યું જો. ૧૩

કો૦—શીખવ્યું તો કહી દેખાટો અમને જો,
ધર્મ કરતાં પુણ્ય વડેરું તમને જો;
સમતાને ઘેર આવી વેશ્યા એમ વહે જો ૧૪

૨૫૦—વહે મુનિવર શંકાને પરિહાર જો,
સમકિતમૂળે આવકનાં મત બાર જો,
પ્રાણાતિપાતાદિક સ્થલે ઉચ્ચરે જો. ૧૫

ઉચ્ચરે તો વીત્યું છે ચોમાસું જો,
આસા લેઈને આવ્યા ગુરુની પાસે જો;
અતનાણી કહેવાણા બીદે પૂરવી જો. ૧૬

પૂરવી થઈને તાર્યા પ્રાણી શોક જો;
ઉન્નવળ ધ્યાને તેહ ગયા દેવલોક જો;
ઋષભ કહે નિત્ય તેહને કરીએ વંદના જો. ૧૭

રત્નેશ્વર

(સ ૧૭૦૫-૧૭૭૫)

[એવું પ્રેમાનંદનો સિધ્ધેના ગણુતો રત્નેશ્વર પ્રેમાનંદનો સમકાલીન હતો. તે માતિએ (શ્રીમાળી) બાલ્યુ હતો અને ડોહાઈમા રહેતો હતો * એણે કાશીમા રહી અભ્યાસ કર્યો હતો રત્નેશ્વર પુરાણની કથા કરના લાગ્યો પણ પરિણામે તેને પુરાણીઓ સાથે ઝડપ થયા. પુરાણીઓને હાવવા એણે 'શ્રીમદ્ ભગવતદ્વાદશ સ્કંધ'ની કવિતા રચી અને પ્રેમાનંદકવિએ પણ તેની પ્રગટ કરી પુરાણીઓના વિરોધને લીધે એને થોડો વખત નર્મદા કિનારે આવેલા કેળેટમા જઈ રહેવું પડ્યું હતું અને ત્યાં જ તેણે ભાગવતની રચના કરી હતી]

એના મળ્યું પડી એના પુત્રોએ લાઈઓલાગની વહેમણી નિમિત્તે એના મથના દુકડા કરી નાખ્યા એ કમનસીમી છે પ્રેમાનંદે રત્નેશ્વરને સંસ્કૃતમાંથી અનુવાદ કરવાનું કામ સોંપેવું એવી જનશ્રુતિ પ્રસિદ્ધ છે એના રચેના નાનામોટા ચૌદ મધો મળી આવ્યા છે રત્નેશ્વરના રાધા-કૃષ્ણના મહિના બધું જાણીતા છે તે સંસ્કૃતમાં હોવાથી હાલસાસ્ત્રમા નિપુણ હોના]

રાધાકૃષ્ણના મહિના

મહન-કટક આવી, ઉતર્યા કામ કામ;
રતિપતિ રણુ જૂએ, પેર જોડે ન સૂએ.
હરિ મધુપુરભૂપ, કોટી કંદર્પ-રૂપ;
સુખ ભવન પધારો, કામને કોટી વારો.
ગ્રાવણ માસ સોહામણો, ઘણું વર્ષે ગેહ,
નેહ ન રાખો નાયણ, સુને લીધા છેહ.
શ્યામ પટા મધ્ય લિહતી, જગલાની રે પાખ;
ઉપર સુક્રતાસર ચોળે, કેશવની કાત.
હરિ તુલસીર હર્ષે ભર્યા, સુરભિ અભિરામ,
શ્યામ વિના ચોળે નહિ, માઈ ચોખું ગામ

* રત્નેશ્વરને કેટલાક પ્રેમાનંદ મળ્યા મળ્યાના પુત્ર હતા છે, પણ તે પોને પંચમોરોડજીમાં પોનારે " શ્રીમાનંદ રત્નેશ્વર રહે છે "

હું તો'જીવ હોરી હીરની, આળી કિ'દોળા માંય;
કરતાં કરકે કૂમતાં, જીમતાં મ સોય.

સુણ ધન ! સુજ વાણી, વંપ'તાં રાખ પાણી;
સણ ઈક ધિર રેની, કૃષ્ણની વાત કેની.
મધુપુર થકી આવ્યો, શો સમાચાર લાવ્યો ?
મધુરી મુરલી મીઠો, કૃષ્ણજી કયાય હીઠો ?

ભાદરવો ભર વપ'તો ભર યૌરન બાળ;
પ્રેમસરોવર પિયુ વિના, કેણુ બાંધે પાળ ?
તરૂવર વનચર ભીજતાં, સીજે પથી બહાર;
ભીજે કુસુમની ચુંદડી, આજે આંસુધાર.
ધોર ઘટા ધન દામની, દેખાડે રે વાટ,
પીઠ થકી જળ ઉતર્યા, નહીં લોચે ઘાટ.
હરિને જોઈણ કામળી, આમળિયા રે વાળ;
જો દિસે હરિ આવના, મારે ઘેર ગોપાળ

તન મન ધન મારો, વિજળી વીર તારો;
મધુપુર જઈ માણે, ઘેર મારી ન જાણે.
સણ ઈક સુખ હીકું, તાહરી ઘેર કીધું;
ચમક ચપળ બાઈ ! શીખવ્યા તેજ સાઈ.

અશ્વિન હરિ આવ્યા નહિ, સહિયર શા માટ ?
ઘાટ થયો સરિતા સગી, વસન્તી નહીં વાટ.
નવરાત્રી ગરબે રમે, ગમે મુને ખેદ;
છેદ પડ્યા ગરબા જશા, મારે મન વેધ.
બાળિકા પૂજે કાળિકા, શગી પૂજે લોક;
વિકૃત વિના વિત્યા કરી ? મારે મન ફાક.
સખિ પુનેમચંદ આનંદરો, વિના નંદકુમાર ?
માણકહારી બે માવજી, મારે ઘર બાર.

પલ ન પલક લાગી, રાધિકા રાત જાગી;
 વિરહ દુઃખ વિલાગી, નારમાં વાત વાગી.
 લખન લખન લોળી, નીસરી નાર ટોળી;
 સજ્જન નેયન પૂછે, પ્રેમની વાત શું છે ?

કાર્તિક કહે કામની, કયમ રાખુજી ધીર ?
 નીર નવાણે પાલટ્યાં, ન મળ્યા યદુવીર.
 પાંચ દિવસ દીવાળિકા, દીપે દીપકહાર;
 હરિ વિષ્ણુ મન હિમે નહિ, ધરતાં શણુગાર.
 જિંઘાં તે મંદિર માળિયાં, જાળિયે રહી જોઈ;
 પંથ નિહાળુ નાચનો ભરી લોચન લોઈ.

શુકન કરે મારે આંગણે, ઉડી જોઈ કાગ;
 એની ચંચ મહાનું કંચને, પરવાળીએ પાગ.
 એવી વિલપે રાધિકા, જાણ્યું જાદવું નંદ;
 આનંદ પામી અંગથી, આવ્યા ગોપુજયંદ.
 વૈષ્ણવ લોક ત્રિરાજતા, દર્શાવતી વાસ;
 મધમુત રતનેશ્વરે, રચ્યા દ્વાદશ માસ.

હરિ મધુપુર આવે નાર મોતી વધાવે;
 રસજલ સર્ધ રાધી, સાંજતી ભોગ બ્યાધિ
 ધરધર થકી ગોપી, નીસરી લાજ લોપી;
 નખ ચિખજ નિહાળે, આરવીને ઉતારે.

ઉદયરત્ન

(સં. ૧૭૪૯-૧૭૯૯ ના ગાંઠામાં)

[ઉદયરત્ન ખેડાના રહીશ હતા. તેમણે ખેડામાં ત્રણ નદી વચ્ચે ચાર માસ સુધી કાલિસમ્ય (જોએ જોએ તપ) કર્યું હતું. તપના પ્રભાવથી ત્યાં બેરહુ યર્ષ મયું એવી દંતકથા છે. ખેડાનો રત્નો સવસાર આ ઉદયરત્ન મુનિ પાસે કાર્યકક્ષા શિખ્યાનુ કહેવાય છે. ઉદયરત્ને લખેલો સ્થૂલિકાદતો નવરસો શંગારપૂર્ણ હોવાથી આચાર્ય તેમને સંધ્યાગ બહાર કપો હતા. પાછળથી કવિએ અન્નચર્ચની નવ વાડ રચી પ્રાવશ્વિન કંતા ફરી સંધ્યામાં પ્રવેશ મળ્યો હતો. આ પ્રસંગ કવિની રસિકતા નથા કવિત્વગદિતો દ્યોતક છે. તેમનું અવસાન મીયાગામમાં થયું હતું.

ઉદયરત્ને જાણુવામી ગસ, અષ્ટપ્રકાર પૂજારાસ, નૃસિંહરાસ, રાજસિંહ-રાસ વગેરે સંખ્યાબધ રાસ અને મન્નગ્રાઓ લખી છે. તેમની ' શીલની નવ વાડ ' બહુ જાણીતી છે.]

ક્રોધની સમજાય

- કડવાં ફળ છે ક્રોધનાં, રાની એમ બોલે;
રીસતણો રસ જાણીએ, હલાહલ તોલે. કડવાં ૧
- ક્રોધે ક્રોડ પૂરવતણું, સંજમ ફળ જાય;
ક્રોધ સંહિત તપ જે કરે, તે તો લેખે ન થાય. કડવાં ૨
- સાધુ ધણો તપિયો હતો, ધરતો મન વૈરાગ;
શિખ્યાના ક્રોધચક્રી થયો, ચંડકોશિયો નાજ. કડવાં ૩
- આગ ઉઠે જે ઘરચક્રી, તે પહેલુ ધર જાણે;
જળનો ભોગ જો નવિ મળે, તો પાસેનું પ્રભાણે. કડવાં ૪
- ક્રોધતણી ગતિ એહવી, કહે કેવલનાણી;
હાણુ કરે જે હેતની, જાળવજો એમ જાણી. કડવાં ૫
- ઉદયરત્ન કહે ક્રોધને, કાઢજો ગળે સાહી;
કાયા કરજો નિર્મળી ઉપશમરસે નાહી. કડવાં ૬

માનની સહાયા

રે જીવ માન ન કીજીએ, માને વિનય ન આંવે રે;
 વિનય વિના વિદ્યા નહીં, તો કિમ સમકિત પાવે રે ? રે૦ ૧
 સમકિત વિણ ચારિત્ર નહીં, ચારિત્ર વિણ નહીં સુજિત રે;
 સુજિતાં મુખ છે શાશ્વતાં, તે કેમ લહીએ જુજિત રે રે૦ ૨
 વિનય વડો સંસારમાં, ગુણમાં અધિકારી રે;
 માને ગુણ જાએ ગણી, પ્રાણી જે જે વિચારી રે. રે૦ ૩
 માન કયું જે વાવણે, તે તો રામે માર્યો રે;
 દુર્યોધન ગરવે કરી, અંતે સવિ હાર્યો રે. રે૦ ૪
 સૂકાં લાકડાં સારિણો, દુઃખદાયો ખોટો રે;
 ઉદયરત્ન કહે માનને, જેને દેશવદ્ધો રે રે૦ ૫

શ્રેયાંસિજિન સ્તવન

મૂરતિ ભેતાં શ્રેયાંસની માહરં, મનહું મોહું રે;
 ભાવે લેટતાં ભવના દુઃખનું, ખોપણ ખોયું રે. મૂરતિ૦
 નાથજી માહરી નેહની નિજરે, સાહમુ ભેયું રે;
 મહિર લહિ મહારાજની મેં તો, પાપ 'ધોતું' રે. મૂરતિ૦
 શુદ્ધ સમકિત રૂપ શિવનું, બીજ ખોહું રે;
 ઉદયરત્ન પ્રભુ પામતાં ભાગ્ય, અધિક સોહું રે. મૂરતિ૦

બોલ-બોલ રે પ્રીતમ

બોલ બોલ રે પ્રીતમ મજ શું, બોલ મહેલ આટો રે;
 પગલે પગલે પીટો મુજને, એમનો કાટો રે. બોલ૦ ૧
 રાજમતી કહે છોડ છળીકા, મનની ગાઠો રે;
 જિહાં ગાંઠો તિહાં રસ નહિ, જિમ શેલડી સાઠો રે. બોલ૦ ૨
 નવ ભવનો મુને આપને નેમજી, નેહનો આટો રે;
 ઘોરો કિમ ધોવાય જાદવજી, પ્રીતનો છાંટો રે ? બોલ૦ ૩
 નેમ-રાણલ જે મુગતિ પડોતાં, વિરહ નાઠો રે;
 ઉદયરત્ન કહે આપને સ્વામી, ભવનો કાઠો રે. બોલ૦ ૪

કાંતિવિજય

(સ. ૧૭૭૫-૮૧ દરમ્યાન)

[કાંતિવિજય કીર્તિવિત્ત્વના ગિય અને વિનયવિત્ત્વના ગુરુશ્રાતા હતા 'સપેગરસાધન' અને 'સુજશવેની' વચ્ચે તેમની કૃતિઓ જાણીતી છે 'સુજશવેની' આ તેમણે યશોવિત્ત્વના ઉપનમો પરિચય આપેલો છે. રાણુપ્રમતીના રિત્તની અલિખ્યકિત કવંતુ તેમણે એક જ્ઞાન અને જ્ઞાન કહેયુ છે]

રાણુલ ભીજે નેહલે

કાળી ને પીળી વાદળી રાજિંદ, વરસે મેહલા સર લાગ;
રાણુલ ભીજે નેહલે, પિંડ ભીજે વેગગ. બાપીઠારે.
મારો પ્રીતમ ચિત્ત ચઢી આવે રે, મોઠે મું બાપી ધાપીઠારે.
જલધર પીડને સગમે રાજિંદ, વિજ જકોલા પાય,
ઈણ રત મારો મારિયો રાજિંદ, મુજને છોડી બાય બાપીઠારે.
મોહલ ચૂરે નદીયા વહે, રાજિંદ મોર કહે કકલાટ;
લર પાઉસમા પકમનિ રાજિંદ, બેવે ભેવે પિંડની વાટ બાપીઠારે.
અવગુણ વિણ નાહે કયો રાજિંદ, અબળા માથે રાય,
તોરણધી પાછા વળ્યા રાજિંદ, પશુઆ ચઢાવી દોષ બાપીઠારે.
મૂળ ધકી ને બાલુતી રાજિંદ, પિંડ લૂખો મનમાહિ,
લાજ તણને રાખતી રાજિંદ, પ્રીતમનો કર સાહિ બાપીઠારે.
નાહ સલ્લો લોળવ્યો રાજિંદ, મૂવતિ મૂતારી નાર,
ફીરી પાછો નેવે નહિ રાજિંદ, મૂકી મુજને વિમાર. બાપીઠારે.
રાણુલ રાત્રી પ્રેમ શુ રાજિંદ, ચોડની મઠ ગિરનાર,
સયમ લેઈ મુગતે ગઈ રાજિંદ, કાંતિ નમે વારવાર બાપીઠારે.

વલ્લભ મઠ

(સં. ૧૬૧૬-૧૮૦૭)

[શક્તિ-જગદળાના ઉપાસક વલ્લભ ભટ્ટ આદ્યારમા શતકના એક નોંધપાત્ર અને શક્તિશાળી કવિ છે. કવિનો જન્મ અમલવાદના નવાપુરામાં થયેલો. તે યાત્રિઓ ભટ્ટ મેવાડ ખાલણ હતા. તેમના પિતાનું નામ દરિભટ્ટ અને માતાનું નામ કૂલકારખાઈ હતું. વલ્લભ ભટ્ટને કાઈ પરમદસની કૃપાથી શક્તિનો ખીજમંત્ર મળ્યો હતો અને ' આનંદનો ગરબો ' તેમજ તેર વર્ષની નાની વયે રચ્યો હતો એમ કહેવાય છે.

વલ્લભ ભટ્ટ શામળ ભટ્ટના સમકાલીન હોવાનું જણાય છે. અંબા, બહુચર અને મહાકાલીના વલ્લભે રચેલા ગરબા બહુ લોકપ્રિય બન્યા છે. વલ્લભ ભટ્ટ પોતાના ભાઈ ધીળા સાથે સુવાળમાં આવેલા બહુચરાજીના મંદિરમાં રહેતા અને માતાજીના પગ ભક્ત તરીકે ત્યાંથી તેમની ખૂબ ખ્યાતિ થઈ હતી. આજે પણ બહુચરાજીના મંદિરમાં આરતી પછી ' વલ્લભ - ધીળાની જય ' બોલાય છે. બહુચરાજીના મંદિર સામે જ કવિનું જન્મ મકાન આજે પણ મોજૂદ છે. કહે છે કે તે ઘરમાં બેઠા બેઠા જ વલ્લભ ભટ્ટ માતાજીની આગાંનાં દર્શન કરી શકે તેથી તે મકાનની બાંધણી છે.

પણ વલ્લભ ભટ્ટની કવિતા માત્ર માતાજીના ગરબા પૂરતી જ સિમિત ન હતી. ગુજરાતમાં માતાજીના ગરબા ઘેરઘેર લોકપ્રિય બનાવનાર વલ્લભ ભટ્ટે શ્રી કૃષ્ણકીર્ણના ગરબા પણ લખ્યા છે એટલું જ નહિ પણ કળિકાળ, કળેડું વગેરે સામાજિક વિષયોની સુવાચ્ય કવિતા પણ આપી છે. આ રીતે વલ્લભ ભટ્ટનું નામ અષ્ટકાલીન ગુજરાતી કવિતામાં સારર સ્મરણીય બને છે.]

[જગદળા બહુચરાજીના શસ્ત્રગાનનું સુરેખ વર્ણન કરતો વલ્લભ ભટ્ટનો નીચેનો ગરબો સદ્ગી છબે ચઢી જાય તેવો બનોદર છે.]

શશુગારનો ગરબો

પ્રથમ પાર્વતીના પુત્રને પાયે નમું રે લોલ;
 દીન જાળી વાળી દીજિયે, કહું સુનું રે લોલ. ૧
 સરસ્વતી તમ ગરબ પ્રતાપથી રે લોલ;
 નવ નિપ, રિપ, સિપ, આપો આપથી રે લોલ. ૨

કરું ગાન, ધરું ધ્યાન બહુચરા તણું રે લોલ;
કરે સાર, વારંવાર, શું કહું ઘણું રે લોલ ? ૩

(ગરબે રમતાં માતાજી)

આજ બહુચરાજી માત ગરબે રમે રે લોલ;
મુરીનર, મુનિવર સહુને ગમે રે લોલ. ૪
માણ રૂપ રાધિકા થકી ઘણું બળી રે લોલ;
કાટિ કામ, શરી સૂર્યની છબી હળી રે લોલ. ૫
રતિ રાહિણી રન્નાદે, આદિ મુંદરી રે લોલ;
પલક પલવટે હમા, રમા પુરંદરી રે લોલ. ૬

(ભોગભાયાનું સ્વરૂપ)

વેળી વામુકી સરીખી, શિંગ રાજતી રે લોલ;
હુદ્ર ઘંટ ગોદવાને, મધ્ય ગાજતી રે લોલ. ૭
ભરી માંગ મુક્તા તે મહામૂલ્યની રે લોલ;
રાખે રાખડી રૂડી તે, રતન-ગુલ્યની રે લોલ. ૮,
કૂલી ખીટલી, સેંચે ભર્યો, સમે પડ્યો રે લોલ;
આક અમરી-ચો ચાટવો કટિ અડ્યો રે લોલ. ૯
અવણ મુંદર આકાર, સર્વ છીપના રે લોલ;
સોળ શોભીતા શણગાર સર્વ નીપના રે લોલ. ૧૦

(શણગારવણું ન)

કાને વાગિયો જડાવ, ગાલ જૂમખાં રે લોલ,
જોત્ય જોતિયે પડોબ્યાં જૂમે લૂમખાં રે લોલ. ૧૧
સોના માંકળી-સરસાં સિંક્કા-જડામણી રે લોલ;
કેર તોરણ જોતીની દીસે દામણી રે લોલ. ૧૨
તેજ શું કહું તાટક, નભે લોલકે રે લોલ !
કલા-ફૂલ જણ્યાં નંમ, તે અમૂલકે રે લોલ. ૧૩

અર્ધચંદ્રમા કપોલ, શું કહું કથી રે લોલ ?
 ચીદ ભુવનમાં, બહુચરા સસું નથી રે લોલ. ૧૪
 લાલ લાલ આડ કુમકુમની રાતડી રે લોલ,
 તપે દીલડી, કહી ન જાય વાતડી રે લોલ ૧૫
 ત્રિકુટી ગધે, સિંહરની બિંદી કરી રે લોલ !
 ચોક્કા ચોખલા; કપોલ લોલ-શું લરી રે લોલ ! ૧૬
 જાકુટી કમાન, કાન-કોર-શુ અડી રે લોલ;
 કીર નાસિકા વીધી, વિધિ-કરે ઘડી રે લોલ ૧૭
 આંખ ઉપમાને ના'વે, કોઈ પલવટે રે લોલ;
 વણું વણું જો અન્ય, ઉપમા ઘટે રે લોલ ૧૮
 પદ દીપક તારાનાં તેજ ત્યાં ગળ્યા રે લોલ;
 મીન ખંજન મૃગ, માન મૂંછીને પળ્યાં રે લોલ. ૧૯
 લક્ષ લક્ષ કાંતિ તિલકની, લીલા જુવે રે લોલ;
 ગીર ગાલમાં ત્રિલોક, મોઢ્યાં ત્રાણુવે રે લોલ. ૨૦
 મોહ-રૂપ ધયુ' બહુચર મા, શાળીએ રે લોલ,
 શહ આર રહ્યા વેસરની વાળીએ રે લોલ ૨૧
 શુર હિમ, લાલ ભોમ, ભય મુક્તમાં રે લોલ;
 શનિ કીકીયે જોતા જણાય મુક્તમાં રે લોલ ૨૨
 અધર-ગિંબ, કે પ્રવાલ લાલમા મળી રે લોલ;
 હંત-પકિત જુકિત, દાડમ કેરી કળી રે લોલ. ૨૩
 ચળકે ચૂનીયે જડાવ લાવ રેખમા રે લોલ,
 વદન નીરજતા ન મળે મીન મેખમા રે લોલ. ૨૪
 હાવભાવ-શું કટાક્ષ નેન સેનનું રે લોલ,
 ચિખુક ચારુ વચ્ચે, ગિંદુ પડયું મેનનું રે લોલ ૨૫
 કંઠ કોકિલા કપોલ, જોત પોતની રે લોલ;
 જાનુ-મુકિતને પ્રમાણુ તે ઉઘોતની રે લોલ. ૨૬

કેાઠે ચીણુ-માલા, અપકલી ચમકતી રે લોલ;
 ઘણી ધૂરરી અરીસે, દીસે ધમકતી રે લોલ. ૨૭
 ગળે ઘરેણાં યયાં ઘણાં ધનુ'બળે રે લોલ;
 કનક સંકિળી તુશી, દોરો શ્રી વળે રે લોલ. ૨૮
 હીરાસાંકળી પોશીતો સેર ચારની રે લોલ;
 મુકતા-માળા તે એકાવલ હાવની રે લોલ. ૨૯
 બેઠું મૂલમાં, હીરાના અલકારડા રે લોલ;
 પારિજાતક મંદાર કેશ હારડા રે લોલ. ૩૦
 બાહુ-દંડ જુગમ, સૂંઠ સરખા સહી રે લોલ;
 હાથ હાથની, હાથેલિયે મધ્યાં મહી રે લોલ. ૩૧
 અતિ અદ્ભુત, અંગૂઠા સંગ આગળી રે લોલ;
 અનુમાનમાં આવે, તે મગની કળી રે લોલ. ૩૨
 નખ પીસ, રાત દિવસે તારા તપે રે લોલ;
 અન્ય ઉપમા તે, અર્થ અર્થમાં અપે રે લોલ. ૩૩
 બાહે બાણુમધ, બહેરખાં ને કૂમતા રે લોલ;
 બાંધ્યાં બાદલે બન્માં રહ્યાં છે જૂમતાં રે લોલ. ૩૪
 પાણુ ચૂડલો, પ્રમાણુ ચતુર રંગનો રે લોલ;
 અતિ અરુણ તરુણ દંડ, તે માતંગનો રે લોલ. ૩૫
 બેઠું કેશમાં, જડાય લાલની કણી રે લોલ;
 મધ્ય મણેક, હીરાની હાથ-કંઠણી રે લોલ. ૩૬
 હાથે પોંચીઓ, જપાળી ભાળી કંગની રે લોલ;
 છલા છાબ, આરસી અતિ મુચંબની રે લોલ. ૩૭
 ઉર ઓપતું રસાળ તે વિશાળ-શુ રે લોલ;
 કમળ-કોય કુચ-અગ્રમાં મરાલ-શુ રે લોલ. ૩૮
 કંચુકી કનકકિનાર, હારશુ જની રે લોલ;
 સુવા ચંદન ચરચિત, મુગધ સોહની રે લોલ. ૩૯

લેંધો લાછનો પેર્યો, તે રંગ જૂઝવે રે લોલ;
 કસબકોર, જોર સાળુ કમુળે ચૂવે રે લોલ. ૪૦
 પેટ પોયણી પ્રમાણ, ક્ષીણ લંકણી રે લોલ;
 સજી મેખલા રસાલ કસી કિકણી રે લોલ. ૪૧
 ઉદર ઉપર તે ત્રિવલ્લી, વળી રહી રે લોલ;
 ગિરિશ્વેત દેહ મધ્ય, ત્રિવેણી વહી રે લોલ. ૪૨
 નાભિકમલ કૂવો કર્યો, જો-સુમારનો રે લોલ;
 ભર્યો વારિ તે અપૂટ, ઇંદુ-સારનો રે લોલ. ૪૩
 કંઠ હેઠ ઠેઠ વાસો, તે એકત્ર છે રે લોલ;
 અધોમુખત્રું અખંડ કેલપત્ર છે રે લોલ. ૪૪
 કટિ કેસરી હરિ, નિતંબ સંહતી રે લોલ;
 જંઘા-જુગ્મ તે અધોમુખ છે કંદલી રે લોલ. ૪૫
 ચાર ચરણામાં, ચિત્ર લખ્યાં ચોદિયા રે લોલ;
 પગ-આંગળાં વળ્યાં અપાકલી-જ્યાં રે લોલ. ૪૬
 ભરી ભવક-કટોરી, હેમ નાહાનિયો રે લોલ;
 ઇંદુ-મિંબને આકારે, એડી પાહાનિયો રે લોલ. ૪૭
 જેહેર લંઘર તોડાને વૂધરી તળે રે લોલ;
 પાપ નૂપુર ને વિધુવે મુનિ ચળે રે લોલ. ૪૮
 નેણ કાજલ સાર્યાં તે કુમકુમ રોલ-શુ' રે લોલ;
 મંદ હાસ્ય કરે, મુખ ભર્યાં તંજોલ-શુ' રે લોલ. ૪૯

(ગરજે ધૂમતી જોગમાયા)

ઠડી ઠાઠ આઠ આઠ સખી સંગમાં રે લોલ,
 બાળી બહુચરા, કરે કલોલ રંગમાં રે લોલ. ૫૦
 કરે ગાન તાન, પાન-પાત્ર હથમાં રે લોલ;
 કરે રમક ઝમક ઠમક, સખી-સાથમાં રે લોલ. ૫૧

દંત ધૂંધટ ગ્રહી રહી, રસાલીઓ રે લોલ;
 એક એક શું લે હાથોહાથ તાલીઓ રે લોલ. ૫૨
 કેશ-પાશ કની વાળિયા અંબોડલા રે લોલ;
 ફેરફૂંડી ફેર ને લે હંબોડલા રે લોલ. ૫૩
 એ અખંડ ખેલ ખેલે બાળી બહુચરી રે લોલ;
 ત્રણે દેવ લે ઝોવારણાં, ફરી ફરી રે લોલ. ૫૪
 વિઘ્નુ વાંસળી વળકે, શબ્દ-નાદ-શું રે લોલ;
 હાક વાય છે મહાદેવ, મરનાદ-શું રે લોલ. ૫૫
 ધરી પાણિ પોથીઓ, તે મહાસુન્યમાં રે લોલ;
 પ્રહ્લા વેદ ભણે, ચારે મુખ ધૂનમાં રે લોલ. ૫૬
 પુષ્પ અંદન વરસાવે વળી દેવતા રે લોલ;
 અહુધામી મહત્ત્વ ઋષિ, ચરણ મેવતા રે લોલ. ૫૭
 ગિરિશવેત તણ, સેવક કાજે પસી રે લોલ;
 કળિકાળમાં ચુંવાળમાં, આવી વસી રે લોલ. ૫૮
 જૂર શું લહે ભવાની કેરા લેહને રે લોલ ?
 આદ્ય અંત એ અગમ્ય, વાત વેદને રે લોલ. ૫૯

[ફલશ્રુતિ]

આ અખંડ ગરબો ગાય, જે કોઈ માનવી રે લોલ;
 ચરણ ચરણને ઉચ્ચારે, સ્નાન-ગાહનવી રે લોલ. ૬૦
 અષ્ટ સિદ્ધ નવે નિધ, લે ઝોવારણાં રે લોલ;
 દેવી વાળિયા બધાવે દ્વાર પારણાં રે લોલ. ૬૧
 મન મોહ્યુ જોખ ચાચર, સોહામણે રે લોલે;
 લટ વલ્લભ મેવાડો, માને લામણે રે લોલ. ૬૨

કુળોડાનો ગરબો

ગોરમા, ઘરડો શો ભરથા કે આપ્યો મુજને રે લોલ ?
 ગોરમા, ધિક ધિક મુજ અવતાર કે, શું કહું પુજને રે લોલ ?

ગોરમા, રણ સંઘાંધીઓ બાપ કે, મા મારી પાપણી રે લોલ;
 ગોરમા, સાસરે પડિયો શાપ, કે સેજ યઈ માપણી રે લોલ.
 ગોરમા, હું તો નાહાનું બાળ કે, એ મોટો બુઢિયો રે લોલ;
 ગોરમા, દીઠેથી પડે કાળ કે, મુરખ મુઢિયો રે લોલ.
 ગોરમા, માહારૂં યથું જોળન કે, પીયુ વરવો થયો રે લોલ;
 ગોરમા, ઘેલો કદુપવાન કે, જાતે વહી ગયો રે લોલ.
 ગોરમા, સોળ વરમ પ્રત્યક્ષ કે, એની એંસી યઈ રે લોલ;
 ગોરમા, દીસતો બજે જક્ષ કે, બુધ ચઘળી ગઈ રે લોલ.
 ગોરમા, શીયાળાની રાત કે, રંગ દોઝે ઘણો રે લોલ;
 ગોરમા, મૂરખ ઘરડી જાત કે, જેવો મુંગણો રે લોલ.
 ગોરમા, રજની રમવા હિંચું કે, આજી આખડી રે લોલ;
 ગોરમા, મારીશ કપ્તો બોલે કે, માહે કર લાકડી રે લોલ.
 ગોરમા, ગાળ નિસરે વાતે કે, સ્વભાવ તે કેમ ફરે રે લોલ;
 ગોરમા, પીયુની ઘરડી જાત કે, અર્થ કહાંથી સરે રે લોલ;
 ગોરમા, નવરાત્રિના દિન કે, ઘણુ મોહ્યામણુ રે લોલ;
 ગોરમા, વિજયા ઠેરે દિન કે, મહુ મજે શણગારડા રે લોલ.
 ગોરમા, સહુને મન દિવાળી કે, મારે મન હુતાશની રે લોલ;
 ગોરમા, મહાના કરમના લોગ કે, તો હું નિસાસણી રે લોલ.
 ગોરમા, રાત ચાંદની દેખું કે, જાણીએ દંવ બળે રે લોલ;
 ગોરમા, મદમાતા નર દેખી કે, મન માહારૂં ચળે રે લોલ.
 ગોરમા, મહારા કાળા કેશ કે, એ આખો પળ્યો રે લોલ;
 ગોરમા, હું યઈ જોળન વેશ કે, જનમારો બળ્યો રે લોલ.
 ગોરમા, મહોંટથી ચુએ લાળ કે, આંખે પાણી ગળે રે લોલ;
 ગોરમા, હું નવરંગી નાર કે, તન મહારૂં બળે રે લોલ.
 ગોરમા, નેજ બીછાવું પુષ્પ કે, એ દેખીને રુવે રે લોલ;
 ગોરમા, શ્વાસ ઉધરસની પીડ કે, પીયુ ઉઘો મુવે રે લોલ.
 ગોરમા, બૂપણ પડેડ વઝ્ર કે, ચિર બહુ જાતનાં રે લોલ;
 ગોરમા, મિથ્યા થયો અવતાર કે, સ્ત્રીની જાતમાં રે લોલ.

ਗੋਰਮਾ, ਜੇਨੇ ਜੇਭਨ ਕੰਥ ਕੇ, ਧੁੰਧ ਕੀਥਾਂ ਭਲੁ ਦੇ ਲੋਲ;
 ਗੋਰਮਾ, ਕੀਥਾਂ ਭਲੁ ਤੇ ਪਾਪ ਕੇ, ਫੁੰ ਵਧਨੀ ਵਲੁ ਦੇ ਲੋਲ.
 ਗੋਰਮਾ ਆਂਧ ਭਯਾਨੀਨੇ ਭਾਉਂ ਕੇ, ਨ ਕਰੇ ਵਾਤ ਧੁੰ ਦੇ ਲੋਲ;
 ਗੋਰਮਾ ਲੋਕਾਂ ਜੇਭਨ ਧਧੀਨੇ ਕੇ, ਤੇ ਫੁੰ ਸੁਭਤ ਧੁੰ ਦੇ ਲੋਲ.
 ਗੋਰਮਾ, ਆਰਿਯੋ ਨ ਵਿਯੋ ਐਕ ਕੇ, ਛਬਰਥੀ ਰੀਤਨੋ ਦੇ ਲੋਲ,
 ਗੋਰਮਾ, ਮਿਥਯਾ ਥਯੋ ਅਵਤਾਰ ਕੇ, ਫੁੰਧੀ ਭਲੁ ਲਾਤਨੋ ਦੇ ਲੋਲ x-
 ਗੋਰਮਾ, ਸ਼ਿਵ ਧੁੰਧੁ ਫੁੰ ਸੰਤ ਕੇ, ਪਾਮੁ ਜੇਭਨ ਧਧੀ ਦੇ ਲੋਲ;
 ਗੋਰਮਾ, ਵਾਸੁ ਸਥਾਨੀ ਵਿਪਰ ਕੇ, ਨ੍ਯਾਤ ਨਾਗਰ ਤਥੀ ਦੇ ਲੋਲ.
 ਗੋਰਮਾ, ਮਾਛਾੜ ਅੰਗ ਸੁੰਵਾਧੁ ਕੇ, ਫੇਰੁ ਛਾਥੀ ਆਲਧੁ ਦੇ ਲੋਲ;
 ਗੋਰਮਾ, ਮੁਝਥੀ ਮੋਹੁ ਮੀਠ ਕੇ, ਫਕਾਧੁ ਭਲੁ ਵਾਧੁ ਦੇ ਲੋਲ.
 ਗੋਰਮਾ, ਅੰਥਯਾ ਭਲੇ ਫੁੰ ਧੁੰ ਕੇ, ਐ ਮੁਰਖ ਵਲੋ ਦੇ ਲੋਲ;
 ਗੋਰਮਾ, ਫੁੰ ਥਥ ਜੇਭਨ ਵੇਸ਼ ਕੇ, ਐ ਧਰਤੀ ਥਯੋ ਦੇ ਲੋਲ.
 ਗੋਰਮਾ, ਨਥੀ ਸਾਧੁ ਨੇ ਨਥੁੰ ਕੇ, ਫੁੰ ਤੇ ਲੁਪਤੀ ਰਹੀ ਦੇ ਲੋਲ;
 ਗੋਰਮਾ, ਕਰਮੇ ਲਾਯੋ ਕੰਥ ਕੇ, ਭਵ ਭਾਯੋ ਸਹੀ ਦੇ ਲੋਲ.
 ਗੋਰਮਾ, ਪੀਧੁਯ ਆਵੇ ਪਛਾਰ ਕੇ, ਫੁੰ ਲਮਤੀ ਕਰ ਦੇ ਲੋਲ;
 ਗੋਰਮਾ, ਲਾਯੇ, ਛਾਥ ਐਕ ਵਸਤ ਕੇ, ਫੁੰ ਤੇ ਧੁੰ ਕਰ ਦੇ ਲੋਲ ?
 ਗੋਰਮਾ, ਜਥੁਤਾਂ ਨ ਵੀਧੀ ਫਾਰੀ ਕੇ, ਵੀਧ ਛਥ ਮਾਰਤੀ ਦੇ ਲੋਲ;
 ਗੋਰਮਾ, ਲੋਕ ਸਾਥੇ ਕਰੇ ਵਾਤ ਕੇ, ਮਾ ਮਾਰੀ ਵਾਰਤੀ ਦੇ ਲੋਲ.
 ਗੋਰਮਾ, ਪੀਧੁਯ ਸੁਤਾ ਮਰਵਾ ਕੇ, ਭਯੋ ਥਾਥ ਸਤੀ ਦੇ ਲੋਲ;
 ਗੋਰਮਾ, ਫੁੰ ਭਲੁ ਧੁੰ ਕਰਨੇਕ ਕੇ, ਕਰਮ ਤਥੀ ਗਤਿ ਦੇ ਲੋਲ.
 ਗੋਰਮਾ, ਕਰਨੇਕੀ ਲਾਧੁ ਪਾਯੋ ਕੇ, ਫੇਰੇ ਸਮੁਧ ਧਧੀ ਦੇ ਲੋਲ;
 ਗੋਰਮਾ, ਵਿਨਤੀ ਕਰੇ ਧੁੰ ਆਯ ਕੇ, ਨ੍ਯਾਤ ਨਾਗਰ ਤਥੀ ਦੇ ਲੋਲ.
 ਗੋਰਮਾ, ਪਾਯੇ ਲਾਧੁ ਧੁੰ ਤਮਨੇ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੁਯ ਸਾਂਲਯੋ ਦੇ ਲੋਲ;
 ਗੋਰਮਾ, ਲਫ਼ ਵਲਯ ਕਛੇ ਏ ਆਯ ਕੇ, ਮੁਕੀ ਮਨ ਆਮਯੋ ਦੇ ਲੋਲ.
 ਗੋਰਮਾ, ਸਦੁਨੇ ਫੇਰੇ ਲੋਕੁ ਕੇ, ਮਾਤ ਕਰੁਯਾ ਫਰੀ ਦੇ ਲੋਲ;
 ਗੋਰਮਾ, ਲਵਾਨੀ ਲਾਯੋ ਐਕ, ਕੇ ਵਲਯ ਕਛੇ ਕਰਗਰੀ ਦੇ ਲੋਲ.

શામળ મટ

(સં. ૧૭૫૬-૧૮૨૨ વચ્ચે)

સાદી ભાષા, સાદી કડી, સાદી વાત વિવેક;

સાદામાં શિક્ષા કથે, તેક કવિજન એક.

[જે જાનાનામાં જીનેનર કવિઓ પુગલો, સમાયણ, મદાભારત વગેરે ઉપર જ નજર રાખી કાવ્યરચના કરના હતા તે સમયે કવિ શામળ ભટ્ટે માનવીની માનવતાને રસપૂર્વક ગૂંથતી લોકવાર્તાઓ પદ્યમાં ઉતારી એક નવો ચીત્રો પાડ્યો. શ્રી વિજયરાય વૈદ્ય કહે છે તેમ, શામળની કવિતા આપણી કવિતાજેવીના કંઈનું અનેરું આશુપણુ છે. એક જ કવિએ રમેલી, આ તરેહની, આટલી આકર્ષક, આટલી સખ્યાબધ પદ્યવાર્તાઓ ભારતભરના મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં અન્યત્ર કદાચ નહિ હોય.

કવિ શામળ ભટ્ટ અમદાવાદના વેમણપુર (હાલના ગોમતીપુર) ના વતની હતા. પિતાનું નામ વૈદ્યજી અને માતાનું નામ આનંદીબાઈ હતું. કવિએ સંસ્કૃત તથા વ્રજભાષાને અભ્યાસ કર્યો હતો. દારરડીના પણ અભ્યાસ કર્યોનું તેમના અંધે પરથી અનુમાન થાય છે. “કથુ કથે તે શાનો કવિ?” એવી પોતાની ઉક્તિને સાર્થ કરવા શામળ ભટ્ટે પુરાણ કથાઓનું અનુકરણ કરવાનું છોડીને સામાજિક અને અમરકારિક વાર્તાઓ તરફ પોતાની નજર દોઢાવી.

શામળની વાર્તાઓના ખીજ કદરથ સાહિત્ય તથા જૂની ગુજરાતીના જૈન સાહિત્યમાં મળે છે. એટલે એક રીતે તો તે. “કથુ કથે છે” એમ કહી શકાય. જતાં દરેક વાર્તામાં શામળ ભટ્ટની પ્રતિભા જાણી જોડે છે. વચ્ચે વચ્ચે તે મૌલિક પ્રસંગો અને પાત્રો સજીવ આવે છે. ‘નંદનગ્રીસી’ ની વાર્તાઓ તો તેની મૌલિક રચના ગણાય છે.

શામળની પદ્યમય લોકવાર્તાઓ આમજનતાને ધણી ગમી ગઈ હતી. તે વખતે મુસાફરીનાં સાધન કે તાર-ટપાલ પણ ન હતાં છતાં પણ શામળ ભટ્ટની વાર્તાઓ ગુજરાતને ખૂબ ખૂબ પહોંચી ગઈ હતી. કવિની આ જોડી તેરી સિદ્ધિ ન ગણાય. તેમની વાર્તાઓના રસિક અને હિંદુ કદરકાર સિદ્ધકારના પાટીદાર રખીદ સે તેમની કીર્તિ સાંભળી શામળ ભટ્ટને પોતાના વતનમાં તેગવ્યા અને ત્યાં ધર-જમીન આપી માનથી વસાવ્યા. પછી તો ‘બોજ સમોવડ ભૂષ’ રખીદાસના ચોરામાં રાજ રાતે શામળભટ્ટની વાર્તાઓનો

રંગભયો ડાપરો જનમવા લાગ્યો. આજીવિકાની જાણનામાં નિશ્ચિંત બનેલા કવિએ ધણીખરી કૃતિઓ અહીં રહીને જ રચેલી.

શામળભટ્ટ આમજનતાના પ્રિય કવિ હોવા છતાં તેમની રચનાઓ પ્રેમાનંદ જેવું સર્વકાલીન ગૌરવ પ્રાપ્ત થી શકી નથી. તેમની રચનામાં વાર્તાગતિ અપૂર્વ ઝરો વહેતો હોવા છતાં વનુગૂઢનની કલા હિતાવળી અને કવચિત દોષયુક્ત લાગે છે. તેમાં જોવાની સદ્ગતિ કે ઊંડાણ તેમજ લોક-સમાજનું નિરીક્ષણ પ્રેમાનંદ જેવું સચોટ હોતું નથી. છતાં આજે પણ શામળભટ્ટની વાર્તાઓ કથારસના પૂરમાં શ્રોતાઓને અને વાંચકોને ધસડી જાય છે, એ કહીને જેની તેની સિદ્ધિ નથી. શામળના છપ્પા પણ ખૂબ વખણાય છે.

;

શામળે આજરે ચોવીસ થયો રચ્યા છે. ન દખનીસી, સિદ્ધ સન બત્રીસી, પદાવતી, મદનમોહન, ભદ્રાભાગિની, અમદવિદિ, રાવણ-મદોદરી સંવાદ, પેતાળ-પચ્ચીસી, સુગ્રહહોતેરો, શિવપુશ્પ, વિનેયદની વાર્તા વગેરે તેમાં મુખ્ય છે.]

ભદ્રા ભામની

[અંબાવટી નગરીના કોટીખંડ વહેપારી અને નગરમેદ દતોગાનો પુત્ર કર્તુરચંદ, આ વાર્તાનો નામક છે. છત્રીસ લલણો કર્તુરચંદ ભદ્રા ભામની એક મુદર વલિક કન્યાની કમોટી કરી તેની સાથે લગ્ન કરે છે. ભદ્રા ૩૫-શુભા અંગેક હતી તે પત્નિના નારીના મહાન લક્ષણોથી ગાલનો હતી. ભદ્રા સાથે ભોગવિવાસ ભોગવતો કર્તુરચંદ ઉંચે વહાણો લઈ વેપાર ખેડવા માટે પરદેશ જવા તૈયાર થાય છે. અનેક વટાણે તથા વાણેવરે સાથે કર્તુરચંદ જવાનો પ્રનાસ ખેડવા તૈયારી કરે છે ત્યાંથી વાર્તાપ્રસંગ આગળ વધે છે.]

કર્તુરચંદનો જીવાનો પ્રવાસ

(ચોપાઈ)

રાખ્યા વાણેવર જે ઘણા, ખાસ ખેલ તે પેતા તણા;
વહાણ વીસથી જમણાં લીધ, માલ ભરી તૈયારી કીધ.
ઠાળાં કાપડ મોંઘે મૂલ્ય, અતિસે માલ ભર્યા અણતૂલ્ય;
જાપે જવા મનસા ધરી, વહાણમાં ભારે જણસો ભરી.
સદ ચઢાવી નાંખ્યા દોર, લાગ્યો નાદ નિશા ને દોર;
એ સઘળી પ્રીધી હેડિયે, ચડ્યો ભદ્રા પાસે મેડિયે.

કામની મારું કહ્યું ને કરો, તો મુજ આબ્યા વિષુ નવ ઉતરો,
ખાઓ પીઓ મેડી માળિયે, મુખે નિત્ય બેસો જાળિયે
શાણા ડાહ્યાં ચતુરા તમે, તો શી શિખામણુ દીને અમે?
પ્રીઠે પથે વહાણે જશું, કહી વાત તે મનમા વસુ
આરા માગી ઉતર્યો આપ, આબ્યો જ્યા બેઠા માખાપ,
કરનેડીને બિલો રહ્યો, હેતબેલ માખાપે કહ્યો
વ્યાપાર કરતા કેમ વારિયે, તમ વિના છુવ તે યથા ઠારિયે?
વહેલા વળને મારા પુત્ર, સર્વે રિદ્ધ તારી ઘરસૂત્ર
પુત્ર નક્ષત્ર સાધ્યુ પ્રત, ચઢ્યો વહાણુમા રૂડી રીત,
શુભ શુકન રૂડી વાણિયે, ચાલ્યા વહાણુ કાળે પાણિયે
સઠ સલામી પોતાતણી, ચોલા સફરની મુદર ધણી,
જેયા બદર પોતે અનેક, એક એકથી ઉત્તમ એક
અગાધ અર્થુવમા વહે નીર, રહે નહીં ભેતા મન ધીર,
એક બે દિવસ કરતા એમ વાત, સહેજે ગયા મસવાડા સાત
દેશ વિદેશ પરદેશે ગયો, ત્યા તો એક અચરત ખેલ ધયો,
રૂડી રાત શરદ પૂર્ણી, અતિ ખીલી સ્વાતિ ઘણી
એવો ભેગ જે હઠાડે ટોચ, શુ કીતક ચથુ તે ભેય,
અર્થુવ વીચ આબ્યો છિ બેટ, છીપ્યા વહાણુ તે તળહેક
વાહાણુયકી સર્વે ખારણે, ઉતર્યા જર્થ ભોજન કારણે,
જેવો જૈરાવત હોયે ગજ, શુદ સરેખી ફરકે ધજ
કામ કામ મુતા સહુ જાત, દોડ પોહોર ગઈ છે ત્યા નાત,
નથી ભાગતુ માનવ કોય, એકલો શેઠિયો પોતે ભેય
બેઠો જ્યોત દીપકની કરી, માડે નામુ હેડે ધરો,
તન મન મેળવ્યું છે ત્યાહ, નથી છુવ બીજા કો માહ
મેળ મળતા જૂલે કાય, તો નર નિશ્ચે બિચુ ભેય,
એક હસણી ખીજે હસ, પક્ષી પણુ દેવતાઈ અશ
અતરિક્ષ પાખ વડે વિસ્તરે, અમૂલ્ય મોખા મોની ચરે,
માનસરોવર ગુણ ગણીર, ચરે હસ મડ તેને તીર

શિખર ભટ્ટ

હંસ નરનારીની જોડ, કાયા જોતાં પહોંચે કોડ;
 સમુદ્ર ખેટ મોતીની ખાણ, ચારા કાજ ગયાં નિર્વાણ.
 પાછાં માન સરોવર જાય, આવ્યો અર્ધ અર્જુવની માંય;
 થાકો હંસણી ન ભોલે પાંખ, દીઠાં વહાણ છીપ્યાં તે આંખ.
 કહે હંસલી સાંભળ' હંસ, પ્રાણજીવન અધિપતિ છે અંસ;
 ઘડી એક જો જોસો વહાણ, થાકો શીતળ યદ્ય નિર્વાણ
 તેજે મેં જાણાતું નથી, તો વારંવાર શું કહિયે કથી ?
 જોઈ જો તે કામે કરી, શુભ વચન જોલી સુંદરી
 અતિ ઉજ્જવલ દીસે છે રાત, કોહો આ વેળા કાંઈક વાત;
 કહે હંસ સાંભળ કામનાં, જુગતે આજ રુડી જામની.
 શરદ પૂનમ ને સ્વાતિ હોય, મહિમા કળી ચકે નહિ કોય,
 નર નારી કરે જો મંગ, હોંય રીઝમાં રુડો રંગ.
 એક નાઠે એક સોઠે સૂત્ર, પડે જિંદુ પ્રગટે તો પુત્ર;
 પિયુ પ્રિયાને પૂરણ પ્રીત, રમે મળી રસની રીત.

છાંધો

પડે જિંદુ જો નીર, તીર અર્જુવ ઉઘોતી,
 ઉજ્જવલ તેહ સોહંત, કરે મહા મોઘા મોતી,
 કેજે હોય' કપૂર, સૂર ઘણા મૂલ ઘોડા;
 જત્રીસ લક્ષણે જાળ, પત્રિની જુગતી જોડા;
 હોય નિર્મળ ચિત્ત નર નારણ, ઉદરે ગર્ભ આવી અડે;
 પુરુષ પ્રતાપિક અવતરે, છીક ખાતાં મોતી પડે.

(ચોપાઈ)

હાથલી સામું હાથી જોય, ભદ્રા ભતિક હરતી હોય;
 શરદ પૂનમ સ્વાતી કહેવાય, અકલિત મહિમા તે ન કળાય.
 હંસે વાત માંડીને કહી, કરનુરે તે સરે લહી;
 નર નારી અરે દેવ નર પહોતી આશ

નિરાશ થઈને બેઠા ધરણ, એમ નિસાસા નાખ્યા ત્રણ;
હંસ હંસલી સાંભળે એમ, તાણી તાણી મેહેલ્યા તેમ.
હંસલી કાન સુણ્યા બેટલે, હંસ પ્રત્યે પૂછ્યું તેટલે;
શા માટે નિઃશ્વાસ મૂકિયો, ચતુર પુરુષ તે કયમ' સૂકિયો ?
ખાવા પીવા દોલત ઘણી, કરે 'મોજ કરોઠોતણી;
તમે હંસ પૂછો એહને, શું હુઃખ પ્રગટ્યું છે દેહને ?
બોલ્યો હંસ તે વેળા વાણ, સાંભળ બાઈ ચતુરમુગણ !
શા માટે મૂકો નિઃશ્વાસ ? મીતે સાંભળું તારી પાસ.
બોલ્યો હસીને હંસની સાથ, શાહાપુત્ર બેઠીને હાથ;
તમે વાત વિનતાને દંહી, સ્વાતિ પૂનમની તે મેં લહી.
પ્રેમદા તમે વખાણી પેર, તે શુભવંતી મારે ઘેર;
એક સોઠે એક નાઠે એક, એવી વિનતા ચતુર વિવેક.
તમે વાત વખાણી આજ, કહિતાં આવે મિ બહુ લાજ;
આણે સમે કામની નવ મળે, મીત વચન મારું કેમ પળે ?
તેણે હુઃખ દાણું છું અમો, કહી વાત જે પૂછી તમે;
કહે હંસ મૂરો શા માટે, વનિતા દૂર તે કેટલી વાટે ?
શેઠ પુત્ર કહે સાંભળ વીર, અગ્રાધ તો અર્જુનનાં નીર;
કહું કુંવરજી વેગળી વાત, ચાલ્યા અર્જુન મહિના સાત.

(દોહરા)

અંપકસેન ગ્રાંભાવટી, મહિ સંગમ મહા મૂલ્ય;
ગુર્જર દેશ શુભ આગળો, અતિશે દૂર અતુલ્ય.
કહે હંસલી હંસ સુણ, પૂછ્યો સકળ ઉપાય;
આ વેળા તમે એહને, મહિર તેડી જાઓ.
મેળાવો એની માનિની, લખિત ધણીએ ભાવ;
ઠાઠા અઘણ અઘી કરી, જિતતાં પેહેલાં આવ.

હંસ તે જોલ્યો હેતથી, ઉડ આજસ તજ આજ;
 બેસ પીઠ બહાદુર થઈ, કર મનગમતાં કાજ.
 પ્રતિજ્ઞા પ્રોઢી કરો, ખોટી ન કરો ખાંત;
 પલકમાંક પાછા કરો, ભેઈ કામિનીની જાત.
 હંસલી રહી ત્યાં હોડિયે, અત્રિક્ષ ઉડયો હંસ;
 કસ્તુર ઠાટ ઉપર ચઢ્યો, વારુ શેઠનો વંશ.
 આકાશ લગી જિયો, ચઢ્યો, નિષ્ક્રુ ગુણ ગામ;
 ધનુષની પેદે જિતયો, આબ્યો તેણે કામ.
 કહે રે મહોલ તારો, ગિહાં, ઝોળખ આપે આજ;
 પેશ મંદિરમાં પ્રીતેથી, કર કામિનીનું કાજ.
 નવદૂધ ને નવલખા, રુઢી, રીતે રંગ;
 હીપક આઠ અટારિયે, શોભા રુઠા સંગ.
 માનતી બેઠી માળિયે, જુવતી જતર વાય;
 અગાશીમાં જિભો રહ્યો, વનિતા વિસ્મય થાય.
 રથામા જાણે સ્વપ્ન છે, કે ચેટક કે ચોર ?
 કોતક કાઈક કારમું, અકલિત એ અંકાર.
 નહિ શેઠ કસ્તુર એ, અધિપતિ મારો આપ;
 જુવતી ભેઈ ત્યાં રહી, અચરત આપોઆપ.

(ચોથાઈ)

સ્વામી કહે સાંભળ સુદરી, શું લાગે છે દ્રષ્ટ જ ભરી ?
 માસ સાંતની વાટે ગયો, મેક સુજને તારો ધયો.
 પંખી-આગળ કહી મેં પ્રીત, રામા મેળવ રુઢી રીત;
 તે પંખીની પીઠ ચઢી, આબ્યો અહિં તે લાગી ધડી.
 નારી કહે ભલે આવિયા, મારે મન તમે ભાવિયા;
 યયાં કંભાતુર નર ને નાર, તે વેળા કીધો વહેવાર.

નારી કહે નર સાંભળ નેટ, પૂરણ ગર્ભ રહ્યો મુજ પેટ;
હવે નહીં જવાયે તમો, તણું પ્રાણ વણખૂટે અમો.
માબાપ તમારાને જઈ મળો, પછી પંથ તમારે પળો;
વાત કરતાં લાગી વાર, હંસ હેતથી બેઠો બહાર.
હંસ કહે: ખોટી થાજી છું, હું મારે માર્ગે જઈ છું;
તું તારે ગમે તો રહે, આવ અહીં કે ના પણ કહે.
હામી હુતી ત્યાં દસ બાર, રાખી શાખ તે તેણે કાર,
તોએ નાર ન મૂકે હાથ, શ્રાહપુત્ર મને તેડો સાથ
હંસ આવ્યો સખિયો સાથમાં, આર્યો મોતી બે હાથમાં;
નારી જોવા ગઈ દીપક પાસ, ઉઠ્યો હંસ તેડી આકાશ.
ન આવી વાટમાં જિની આંચ, આવ્યો રાતરહી ઘડી પાંચ;
શ્રેમકુશળ મૂક્યો વહાણ, સંભાળ કસ્તુર મુજન મુજળ.

ભદ્રા ઉપર આજ આવે છે

(ડોહરા)

સહ પૂર્યો સવારમાં, આવ્યા વાય સવાય,
વણિકપુત્ર વેવારિયો, જુમતે જાવે જાય.
જાવે જે કો નર ગયો, જાવે મદિર માય,
જાય રણી જાવેશકી, પરિયાના પરિયા ખાય.
ચેચે માલ મહા મૂલથી, પૂરણ લાભથી પેર,
માનની મેહેલી માળિયે, ગોરડી રહી જે ઘેર.
ગુણવંતી ગર્ભજ વાધિયો, ભારે કર્મનો જૂપ;
વનિતાને ઘણું વાધિયું, રાજતેજ રિધરૂપ.
પંચ માસ પૂરા થયા, નવદલ આવી ત્યાહ;
જિંથી ચઢી અટારિયે, ભામની ભદ્રા જ્યાંહ
રૂપ દીકું રંભાતણું, ભાણી દીકા નેણ,
ઉદર જે ઉમત નિરખ્યું, ચંચળ દીકા ચહેન.

લાલી ! તેજ લલું ક્યું, આ લક્ષણ શું આજ;
 જોડ્યાં બોતેર બાપનાં, કુલદંતાને લાજ.
 લાઈ પરપ્રયા ઘણા લાવથી, ધાવ લખિયો ગરજ;
 તે તો તારું, પાણિયું, કામની વહાલું કરજ.
 સાબાશ તે સારું ક્યું, ગર્ભ વધાર્યો ઘેર;
 વીર ગયાને વરસ થયું, પ્રીતી કીધી પેર.
 શું કહેયો સસરા આગળે, શું કહેયો માળાપ ?
 ગૂણ ધાવ પૂરો કર્યો, તેમ તેં પાડ્યું આપ.
 નાકે ગયું નવ ખંડમાં કુલદા કહેયે લોક;
 પડે રહો તમે પ્રેમદા, દાંસુ કુલો ફેક.
 નારી કહે નણદલ સુણો, પૂછે પ્રીતે દાસ;
 હંસે ચઢી હિતેધરી પ્રીતે આવ્યા પાસ.
 શાખ પૂરી સહુ દાસિયે, દળ વાદળ થયું દુઃખ;
 માનયે તારી માવડી, કહીને મરડયું મુખ.
 બોલો લાલી માહરી, પ્રાણ કરોને તાજ;
 મુખ બોલે છે તાહરે, કાંઈક મનમાં, લાજ.

(ચોપાઈ)

નિન્દા કરી બહુ નણદી ગર્ભ, જઈ માતાની પાસે રહી;
 કંઈ બક્ષર દીકું તે આંખ, પડ્યો વડો વહુવરનો વાંક.
 નારી નિસરી છેક જ નેટ, પ્રીત ગર્ભ વાધે છે પેટ;
 નીચ કામ ક્યું એણિયે, માળિયામાં બેઠી તેણિયે.
 તે દષ્ટે ભેઈ આવ્યાં અમો, શાળા સર્વ વિચારો નમો;
 સસરો સાસુ સબજન સહુ, ફટ ફટ કરે છે વહુને બહુ.
 રાખે વાત છાની આ કાર, કદી વાત બાંધે દરબાર;
 પેસા માગતાં કરશે ફેક, બીજે દંડ ઉપર લે રોક.
 માટે એને પીયર પરહરો, કુચલી આઝી શાને કરો ?
 એવું ક્યું લોગવયે એહ, નાણો કોને તેજ નેહ.

[કથાંતર—લદાનાં આસરિયાં લદાના યજ્ઞગાર ઉત્તરી લઈ તેને પિયર મોકલી દે છે. સમર્થાં લદાને તેનાં માતાપિતા પણ સંઘરતાં નથી. માઆપ તેને ફીટકાર આપે છે અને રતોવાઈ વગડામાં કાઢી મૂકે છે. જૂળે તરમે વનમાં રમળતો લદા લાખા વણજારાની પોકમાં આવે છે. પણ તેવું રૂપ જોઈ વણ-જારીઓ ઈર્ષ્યા કરે છે. વણજારીઓ ઠગપુર પાટણની એક ગુણકાને લાંબેરે છે અને ગુણકા લાખાને દમદારી આપી લદાને પોનાની દાસી તરીકે લઈ જાય છે. ગુણકા રૂપવતી લદાને પોતાને ત્યાં રહી અમનચમન કરવા સમજાવે છે.]

લદા ગુણકાની દાસી બને છે.

(દોહરા)

અમો સહુ તુજ દાસિયો, તું મારી સરદાર;
પાન આવો પ્રીતે કરી, પહેરો શુભ યજ્ઞગાર.
બીજા લોક છે બાપડા, માનવ રૂડાં જન;
દિવાળી તેને વરસમાં, આવે એક જ દન.
નિત્ય દિવાળી આપણે, નિત્ય નવા યજ્ઞગાર;
નવાં પેરણ નિત્ય પાગરણ, નિત્ય નવા ભરથાર.
નિત્ય અંજે : અરગલ, નિત્ય આતુરી ચિત્ત;
નિત્ય નવું નાણું મળે, એહ આપણી રીત.
બીજી ભુવતી જો કરે, પલક એક પરવેશ;
દેખાડે સહુ આંગળી, રહી ન શકે કો દેશ.
બીજી મહુ બળી મરે, કરી શકે નહિ જાર;
નિરલો ઘઈ નિઃશંકશું, લોગવીએ ભરથાર.
કુળવંતીને કેદ છે, પરાપૂર્વના પંથ;
કાણો લૂણો આંધળો, કોને લાંચો કંથ.
રળે મળે જ રોટલો, ધણો કરતે ધાન;
કરે વેપાર જ ઉગળો, મહિમા ન મળે માન.
હવે લાગ્ય તારું ભણું, દિન રુડા જો હોય;
જાર ભુગતેથી રીઝવો, હોશે આવે કાંય.

ખાવે પીવે ખૂણી કરો, ખુશખોઈ અંગે નાહો;
રાજાની રાણીયકી, અઢકો લીજે લાહો
ભદ્રાએ મન વિચારિયું, સંકટ આંચું આજ;
'ના કહેતાં નહીં' ભિગરું, બંધે મારી લાજ.

ભદ્રાનો રત્નસાગર

(ચોપાઈ)

સંકટ મોટું આવી પડ્યું, રૂપે કલંક મસ્તકે મુજ ચઢ્યું;
ઈશ્વર રાજે મારુ આપ, જપવા માંડ્યો હંધડે ભપ.
હાઈઠે દુઃખ ને મેહોડે હરી, બ્રાંત ન બળી મનમાં કરી;
ખાઈ એક માથું છું માન, પ્રસવું ત્યાર સુધી સંતાન.
ત્યાર સુધી નવ કહેશે તમે, એકાત જાગ ઉતરીએ અમે;
કોઈ પુરુષ સાથે નહિ રમું, લોજન હું રાંધીને જમું.
પછે તમે કહેશે તે કરું, ધન રળી આપુ ને ઘર ભરું;
કરગરીને હું કહું છું તુને, એટલું માગ્યું આપો મુને.
સહુ તે વાતે સુખિયાં ઘયાં, કરી ભદ્રા તે કાચે રહ્યાં;
અવધ થઈ પૂરણુ દસ માસ, પ્રસવ્યો પુત્ર પોતી મનઆશ.
સાક્ષારકાર કો બીજો કામ, દેવરૂપ દેવાથી નામ;
આસના વાસના અઢકી કરી, નેતાં મુખ દુઃખ ગયું વીસરી.
પુત્ર નવરાવ્યો નારીએ, ખાજ ભેટી છે બારીએ;
શિવ કીરણ પડ્યું જેટલે, આવી છીંક સુતને તેટલે.
'ખમા ખમા કહ્યું વચન, પડ્યાં જોખામાં બેય રતન;
'અમુલક ભુગ્તિ છે બે ભેડ, નહીં' તેમાં ખાંપણ કે ખોડ.
વચન સ્વામી કહ્યું તે મળ્યું, કહે ભામની ભાગ્ય મુજ ભળ્યું;
વીત્યા દીન એવા ચાલીશ, નામ્યું તવ શુષ્કાને શીથ.
હવે વેપાર તે બરી કરો, હેને હૈકાં ઉપર ધરો;
નિત્ય બે ચાર છીંક જ ખાય, રતન એકાં ગાંઠે થાય.

રત્નસાગરનું આપહરણ

(ચોપાઈ)

કામની કહે હવે શું કરું, અહિયાં થકી તે કેમ નીસરું ?
જિયહાં બાઈ ત્યાં ફાટી પડું, કે હસારત લાગે વડું.

એમ વિચાર કરે જોટલે, શુભકા ત્યાં આવી તેટલે;
ગહાર આવ્યો છે મિત્ર માહરો, દેખાડ ભાવ ભામની તાહરો.

પછે રમાડજે તાહરો તન, હવડાં રમાડ એનું મન;
બોલી ભદ્રા સ્વામા સાથ, આપું રત્ન અમુલક હાથ

આજ એકાદશીનું વરત, ન કરું કામ કુડું હું તરત;
રત્ન તે નારે નરખિયું, અમુલ્ય પારખું જે પરખિયું.

એમ કરતાં પડી છે રાત, શુભકા કહે દાસીને વાત;
આ પ્રેમદાને પુત્ર જ મરે, તો આપણનું કારજ સરે.

પુત્ર હરી એનો લિજ્જિએ, ઊડે દૂપ નાખી દીલએ;
નારી નિદ્રામાં જ્યાહરે, લીધા પુત્ર તેનો ત્યાહરે.

સોંપ્યો તે દાસીને તરત, નાંખો દૂપમાં પમાડો મરત;
ગઈ દાસીઓ રણભોજાર, દીઠો દૂપ જ તેણે કાર.

નાખે દૂપ માહે જ્યાહરે, દયા દીલ આવી ત્યાહરે;
આ અવંતાર શુભકાની દેહ, નીચમાં નીચ તે દાસી તેહ.

શું કરીશ હું આગળ ધર્મ, છૂટીશ કેમ આ માઠાં કર્મ ?
દૂવાના થાળમાં સુવાડ્યો તન, દયા પ્રગટી દાસીને મન.

મૂકી જીવતો વનિતા વળી, ચોતાની શુભકાને મળી;
તમો કહ્યું તે કારજ કીધ, કુંવર દૂપમા નાંખી દીધ.

જળકીને બગી તે નાર, પુત્ર ન દીઠો તેણે કાર,
ચેટમાહે પડી બહુ દાળ, કિહાં ગયો મારો જાળ ?

એક કહે ડાકણ જીવરી, એક કહે લીધો વંતરી;
એક કહે બલાડે લીધ, કોડ પ્રકાર એવા બહુ કીધ.

કોઈ કહે તું ઉઘે છે બહુ, ફટ ફટ કરે છે ત્યાં સહુ;
નીચ સંગ નારીને નેટ, વળી હુંખ પુત્રનું પેટ.

(છાપો)

ભૂંડું દેહમાં હુંખ, બૂખ પણ તેથી ભૂંડી;
ભૂંડું, દેવું દામ, કામની કોધી ફૂંડી;
ભૂંડી સ્ત્રી યઈ અનાથ, ખ્યાત ભૂંડી બ્યાં લોકે;
ભૂંડું કુઆમે વાસ, ભૂંડું સ્ત્રી સુખ નહીં શોકે;

પણ ભૂંડું ભાર ઉપાડવું, ભૂંડું કાસડું કરવું ઘણું;
બુંડાંથી ભૂંડું શામળ કહે, હુંખ સુત મરવા તણું.

(ચોપાઈ)

દાવાનળ હુંખ પડયું તે સાર, લાગ્યું મન તે અપરમપાર;
કોડ હુંખ ભૂંડાં બહુ થકી, ભૂંડું પુત્ર-વિલેગથી નથી.
વિચાર્યું વિનતાએ વાણ, હવે તણું હું મારા પ્રાણ;
કદાચ જીવ ને મારો જશે, કલંક ચઢ્યું તે સાચું થશે.
જીવતો આવશે મારો કંથ, કાલે વળશે પ્રીટ પથ;
મારે વિલેગે તજશે દેહ, એવો નરનારીનો નેહ.
જીવતો નર ભદ્રા પામશે, કાલ કહેવાય ને રુડું થશે;
એમ સર્વે જાણે છે લોક, નેહ સાચું કે સર્વે દેશ.
આવરદા અદકી સુતની હશે, તો જાણકે મારો જીવતો થશે;
એમ કરીને વાળ્યું મન, ઈશ્વર વાળશે મારો દન.

(ચોપાઈ)

સાંભળ ગુણક તું પણ માત, કહું તુંજ આગળ સાચી વાત;
દિવસ એક બીજ પચ્યામ, માં કર માત રજ્યાની આશ.
તારે રજ્યાનો શો છે અર્થ, નેહએ એટલો લેને ગર્થ;
પાડા પાડીતું શું કામ, વાસણું ફેંધે ભરાવો કામ.

તેની તુજને આપું લાય, આપ્યાં રત્ન અમુલક પાંચ;
અંધારે અજવાળુ થાય, નિરખી નાર હરખી મનમાં.
સંતોખીં'રાખી તે કામ, પંચાસ દિવસ ન લેશે નામ;
એક કથા એટલેથી રહી, કહું બાળકની શી ગત યઈ.

રત્નસાગરને રાક્ષસ ઉછેરે છે ..

(ઢોહરા)

એક રાક્ષસ ઉત્તમ હતો, રહેતો તે વનમાંહ;
જળ પીત્રા કારણ ગયો, કીટો કુંવર ત્યાંહ
હોતે રાખ્યો હેઠ ધરી, ખીત ઘણેરી પેર;
ગયો લેઈ શુદ્ધ વિષે, સાચે તેને ઘેર.
કામદુર્ગા એક ગાવડી, જઈ લાવ્યો તે શુદ્ધ;
ઉછેર્યો આઠર કરી, પાત્રું તેને દૂધ
મબળસંગ રાખતણી, કુંવરી રૂપનિધાન;
ઊપાડી આઠર કરી, સોખ્યો ત્યાં સંતાન.
ઉપાસક શ્રીજક્ષણી, પૂરણ હેત પ્રસન્ન;
આવે ઘેર નિત્ય આપના, દેવી શ્રીદર્શન.
પ્રાણથી વહાલો બાળ છે, જાણે મારો પુત્ર,
સાચવે ખીત ઘણી કરી, સાચે દિલથી સૂત્ર.
પાડયું નામ જતને કરી, અહર્નિશ એત્ર કામ,
કોટ કરીને કુંવરનું, રત્નસાગર શુભ નામ.
છીકે જ્યારે છોકરો, મોટો તે મહિમાય,
પડે રત્ન પૃથિવી વિષે, સર્વે એકઠાં થાય.

ભદ્રા વીર વિક્રમને પત્ર લખે છે

(ચોપાઈ)

એ તો વાત અહિયાથી રહી, શી ગત ભદ્રાની ત્યાં યઈ;
એક સમે બેઠી માગિયે, જાણે છે જીવતી જાળિયે.

તેહ તણે જાવાની વાટ, જેઠા તિહાં તણે કેા ભાટ;
તેણે ભણ્યું કવિત જ એક, કહ્યો તેમાં વિક્રમનો વિવેક.

(છપ્પો)

રૂપશિરોમણ કામ, રૂયામ મુંદર છગી શૂરો;
રાજે રુડો રામ, નામ પરમેશ્વર પૂરો;
કનકદાનમાં કણું, તરણી તો રુડો તેજે;
વ્રતવાદી હરિચંદ્ર, અને ઇંદ્ર જ્યમ શોભે;

અલરાય બગી જ્યમ દાનમાં, ઇશ્વર ઘેર જેને અડચો;
કહે કવિ શામળ કલિયુગ વિષે, દુખલજન વિક્રમ વડો.

(એપાર્થ)

એવુ પથજ તે વાટમાં, વિદ્યા અધિક છે તે ભાટમાં;
સાંભળ્યું તે કામનીએ જાન, માનની મન ચિઆયું માન.
મરદુખલજન કહે છે સદ્, દુખ મુજને દાવાનલ બહુ;
મારી અછત ચસાવી બેઠે, પડેહ સહેજ મનમાનો ખોડે.
લાગે, તીર કે તુફો થયે, થયે કામ કે સહેહ જયે;
એક દિવસ ભિક્ષા કારણે, નાખે ટેલ ગ્રાહણ બારણે.
કહે ભદ્રા સાંભળ રે બ્રહ્મા, માન કહું એક મનનો મર્મ;
સાચું બોલુ તારી સાથ, પ્રથમ રતન એક બાલો હાથ.
પછે કહું તે કરે એક કામ, જાઓ આપ ઉજેણી ગામ;
હું અબલા ને ગ્રાહણ તમો, ચરણ તમીને કહું છું અમો.
-તુજ મુજ વચ્ચે ચીતા રામ, રાણી ફડ કરે જે કામ;
માનું પાડ ઘણો વાહરો, કાગળ બે પહોચે માહરો.
વિક્રમસેન જેઠા હોય બ્યાંહ, સોપો પત્ર આ લઈજઈ ત્યાંહ;
તેનો પ્રતિજિતર લાવજો, શીઘ્ર મિલ્લ પહેલા આવજો.
રાત દિવસ ને સાંજ મવાર, દિવસ થયા પદર ને બાર;
-નગર ઉજેણુ બહુ નિરખિયું, હરદેવનું હઈડું હરખિયું.

(છપ્પો)

ધ્વજપુરી આકાર, વરણ ચઢાર ભરી છે;
 વિશ્વકર્માએ સિદ્ધ, જાણિએ લંક કરી છે;
 જાણે ગંગા—તરંગ, ક્ષિપ્રા ઠેઠ ઠરી છે,
 માનસરોવર માત, અનુમાન સુરસરી છે,
 દેવ ઉપમા કાંઈ દેવની, જે નરે ક્યાંહી દીડી નહીં;
 શામળ કહે જોજેણમાં, તેજપૂજ દીમે તહીં.

(ચોપાઈ)

હરખ્યો હરદેવ વેગે જાય, સમીપ આવ્યો રાજસભાય;
 ધર્મધુરધર એવો ધીર, વિક્રમમેન સમે નહિ વીર.
 અવર ઉપમા તો નવ દેવાય, નથી સૂઠ ખાધી ઠા માય;
 તિહા વિપ્રે દીધી આશિષ, રાજ અવિચળ કોડ વરીય.

(ચોપાઈ)

પ્રદક્ષિણા કરી લાગ્યો પાગ, સુંદર બેસણ આપી જાગ;
 ક્યાંથી પધાર્યા ક્યાંહા રહો ? કામ સેવક સરખું કાંઈ કહો.
 છાડ્યું છેડેથી એક પત્ર, કર સોખ્યું વિક્રમને તત્ર;
 હું નથી જાણતો હું શું કામ, પત્ર આપવા આવ્યો આ ઠામ.
 વાગ્યો કાગળ વિક્રમવીર, ચાલ્યાં આપ નયણેથી નીર,
 પરદુઃખે જેનું દિલ બળે, તેને નેત્ર આમુઝ ગળે.
 કાગળ લખ્યું છે જેહ, ઘાંટે વિક્રમ વાચે તેહ;
 સુણો સભાસદ સહુકો કાન, ધારિયે એક ચિતેથી ધ્યાન.

(છપ્પા)

અમૃત વાડી માહ, ત્યાંહી ગદ્ગદ એક પેઠા;
 માનસરોવર નીર, તીર કાગે જઈ બેઠા,
 નિર્મળ ગંગા તોય, જોય તો ગણિમાં ઢળિયો,
 પસિની પ્રેમદા પુત્ર, ભૂત અંતરમાં મળિયો;

વાણી એહ વિલોમ છે, કહે કામની કહું શું કથી ?
શામળ કહે વિક્રમસેન વણ, ન્યાયું કરવા કો નર નથી.

ગદ્ગદીઓના સેન મહી, એક ગાય ગઈ છે,
કાગણ કેરી કાટ, હંસણી એક રહી છે,
વિજયા કેડુ વંન, ઘણસી ઢલ ત્યાંહ પડી છે,
છીપો સંજય અસંજય, ઝવેર મણિ ભુગત જડી છે,
રાક્ષસીઓમાં પ્રપિજણી, કથિર મધ્યે કંચન કથી,
શામળ કહે વિક્રમસેન વણ, સહાય કરવા સમરથ નથી

ઝાઝાં લસણુની ખાણ, ત્યાં અત્તર શીશી ઢળી છે,
મૂરખના બુધમાય, એક સામ્યવંત લખી છે,
રેણુતથો છે રાદ, કિચિત્ કસ્તુરી લખી છે;
ઝેર તણી છે સીપ, સાકરમાહ મળી છે,
વાડ શૂળ કાળ કાંટા તણી ઊગી કેળ ત્યાં કબટથી,
શામળ કહે વિક્રમસેન વણ, સહાય કરવા સમરથ નથી.

(ચોપાઈ)

જો થાય તો કરજો સહાય, નહિ તો નિશ્ચય લખજો નાય,
ઉતાવળો ઉત્તર આવશે, રહેશે લાજ કે જીવડો જશે.
નિદાન વાત લખી છે અમો, સામર્થ્ય હોય તો કરજો તમે;
ચેત્યો રાજ્ય ચમક્યો મન, પ્રાદાણને આપ્યું લોજન.
શુભ વાત લાબ્યા હો શાખ, આપી નમદ મહોરો લાખ,
સાંઘ સોત મહોરો લરી, રૂડો આપ્યો છે જોતરી.
મદિર જાઓ મોટા મહારાજ, કરો રૂડા જે કુળનાં કાજ,
પ્રાદાણ કહે આપ્યો છું કામ, પ્રતિઉત્તર લખો આ કામ.
લેખ લખી આપ્યો હાથમા, વિષ વળાવ્યો સહુ સાથમાં,
પડી, નિશ્ચિત ન મોઠો એકે પડી

વિક્રમ ઠગપુર પાટણમાં

મનવેગી એક માઠ વિવેક, પોતે પાખરી કરી વિશેક;
 અનન જળ નિદ્રાને તણ, ચાલ્યો ભૂપ ભૂધરને લણ.
 તીજે દિન આવ્યો તે કામ, ઠગપુર પાટણ તેણે ગામ,
 નિશ-ચરચા જોવા કારણે, બેઠો જઈ શુણકાગારણે.
 દીડી સાંઠ શુણકાએ વળી, ઘણી ઢાઢ લેવાને ગળી,
 જે જન એ માગે હેઠ, કરું ચરિત્ર તો સાઠ જ લેઉં.
 જે રીઝાવણ જીવતી ગીત, કરી દેખાડી પૂરણ પ્રીત,
 હાવભાવ કામની બહુ કરે, મહામુનિ સરખા પણ ફરે.
 છળભેદ કરે જેટલે, તે નર પણ બોલ્યો તેટલે,
 તારે ઘેર દોયે જે દાસ, પ્રીતે કરી લાવો મુજ પાસ
 જ્યારે મન માને માહરું, ત્યારે કહ્યું કરું તાહરું,
 તે વાત શુણકાને ગમી, નરપતને નારી તે નમી
 લીધા દીપક પોતે હાથમાં, તેડયો રાજા સખી સાથમાં,
 હથ ચોગણી તેને પામ, પ્રતે સહુ દેખાડી દાસ
 ભદ્રા બેઠી ગજસ્વરૂપ, અતે લાવી લામની ત્યાં ભૂપ,
 અકલપણે જોયો આકાર, દીઠો ભૂપતિએ બહુ ભાર
 વિપરીત એ શુણકાની વાત, ન હોય એ શુણકાની ભાત,
 શુણકા હોય તો હરખે મન, એ નારતું દાઝે છે તન.
 (છપો)

આભમાહે જેમ ઇંદુ રહે પટંતર પામી,
 વિભૂતિ હાકયો વહિ, દેખાયે જ્યમ દામી,
 ટોળે વહોઈ જેમ હરણ, અરણ્ય જ્યમ એક ફરંતી,
 ગદાસીઓમા મીત, ચિત્ત એક કોપ કરંતી
 જેહું કમળ કરમાઈ ગયું, વનિતા કેળવું મૂખડું,
 યામળ આકારે ઓગળી, મહિપન એતે મૂખડું.

(ચોપાઈ)

રાજા કહે શ્યામા સમતુલ્ય, કહો માનની એનું મૂલ્ય,
મારા મનમાં તે બહુ વસી, જે માગે તે આપું હમી.
વિક્રમ કહે કહુ એક વાત, દિવસ રહુ તુજ મદિર સાત,
તુજમાં છે વિદ્યા તે કશી, કહો નિરખાંત ને બાલો હસી.

વિક્રમ અને ગુણકાની હોડ

(દોહરા)

ગુણકા કહે પંથી સુણો, હાર જિતની હોડ;
સારી પેરે સોગહા, તુજસુ રમવા કોડ.
બિલાડી બુદ્ધે આગળી, દીપક રાખ્યો શીશ,
રમીએ આપણુ રીઝમા, હોડ બાધિયે આ દીશ.
તે દીપક નાંખી દિયે, હોડ કહો તે દેહ;
હજે નહીં તુજ દેખતા, તો સાંઠ તાહરી બેહ.
લખ્યા કરાવ્યાં લોકમા, સાખી રાખ્યો રાજ,
રમત માડી ત્યા રીઝશું, કરવા સ્વડા કાજ.
બેસાડ્યાં સખી બારણે, પ્રીતે માડ્યો પાટ,
દીપક ચમનિમુક્તક ધર્યો, વિપરીત દીઠી વાત.
હગાવે નહીં દિલધક્ષી, કૌતક દેખે લોક;
હવડાં સાઠ હારી જશે, થશે ફજેતી ફેક,
વેતાળ સમર્યો વિક્રમે, નિર્મળ તાર નામ,
ઉપાય કરો કાંય અવનવો, કરો જરૂરી કામ.
થયો કૂતરો કારમો, જેવો કોઈક ભેદ;
બીજો એ દેખે નહીં, કરીને ઉઘ્યો કોધ.
નાહી દીવા નાખીને, ઘણું અંધારું ઘોર,
હારી હારી સહુકો કહે, ચતુરા થઈ કે ચાર

રાજા કહે રામા સુણો, બીજું બળ કાંઈ હોય;
તે દેખાડ સહુ દેખતાં, કળી શકે નવ કોય.

વિક્રમ ભદ્રાને સુક્રા કરે છે

(ચોપાઈ)

તે જુવતીએ જોડયા હાથ, બોલી તે રાજાની સાથ;
તારું વચન હું શિરપર લેજી, હાર હોડમાં કહો તે દેજી.
રાજા કહે સહુ શુભિયે હડ, ઘરબાર ખૂચીને લઉં,
શુભિકા કહે હું તારી દાસ, બ્યાં કહે ત્યાં જઈ વસું વાસ.
દીન બોલ કામનીએ કહ્યા, દેવરૂપને આવી દયા;
સાચું બોલ મૂકું જીવતી, આ તે કયાંથી આણી સતી ?
શુભિકા કર જોડીને રહી, મૂળ વાત માંડીને કહી;
અન્યાય અમોએ કીધો ઘણો, માથે પુત્ર એ પ્રેમદાતણો.
કહે દાસી. “સાંભળ રે ભૂપ, નથી કુંવરને નાખ્યો દૂપ;
મૂક્યો જીવતો તેને તાર, આવી ઘેર ભરીને નીર ”
પરદુઃખમંજન રાજા હોય, તેથી દુખ ન પામે કોય,
માલ ખાલનો બક્ષી હોય, ભદ્રાબામની સાથે લીધ.
ઘડિયા જોજન સાટે ધરી, આપ રાય અસ્વારી કરી;
ન કરીશ ચિંતા રાખજે ધીર, હું બધવ તુજ વિક્રમવીર.
પરનારી સહોદર જોન, તું માનઈ મારી બહેન;
વાટે જતાં વાતજ થઈ, કર્મકથા માંડીને કહી.
કરતુરચંદ પરણ્યોતો પ્રીત, કહી માંડી તે દિનની રીત;
વળગારાને હાથે ચઢી, ઘણે ચંકટ શુભિકા ધર પટ્ટી.
દિન કર્મરેખાનો વળ્યો, ભાટ વાટમાં મુરને મળ્યો;
તેણે વખાણ તમારું કરું, સાચું દુદયા સાથે ધરું.
વિપ્ર મોકળો વેગે કરી, આવ્યા વીર ઠેકાણે કરી;
સકળ દુખ તો વિસરું મન, રત્નસાગર સાબરે છે તન.

એક છીંક ખાતામાં ખડે, રત્ન અમુલ્ય જોતાં જડે;
 કસ્તુરચંદ્ર સાંભરે છે કંથ, જયો વેષજો પ્રીતે પથ.
 તે દુઃખે રહેવાતું નથી, તે સારૂ ગ્રાહ્ય તમું સર્વથી;
 મહારાજ બુને કાશીએ વળાવ, ચિઠ્ઠી કરવતની અલાવ.
 રાજા કહે ન ધરશેો દુઃખ, ઈશ્વર તારી ભાંગશે ભુખ;
 એ દિવસે તો દુઃખ વામશે, જીવતો નર ભદ્રા પામશે.
 ગુલા પછી મળે નહીં કોય, સકળ પ્રદાંક જો ઉલટું હોય;
 સંતોષીને રાખી નાર, મળ્યો ભાટ વાટે તે કાર.
 આવકાર અતીસે કર્યો, આશિષ સુણીને દિલડે કર્યો;
 સ્થામાએ ત્યાં સમર્યા કરી, એની વાતે આતરડી કરી.
 રાખી સાંઠ કહી એક વાત, પસંદી મહોરની આપી સાત;
 આખ્યા રત્ન તે વીશ અમૂલ્ય, જે ચિન્તામણુ સમતુલ્ય.
 કર્યો વિદાય ભૂપત ભાવિયો, ઉજળેણી નગરી આવિયો;
 મહેલ ભુવતિકેરો જ્યાંહ, ઉતારી ભદ્રાને ત્યાંહ.

કસ્તુરચંદની વીતકકથા

(દોહરા)

રામા રહી તે મહેલમાં, કરે ઈશ્વરનો ભપ;
 રાજા રાજ કરે સુખે, આનંદ અતિસે આપ.
 કસ્તુરચંદ વહેવારિયો, વહાણે ચઢિયો જેહ;
 સુલક બંદર જહું કરે, તરતિળ કહું હું તેહ.
 હરી બંદર એક ઠાઠકે, વેચ્યો ગાજો માલ;
 સોદો લયો તે મહેરનો, ચાતુરની જેમ ચાલ.
 શુલતાનનગરવિચ આવિયા, જુગલ ચર્ચ શુલતાન;
 તે મધ્યે શુષ્ક રહે, બિતારે જહું માન.
 ગુણવંતી ગુણ આવળી, વડા છે રાજમહેલ;
 આવે વિદેશી વાટમા, ખરો રમાડે ખેલ.

બારે ઉપાસન જૂતણુ, વેચે તે વેચાય,
 કાણુમા થાયે જીવણુ, કાણુમા તે મરી જાય
 રોકયા વડાણુ તે વાટમા, લાગે મારો દાવ,
 આવી ચઢયા છે વાટમા, વેગે આપી જાવ
 દસ્તુર કહે સુણુ કામની, તુ ધી પૂડે ખ્યાત ?
 શુ માગે છે દામણા, વિસ્તારી કહે વાત
 સાચા સાચુ જોયુ નહી, વોળારી દેશુ વાત,
 જૂઠાને જુગતે લઉ, ધણો ધડીને ઘાટ
 સાક્ષી રાખુ સામટા, રાજ હજુરી સત્ય,
 વચમા ઈશ્વર આણિયો, પચપ્રમાણી પ્રત્ય
 છે મૃતક વરસ વીચણુ, કટક સરખી કાય,
 આણી આગળ નાખિયુ, દેખે સર્વ સભાય
 હિ મૂણુ કે જીવણુ, તે હુ વાત જ જોલ,
 સહુ સભા જેમ સાલજે, મનનો પડદો જોલ
 નાયકા કહે તે મૂરખ થશે, જેશે જશ ને ભાર,
 મૂરખને અમેલૂગિયે, જશવત શિર સરદાર
 કહે મૂણુ કે જીવણુ, જે કેા સાચો થાય,
 તે મહિર જાય મલપતો, દેખે મર્વ સભાય
 વિચાર કરે સહુ વાણિયા, જોમા મોટી ફટ,
 જેમ તેમ લેશે માલને, જાણુ મનમા લૂ
 ના કહે નવ છત્રીએ, દા કદિએ તો વાણુ,
 વિચારી જોના વાજમા, ખૂચી લેશે વડાણુ
 મૂણુ કહિયે તો માલ લે, જે જીવત કહિયે ચેર,
 તો કહેશે ઠાડી મોકલો, જાય અમારે ઘેર
 મહાજન મગી દરાવિયુ, તે તો મૃતક દોય,
 કટક હીમે કઈ વરસણુ, જીવિત ન કહે કોય

પ્રવેશ કરી પ્રીતે જઈ, જડ ચૈતન જેમ થાય;
 આળસ મરડી બિઠિયુ, રીઝ્યો ત્યારે રાય.
 માલ મૂકાવ્યો મદિરે હાર્યા કરીને હોડ;
 હોડી એસાડી હાકિયા, ખરી દેઈને ખોડ.
 કસ્તુર કુંવર એમ નિહાળ્યો, ન સર્યો એકે અર્થ;
 જાઉં ઘેર હું જીવતો, ઘણો ઘેર છે ગર્થ.
 પરમેશ્વરે આપ્યો હશે, જો તે વેળા તનન;
 રતન હશે ઘેર છીંકનાં, ડગલે ડગલે ધન.
 આપે થઈને એકલો, ચર્ચા જોવા કામ;
 ત્રાબાવટી નગરી ગયો, ઘર પોતાને ઠામ.
 પૂછ્યું જઈ પટંતરે, આપે રહી એકાંત;
 ત્યાંહાં એક માણસ મળ્યું, બાંગી મનની વ્રાંત
 દંતકુંવર કરોડપતિ, કુશલ છે કહો ઠામ ?
 વેપાર વણજ કેવા કરે, શુભ કેવા છે ગામ ?
 શાહપુત્ર પરિવાર છે, શી છે ધરની રીત ?
 નામ એતું મેં સાંભળ્યું, તેથી મારે પ્રીત.

(ચોપાઈ)

રજો વીરા પૂછે કઈ વાત, તે ઘેર વરત્યો મહા ઉત્પાત;
 તેનો કુંવર ગયો પરદેશ, ઘેર વહુ રહી જોખનવેશ.
 હરામ છુદ્ધિ તે નારે કરી, પિયર મૂઝી તેને પરહરી,
 તેના પિતાએ જાણ્યું આપ, મૂઝી વન તેને માળાપ.
 ત્રંબકસેને તે જાણિયું, અપમં મનમાહે આણિયું;
 લૂંટી લાંપો ધરભંડાર, ગયો કાર જોયો વેપાર.
 સર્વે ચંદિયો જીડી ગઈ, જૂગળ ચાંટે લોગળ-રહી,
 દંત હતા તે દાતણ થયા, હવડાં સદામત લેવા ગયા.

(દોહરા)

પ્રલે કાળ સમ ઉઠ્યું, જોડી અગે આજ,
 હવે હાણ દેહની કડું, આણુ મારો કાળ
 પિછ અવતાર એ માહરો, પિછ રહાવણુ પિછ રૂપ;
 પિછાર અછલ એ અમતણી, જઈ પડું જળરૂપ
 જપાવા માંડ્યું રૂપમાં, વધુ સાંભળી વાંક;
 જીવતો નર ભદ્રા પામયો, સંભારી એ આંક.

કસ્તુરચંદ ને વિક્રમની મુલાકાત

(દોહરા)

અથડાતો ઉભજેણમાં, આવ્યો એક જ દંન;
 મહાકાલેશ્વર શિવ કને, મરવા કીધું મન
 વિક્રમને જઈ વીનવું, તેણે અર્થ શો થાય ?
 એણું આપી નવ શકે, વડો જે વિક્રમરાય.
 મધરાતે મહા રુદ્રની, અચરત પૂજા ધરિ;
 કહાડી ખડૂગ કોટે ધ્યુનું, સમર્પવાને ચાંચ.
 મહિપત મહાપૂજા મિજે, શિવ દેહેરામાં જાય;
 હીઠો હુ ખિયો દેહ કંપતો, અચરત પામ્યો રાય
 શિર છેદે તો છે આજ્ઞા, સો સમ તારે સાધ,
 મા મા કહિને મહિપતે, જાત્યો તેનો હાથ.

(ચોપાઈ)

હુ ખિયે દીકું તેનું રૂપ, ભારે મહિપતિ એ કો જૂપ;
 અરસપરસ ધરતા મન ધીર, જોળખિયો ત્યા વિક્રમવીર.
 તે હુ ખિયાને ભેટયો હૃદે, અમૃતવાણી મુખથી વહે-
 શા હુ.જે મરવા કારણે, આવ્યા છો શિવને બારણે ?
 આપ રાય હીઠો એકાંત, જાત્યો મન મૂકીને જાંત;
 નિવાસ ત્રાંભાવટીએ આપ, દંતકુવર કોટીધ્વજ બાપ.

ઘાવ લખ્યો તે પૂરો કર્યો, લદ્દા લાગ્યવતીને વર્યો;
 રામા સાથે રાજ જ કીધ, મહેલું માવણિતાએ દીધ.
 ભર્યાં વહાણ જાવાને નેટ, છીપ્યા એક સમુદ્રને ખેટ;
 હંસ હંસણી મળિયાં રાત, શરદ સ્વાતિની દહી વાત.
 ખેસી પંખ ગયો હું ઘેર, દેઈ જલુ પરવર્યો પેર;
 જાવે જઈને વેચ્યો માલ, વળતી વાટે ચયો એક ખ્યાલ.
 શુષ્કિ સાથે પાડી ડોહ, લીધો માલ જૂનીને કોહ;
 ગયો ત્રાંખાવટીએ જ્યાંહ, વિપરીત વાત થઈ છે ત્યાંહ.
 પૂછી તેનો લીધો પાર, વનિતા મલ્લ રહ્યો તે ઠાર;
 નારીને દેશવટો દીધ, માલ સર્વ રાજાએ લીધ.
 સાંભળી વાત ન રહી ધીર, જઈ ચેતાવું વિક્રમવીર;
 વળી વિચાર્યું મેં મન માંહ, અપાર દુઃખ જાઉં હું ક્યાંહ ?
 એમ વિચારી પૂજ્યા ઈશ, સમર્પતોતો દુઃખે શીશ;
 મૂક્યું ખદ્મ માથે જેટલે, મહારાજ આન્યા તેટલે.
 મહિપત કહે સ્થિર રાખો મન, સર્વે મળશે થોડે દન;
 અમરત વચને પોખ્યો તેહ, ચીતળ કરી હુળિયાની દેહ.
 વિચાર પ્રથમ રાયજી કયું, લૂટેલ દ્રવ્ય પાછું ફરું કયું;
 પછી લદ્દા પામશે નાર, છે ઈશ્વર નેાધારાધાર.
 બીજે દિવસે પૂરું એક વહાણ, સંજ શોભિતા સાથ સુખણ;
 વિવિધ પ્રકારે લરિયાં વચ, નાળ ગોળા સામગ્રી શસ્ત્ર.
 ખેડ્યું નૌકા ક્ષિપ્રાનીર, જઈ પહોંચ્યું શુભતાની તીર;
 શુષ્કિ પામી મનમાં સુખ, હવે લાંજશે મારી શૂખ.
 હવે ભક્ષ લલુ આવિયું, રાજદારે તે દહાવિયું;
 ગામરાય ચેતાવ્યો જઈ, હોહ પાઠવા તત્પર થઈ.
 ગામલોક ને રાજા સાચ, ચોક પટેલ પ્રમાણિક પાંચ;
 ઈશ્વરને વચમાં આણિયો, સાળી તેનો જુગ લાળિયો.

દોહરા

સલા મળી સહુ ગામની, નાના ચોટા લોક;
 ખળ લોકોને ખાંત છે, શાહતણે મન ચોક.
 મૃતક આણી ત્યાં નાંખિયું, ભરી સલા મોજર;
 એ છે મૂલ્ય કે જીવતું, બોલો આવે કાર.
 વિક્રમસેને વિચારિયું, એ કો જીવતું કામ;
 જોતાં કરે છે જીવતું, દેજો જાધું ગામ.
 વેજે વીર હંકારિયો, જાંધ્યો પ્રેત પ્રમાણ;
 મૂક્યો જઈ ઉજેણના, સિદ્ધવડે સુખણ.
 મહિપત કહે એ મૃતક છે, જો ઉઠાડે આ દીધ;
 નહીં તો ઘર ખાલી કરો, વળતું છેડું થીય.
 રાંડે ઉપાય અદકા કર્યા, ભાંગ્યું સધળું જોર;
 હારી હારી સહુ કો કહે, ચતુરા કીધી ચોર.
 સુખ પામી સલા સહુ, રિઝયો નગરનો રાય;
 જોહ કરે તે ભોગવે, નારાયણનો ન્યાય.
 પકડી લીધી પતકમાં, ખાંતે દહને જોડ;
 ઘણે કામ ગાજી હતી, હુંસ હાવી હોડ.
 કહે તો ઉઠાડું મૃતકને, ઠરી રહું જે કામ;
 પહે દેડું તુને શૂનિયે, દેજો જાધું ગામ.
 કર્યો પ્રવેશ મૃતકમાં, વડો વેતાલ જ વીર;
 આજસ મરડી ઉઠિયો, દદ મન રાખી પીર.
 સાત સલામ મુઢેજે કરી, જમી જમીને પાલ;
 દુઃખભંજન તું દેશપતિ, વડદય વિક્રમરાય.
 ઇંદ્રચક્રી ઉત્પન્ન દુઝો, અન્નીમળ તું આપ;
 મન્તવાત મૂર્છા વળી, મહિમા તુજ પ્રતાપ.

સૂક્યાં હોય તે પાલવે, કંઠવાં મીઠાં યાય;
 મૂવાં જીવ જે માનવી, એ તારો મહિમાય.
 અચરત પામ્યા અધિક જન, કૌતક જોઈ કામ;
 ગુલતાનધીશ ચરણે નમ્યો, સુણી નરપતિનું નામ.
 ધન્ય ભાગ્ય ધરણીતણું, ધન્ય હું ધન્ય આ દેશ;
 દિવ્ય દેવાંશો પૂતળું, પ્રીતે કર્યો પ્રવેશ.
 આશિંગદા અમને કરો, ઘણો ધાંક વિવેક;
 દેહ શુભ છે દીકરી, આપું તમને એક.
 કન્યા સોંપી કરતુરને, ભરાંબુ વિવેકે વહાણ;
 હતો તેથી ચોગણો, લક્ષ કૌટિલ્ય પ્રમાણ.
 શુભિકા મૂકી જીવતી, દીધું જીવતદાન;
 ઉજેણુ આંખો અધિપતિ, મોટપકેરું માન.
 વિઠેમ રત્નઆગરનો પત્નો મેળવે છે.

(દોહરા)

પુરમાં પામે રાખિયો, કરતુરચંદ્ર કુમાર;
 રાત પડી રળિયાતમાં, વિક્રમે કર્યો વિચાર.
 મહિમા મોટો માવડી, હરસિદ્ધ માત હજાર;
 બ્યાપી રહી જે વિશ્વમાં, નારાયણી નિધિ-નૂર.
 સર્જનહાર સંહારિણી, કરતા હરતા કામ;
 જગમગ જ્યોતિ જુગમાં, નવે જડમાં નામ.
 દેવીને દેહેરે ગયો, પૂજા લઈને પ્રીત;
 સહસ્ર નામથી સ્તુતિ કરી, રુડા શુભની રીત.
 આધાર અંગૂઠે એકથી, જીલો રહ્યો એક પહોર;
 દેવી ગળદ દેહેરે યયો, માગ માગ આ ઠોર.
 માતા માણું એટલું, તું જાણે છે આજ;
 અંતર્યામી અધિપતિ, રાખો છો નિત્ય લાજ.

કુંવર કસ્તુરચંદનો, રત્નસાગર જે રિદ્ધ,
તે મળે માતા મને, એહ યતાવો વિદ્ધ
માતા કહે મહિપત મુણે, અછલ ધરીને અંત,
વસે વિધ્યાયજ વેગજો, પશ્ચિમ ફેરે પથ,
આધી દીશા ઈશાનમા, ગેહેવર એક શુકાય,
દડક નામ દાનવ વસે, તેત્રીશ તણે ૫ રાય
ઉપાસન અદ્ધું કરે, જક્ષણી કેરુ જોર;
ઔપધી તેના હાથમા, શુણુ તેમા બહુ ઘોર.
એક રાખે છે દીકરો, બીજી રાખી નાર,
દહાડે કો દેખે નહીં, પ્રીછે નહિ કો પાર.

(ચોપાઈ)

નિત્ય જક્ષણી તેને ખાય, ઉદય થયે સજીવન યાય;
માટે ત્યા પ્રીતે પરવરો, પ્રસન્ન જઈ જક્ષણીને કરો.
જા વચન થયુ માહકં, કાપું કરશે જક્ષણી તાહકં,
તાહકો આગળ વધશે ધર્મ, એનુ એ ભોગવશે કર્મ
આશા માગી મહિપત વળ્યો, કાગો કામ તે પથે પળ્યો,
આવી જક્ષણી હાથ ત્રિશૂળ, કોપે તેના કહાડે મૂળ

અટપા કોણ તું આળ્યો અહિ, હાથ ચઢ્યો તું જઈશ જ કહિ ?
આયુષ પરવાયું તાહકં, કર્મ જોરાવર છે માહકં.

છે શાહુધાર કે જાતે ચોર, કોણ ઈષ્ટ ઈશ્વરનુ જોર ?
જીગતે વિક્રમે જોડ્યા હાથ, આદ્યો તે શક્તિની ગાય
પૂછો છે. તો મુજબે તમે, ઉજેલીનધા અધિપત અમે;
હરસિદ્ધ દુકમથી આળ્યો અહિ, માવટી તારા મોહોત જ મહિ-
શિવ મદ્ર કાવેશ્વરનું જોર, વૈતાળ વીર તે જીવે ચોર,

પરહુ. ખે મુજ સોંપુ પ્રાણ, હુઃખભંજન તે મુજને જાણ;
એમ બોલ્યો વિક્રમ બ્યાહરે, જક્ષણી ત્યાં બોલી ત્યાહરે

વિક્રમ અને જક્ષણી

(દોહરા)

કહે જક્ષણી રાય મુણ, જો જાણે પરહુઃખ;
તો આ વેળા આ ઘડી, ભાંગો મારી જૂખ.
જૂપત દહે તુને ભાવતું, મન મેલીને માગ;
રખે રાખતી ઝોરતો, જુગતો રૂડી ભગ.
રુધિર રાગ તું પા મુને, વળતું હેડું શીશ;
સંતોષ થઈશ હું એટલે, હુઃખભંજન તું દીશ.
મહેલ્યું કુંડું મુખ આગળે, નિસરી રુધિરની વેલ;
છેલી હાથ ખાડો કર્યો, થઈ રંજની રેલ.
પાણું પેટ ભરી ત્યાહાં, રહ્યાં એકલા અસ્ત;
હવે શીશ લઉં સામડું, વારુ ગમે જે વસ્ત
હાં હાં કહી કર જાણિયો, માગ માગ તું માગ;
આશા પૂરુ તાહરી, પ્રગટયા તારા ભાગ્ય.
વચન વિક્રમ હાથે ધર્યું, વારુ માથું વત,
દૈત્ય ન કરશે જીવનો, પ્રીતે પમાડો અત.
હુઃખભંજન દાવે આવિયો, કરવા નર પરકામ;
ળાધી મેલ્યા છે જે જણાં, તે પહોચાડું ઠામ.
વિક્રમ એક વૃક્ષે ચઢ્યો, શિર આથમિયો સૂર;
દૈત્ય દયાથી આવિયો, પાપતણો જે પૂર.
પુરુષ જીવાડ્યો પલકમાં, નિમેષ જીવાડી નાર;
દીપકજ્યોત દીપાવિયાં, આવી જોગણી ઠાર.
કાયા કાપી કોડકું, સર્વ મળ્યો સંજોગ,
આવ નાનું આપિયો, લે લવાની લોગ.

ભવાની હોયો આ ભક્ષ કરો, વચન જાંધાણી વેશ;
 વણુ છવાડે વહી ગઈ, દેવી દક્ષણ દેશ
 [કસ્તુરચંદ, ભદ્રા અને રત્નસાગર એક બીજાને મળે છે]

(ચોપાઈ)

પ્રગટ રૂપ પોતાનું કશું, વનિતા પ્રત્યે વચન ઉચ્ચું;
 રખે ચિતા કરતા કો આપ, મેળવું તમારા મા ને બાપ.
 હંકાર્યો વૈતાળ જ વરત, રથ રઢિયાળો આર્યો તરત;
 રત્ન અમૂલ્ય ભરિયાં ત્યાંહ, બાળક બેસાડ્યા તેમાંહ.
 તે ઘડી તે વેળાએ તેણુ, આંચો અધિપત શ્રીક્રમેણુ;
 ભદ્રા પાસે આંચો જૂપ, હસતુ મુખ રઢિયાણું રૂપ
 કસ્તુર મળ્યાતુ શુ એધાણુ, પ્રીછે કેમ તેને પ્રમાણુ ?
 ડાખી કુખ કટીનો લંક, ઉજ્જવલ લાખું એને અંક.
 રત્નસાગર કુવર ને મળે, એ એ'ધાણે વળગાડે ગળે,
 છઠ્ઠી આગળી જમણે હાથ, દીઠી ડાળા પગને સાથ.
 પ્રગટ પારખું એહ વંતન, ખાચ છીંક તો જડે રતન;
 કયાથી મારા કર્મ જ માંહ, એવો પુત્ર મળે તે ક્યાંહ ?
 તે નારીને દીધી આશ, આંચા કસ્તુરચાને પાસ;
 ભદ્રા ને મળે ભામની, કેમ જોળખો તે કામની ?
 તે જોળખવાનું કારણ કશું, અતુલ્ય તેજ તેની દેહ વશ્યું;
 પદ કર ડાળામાં સૂત્ર, બત્રીસ લદાણો પ્રસવે પુત્ર.
 નર નારીને ત્રીજે તન, મેળવ્યા એક મદીપત મન;
 ભામનિયે દીઠો વરચાર, આચી હરખ આંધુની ધાર.
 પુત્ર જેટલે ન્દે પડ્યો, કાઢી કંચુકી પાનો ચડ્યો,
 છીંક આવીને રત્ન જ પડ્યું, ઘણા હેતથી અચરત અદ્યું.
 દત્ત ઘેરથી આણી આપ, તેડાંબ્યાં તેનાં માબાપ;
 કુંવરી પહેડી આપીતી જેઠ, તેના પિતાને આપી તેઠ.

ઉપન્યો તેના મનમાં નેહ, કસ્તુરને પરણાવી તેહ;
રામજો તેડયો પરધાન, બહુ ચેરે દીધાં સન્માન.
તારી ને ડાહી દીકરી, પરણાવ તે શેઠને મુંદરી;
મહારાજ કહો છો તો દીજિયે, કન્યાદાન કોડે દીજિયે.

છાપા

ધન્ય અવતાર વિક્રમ તથા, ધન્ય પરમારથ કામ;
ધન્ય કવિ શામળ કહે, થયું નવખંડે નામ.

પરચુરાણ છાપા

ચેટ

ચેટ કરાવે વેઠ, ચેટ વાળાં વગડાવે,
ચેટ ઉપાડે ભાર, ચેટ શુભ સૌના ગાવે;
ચેટ પળે પરદેશ, ચેટથી પાપ કરે છે.
ચેટ કરે છે પ્રેમ, ચેટ તો સત્ય હરે છે;
વળી સંચ પ્રપંચ અધિક કરે, ચેટ કાજ નરકે પડે;
શામળ કહે સાચું માનજો, ચેટ પાપ નરને જડે.

૨

ચેટ ચડાવે વાંસ, ચેટથી નરતક નાચે,
ચેટ કાજ શુભ ગાય, જિંચ નીચને ભાચે;
ચેટ કરે છળ કપટ, ચેટ રણમાં રખડાવે,
ચેટ કરે વિખવાદ, ચેટ તો શીશ કટાવે;
ચોરી ચાકીને ચાકરી, અધર્મ સૌ આખેટના;
શામળ કહે સાચું માનજો, પ્રપંચ પાપી ચેટના.

૩

ક્રિયા ધડકણને ધીર, ક્રિયા શુભહીલનને સાતા,
ક્રિયા કૃપણને કષ્ટ, ક્રિયા દુષ્ટીને દાતા;
ક્રિયા રંકને રાય, ક્રિયા અકરમી ધંદર,
ક્રિયા પાપી પુણ્યવંત, ક્રિયા ચખ્ખણને ચંદર.

વળી અણુપડિત પંડિત ક્રિયા, બેસી પારકે ખારણે;
શામળ કહે માન ગમાવિયાં, કુડા પેટને કારણે.

લોભ

લોભે ઘટે કુળલાજ, કાજ બગડે ભે બાગે;
લોભે ઘટે વહેવાર, ભાર શોભા પણ બાગે;
લોભે લક્ષણ ભય, યાય અન્યાય અધર્મે,
લોભે સંતસંતાપ, છાપ થોડે કુળ કર્મે.
માન-સમાન મોટપ ઘટે, શુદ્ધ કુળમાં શૂળ છે;
શામળ કહે સૌ માનભે, લોભ પાપનું મૂળ છે

મોત

૧

જે ભયું તે ભય, જેલ દુલ્લુ તે ખરશે;
ભયું તેહ ઠલવાય, અડધું તે તો જિતશે.
લીલુ તે સુકાય, નવું તે બુલું થાયે;
આયુર્દા વય અર્ધ, કાળ સૌ કોને ખાશે.
જો કિન્નર જડાને શક્તિ, દેવ ગાધર્વને દાનવી,
મધવાહિક પણ મોતે મટે, કોણ માત્રમાં માનવી ?

૨

મારું મારું કહે મૂઠ, કાગળી કાયા માયા;
અન્નાને આરુઠ, અધ યર્ધ પાપે ધાયા.
આ મારું ધરસૂત્ર, પુત્ર મારો પરણાવું;
ઘડપણ પાળે મને આજ ભલિભાગ બહુવું.
પણ દીપક વચ ઠી વાયુને, કાન્યા દૂષે કાગળો,
શામળ કહે મૂઠ મમતા કરે, એવા સર્વે અસાધનો

૩

વાળે લખ રજવાગ, લોહ પીજરમાં પેસે,
અરણ્ય વીચ આસન, વળીને ભે અર્ધ ભેમે.

વજ્રગુફા ગંભીર માંહી કોરાવી ખાણે;
 ઇંદ્રજાળ નિઘાય, જુગતથી બે વળી જાણે;
 સંભાળી સાચવી સાંચરે, કોટી જતન કોટે કરે;
 જાળવતાં પણ જીવે નહીં, મોત વખત નિશ્ચે મરે.

હિંમત

હિંમત મૂકે હાણ, હિંમત મૂકે તન પ્રજે;
 હિંમત તને જીવ જાય, સરસ રસ્તો નવ સૂજે.
 હિંમત મૂકે હમેશ, જરૂર જર ને જશ જાયે;
 હિંમત મૂકે દામ લેણુના દેણુ યાયે.
 હિંમત મૂક્યાથી હારિયે, લડકી વેણુ ન લાખીએ;
 કવિ શામળ કહે છે સર્વદા, હૃદયે હિંમત રાખીએ.

ગરજ

ગરજે યેલા સાથ જાય, ડાહ્યો પણ દહાડી;
 ગરજે નીચ ઘર ઊંચ, ફેજ લાગેતી લાડી.
 ગરજે પંડિત રાય, મૂરખની માને સેવા;
 લક્ષ્મણ તણ લાજ, ગરીબ ઘેર જાયે લેવા.
 વળી ગર્જે ગર્વ ઘટે ઘણે, ગરજે રોષ મૂકી રહે;
 કવિ શામળ કહે વશગરજે, કવરણુને કાંકો કહે.

સ્વભાવ

૧

કેસર ક્યારા માંહી, બરાસ કરતુરી જહેકે;
 પાછળ કનકેની પાળ, લક્ષ્મણા મોતી લહેકે.
 ગંગા ગોમતી નીર જવેર જડીત્રજ આરી;
 સોળ ધરી શણગાર, સિંચે નરપતિની નારી.
 એવી રીતે કદી ઉઝિયો, લક્ષ્મણ છોડ ગંગા તટે;
 બદભોઈ ઉઠે પણ બહુ ઘણી, શામળ સ્વભાવ નવ મટે.

વિદ્યા

૧

મુકાવે વિદ્યા માગ, પૂર્ણ જશ વિદ્યા પામે,
વિદ્યા શોભે વાન, નૃપતિ વિદ્યાને નામે
વિદ્યાગ્રાહી વિવેક, વિમળ વિદ્યાથી વાણી,
વિદ્યાને વશ વિશ્વ, જગતમા મોહિની જાણી
સદ્વિદ્યા રત્ન વિશાળ છે, વિદ્યાથી વડુ નહીં કશું,
સદ્વિદ્યા આગળ ધન કશું, વિદ્યાહીન જન તે પશું

૨

લક્ષપતિ તો લાખ, મીઠા નિર્મલ્ય પ્રમાણે,
જાય રાયનું રાજ્ય, કેપ પશુ રહે ન ટાળે
કુળ પજ હોય કલકિ, ભેર ભેતામા જાયે,
ભેળાન પશુ વહી જાય, વશ નિર્વંશી થાયે
નહિ રાજ ચોર કે અગ્નિમય, માગ મુકાવે બહુ ધકી,
મોટા પુરુષો મન માનજો, સદ્વિદ્યા શુભ સહુ ધકી.

૩

પડિત જાય વિદેશ, તોય જશથી જાણીતો,
પડિત પ્રાકમ પૂર, મહિપતિનો માનીતો
પડિતને પરણામ કરે, જન મૌઠર ભેડે,
પડિતને મનમાન, માન અનમીના મોટે.
જે આગમ નિગમ છે શુણ પણા, લક્ષ કોટિધા જે લહે,
જે વિદ્યા મોટી વિશ્વમા, શામળભદ્ર સાચુ ઠહે.

કૃપણ

જેમ ધાત્રીનો બગદ, રત દિવસ તે ફરિયો,
જ્યમ જલો શુણ્ડીજી, ભાર અણલેખે જરિયો
પાટો જેમ પખાલ, પુનાર પરઠે પાણી,
વેઠે પકટયો પીર, તરફીને તે તાળી
જર રજ્યો રાજ ઘઈ ગકટો, વેઠી હુખ વધારિયો,
શામળ નવ ખાધો ખરચિયો, જાતી બાળ નારિયો

આશા

આશા લિંડી ખાણુ, પહાડથી ચાય ન પૂરી;
 હેમ મેરૂસમ હોય, તોય પણ રહે અધૂરી.
 આશાનીર અગાધ, બહુ જન તેમાં ખૂડયા;
 કોણ રાય કે રંક, કોણ રૂઠા કે ભૂડા?
 શૂરાપૂરા પંડિત સહુ, લણ્યા ગણ્યા બૂલી ભમ્યા;
 આશારૂપી અરણ્ય-જળે, શામળ કહે સહુ સમ્યા.

અર્થી

અર્થી ન ગણે પાપ, અર્થી જગને નવ ભૂએ;
 અર્થી ન માને શાપ, પાછી પરિયાતું ખૂએ.
 અર્થી કુડાં કામ કરે, એકે નવ ધીએ,
 અર્થી જોળે નામ, લાખ લાંછન શિર લિયે.
 અર્થી તો જીવ આપે ખુએ, અર્થી અવગુણ નવ ગણે;
 અર્થી આંખે દેખે નહીં, શામળલદ્દે સાચું લણે.

લીજ

૧

લીજ માંહી નહીં લોગ, લીજથી જોગ ન સાધે;
 લીજ માંહી નહીં માન, લીજથી લાગ્ય ન વાધે.
 લીજ નામ નિર્માલ્ય, લીજથી ભારજ ખૂએ;
 લિલુક ઝોમું પાત્ર, લીજ સાચું કેા ભૂએ ?
 છે વરણ તુચ્છ તે સરવથી, લીજ હોય હલકી બહે;
 કવિ શામળ કહે ચાણા સુણે, લીજથી ભુંડું શું કરું.

૨

મોતથી ભૂંડું માગતું, ધર્યો જન્મ તે ધીક;
 દેવે દાતા સૂમને, જુડી સૌથી લીજ.

કાયર શૂર વખાણવો, કુપણ કહી દ્યતાર;
 નીચને ભીંચ વખાણવો, ભારે થકવો ભાર.
 અધર્મી હોય અભાગિયો, અધિક જણાવે હંઠ;
 રીઝવવો રાજા કહી, ભીંખને માથે ભઠ.
 ગુણી કહેવો ગુણહીનને, સ્વલ્પ જ્ઞાની શંક;
 ન રહે ખોલ જાયક તણો, ભીંખને માથે ભઠ.

મુખદુઃખ

૧

હ જે જાય સદ્ગુણિ, દુઃખે ભણતર નવ ભાવે;
 દુઃખે ડહાપણ દૂર, હ જે કુડ કપટ કરાવે.
 દુઃખે દેહમાં રોગ, તેજ તનતુ' તો નાસે,
 દુઃખમાં લીલા લહેર, પલક નવ આવે પાસે.
 દુઃખ દાવાનળમાં ડુગિયો, જરીયે શાંતી નવ જડે,
 હસતું ન આવે હેતથી, ફૂલ મુખમાંથી કયમ પડે ?

૨

મુખે સાંભરે સર્વ, વ્યસન બહુ વિધિનાં સૂઝે;
 રમણું હાસ્ય વિલાસ, રનેહની જુક્તિ સૂઝે
 ભાંડ ભવાઈના ભાવ, જાન જોણું ને જાતર,
 ખટગસ ભોજન ખેલ, મહા મુખ મહિમા માતર.
 દુઃખ દાવાનળમાં જે પડ્યો, મુખ સરેં એનું ગયું,
 હસતું કયમ આવે હેતથી, પીંજર જાગી પ્રલે થયું ?

રાજે

(સવત ૧૭૭૬ આસપાસ દયાત)

[કૃષ્ણકીર્તી ગાનાર મુસ્લીમ કવિ રાજેભાઈનો જન્મ (ગરાસિયા) મોસેસલામ મુસલમાન કોમમાં થયો હતો. તેમનું વતન ભરૂચ જિલ્લાના આમોદ તાલુકાનું ફેરવાડા ગામ હતું. પિતાનું નામ રત્નજીભાઈ હોવાનું જણાય છે. તેમની કવિના જોતાં તેમણે લાંબુ આયુષ્ય જોગવું હોય એમ જણાઈ આવે છે. કૃષ્ણકીર્તી ગાનાર મુસ્લીમ કવિ તરીકે તેમનું નામ રમરશીય છે. રાજેની કવિતાના બે ભાગ થઈ શકે. (૧) શ્રીકૃષ્ણ અને ગોપીઓનો દારકો શૃંગાર તથા (૨) નીતિ અને વૈરાગ્યબોધ. તેમની કવિતા સાદી છતાં મધુર છે.]

ગોપીના કાગળ

ગરબી

કાગળ મોકલું દે, વહાલા વાચો હેત કરી;
એકવાર આવજો દે, નીરખુ મુખડાં મૂછ લરી.
વિનતા ગ્રેહે તણી દે, લખતાં લોચન થાલે નીર;
અબલા અવતર્યાં દે, વાલા કહો કેમ ધરિયે ધીર ?
ખાજે વેશમાં દે, લાગી પરપ્રયા પહેલી પ્રીત;
વર વિઠ્ઠલ વર્યો દે, અવર વરવાની શી રીત ?
ત્રિકમ તમ વિના દે, સુકાં સહુ વાડીનાં વાન;
લીલાં કેમ રહે દે, વહાલા પદ્મવ છો આ વન.
સહુ અજખામણું દે, મુજને કુટુંબતથો પરિવાર;
વહાલા વીજે લર્યાં દે, વેશી જાલે સહુ સંસાર.
અન્ન પાણી તબ્યાં દે, હવે પડશે પાપી પંડ;
સત્તું તમ વિના દે, વહાલા લાગે છે પ્રકાંડ.
જાંઠાં હરિ રંગે રમ્યા દે, તે ગને જાગી ખાવા ધાય;
તે મુખ સાંભરે દે, તમ તમ હકડે હોળી ધાય.
રહેવાતું નથી દે વહાલા, કહું છું મૂકી લાજ;
મળજો દયા કરી દે, રસિયા રાજેના મહારાજ.

✓ આજની ઘડીરે રળિયામણી

આજની ઘડી રે રળિયામણી,
 હારે મહારા બહાલા આબ્યાની વધામણીલ રે; આજની
 હારે સોહસેણ પૂરેની સાથિયા,
 હારે ઘેર મલપતા આવે તે હરિ હાથિયાલ રે આજની
 હારે સખિ, આવેરા વાસ ચણાવીએ,
 હારે મહારા બહાલાલનો મડપ રચાવિયેલ રે આજની
 હારે સોહસેણ ચાર તેડાવીએ,
 હારે મહારા બહાલાલને મોતીડે વધાવીએલ રે આજની
 હારે સોહસેણ મળશે જે ઘડી,
 હારે મહારા પ્રભુલ પધારે તે ઘડીલ રે આજની
 હારે મળ્યા દાસ રાજેના રવામી કાંકડા,
 હારે હું તો મોહી રહી મૂંઝના આકડાલ રે આજની

જિનવિજયજી

(સ ૧૭૭૬)

[જિનવિજય નમે જુદા જુદા ગાગ્ર જૈન કરિએ મધ્યકાલીન યુગમાં
 થઈ ગયા છે તે પૈકી કામાવિજયના સિંધ જિનવિજયએ રચેના જે અવશેષ
 અહીં રજૂ કર્યા છે]

પરણુરા મટે આપેના ગુણાણુ નેમજી (નેમિનાથ) પોતાના જમની
 મહેશ્વરના દન ન કરવા માટે એમના મરેના પશુઓનો ચિત્તર સાબળી તોગણેથી
 પાઠા વળી જાય છે દિસાથી તેમણે મન નાસી જોડે છે સંજ્ઞાના રાજુન
 મતી (જેને ૫૨ ગ્રંથ માટે નેમજી જના દના તે) ૨૬ જોતી જ રદો જા
 છે પરણતા પહેલા જ તે નેમજીને પોતાના વામિદાસને પધરાતી વૃષ્ટી
 દતી નેમજી સત્તાગ્રંથ કરી ગિરનાર પર તથા કાશ્યાપ જાય જાય છે
 રાજુનમતી નેમજીના ગ્રેમની જંગલ જાતી તેમજા પયો અગુસરે છે

રાજુન-નેમિનાથના મરણાન્ત ગ્રેમ-રિજને વગતી રસજી કરિના જૈન
 સાદિતમા ખૂન જા પીતી છે કૃષ્ણ-ગોપીના ચિર જીવી જ પાયા તેમા
 પ્રગટે છે કવિએ તીચેના અનુભા રાજુનમતીને વિદ્યાર્થી છે]

રાગુલમતીનો વિરહ

(સ્તવન)

- તોરણ આવી કત, પાછા વળીઆ રે;
 મુગ કુરકે દાહિણી^૧ અંગ, તિણે અટકળીયા રે. ૧
- કુણુ જોશી જોયા જોશ, ચુગલ^૨ કુણુ મિલિયા રે ?
 કુણુ અવગુણુ દીધા આજ, જિણુથી ટળીયા રે ? ૨
- જાઓ જાઓ રે સહિરો દૂર, શાને છેડાં રે ?
 ખાતળીઓ શામલ વાન, વાલિમ તેડા રે. ૩
- યાદવકુળ તિલક સમાન, એમ ન કીજે રે;
 એક હાંમુ ખીણ હાણુ, કેમ ખમીજે રે ? ૪
- ઈંહાં વાધે ઝાંઝ સમીર^૩, વીજળી ઝળકે રે,
 બાપીઓ પિંડ પુકારે, હિયકું ચમકે રે. ૫
- હર પાવે દાહુર^૪ સોર, નહીઓ માતી રે;
 ધન ગર્જાવને જોર, કાટે છાતી રે. ૬
- હરિતાંશક^૫ પહરિયાં જૂમિ, નવ રસ રજે રે;
 ખાવલીયા નવસર હાર, પ્રીતમ સંગે રે. ૭
- મેં પૂરવ હીધાં ખાપ, તાપે દાધી રે,
 પડે આંસુધાર સંવિધાખ, વેલડી વાધી રે. ૮
- મુને ચઢવી મેર શિશ, પાડી હેઠી રે;
 કિમ સહવાયે મહારાય, વિરહ અંગીઠી રે ? ૯
- મુને પરણી પ્રાણુ-આધાર, અંચમ લેજો રે;
 હું પતિમતા છું રગમી, સાથે વસજો રે. ૧૦

૧ નમણુ, ૨ ચાટિયા.

૩ પવન, ૪ દોડેલ, ૫ લીલાં, હરીયાળ.

- એમ આઠ લવારી પ્રીત, પીઠકા પળશે રે,
મુગ મનહ મનોરથ નાથ, પૂરણ ફળશે રે. ૧૧
- હિવે ચાર મહામત સાર, ચુંદડી લીધી રે,
રંગીલી રાશુલ નાર, પ્રેમે લીધી રે. ૧૨
- મૈત્રાદિક લાવના ચાર, ચોરી ખાંધી રે,
દહી કયાનાનળ સળગાય, કમ ઉપાધિ રે. ૧૩
- થયો રત્નત્રયી કંમાર, જોકા લાવે રે;
આરોગે વર ને નાર, શુદ્ધ સ્વભાવે રે. ૧૪
- સહ અંચળતા ત્રિકયોગ, હંપતિ મળિયાં રે,
શ્રી કુમાવિજય જિનનેમ, અનુભવ કળિયા રે. ૧૫

રત્નો ભાવસાર

(૬ ૧૭૧૫)

[રત્નો જોડનો ભાવસાર હતો તેન મુનિ ઉદયગલ પામેથી તે કા ૫
કયા શીખેનો એમ કહેવાય છે એના રચેના કૃષ્ણવિન્દના બાગમાસ
ગુજરાતી સાહિત્યમાં અનોઢ છે રત્નાની 'બારમાસી'ને વિવેચોએ રત્ન
કવિના સમાન ગણી છે એના બાર માસ નવા નાના પ્રકૃતિ ચિત્રો વડે,
લાઘવયુક્ત ભાવોદ્બોધન વડે અને ગદ્યુરી દલક વડે મધ્યપ્રાચીન સહિત્યના
રચનાત્મક ઉર્મિ ગીતોમાં આન પામે તેના સરસ બન્યા છે એ બાર માસી
માંથી ચિત્રથી ભાદરવા સુધીના ૭ માસ અહીં ઉપ્પૂત કર્યા છે]

કૃષ્ણવિરહના મહિના

(સાખી)—ચત્રે ચતુસ સંચરી, લખી જમુનાને તીર,
પદ ન્યાજતી પ્રેમદા, રડતાં બીજે ચીર.
ચેત્ર માયનો ચાંદલો, રૂડી નિર્મળ રાત;
સ્વપ્નામાં સ્વાગી રમી ગયા, હરે યજ્ઞ રજિયાત.

જાગીને જોતાં દીસે નહીં, ફાળ પડી છે ચેટ;
 યોલાવ્યા જોલે નહીં, નાશી ચેઠા, રે નેટ.
 ઠોમળ કર ધરિ દીવડો, ચતુરા ન્યાજે ચોપાસ;
 જોખતાં ખૂટી રે રાતડી, ન મળ્યા શ્રી અવિનાશ.
 ખાઇલી રાત પ્રેરોદિયું, ભીંડી પ્રાતઃકાળ;
 જોશીડા જોશ સંભાળજે, આ શું આળખ'પાળ ?
 મુખ સ્વપ્નાતું સાંભરે, ભીતર ભડકા રે થાય;
 રતનાના સ્વામી રે શાંમળા, આવી મળે તો જોલાય.
 જોધવજી રે સંદેશડો, કહેલો મધુરા મોઝાર;
 જેરે હઠાડાના ગયા નાથજી, મૂરે મજની નાર. જોધવજી રે०

(સાખી)—વૈશાખ આવ્યો રે સખી, વહી ગયા ષટમાસ;
 હજી સંદેશો ના'વિયો, કાગળની રીં આશ ?

વૈશાખે વાયા રે વાયલા, પાક્યાં દાડમ દ્રાખા;
 પાડી તે રાયલુ આંબલી, ગળી આંબાની સાખ.
 લૂકનાં લહેરાં લાગે ધણાં, બહાર નવ નીસરાય;
 ધરતી ધણે ને રવિ તપે, ઠોમળ મુખ કરમાય.
 ફૂલડાંની સેજ સમારિયે, બહેકે ચંપો ને જાય;
 વહાલાજી કેરે વી'જણે, કેને ઢાણું રે વાય ?
 માંમ સમાફું રે મોતીએ, સેધે ભડું રે સિંહર;
 નાથજી ! સ્હાવો લીજિયે, જોગન જાય ભરપૂર.
 શ્રીજી ઋતુ અતિ ઢોહેલી, બહાલા વિચારો મન;
 રતનાના સ્વામી રે શામળા, સોંપ્યું તન મન ધન. જોધવજી રે०

(સાખી)—જેઠે જોડી સોઝડી, પાસા લોધા હાય;
 જાણ્યું પડ્યે પાધરા, અવળા પડિયા નાથ.

જેઠે લગી જોઈ વાટલી, કોઈ આવે ને જાય;
 કાગળ ફટકે મળ્યો નહિ, લખવા જાણવરાય.

પુરીવાઈ

(સ ૧૭૩૭-૧૮૦૮)

[પુરીનાઈ ઉમરેકના વતની દત્તા તેમણે સીતાનિવાહનો પ્રસંગ ગાયો છે તેને 'સીતામગણ' એવું નામ આપ્યું છે તળ ગુજરાતના પહેલાં કવિત્રી તરીકે પુરીનાઈને ગણ્યારી શકાય તેમની લાખા સાદી છતાં પ્રૌઢ છે. છ કડવાનું 'સીતામગણ' કાવ્ય વાંચવું ગમે તેવું છે]

ધનુષભંગ

(કડવું ઢાળ)

રતનાળિ મીતાણએ વેણ વછોડી,
શેષ નાગ સળકી રહ્યા કરભેડી,
મુખની છળી અતિ બુદ્ધિ શોધયેલ માર્ગ,
રોહિણીપતિ દરશને આન્યા બાઈ.
નાસિકા શુકચત્ર અધરરસ મોહે,
દત્ત દેખીને માનવીનાં મન માહે.
શણગાર સજે રાજ જનકકુવારી,
તેની શોભા બની નવુ લોકથી ન્યારી.
કર કૌમળ ને રાતા કુમકુમ જેવા,
ચુકલો રતનાળો બાબુગધ તેવા,
કો કંડને ભાગતા હાથ ચપાલા,
મોટા ભૂપતિ માંચ પડ્યા ખશિયાલા.
સ્વામિ ! અજ તમે મને કેમ વિસારી ?
ભુગભુગ માદી હું તો હતી રે તમારી,
ત્યાં તો ધનુષ ભાગીને સાત ખંડ કર્યા રે,
પછી જનકની કુવારીને રામ વધ્યા રે.
ત્યારે ચૌદ લોકમાદિ આલી વધાઈ,
કરભેડીને એમ કહે પુરીનાઈ.

સીતા-વિદાય

(૪૪૫-૬૪૭)

પેશમણીનો સમય થયો છે, માગી લ્યો જે જોઈએજી;
 દશરથરાયને સોનાનું ટીકું તો, રઘુનંદનને જનોઈએજી.
 પાંચે વસ્ત્ર આપ્યાં રઘુનંદનને, રંગ કસુંબે ઝોળીજી;
 ઘરસાડી ઘરચોળાં અણાવો, ને પાટણની પટોળીજી.
 જાનરડીને જૂલતી સાડી ને, માંડવે આવીને પેરેજી;
 જાલ જૂમણાં ને નાકે વેસર, સીતાભાઈ કેરેજી.
 સીતાભાઈ સામવે આલ્યાં ને, દાદાના હેરા મૂક્યાજી;
 સીતા વિના તો સૂત્ર લાગે ને, તુસસીના કયારા સૂક્યાજી.
 પાછું વાળી જુએ સીતા પનોતાં ને, દાદાને આશિષ દેયજી;
 ઘણું જીવજો દાદાજી મોરા ને, રાજ અવિચળ રહેયજી.
 ઘણું જીવજો વિરજી મોરા ને, લાલીના નવરંગ ઘાટજી;
 સીતાબાઈને પાસે બોલાવીને, કહે છે પોતાની માતજી.
 ગદગદ કહે થયા જનકજી ને, આંસુડાં ઢોળે માથજી;
 મારી સીતાને તમે મુખ દેલોને, થોડ જીવનના રાયજી !
 લાડકી સીતા કહું કરજો તું, લાજ વધારજો તારીજી;
 રમકડાં રળિયામણાં આલ્યાં ને, દીધી યીખામણ સારીજી.
 સીતાબાઈ સહિયરેને મળીને, પછી માસરિયે ભયજી;
 પુરીબાઈ કહે ■ કડવાં તે, પ્રીતે પૂરજી થાયજી.

પ્રીતમદાસ

(સવત ૧૭૮૧-૧૮૫૪)

[પ્રીતમદાસે ખેડ શ નાના સઘેસર ગામને પોતાનું નિવાસસ્થાન
અના યુ હતું તે જાતિએ લાટ હતી અને તેમના પિતાનું નામ રઘુનાથ
દાસ હતું અલગ કુટુંબના જન્મ પામ્યા છતાં પ્રીતમદાસે પોતાના પુરુષાર્થ
અને ગુરુ ગોવિંદરામ (જાપુજી ?) ની કૃપાથી સારી કવિત્વશક્તિ પ્રાપ્ત
કરી હતી પ્રીતમદાસની ગરિતા એ ભાગમાં વહેંચી ગણાય (૧) ભક્તિ અને
(૨) જ્ઞાન-વૈરાગ્ય

પ્રીતમદાસની સરખ-ગીતા, રાનડકો, ગુરમહિમા, જ્ઞાનભાસ વગેરે
કૃતિઓ જાણીતી છે આ ઉપરાંત તેમનાં કૃષ્ણસીનાના પદ અને ભક્તિતથા
વૈરાગ્યની લગતાં પરચુરણ પદો પણ ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે ‘હરિનો મારગ છે
શૂરાનો નહિ કાવરનું કામ જોને’ એ પદ તો બહુ લોકપ્રિય અને ચિરંજીવ
વતાને પાન છે]

હરિનો મારગ

(રાગ છાયા ખમાજ-ત્રીન તાલ)

હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહિ કાવરનું કામ જોને,
પરથમ પહેલું મસ્તક મૂકી, વળતી લેવું નામ જોને
સુતવિત દારા શીશ સમરપે, તે પામે રસ પીવા જોને,
સિન્ધુ મધ્યે મોતી લેવા, માહિ પડ્યા મરજવા જોને
મરણ આગમે તે ભરે મૂકી, દિલની દુઝધા વામે જોને,
તીરે ઊભા જુએ તમાસો, તે કોડી નવ પામે જોને
પ્રેમપથ પાવકની જવાબા, જાણી પાછા જાગે જોને
માહી પડ્યા તે મહાસુખ માણે, દેખનારા દાઝે જોને
માયા સાટે મોઢી વસ્તુ, ચાપડની નહિ સહેલ ન
મહાપદ પામ્યા તે મરજવા, મરી જોને

રામ-અમલમાં રાતા માતા, પૂરા પ્રેમી પરખે જોને;
પ્રીતમના સ્વામીની લીલા તે રજની દંન નરખે જોને.

સંતકૃપા

સંતકૃપાથી છૂટે માયા, કાયા નિર્મળ થાય જોને;
શ્વાસોશ્વાસે સ્મરણ કરતાં, પાથે પાતક જાય જોને.
કેસરી કેરે નાદે નાસે, કોટી ફૂંજરમૂથ જોને;
હિંમત હોય તો પોતે પામે, સધળી વાતે સૂથ જોને.
અગ્નિને ઉપેઈ ન લાગે, મહામણિને મેલ જોને,
અપાર સિંધુ મહાજલ જિંડી મરમીને^૧ મન સહેલ જોને.
બાણમરની બાણ તે તો, જંખૂરાર સૌ જાણે જોને;
હરિની માયા બહુ બળવતી, સન્ત નજરમાં નાણે જોને.
સન્ત સેવતા સુકૃત વાધે, સહેજે સીજે કાજ જોને;
પ્રીતમના સ્વામીને લજતા, આવે અખંડ રાજ જોને.

પ્રથમ પ્રભુથી પ્રીત ન કીધી

પ્રથમ પ્રભુજી શું પ્રીત ન કીધી, અંતે સંત તેડાવો રે;
તુલસી લાવો કેઈ તિલક ખનાવો, રામલજન સંલખાવો રે. પ્રથમ
લાહ લાગી ત્યારે કૃપ જોડાવો, કહો કેમ અગની બુઝાશે રે ?
ચોર ધન સહુ હરી ગયા પછી, દીપ કરે શું થારો રે ? પ્રથમ
બાળપણું રમતોમાં જોધું, જોખન વાહાલી જીવતી રે;
વૃદ્ધપણે ઠોકરડાં વાહાલાં, પછી જીવે તે માગે મુક્તિ રે. પ્રથમ
કહે પ્રીતમ પ્રભુ પૂરણાનંદ લજો, જોજ પદારથ સાચું રે,
વેદ પુરાણ શાસ્ત્ર જોમ જોલે, જોમાં નથી કાંઈ કાચું રે. પ્રથમ

કાયા કદપદ્મ

કાયા કદપદ્મ સમ જાણો, શોભા વરણી ન જાયે રે;
કર્મનાં મૂળ અનાદિ જિંડાં, કૂલે કળે સદાય રે. કાયા

શત શાખા શાખા કાળ દાઢશ, પત્ર છત્રીશ હજાર રે;
 આશાવેલ રહે નવપદ્મવ, યુગ્મ તણે નહિ પારરે. કાયાં
 જીવ ઈશ્વર પંખી બેઠે બેઠા, એક ભેગી એક ભોગી રે;
 ભેગી ભેગ ભેગતે શું જીવે, ભોગી તે અતિ રોગી રે. કાયાં
 કાળ-કુંજર કરે ધ્વંસ દુમનો, ચૈતન્ય ચોકી રહેને રે;
 જન પ્રીતમ એવું બાણીને, નામ અમર ફળ લેને રે. કાયાં

નૌતમ વયમાં

નવરસના લયો નાયજી, નૌતમ વયમાં,
 રહે સદા અમારી સાથજી, નૌતમ વયમાં.

વદન સુધાકર સાર છે, નૌતમવયમાં,
 તે તેજ તણે લંડાર છે, નૌતમ
 અધર અડુણુ ઓપે વળી, નૌતમ વયમાં,
 દીસે દશન કુંદકેરી કળી, નૌતમ
 નાસા જળસુત સોહાબું, નૌતમ વયમાં,
 ખૂ મનમથ ચાપ ચહાબું, નૌતમ
 નેણુ-બાણ તીખી અણી, નૌતમ વયમાં,
 હેલામા મન લે છે હણી, નૌતમ
 રવિનંદન કુંડળ કાન છે, નૌતમ વયમાં,
 રસિયાજી રૂપનિધાન છે, નૌતમ
 મૃગમદ ચંદન ટીકો કર્યો, નૌતમ વયમાં,
 મણિ મુમટ લસિત છોગો ધર્યો, નૌતમ
 નટવર-છખી ભેઈને, નૌતમ વયમાં,
 'ભજ પ્રીતમ ચિતડું' પરાઈને, નૌતમ

તુલજારામ (લજ્જારામ)*

(સં. ૧૮૪૩ માં હયાત)

[તુલજારામ અમદાવાદના ઔદીચ્ય સહસ્ત્ર બ્રાહ્મણ હતા. તેમના 'તાનુ' નામ સુખરામ હતું. તુલજારામે રચેલી 'અભિમન્યુ-આખ્યાન' થા 'સગાવપુરી' એ એ કૃતિઓ મળી આવી છે. સગાવપુરી-'સગાવરા આખ્યાન' સંવત ૧૮૪૩માં પૂર્ણ થયાનું કનિષ્ઠાવે છે. કવિનું "અભિમન્યુ-આખ્યાન" ઠીક નહીં હોય છે. તેમણે રચેલા નવા નીકળેલા અભિમન્યુ સાથે ઉત્તરાના મિલાપનો પ્રસંગ અહીં ઉદ્ભવ કરેલો છે]

ઉત્તરા-અભિમન્યુ સંવાદ

(પરજની સાખી)

ઉત્તરા સુખથી ઉચરી રે. "સાંભલ્ય મુજ લરથાર !
તો તમો રે રણવટ સાંચરો તો મારોજ મુજને કાર."

ઉત્તરા સુખથી ઉચરી રે. "તું સાંભલ મારા તાય !
તમો રે રણવટ સાંચરો, મને સુખીજ કેને હાય ?"

(રાગ વેરાડી)

તમે ચાલો તો રામજની આંધુ રે, હો સુભદ્રાના જાયા !
તમે ચાલો તો કાઢું મારા પ્રાણુ રે, હો સુભદ્રાના જાયા !
વૈરાટ મારો પિતા કહિયે, સુદેખ્યા મારી માત;
મેં તો તમને જાણખ્યા, જ્યારે જાણ્યો ચોરીમાં હાય રે. હો
અજુન સરખા સસરોજી મારે, સુભદ્રા સરખાં સામુ;
કૃષ્ણ સરખા મામોજી મારે, તમો રણવટ જાઓ તો કાંમુ રે. હો

* તુલજારામનું "અભિમન્યુ આખ્યાન" પહેલાં લખનારાની કૃતિ તરીકે નહીં પણ પછેનાં લલિતાના પ્રભાસી હસ્તપ્રતમાં લખનારાની આમજનો 'તું' લખવાનો રીતી જણાવી તુલજારામને જાણે તુલજારામ પચાસુ એમ પ્રા. સિવરાવ નેરાવપુરા-તેમના મહાનિબંધમાં લખે છે.

અર્જુનના તમે તન કહાવો, વસુદેવના હોહિત્ર રે,
 કૃષ્ણના ભાણેજ કહાવો, તમે સીમના લત્રીજ રે હો
 સોળ કળાનો જેવો ચદ્ર ચોભે, એવી ચોભા તમારી,
 જેવું હસ્તિનાપુર બેસણું, તેવી અર્ધાગા હું નારી રે હો
 રાજહસ તમને બાણી મે કર્યો તમારો સગ,
 તો બાણુતી જગ ખાપડો, તો કયમે ન અરપત અગ રે હો

(રાગ બેરાડી દેશી ખીણ)

ગોરી મારી મેયો ઘોડીવાની વાગ રે, કુવરી રાવ તણી
 ગોરી ! ખસો, રથ તણો હો માગ રે, કુવરી રાવ તણી
 ગોરી ! મારી હવે રહ્યું કયમ બંધ રે ? " " "
 ગોરી ! માડ માસ શિયાળ ન ખાય રે, " " "
 ગોરી ! હું તો અર્જુન કેરો તન રે, " " "
 ગોરી ! કયમ જુદધી ફેરવુ મન રે, " " "
 ગોરી ! મારો લાજે અર્જુન તાત રે, " " "
 ગોરી ! મારી લાજે સુભદ્રા માત રે, " " "
 ગોરી ! મારે શુકને કો ન બંધ રે, " " "
 ગોરી ! મારે લોક હસારત કાય રે, " " "
 ગોરી ! મારી બાણુત આવી નાર રે, " " "
 ગોરી ! નવ બાત હું રણમેળાગ રે, " " "
 ગોરી ! એક વાર લાવે જુગદીય રે, " " "
 ગોરી ! હું તો છેડુ મામાકેડુ રીય રે, " " "
 જેણે મુને જોગી કહીની નાર રે, " " "
 ગોરી, આપણ મગશુ પેલે ખવતાર રે, " " "

(રાગ પરજિયો)

મને મારીને રથ ખેડય રે, બાળા રાજ રે !

મને જુદધી સાથે તોડ રે, "

આપણ અરખા અરખી જોડ રે, બા

મને જુદ જોવાના કોડ રે, બા

લાવો હું ધરું હથિયાર રે, બાં
 ઠરું કૌરવનો સંહાર રે, બાં
 છાંડી જુદા વળો ઘેર આજ રે, બાં
 મારા બાપલું અપાલું રાજ રે, બાં
 નારી કેશ સમૂળા કાઢે રે, બાં
 રથ ઉપર દેહ પછાડે રે, બાં
 માફુ ભોળનિયું ભરપૂર રે, બાં
 મને મેલીને આટલા દૂર રે, બાં
 મેં તો શો રે કર્યો અધર્મ રે ? બાં
 માદે કિયા જનમનાં કર્મ રે ? બાં
 મેં તો વેલો વાપતી તોડી રે, બાં
 મેં તો ધારતી ધેન વછોડી રે, બાં
 મેં તો વહેની નીકે હીધો પાગ રે, બાં
 લીલા વનમાં મેલી આગ રે, બાં
 વળતી બોલ્યો અભિમન રે, ઘેલી રાણી રે !
 તમે વાત વિભાગો મન રે, ઘેલી રાણી રે !
 x x x

(ઢાળ)

ઉત્તરા કુંવરી વાણી બોલી, સાંજળ મુજ ભરથાર;
 તમે જુદા કરવા સચરો છો, ચક્રવ્યૂહ મોઝાર.
 મરણે કે મારણે તમે, નવ દેશો પૂઠ લગાર;
 મુને સહિયર મેણે મારશે, કહેશે કાયરી નાર
 અવનીમા જે અવતર્યો તેને, મરણું એક જ વાર;
 મોત ચકી હરિયે નહિ, તે માટે મુજ ભરથાર.

ગોવિન્દરામ

(સં. ૧૮૧૭-૮૭૦ રૂપી દયાત)

[ગોવિન્દરામ લઘુ શુદ્ધાના આમોદ મામના સ્ત્રીદીપ્તિ પ્રાપ્ત્ય હતા. તેમણે "કલિપ્રગ્નના મદિમા" લખ્યો છે તે ધણો અમરકારક છે. આ કવિએ તત્તપદી બાપામાં ઉપદેશને લગતા મેટલાક ચન્દ્રાવળા લખ્યા છે તે ધણા શાયક છે. તે ઉપરાંત તેમની ઉમિયા-સિવસ વાદ વગેરે બીજી રચનાઓ પણ મળે છે. અક્ષીખાં પદાણુ, જે વસ્ત્રભાષ્યાર્પની અસરથી વૈષ્ણવ થયેલા તેમના વિરેનું નાનકડું કાવ્ય આ કવિએ લખ્યું છે તે પણ નોંધપાત્ર છે]

ઉપદેશના ચન્દ્રાવળા

છવ જગતનો એવો ડાયો, કયા સાંભળવા ભય,
લાંડ લવાઈને ભૂંગળાં વાગે, 'ત્યાં પણ તૈયાર થાય;
ત્યાં પણ તૈયાર થાય તે જોવા, છુદાપણાની લક્ષ્મી જોવા,
કહે ગોવિંદરામ ગધડા મંગામાં નાથો,

છવ જગતનો એવો ડાયો. ૧

ગાડા ઉપર વહોરો બેઠો, વાટયે ચાલ્યું ભય,
મારગમાં શેઠા આવ્યા, બિંચા-નીચું થાય;
બિંચા-નીચું થાય તે ગાડું, વહોરાછ તમે જાણજો નાડું,
કહે ગોવિંદરામ જઈ પડ્યો હેઠો, ગાડા ઉપર વહોરો બેઠો. ૨*
સવળું કહેતાં સમજ્યો આડું, તેની સમજણમાં બાડું ફેર,
ગાડા ઉપરથી પડતું મેટલું, માથું થઈ ગયું ઝેર;
માથું થઈ ગયું ઝેર તે ફૂટી, તોય મૂશળ એલે નહિ મૂઠી,
કહે ગોવિંદરામ એ વહોરાનું નાડું,

સવળું કરતાં સમજ્યો આડું. ૩*

* બીજી તથા ત્રીજી કડીમાં માન લેવા આડા ઉપર બેઠેલા વહોરાઓની રમૂજ દુચકો મૂક્યો છે. કાળગણો માર્ગ આવતા આડીવાન વહોરાઓને નાડું પડેલા કહે છે. વહોરાછ ગાડાના દોરડાને બંધે ચોતાના ચેપનું નાડું બે હાથે પકડે છે. પરિણામે હેઠા અળગી પડે છે. છતાં મૂઠીમાં પડેલું નાડું છોડતા નથી.

બિલ્કે ભુજંગ કાઢીને તલઝારે, તેને પૂછ લાગે પાય,
 તે ભુજંગને પ્રગટ દેખે, મૂરખ મારવા જાય;
 મૂરખ મારવા જાય તે પાપી, બિલ્કે તો પૂછે છે થાપી,
 કહે ગોવિન્દરામ પ્રગટને મારે, બિલ્કે ભુજંગ કાઢીને તલઝારે. ૪
 છાણુ તણો લઈ કરે સેજો, તેને પૂછ લાગે પાય,
 'સેજા લાભ રક્ષા કરજો', કુલેર વહેંચી ખાય;
 કુલેર વહેંચી 'ખાયે તે ખાયે, પ્રગટને ચર્ણે ન જાયે,
 કહે ગોવિન્દરામ કૌતુક દેખો, છાણુ તણો લઈ કરે સેજો. ૫
 મતથી નાખતી દૂધમાં પાણી, તેની ઘડાવી નથ,
 પાણી ભરતાં પડી ગઈ, તે ગઈ ખમડખન,
 ગઈ ખમડખન તે ગઈ, પછે તો વિચારી રઈ,
 કહે ગોવિન્દરામ પાછલ પમતાણી, મતથી નાખતી દૂધમાં પાણી. ૬
 વાઢામાંથી વાછડું છૂટ્યું, તે ઘોડીને ધાવવા જાય,
 માતા જાણીને મોડું ઘાલે, પાડું પૂરણુ ખાય;
 પાડું પૂરણુ ખાય તે ખાય, પછે વછપાલ જતાવે માય,
 કહે ગોવિન્દરામ ફરે વજુડું, વાઢામાંથી વાછડું છૂટ્યું. ૭
 કેનોક ખાપ હતો એક કાણો, તેની ફૂટલ આખ,
 તેનો પુત્ર થયો દેખતો, તેને કહે ફેડી નાંખ;
 તેને કહે ફેડી નાંખ તે આખ, તારા બાપનો ચીલો રાખ,
 કહે ગોવિન્દરામ હરિનામ વખાણો, કેનોક ખાપ હતો એક કાણો. ૮
 વાયલને વધૂથી વેગળા રહીએ, એની લેશ અડે જો લાળ,
 જ મહીને જોતા હડકવા હાલે, ને નિશ્ચય આવે કાળ;
 નિશ્ચય આવે કાળ ને મરે, કાણો હોય તે ફરથી ડરે,
 ગોવિન્દ કહે નજીક ન જઈએ, વાયલને વધૂથી વેગળા રહીએ. ૯
 જગડયાં જો ખાવો ને ખાવી, નવેરાં લે છે નામ,
 કલંકભર્યાં કાનજ ફૂંકી, કંઈક જગડયાં ગામ;
 કંઈક જગડયાં ગામ તે ફેવાં, અંધ શુરૂ તેના ચેલા એવા,
 ગોવિન્દ કહે શુરૂ-ગમ નાવી, જગડયાં જો ખાવો ને ખાવી. ૧૦

લેખમાર્ધ ભડવાપણું પેહુ, જોઈ ધરમની લાજ,
આગળ તેા કાઈ એવું નહોતું, પણ એવું મડાણુ આજ,
એવું મડાણુ આજ શા મટે ? મમ ક્રોધને લોભ તે માટે,
કહે ગોવિદરામ બદલાયુ એહું, લેખમાર્ધ ભડવાપણું પેહુ ૧૧

સીતલદાસ પાપુ બગતી સગડી, બડગડ કાઢે બોલ,
જ્ઞાનગુપ્તી તે જાણે નહી, જાણિયે ભૂકયો બોલ,
જાણિયે ભૂકયો બોલ તે બોલો, રહેલીડ-છીની કોરનો પોલો,
બાવુ પેહુ તેવું ધર ગયું બગડી, સીતલદાસ પણ બગતી સગડી ૧૨

અલીખાં પઠાણુ

[શ્રી ૫ નણાચાર્ય કહેના ચોરાસી વૈષ્ણુઓના અલીખા પાણુ નામતા
મુગ્ધીમ ભકતની પણુ ગપુત્રી થાય છે નેમની ગુરુભક્તિનો એક પ્રેરક
પ્રસંગ કરિ ગોવિદરામ સ જ બાનીમા ગ્યૂ કરે છે]

(અદ્રાવળા)

નદગામ પાસે મમાણુ, લક્ષ્મીજીવુ ગામ,
તેમા નહેતા પધણુ અલીખા, ભજતા સુદરશ્યામ,
ભજતા સુદરશ્યામ મોરારી, પ્રગટ મૂર્તિ ઉરમા ધારી,
ગોવિદ કહે હૃદિના ગુપ્ત વખાણુ, નદગામ પાસે મમાણુ
અલીખા પધણ રાખતા સુગતી, શ્રી વિઠ્ઠલ કરતા વાત,
ચોરાસી વૈષ્ણુવ તે પાને, આવી પેસતા સાદાત,
આવી બેસતા સાદાત તે બચારે, પોથી છડે પધણુ આને ત્યારે,
ગોવિદ કહે વચન ન મૂને ઉરથી, અલીખા પધણ રાખતા સુગતી
અલીખા પધણુ એવા દુલ્હા, જેને બહાણ વાંછલખાણ,
શ્રી વિઠ્ઠલની પધરામણી હતી, ને વિચમા આવી ખાજ,
વિચમા આવી ખાજ આડી, ને ગલીમા ન આવે ગાડી,
ગોવિદરામ લાળા ચર્ધ સૂતા, અલીખાં પધણુ એવા દૂત

ધીરો ભગત

(સ ૧૮૦૧-૧૮૮૧)

[પોતાના સુમના ભક્તકવિઓમાં ધીરા ભગતનું સ્થાન મોખરે છે. તેઓ સવળી તાલુનાના ગોઝા ગામમાં નિવાસ કરતા અને યાત્રિએ બ્રહ્મભટ્ટ (બાશટ) હતા. શાસ્ત્રીઓ પાસે અભ્યાસ કરીને તેમણે જ્ઞાનના સંસ્કાર મેળવ્યા હતા. મહાકાવ્ય-નિવાળી એક સિદ્ધ પુરુષને તે પોતાના ગુરુ માને છે અને તેમણે ૮૪ ધીરા ભગતને પરમ તત્ત્વની જાણી કરાવી હતી આ ગુરુને મહિમા કરિએ શુ-ધર્મ વગેરેમાં ગાયો છે.

ધીરા ભગતે જ્ઞાન ઉપર વધુ ભાર મૂક્યો છે. તેથી તે જ્ઞાનાશ્રયી કવિ ગણાય છે.

ધીરાની કાદીઓ શુજમતીમાં અનોડ ગણાય છે. એમની ભાષા સરસ હોવાથી એ કાદીઓ જ્ઞાની કવિ અખાના છપ્પા કરતાં વધુ લોકપ્રિય નીવડી છે. અખ ની પેઢે તે કટાક્ષના ચાખખાનો માર મારતા નથી એ પણ તેમની લોકપ્રિયતાનું એક કારણ ગણી શકાય. ધીરા ભગત પોતાની કવિતા લખેલો કામળ તૂમડીમાં કે વાંસની જૂગળીમાં પૂરીને મઢી નદીમાં વહેતો મૂકી દેતા એવી જનશ્રુતિ છે. એમની આરથી એક કૃતિઓમાં જ્ઞાન-કહો, જ્ઞાનખત્રીશી, અવલગણી, પરચુરણ કાદીઓ, પ્રશ્નોત્તરમલિકા વગેરે ગણીતા છે]

પ્રશ્ન

‘પ્રશ્ન એક પૂછું’ રે, જ્ઞાનિ મુનિ પંડિતા;
આત્માની ઉત્પત્તિ કયાંથી રે, કોણ જોનાં માતપિતા ? પ્રશ્ન
અતલ ઉત્સવ દીધો દાનવ, હર્યા વિરંચિના વેદ;
તે વેદમાંથી શું હરી લીધું, તેનો જતાવો મુને લોક;
નહીં પ્રજ્ઞા વેદ દાનવ રે, વિવેક વઢો આત્મવેત્તા. પ્રશ્ન
હિરણ્યકશિપુ હાથે હળીઓ, નિર્ભયરૂપ નરમંગ;
પ્રવહાકની પક્ષ દીધી પૂરણ, ધણી વઢો તો એવો ઢંગ;
પાતોની ગતિ ન્યારી રે, અતુર વિચારો એતા. પ્રશ્ન

લાખાગૃહમા પાડવ બળતા, સેયરો દેખાડે સહદેવ,
બાવન મણુની શીલા ખસેડી, પાર હુવા પાડવ તતખેવ,
નહીં લાખાગૃહ પાડવ શીવા રે, અધ્યાત્મ જ્ઞાન જૂઓ ગીતા પ્રશ્ન
સિધુ બાધીને રામે રાવણ રોળ્યો, સેનાનો કર્યો સહાર,
આવે જતરે દમે એકવી હજાર છસે, કેણુ સ્થલાવી રાખનાર ?
સિદ્ધાન્તે ચોથો ધીરારે, નહીં રામ રાવણ સીતા પ્રશ્ન

કૂલ્યો શું કરે છે રે ?

કૂલ્યો શું કરે છે રે ? ભૂલ્યો ભવકૃપમા પડ્યો,
મનુષ્ય દેહકપી રે, ખોયો મણિ હાથ ચડ્યો કૂલ્યો
ડાહ્યો થઈ હુનિયામા કરે છે, તેણે શું ગ્રથું તાર કાજ ?
તે ન જાણ્યું જે જાણુ પત્તકમા, કેમ કરી રહેશે લાજ ?
હવાપણુ તાર જાણ્યું રે, જ્યારે જમડાથે ચડ્યો. કૂલ્યો
વાડી મૂછપર વાટજ ઊઠી, નરકની વાટે સંચર્યો,
મિથ્યા જનુનીને લારે મારી, અપ્યા ! જન્મ ધર્યો ન ધર્યો,
માટે જોને જાગી રે, જવમર આવી અડ્યો કૂલ્યો
શું થયું જો અપત્તિ ઘણી મળી, મળ્યા મોટા ઘરમાર ?
નિશ્ચિત થઈને હરિનવ ભજ્યા, ધિક પડ્યો અવતાર,
નિશ્ચ તારે જીવ્યું રે, હરિએ તને આને ઘડ્યો ? કૂલ્યો
મનમા લે ચિખામણુ મારી, મમતા મૂક પરી,
કર સમગ્ર ગરજનહારનું, જનમ સફળ લે કરી,
ઘસ ધીરો કહે છે રે, સૌથી તું સરસ નીવડ્યો કૂલ્યો

જેને રામ રાખે રે

જેને રામ રાખે રે, તેને કુલ મારી શર ?
જવર નહિ દેણુ રે, બીજે કોઈ પ્રભુ પખે. જેને

ચાહે અમીરને લીજ મમાવે, ને રંકને કરે રે રાય,
સ્થાવરે સ્થાનકે જળ ચલાવે, જળ સ્થાનક સ્થાવર થાય;
તરણાનો તો ગેરુ રે, મેરુતું તરણું કરી દાખવે. જેને
નીંભારાધી બળતાં રાખ્યાં, માનરીનાં બાળ,
ટિટોડીનાં ઈંડાં ઉગાર્યાં, એવા છે રાજન રણવાળ;
અત વેળા આવો રે, પ્રભુ તમે તેની તકે. જેને,
બાણ તાણીને બિભો પારધી, સીંચાતો કરે રે તકાવ,
પારધીને પગે સર્પ ડસિયો, સીંચાણુ શિર ધાવ;
બાજ પડ્યો હેઠા રે, પંખી બિડી ગયાં મુખે. જેને
ગજ કાતરણી લઈને બેઠા, હરણ તે દીનદયાળ,
વધે ઘટે તેને કરે બરાબર, સૌની લે સંભાળ,
ધણી તો ધીરનો રે, હરિ તો મારો હીઠ હકે. જેને

તરણા આથે હુંગર રે

તરણા આથે હુંગર રે, હુંગર કોઈ દેખે નહીં;
અળ જાંઘ માહે રે, સમસ્થ ગાગે સહી. તરણા આથે
સિંહ આળમાં કરે ગરજના, કરતૂરી મૃગરાજન,
તલને આથે જેમ તેલ રણું છે, કાણમા હુનાશન;
હધિ આથે જૂનજ રે, વસ્ત્ર એમ છપી રહી. તરણા આથે
કોને કહું ને કોણ સાંભળયે? અગમ જેલ અપાર,
અગમ કેરી ગમ નહિ રે, વાણી ન પોહોયે નિસ્તાર;
એક દેશ એવો રે, જુદિ થાકી રહે તહીં. તરણા આથે
મન પવનની ગતિ ન પોહોયે, અવિનાશી રે અખંડ,
રહોમચરાચર ભર્યો પ્રદાપૂરણ, જેણે રચ્યા પ્રદાક,
કામ નહિ કાલો રે, એક અણુમાત્ર કહી. તરણા આથે
સદ્ગુરુએ કૃપા કરી ત્યારે, આપ થયા રે પ્રકાશ,
શાં શાં દોડી સાધન સાધે, ચોતે પોતાની પાસ;
દાસ ધીરો કહે છે રે, ન્યાં જોઉં ત્યાં ટુંહી ટુંહી. તરણા આથે

લાખાગૃહમાં પાંડવ બળતા, સેયરો દેખાડે સહદેવ;
 બાવન મણની શીલા જસેડી, પાર હુવા પાંડવ તતખેવ;
 નહીં લાખાગૃહ પાંડવ શીલા રે, અધ્યાત્મ જ્ઞાન જૂઓ ગીતા. પ્રશ્ન૦
 સિંધુ બાધીને રામે રાવણ રોળ્યો, સેનાનો કયો સંહાર;
 આવે જાગે દમે એકવી હજાર છસે, કોણ સ્થંભાવી રાખનાર ?
 સિદ્ધાન્તે શોધો ધીરાણે, નહીં રામ રાવણ સીતા. પ્રશ્ન૦

ફૂલ્યો શું ફેરે છે રે ?

ફૂલ્યો શું ફેરે છે રે ? ફૂલ્યો ભવકૃપમાં પડ્યો,
 મનુષ્ય દેહકપી રે, ખોચો મણિ હાથ ચડ્યો. ફૂલ્યો૦
 ડાહ્યો ઘર્ષ દુનિયામાં ફેરે છે, તેણે શું સચું તાફ કાજ ?
 તે' ન જાણ્યું જે જાણું પલકમાં, કેમ કરી રહેશે લાજ ?
 હકાપણ તાફે જાણ્યું રે, જ્યારે જમકાથે ચડ્યો. ફૂલ્યો૦
 વાંટી બૂછપર વાટજ બિડી, નરકની વાટે સંચર્યો,
 મિથ્યા જનુનીને ભારે મારી, અલ્યા ! નન્મ ધર્યો ન ધર્યો;
 માટે જોને જાગી રે, અવગ્રહ આવી અડ્યો. ફૂલ્યો૦
 શુ થયું જો સંપત્તિ ઘણી મળી, મળ્યાં મોટાં ઘરબાર ?
 નિશ્ચિત ઘર્ષને હરિ નવ ભળ્યાં, ધિક પડ્યો અવતાર;
 ધિક તોફે હૃન્ધુ રે, હરિએ તને શાને ઘડ્યો ? ફૂલ્યો૦
 મનમાં લે' ચિખામણ મારી, મમતા મૂક પરી,
 કર સ્મરણ સરજનહારનું, જનમ સફળ લે ઠરી;
 ઘાસ ધીરો કહે છે રે, સૌથી તું સરમ નીવડ્યો. ફૂલ્યો૦

જેને રામ રાખે રે

જેને રામ રાખે રે, તેને કુણ મારી રાફે ?
 અવર - નહિ દેખું રે, જીલ્લે કોઈ પ્રભુ પંખે. જેને૦

જામણા ગયા વિના કરમ કહો કેમ ગણે ?

' કરમ ગયા વિના મરમ ન પાવે. બ્રહ્મ

મરમ લક્ષ્યા વિના સંશય ન' ટળે,

સંશય ટળ્યા વિના સર્વ કાચું;

કથની કથે અર્થ બહુ અનુભવે,

' રહેણી વિના પદ કેમ પામે સાચું ? બ્રહ્મ

સાચું સિદ્ધાન્તનું રહસ્ય સમજે નહીં,

ન સમજ્યે અરથ કશું ન સરે;

અનાત્મા સુઆત્મા બુદ્ધિ ભેજે,

તેણે કરી વાસનાનું લિંગ ન ગણે. બ્રહ્મ

અણલિંગીને અનુભવી જાણ્યો,

તેજ તત્ત્વદર્શી રહે ભેઈ;

ગવરી આત્મા પરમાત્મા જોકે ભયે,

દૈતભાવ ન છેસે ઠાઈ. બ્રહ્મ

રુદ્રોડ ભક્ત

(સં. ૧૮૬૦ હયાત)

[રુદ્રોડ ભક્ત કપડરજ તાળાના તોરણા ગામના વણિક હતા રામા-ચણ, રાધારિનાલ, રુદ્રોડજનો ગરમો વગેરે એમની કૃતિઓ મગી આવી છે એમની સેની બહુ સરવ છે એમનું અન્નદાનુ પદ રમૂજ છે]

આજ અત્થામાં રુદ્રોડ નામના બીજા પણ બે ભક્તગરિ થઈ ગયા છે એક રુદ્રોડ ગેવાડે બાલચ અને બીજો રુદ્રોડ નડિયાદવાડો આ ગણેના પદ ભેળમેળ થઈ ગયા છે કયા રુદ્રોડનાં કયા પદ છે તે નહીં કરવું ઘણું કઠિન છે]

ગવરીવાઈ

(સ ૧૮૧૫-૧૮૬૫)

[હુગરપુરની નામર ધાદાણી ગૌરીનાઈ (ગવરીનાઈ) ની ગણના
શાની કવિઓમાં કરવી જોઈએ જાળપણમાં વિધવા બનેલા ગૌરીનાઈ રામા
નદ ગુરની સૂચનાથી લખતા વાચતા શીખી અને ભાગ્યવત તથા તરતતાનના
પુસ્તકોની અભ્યાસી બની શાન ને પેતાગરમાં રીત બનેની આ અવિચી
'સમાધિ' સુધી પહોંચી હતી એમ કહેવાય છે એનો દેહ કાશીમાં પડ્યો હતો]

શુભસાગરની એક માત્ર વેદાંતી સ્તોત્રિક ગૌરીનાઈને અખા સાથે સર-
ખાવી શકાય અખા કરતા એની શૈલી સરલ છે ગૌરીનાઈએ આશરે ૬૫૨
પદ રચેલા છે ગૌરીનાઈના ૫૬ "ગૌરીકીર્તનમળા" નામથી પ્રગટ થયા છે]*

સુખસાગર શિવરાજ

(રાગ પ્રભાતી)

સુખસાગર શિવરાજ સદાએ, સુખસાગર શિવરાજ,
વનેશ્વર વિશ્વમા વીલરના, જેમ કૂવનમે ખાસ સુખજ
વગડે વાસ પુરો રે વનેશ્વર, ગેળ સાગર ગગ પાસ,
નરનારી મીલ દર્શન આવે, પુરો સખનકી આશ સુખજ
ઓરકું તો રિલ સિલ બક્ષીસ દેવે, ખાનપાન મીઠાસ,
આપકું તો આક કહુરે, ભાગ અગ ભભૂતિ ઉભાસ સુખજ
શિવ હરિમે ભેદ નહિ રે, વેદવાણી ઉચરે સાચ,
હાસ ગવરી સદાશિવ ચરણે, ટાળો મોહનો પાસ સુખજ

બ્રહ્માનુભવ

(રાગ કલ્યાણ)

બ્રહ્મનો ભેદ જાણે જન અનુભવી,
ભેદ બાપ્યા વિના બ્રમણ ન જાવે,

* હુગરપુરની ગૌરીનાઈ રચનાના પદ કવિવિ ત્રીકે સ્થાન પામી છે
(નવજારી કલ્પન સ ૨૦૧૧)

નરભેરામ

(સં. : ૧૮૨૪-૧૯૦૮.)

[નરભેરામ પેટલાદ તાલુકાના પીડીંગ (પીઠ) ગામના મોડ બ્રાહ્મણ
 ને. યુરુ છોટાલાલે એમને રણજોડરમનાં પદ રચતાં શીખાવ્યું હતું. કવિએ
 ગર તથા દ્વારકામાં રવીને કૃષ્ણભક્તિમાંજ પોતાનું જીવન ગાળ્યું હતું.

નરભેરામે 'ગોડાણાની મૂળનાં પદ' લખ્યાં છે. તેમનાં પ્રેમ અને
 પ્રકૃતિને લગતાં પદ પણ રસપ્રદ છે. સ્વજીવનના પ્રસંગોને આલેખતાં તેમનાં
 પદલાંક પદ રમૂજશર્પી છે. અંદાર જતાં પલુસેરા ગામ નહક કવિ એક વાર
 પૂંટાયા હતા તે પ્રસંગનું રમૂજી છંદવાળું પદ ગણીતું છે. તેની જ રીતે
 તેમની પાસેથી ગોમતીસ્નાન માટે કર મંગવામાં આવ્યો ત્યારે કવિએ ગાગેલું
 "નાલું આપે નરભેરા, વાવડજો છાગાળા !" એ પદ પણ પ્રસિદ્ધ છે.]

નિશ્ચે કરો રામનું નામ

નિશ્ચે કરો રામનું નામ, નથી લેગી થઈને જાતું,
 નથી દરવાં લગતાં કાંધ, નથી લેગું કરીને ખાતું. નિશ્ચે
 ગમે તો તમે લગાવું કરજો, ગમે તો જિજ્ઞાસા રાખો,
 નથી દુઃખો આમા જીવને, સુખ સામાનું તાકો. નિશ્ચે
 એક જાનવે સૌ સંસારી, બીજે લેગી લાવો;
 કયા લેગીને રામ મળ્યા ? એવો તો એક જતાવો. નિશ્ચે
 મહેતો મીરાં ને પ્રહલાદ, સેનો નાપિક નાતી;
 ધનો, પીપો, રાહિદાસ, કૃષ્ણ, ગોરો કુંભારની જાતી. નિશ્ચે
 ગોડાણો જાતે રમખૂન, ગંગાબાઈ છે નારી;
 દામ્ર થઈને જો રહ્યાં તો, ઘેર આવ્યા ગિરધારી. નિશ્ચે
 નથી રામ વિભૂતિ જાણ્યે, નથી લાંબે શિર જોણ્યે;
 નથી નારી તણ વન જાતાં, જ્યાં લગી આપ ન જોણે. નિશ્ચે
 જંગલમાં મંગલ કરી જાણે, જંગલ જંગલ જેને;
 કડવું મીઠું, મીઠું કડવું, રામજી વશ છે તેને. નિશ્ચે

પય ઓથે જેમ મૃત રહ્યું છે, તલ ઓથે જેમ તેલ;
કહે નરસો રઘુવર છે સઘળે, એવો એનો ખેલ. નિશ્ચે

નાણું આપે નરસો રે

નાણું આપે નરસો રે, વાવરને છોગાળા !
ગાંઠ બાધજો તાણી રે, ઘોળી ધનવાળા ! ટેક.

કપટી કેશવ બાણુત તો ચાને આવત પચાસ જોજન ?
સાંભળ્યું શ્રવણે સાધુને છાપે છે, માટે મળવા ધસ્યું મન;
દરથન ઘોને રે દૂર કરી પાળા. નાણું

લેખ દેખીને નજર નથી કરતા, છાપ આપે છે હરિ !
પાઘડી બાળી છાપ ખાળી છબીલા, પરીક્ષા તો એવી કરી;
સમસ્યા લેજો સમજી રે, જે કહી કાનક કાળા. નાણું

હારો છો જનથી, નથી હરવાતા, માટે હરિ ! હંત મેવ,
કહે નરસો છોટાલાલ પ્રતાપે, નથી એ તલમાં તેલ;
લેવાનું મુજ પાસે રે, હરિ હરિ જપમાળા. નાણું

છાપા

નથી નિપજતો પ્રેમ, વાડીમાં પાણી પાતાં,
નથી નિપજતો પ્રેમ, તેલ ચાળ્યાથી તાતાં;
નથી મળતો કાંઈ પ્રેમ, ગાંધી દોગીને હાટે,
નથી મળતો કાંઈ પ્રેમ, ખોળતા વાટે ઘાટે.

નથી મળતો પ્રેમ તપાસતાં, ગુજરી ગામોગામની,
કહે નરસો પ્રેમ પૂરો મળે, કૃપા હોય શ્રી રામની.

મળ્યો પ્રેમ વજનાર, મગન થઈ મનમાં ફૂટી,
'કહાન કહાન' કહી કરી, ભાન ગઈ દેહનુ ભૂની;
પ્રેમિ વિદૂરની નાર, નાહતાં નાગી ધાઈ,
એ લક્ષણ પ્રેમનું, જઈ લેટી જડુનાઈ;

તે ગર્જાને કાઢી નાંખતી, છોડાં મુખે ધરાય છે;
કહે નરભોય પ્રેમતું પારખું, છળિલો' છોડાં ખાય છે.

મેગળ નિસરી બહાર, ચાલનો મહામુખ માણે,
નહિ ચત્રુ નહિ મિત્ર, વિશ્વને સગ્ધુ' બળે;
પૂઠે બસે બહુ શ્યાન, ઢેટલાં બેસી રહે છે,
મેગળને મન નહીં માન અપમાનજ દે છે.

એમ હરિજન મેગળ રૂપ છે, જેને હરિતું ધ્યાન છે;
કહે નરભોયમ શુભધરી, હરિજન મધયા શ્યાન છે.

નથી મૃત્તિકામાં પ્રભુ, નથી પિત્તળમાં પેઠો,
કનકની મૂર્તિ કરે, નથી ઈશ્વર મહિ બેઠો;
નથી ઘોડામાં પીર, નથી જીનોને ઢેર,
અસલ બુધે નહિ કોય, સહ નકલોને હેર.

છે રામનામ અક્ષર અસલ, બીજું નકલ કહેવાય છે;
કહે નરભોયમ શુભધરી, પ્રેમે પ્રગટજ થાય છે.

રણછોડજી દીવાન

(સ. ૧૮૨૪-૧૮૧૭)

[રણછોડજી બ્રહ્મચર્યના નવાબના દીવાન હતા. તેઓ કવય અને બરણી બેઠાં પારગત હતા. સમકાલીન અંગ્રેજોએ પણ એમની બુદ્ધિની પ્રશંસા કરી છે. તેમણે ફારસીમાં 'તારખ ઈસોરક' (સૌરનો ઈતિહાસ) અને 'રુકાક-ઈ-ગુનાગુન' (વિવિધ પત્રો) એ બે ગ્રંથો લખ્યા છે. તેમની શિવગીતા તથા ચડીપાઠના ગુજરાતીમાં રચેલા ગરમા બાબૂરીયા છે. રાજકાજ કરવા છતાં સાદૈવ્ય અને જ્ઞાનની વાતોમાં બીડા રસ લેનાર વિરલ પુરુષોમાં રણછોડજીની ગણના થઈ શકે]

મહિપાસુર-મર્દન

[દેવી મહિપાસુર તથા ણીઝ અમુરોનો સંહાર કરે છે તેનું વર્ણન કવિએ અંડીપાદને અતુસરી સરળ શાપામાં કર્યું છે. ગરબાના લયમાં વીર-રસની ઠીક જમાવટ કરી છે.]

(દોહરો)

મૈન્ય મરાણું મહિપતું, હુવે તે હાહાકાર;
આદ્યાં કાળી સાંભળી, આવ્યાં હજ સિરદાર.

(છંદ ગરબો)

વિષુર આવ્યો સુરધાર અગ્નિ હાથમાં રે લોલ;
નાથવેણો જેમ ખૂંટ કૂદે સાથમાં રે લોલ
રથ કિંકણી અનેક ઘોર, ધમકતી રે લોલ;
ધબ્લ ફરફરે ને કલશ કાંતિ ચમકતી રે લોલ.
લાણ વગસે પરજન્ય થયા કુંગરે રે લોલ;
દેવી અગ્રમાં તો દિનેગ લેલી છગ્ગ ધરે રે લોલ.
ત્રિશૂન ન ખ્યું જાગવડ્યમાન દાંનવે રે લોલ;
કાપ્યું અડિકાણે કાપે જ્યમ માનવે રે લોલ.
રથ ભાગીને સારથી તે પ્રાગ્નિઓ રે લોલ;
ચિત્ત લાણ્યો તે દૈત્ય તણો રાગિયો રે લોલ.
દોહી થાહી તરવાર સિંહ-શિશમાં રે લોલ;
ભૂજે દેવીને ઘાત કરી રીમમાં રે લોલ.
માએ મારી ત્રિશૂળ મૂળ કાપિયું રે લોલ;
ભૂત-પ્રેતને સમરત લક્ષ આપિયું રે લોલ.
મત્ત કુંજર બેસાંને ચામર આપિયો રે લોલ;
મટા પર્વત આપ્રરે, છળી લાવિયો રે લોલ.
નિંહ કૂદીને હાથો માથે ચઢ્યો રે લોલ;
અમુર સાથે સની બાધ, ધરણે પડ્યો રે લોલ.

દંતઘાતે વિચિત ઠરી હુઠને રે લોલ;
કરી ચરવણ રણમધ્ય ધરે હુઠને રે લોલ.
ગદાઘાતે ઉઠ્યને ઘટાડિયો રે લોલ;
લાત પ્રહારે ઉઘ્રસ્થને મટાડિયો રે લોલ.

x

x

x

મહિષ આબ્યો પાડને રૂપે રણકતો રે લોલ;
કાળ જેવો ઘનઘોર નાક ઠણકતો રે લોલ.
નાગકુંડળી સમાન સિંગડાં વળ્યાં રે લોલ;
કંઠ ઘંટ ઘણા ઘમઘમે કાને કર્યાં રે લોલ.
ઠાયા તો આંજન-આકાર મહિધર જસી રે લોલ;
પૂંછ ફેરવેથી સમુદ્રની માઝા ખસી રે લોલ.
પગ ખડતાળે પડનાળે ધરાના તળાં રે લોલ;
મેરુ ડગમગ્યો ને દિગ્ગજના ચિત્ત ચળ્યા રે લોલ.
લીંગ શિંગથી ઉરાડે ત્રિશૂળને રે લોલ;
કૂંકે ફાટે ખણાંક કોથ તુંગને રે લોલ.
ઢીકે ઢીકે 'મૃગાધીશને નાખ્યો ઘમી રે લોલ;
અટ્ટહાસ હસી અંગિકા કહાડો અસી રે લોલ.
પાડો પાડી આડો તે ખાસે જાધિયો રે લોલ;
કુંજરરૂપે ધયો માયામંત્ર સાધિયો રે લોલ.
સુઠકે પ્રચંડ સિંહ તાણીઓ રે લોલ;
અધર તોળ્યો, જેમ જોળ તોળે વાણીઓ રે લોલ.
માએ મારી ત્રિશૂલ હુલે વધિયો રે લોલ;
પુરુષ પ્રગટ થયો તે પણ ઉઠિયો રે લોલ.
ધયુ લેખા સ્વરૂપ લયકર ઘણું રે લોલ;
માન સાંગ્યુ જમરાજના પાડા તણું રે લોલ.

ગર્જે તર્જે લરમને, ધરાળડને રે લોલ,
 માતા જોડ્યા ઉપાડી જુઝડડને રે લોલ
 મધુપાન કરી પ્રાણ હડુ તાહરા રે લોલ,
 તૃપ્ત યાશે એથી જૂતપ્રેન માહરા રે લોલ
 ડાટ દીધી ને ચોટ કીધી ચોપથી રે લોલ,
 ઠાટ ઝાલી ચડીએ ધણા કોપથી રે લોલ
 શિષ્ય કામ્યુ ત્યા પુરુષ એક નિસર્યો રે લોલ,
 અમી અમ્મં ધરી નેત્રમા કોધે ભર્યો રે લોલ
 ઠોક વહાડીને દડો કર્યો હાથનો રે લોલ,
 નિજ હાથનો ખરો પણ સકળ સાથનો રે લોલ
 મહિય માર્યો પ્રસન્ન થયા દેવતા રે લોલ,
 રણછોડરાય હસીને અરણ્ય સેવતા રે લોલ

(અલ્પક્રીપાઠ કવચ ૩ જી)

નિરાત ભક્ત

(સ ૧૮૭૬-૧૯૦૨)

[વડોદરા પસેના દેથાણુ ગામના પાટીદાર નિરાત ભક્ત પ્રથમ ડોકર
 જીના ભક્ત હતા પણ પછગથી મૂર્તિપૂજા છોડીને બલ્લસાન તરફ વળ્યા
 હતા એ ધણોખરો સમય વડોદરામાં ગાળતા તેમને અનેક શિષ્ય શિષ્યાઓ
 હતા પણ કનિ તરીકે ગળુના યાય તેરા શિષ્ય તો માત્ર બાપુસાહેબ ગાય
 કવાડ જ હતા નિરાતની કનિયામાં ઉડું સમ્યો બહુ મળી આવે છે તે
 સિવાય તેમની ભાષા શુદ્ધ અને સરન છે આ જ્ઞાન કવિએ દિદીમાં પણ
 ઘણા પદ લખ્યા છે]

આતમન્દરશી

અનુભવ એવો રે, અતર જેને ઉદે થયો,
 કૃત દળ્યા તેના રે, તેણે તેનો આત્મા લહ્યો (૨૬)

આતમદરશી તેને કહીએ, આવરણ નહિ લગાર,
સર્વાતીત તે સર્વનો સાક્ષી, ખટ વિશ્વમાં નિરધાર;
તેથી પર પોતે રે, એકાએકી આપ રહ્યો. અનુ૦-

એ વાત કોઈ વિરલા જાણે, કોટિકમાં કોઈ એક,
નામ વિનાની વસ્તુ નીરખે, એ અનુભવીનો વિવેક,
મુક્તપદ માટે રે, દૈન્યાવ તેને ગયો. અનુ૦-

અદૈતપદની ઈચ્છા નહીં, અણુઈચ્છાયે યાય,
યથારથ પદ જેને કહીએ, જેમ ઉપજે તેમ જાય,
પ્રીઠ પ્રબ્ધાનો રે, સંસાર જાયે વહ્યો. અનુ૦

જગત સ્વપ્ન સુપ્રતિ તુરીયા તુરીયાતીત પદ તેહ,
સ્થૂલ સૂક્ષ્મને કારણ કહીએ, મહાકારણથી પર જેહ,
પરાપર જે પરખે રે, જેને નેતિ નેતિ વેદે કહ્યો. અનુ૦-

હંસ-હિતારથ જે જન કહીએ, તે જન સત્યસ્વરૂપ,
તે જનની જાણ જલિકારી, જે સદ્ગુરુત્વ રૂપ,
નિરાંત નામ નિરત્ય રે, અનામી નામે લયો. અનુ૦

મનને

મન ! તું અણજીં તે ક્યાં અથકાય, ખીજો નથી ખોલતો. (ટીક)'
તું તો જાગીને જો તારા રૂપને, ખોળી જોતામાં તું તો ખોવાય. ખીજો-
તારે જોયે હરિને નથી દેખતો, કુંદન જોયેજ કનક હંકાય ખીજો-
તારે ઠેકાણે હરિને ઠરવને, જોવું સમજે તો મહાસુખ યાય ખીજો-
મન તું દરિયાની લહેરો સમાન છે, લેહેરે સમતામાં સમુદ્ર દેખાય ખીજો-
કહે નિરાંત અનુભવી એ વાતે, હું તો લખી લખી લાજું રે પાય ખીજો-

હરિદાસ

(સ ૧૮૩૦)

[હરિદાસનો જન્મ જૂનાગઢ પાસે કુતપુર (કુતિયાણા) માં થયો હતો. તે સાતિએ દાનિય હતો. ગણુછોડછ દાનને તેને ગાથા આપી નોકરીમાં રાખ્યો હતો. એણે શિવવિનાયક તથા વેદાતના પદ લખ્યા છે. " ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી " એ હરિદાસનું લોકપ્રિય પદ સુવર્ણતંત્રમાં જણીતું છે]

✓ ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી

ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી, લલ્લમ મોરી રાખજો રે મુરારી !
પ્રથમ સરસ્વતી ગણુપતિ ગાઈએ, પં પૂજીને પાવન થઈએ,
નિત્ય ગોવિંદના ગુણુ ગાઈએ, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી
મોતા કુતાણ છે શુભમતિ, સતી સાધવી છે દ્રૌપદી,
એના બહુનામી છે પતિ, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી
રાજા ધર્મ તે ધર્મનું ધ્યાન, અર્જુનના નામે નિશામ,
લીમસેન મહા બગવાન, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી
જોધી સહદેવ જોધ બતાવે, નકુલ તોલે કાઈ ના વે,
પાથે પાંડવ ભક્ત કહાવે, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી
હસ્તિનાપુરમાં હોડ મહાણા, ધૂત ખેગતા પાસા મો ઢાળ્યા,
ચહેરે પાસે હસ્તિનાપુર હાર્યા, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી
ખીજે હાર્યા છે રતનભડાર, ગર્થ ગામ ને ગજ ઘોડાર,
એમ હાર્યા તે વારવાર, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી
ત્રીજા બેઠા ચાતુરી ચુકાવી, નથી જિગર્યાની એકે ખારી,
ચોથે હાર્યા છે દ્રૌપદી નારી, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી.
ત્યાં તો સભા મળી બહુ સારી, જોલ્યો દુર્યોધન અહકારી,
તેડી લાવો પાડવની નારી, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી

એવે દુઃશામન દોડતો આવ્યો, મતીને સંદેશો સંભળાવ્યો;
 દેશે ખેંચીને સલામાં લાવ્યો, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી.
 સતી ભરીરે સલામાં આવ્યાં, પતિ દેખીને મનમાં લખ્યાં;
 કુલે હસીને પાસે જોલાવ્યાં, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી.
 પાંડવ હાર્યા ધન-ધામ ને ઠામ, એમ જોલ્યો દુર્યોધનરાય;
 આવી ખેસોને ખોળાની માંદ, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી.
 રથારે સતીએ લીધા છે શાપ, તને લાગ્યું પૂર્વનું પાપ;
 તને વ્યાપશે શોક-સતાપ, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી.
 તને કાળે લીધો છે ચેરી, તેં તો યાદવગુણ ઠકું વેરી;
 ખોળે ખેંચે ગદા લીમ'કેરી, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી;
 એવું વચન શ્રુતી કોખ્યા વીર, જીલ્યો દુઃશામન છાડી ધીર;
 દેશ ખેંચી ઉતારે છે ચીર, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી.
 દૂર દેસ છે દારિકામતી, મારી વહારે ચઢા જદુપતિ !
 વહાલા દુઃખ પલ્યાં મને અતિ, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી.
 સતી વારે વારે પોકારે, આમ પાડે ને રહે ચોધારે;
 પ્રભુ ! ધાળે તમે મારી વહારે, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી.
 હરિએ સુણ્યો છે આત્મ પોકાર, વેગે દોડીને જીડ્યા તે વાર;
 ચડ્યા ગરુડે જગદાધાર, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી.
 પ્રભુ દૈવસલામાં આવ્યા, અંતરીક્ષ કેને ન દેખાયા;
 પાંચાળીને પટકૂળ પહેરાવ્યા. ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી.
 આવી સાચવ્યું સતીનું દાણું, પાટો બાંધ્યાનું ઋણુ પ્રમાણ્યું;
 ચીર પૂર્યાં છે નવસે નળ્યાણું, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી.
 કર્યાં ભક્ત તણું કામ પૂરું, નથી કોઈ રીતેય અપૂરું;
 સંકટ હરવામાં શામળિયો શૂરા, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી.
 કહે ક્ષત્રિ તે દાસનો દાસ, જેનો કુંતલપુરમાં છે વાસ;
 શુભ નિત્ય ગાયે હરિદાસ, ગરુડે ચઢી આવજો ગિરધારી.

રામને વિસારી

રામને વિસારીને તેં શુ કીધુજી ? ક્યન મેલી કયોર લીધુ,
હેતે હરિનુ નામ ન લીધુ, અમૃત મેલીને વિષ પીધુ (ટક)
આળ્યો અવમર તે એળે ખોયો, મૂરખ માનવી માવામા મોહ્યો,
જનમ પદાર્થ તે કાર્જ ન જ્યો, આળો ઉખેળી બાવળ ખોયો
ભવમાગરમા તુ ભટકાણો, જોગે આવે તો મોયો મૂવ,
કામકોપની વચ્ચે ફર્યો, ભાવ ભજન ને ભક્તિ ભૂલ્યો.
કહાપણમા તુ તો ટાળાણો, આશા મેલીને અથડાણો,
જેમ વીટાણો વાળેનાણો, એમ સસારિયામા પડેવાણો
કહે હરિનામ તમે બળે ટાણો, આવે ન અવસર ખર્ચે નાણો
હૃદયે વિચારી જે નર જાણો, પ્રેમ તણો રસ તે પરમાણો.

વાપુમાહેવ ગાયકવાડ

(સ ૧૮૩૫-૧૮૬૬)

[વાપુમાહેવ ગાયકવાડ વડોદરાના મરહૂમ સરદારના પુત્ર હતા પોઠે
સચારી, કુખી વગેરેમા તે નિપુણ થયેના હતા પડેના તેઓ મિત્ર ધીરા ભગતના
શિષ્ય થયા અને તેમની સંગી રીતે સેવા કરી ધીરા ભગતના સપડથી
જ તે સકાર છોડી ભક્ત બન્યા અને ભજનો ગાવા લાગ્યા પછુ પાછળથી
તેઓ નિરાત ભક્તના શિષ્ય બન્યા હતા તેમજ પોતાના એક ગુરુઓના
ઋણનો સીકાર કરેના હે]

જાતે મગધ દેશા જના તેમજે શુદ્ધ મુજરાનીમા કવિતા લખી છે તે
નોંધાત્ર છે વાપુમાહેવ મરાઠ્ર અને નીર રામ રના હતા આ ના અને
અનખને તે એક મનના તેનના રત્નુચ્છુ + તમા સમ રાજાઓ”
જ્ઞતામા સાગે આદર પામ્યા છે]

નામ જેણે જાણ્યું રે

નામ જેણે જાણ્યું રે, તે તો વેદ આર જાણ્યો;
લેદ જેણે જાણ્યો રે, તે તો ખરો તરત જાણ્યો. (ટંક)

ખતરોસ આલરણ અંગે ધરે નારી, નાક વિનાયો શણગાર ?
કવિએ જો આપણું આપ ન જાણ્યું, તે કેમ કરી ઉતરે પાર ?
સાર કયાંથી મળશે રે ? જાણ્યો ખરો પણ ન જાણ્યો. નામ જેણે
વાંઝણી નારીને સુપણું 'આપ્યું' છે, પુત્ર નથી રે એની પાસ;
એમ જનન દેખાદેખી કરે છે તેની, કેમ પૂરી થાયે આશ ?
કેને આપ કહેશે રે, વેસ્યાએ 'પુત્ર' જાણ્યો ? નામ જેણે
નામ શુણ ને રૂપ ને નાશ વળી, ચોથું પદ અવિનાશ;
જો ચોથા પદનો જે લેદ જાણે તેને, કહિયે હરિતણે દાસ;
નાશ કરી કર્મનો રે, સંશે એક પળમાં હણ્યો. નામ જેણે
મરીબી રાખી તમે શુરુએ સારો, કરો શબ્દોનો તોલ;
આપણુ થકી જો અદકો મળે તો, તેનો ધારણુ કરજો બોલ;
શુરુને સગ બાપુરે, અનામી નામ પોતે જાણ્યો. નામ જેણે

શાંતિ પમાડે તેને સંત કહીએ

શાંતિ પમાડે તેને તો સંત કહીએ,
તેના દાસના દાસ થઈને રહીએ રે. શાંતિ
વેદ મળ્યો મળતીએ ને, રોગ રહ્યા હોલો,
ત્યારે તેની તે ગોળી શીદ ખાઈએ રે ? શાંતિ
રાણાની ચાકરીમાં જૂઞ રહી જીવી,
ત્યારે તેનો તે પાઠ શીદ સહીએ રે ? શાંતિ
વિદ્યાનું મૂળ જાણું, પૂરું ન જાણાવે,
ત્યારે પંઠવાનો માર શીદ ખાઈએ રે ? શાંતિ
કંપવૃક્ષ સેવે ક્યાંદે દારિદ્ર ન બાંધે,
ત્યારે તેના તે શુણ શીદ ખાઈએ રે ? શાંતિ

લીધા વળાવે ને લૂટવા રે લાગ્યો,
 ત્યારે તેની તે સોમતે શીદ જઈએ રે ? શાંતિ
 આપી બાહેધરીને પાછી માયુ વઢાવે,
 એવી સંગત શીદ કરીએ રે ? શાંતિ
 બાપુ કહે મારા ગુરુ એ બતાવ્યું,
 તે તો લાગ્યું છે મારે હૃદયે રે શાંતિ
 આપુ ભગત સરવે રદ્ધિસિદ્ધિ તેને,
 એવા પુરુષને લહીએ રે શાંતિ

મોજો ભગત

(સ ૧૮૪૧-૧૯૦૬)

[સર્વ નિરક્ષર હોવા છતાં ભક્તકવિ તરીકેનું ચિત્તમ હીય રથાન
 પામનાર મોજે ભગત મોટાપટ્ટમા જોતપુર પાસેના ગામડામાં જન્મ્યા હતા
 પિતાનું નામ પ્રસન્નદાસ અને માતાનું નામ ગંગાબાઈ હતું પાંડરી અવ
 યામાં તે વારપુરમાં હતા અને ત્યાં તેમનાં પંચના પૂજ્ય છે. જેમ હાંપા
 શામળનાં ગંગાબી દનારામની, પ્રભાનિયા નરસિંહ મહેતાનાં, ૫ નીતમનાં
 અને કાંઈ ધીરાણી તેમ આગળાં તે બોળા ભગતનાં જ કહેવાય છે એમના
 આગળાઓમાં મમાજને ધૂત્રી ખાનાર દોગી બાવાઓ સમે જોહાદ
 જગાવેલી જોઈ શકાય છે તેમના ચળખાઓ તેમને સર્વાઈ-મુધારક કવિ
 તરીકેની પણ ખ્યાતિ અપાવે તેના છે]

આગળાનાં છૂટક પદ ઉપરાંત તેમણે 'સેનેના આખ્યાન' તથા 'હોલી
 ભક્તમાળા' પણ લખ્યા છે એમની લાંબા ગામડી હોના છતાં સરળ અને
 મનના મેન વગરની છે એમના પદનો ભજનિકો નારા ગામેગામ પ્રચાર
 થયો છે]

દ્રૌપદીની પ્રાર્થના

નમ્ર ગોરી અરજ સૂણે અવિનાશી,
 હું તો જનમ જનમ તોરી દાસી ॥ નાથ

* પ્રા. જન તથા રાવણ બે બે ભગત અમરેલી પાસેના ફનેટપુર ગામમાં
 રહેતા એમ જણાવે છે (ગુજરાતી સાહિત્ય, ૫ ૨૦૦)

સતી મલામાં શ્યામ સંભારે, ત્રિકમ તોરે સંગ રાચી;
 પારખું પળમાં દેજો પાતળિયા, નહિ તો હવે થયે હાંસી નાથ૦
 આ સમય તો અર્જુન જેના, તે પણ રહ્યા છે તપાસી;
 સીમચેન બેઠા ભૂમી ખોતરવા, પીઠ ફેરવી ગયા પાછી. નાથ૦
 પાંડવ તો, પૃથ્વીને હાર્યા, હસ્તિનાપુર તણા વાસી;
 અબળા નારી એમ પોઠારી, જીવન તમને હું જાચી. નાથ૦
 સીક પડી હવે આવો બૂકરજી, વડે દ્રૌપદી ત્રાસી;
 સોજો ભગત કહે ભક્તવત્સલ, પ્રેમ તણે જી પ્યાસી. નાથ૦

જગતની ખાવા

તેઈ દેશે જગતના ખાવા રે, ધર્યાં લેખ મૂતીને ખાવા. (ટેક)
 જ્યાં પ્રેમદા પાણી ભરે ત્યાં, બય નિત નિત નાવા;
 રાંડી-છાંડી નારનો વર ઘર ન હોય ત્યારે, ખાવો બેસે ગાવારે. ન૦
 લોકનાં છોકરાને, તેડી રમાડે, વળી પગલે ગ્રીત ચાવા;
 મૃદસ્થની સ્ત્રી રિસાઈ બય ત્યારે, ખાવોજી ભય મનાવા રે. ન૦
 મૂપ કદે ને ખાવો ધ્યાન ધરે, લોળા લોકને ભરમાવા;
 સોજો ભગત કહે ભાવે સેવો, એને જમપુરીમાં ભવા રે. ન૦

ભજી લેને કિરતાર

પ્રાણીઆ ! ભજી લેને કિરતાર, આતો સપડું છે સંસાર (ટેક)
 ધનદોલત ને માલ ખખના, પુત્ર અને પરિવાર;
 એમાથી તું જઈશ એકલો, પછે ખાશે જમના માર રે. પ્રા૦
 ભંચી મેડી ને અજળ ગરબા, ગોળ તણે નહિ માર;
 કોઈકવજ ને લખપતિ, એનાં ખાંધ્યાં રહ્યાં ઘરમાર રે પ્રા૦
 ઉપર ફૂલડાં ફરકરે ને, હેઠે શ્રીફળ ચાર;
 ઠીક કરીને એને ઠાકરીમાં ઘાલ્યો, પછે પૂઠે પડે પોકાર રે. પ્રા૦

સેજ તળાચું વિના સૂતો નહિ, છત હુન્નં કરતો હજાર,
 'ખોરીખોરીને એને જાણશે, જેમ લોહ ગાળે હુવાર રે. પ્રાં
 રમયાન જઈને ચેહે ખડકીને, માંથે છે કાદનો ભાર,
 'અગ્નિ મેલી સૌ જિવાં રહ્યાં, અને નિશ્ચય ઝરે અંગાર રે. પ્રાં
 રનાન કરીને આલી નીકળ્યાં, નર અને વળી નાર,
 'લોળે લાગત કહે દશ'દિ રોઈને, પછે મેલ્યો વિમાર રે. પ્રાં

ગિરધર

(સ. ૧૮૪૩-૧૯૦૮)

[કવિ ગિરધર તેમના રચેલા 'રામાયણ' થી જાણીતા છે તેમનો
 જન્મ પાદરા તાલુકાના ખાસર ગામે સ. ૧૮૪૩ માં થયેનો તે શાંતિએ
 દશાલાડ વખતે હતા પિતાનું નામ ગરબડદાસદત્ત પુખ્ત વયના થયા પછી
 આ કવિ વડે દશગાં નિવાસ કરતા હતા તેમણે રામાયણ આજે પણ ઘેરઘેર
 વચ્ચાપ છે]

રામવનવાસ વખતે કૌશલ્યાનું આકૃંદ

(રામ-ગોડી)

ત્યારે માતા કૌશલ્યાણ જોલિયાં હો વાલા રે;
 તુંને નહીં જવા દઉં વન, કુવરણ કાલા રે. ૧
 ઘણી કામજ છે તારી દેહડી, હો વાલા રે;
 મારા લાડકવાયા તને, કુવરણ કાલા રે. ૨
 તને ગુપ્ત રાખું મારી વાડીમા, હો વાલા રે;
 બીજું અવર ન જાણે જ્યમ, કુવરણ કાલા રે. ૩
 ગેં તોં તુર્જ નિજ રહેવાયે નહીં, જો વાલા રે;
 'તુંને મુકીને જાયો કથમ ? કુવરણ કાલા રે. ૪

- પાયે કંઠર કંટક ખૂંચશે, હો વાલા રે;
 નહીં ચલાયે વસતી વાટ, કુંવરજી કાલા રે. ૫
- વેઢવી, શીત આતપ ને વૃષા, હો વાલા રે;
 કયમ ઝાળ મંશે ગિરિધાટ ? કુંવરજી કાલા રે ? ૬
- બ્યામ સિંહ વનમાં ઘણા, હો વાલા રે;
 સર્પ સોઠર ને વૃક રક્ષ, કુંવરજી કાલા રે. ૭
- રજનીચર સાથે ગુણ થશે, હો વાલા રે;
 કોણ દરશે તમારી પક્ષ ? કુંવરજી કાલા રે. ૮
- વનમાં વઢકલ કયમ પહેરશે, હો વાલા રે;
 તણ વસ્ત્ર આભૂષણ સાર, કુંવરજી કાલા રે. ૯
- અહીં જમતા લોજન ભાવતાં, હો વાલા રે;
 કયમ કરશે વનદળ આસાર, કુંવરજી કાલા રે ? ૧૦
- તણ સત્તળ લમર-પલંગની, હો વાલા રે;
 કયમ પોઢશે પૃથ્વી માંઘ ? કુંવરજી કાલા રે. ૧૧
- તારે બાલપણમાં વન કશું ? હો વાલા રે;
 મારું વચન માની રહો આંઘ, કુંવરજી કાલા રે. ૧૨
- મરિ કિયા જનમનાં કરમ હશે ? હો વાલા રે;
 તે આવીને નડિયાં આજ, કુંવરજી કાલા રે. ૧૩
- તે દેવે રંગમાં લાંગ કર્યો, હો વાલા રે;
 કયું વન, તણને રાજ, કુંવરજી કાલા રે. ૧૪
- વાત સાંભળી વન જવા તણી, હો વાલા રે;
 વહેરે કવવત કાળજી માંઘ કુંવરજી કાલા રે. ૧૫
- હવે લાગ્યો મારા અંગમાં, હો વાલા રે;
 હાવે નાસીને જઈએ કયાંય ? કુંવરજી કાલા રે. ૧૬
- મારો પાપી પ્રાણ જતો નથી, હો વાલા રે;
 હશે કોણ કરમના લોગ ? કુંવરજી કાલા રે. ૧૭

- એમ કહીને ડાંગે રહેકાટ તે, હો વાલા રે;
 કયમ સહેવાયઈ પુત્રેવિયોગ ? કુંવરજી કાલા રે. ૧૮
- એવાં વચન સૂણી જોત્યાં રામજી, હો માતા રે;
 તમે ધીરજ રોજો મન, સૂણો સુખદાતા રે. ૧૯
- પાછો આવીશ થોડા દિવસમાં હો માતા રે;
 આપો આજા હું જાઉં વન, સૂણો સુખદાતા રે. ૨૦
- મારે આજા પિતાની પાળવી, હો માતા રે;
 રહેવું થોડું વરસ વનમાંછ, સૂણો સુખદાતા રે. ૨૧
- અવધ વિચા પછે નહીં રહું હો માતા રે;
 વહેલો આવીશ નીજ પુર માંછ સૂણો સુખદાતા રે. ૨૨
- નવ વચન મિથ્યા કહું તાતવું, હો માતા રે;
 જો પશ્ચિમ ઉગે સૂર, સૂણો સુખદાતા રે. ૨૩
- જેણે આજા જોળી માંખાપની, હો માતા રે;
 તે પાપી પુત્ર અગુર, સૂણો સુખદાતા રે. ૨૪
- જે માતાપિતા ગુરુદેવનું, હો માતા રે;
 નવ પાળે આજાવચન, સૂણો સુખદાતા રે. ૨૫
- તે પ્રાણી જીવતો મૂએ જાણે હો માતા રે;
 અજાકઠે જેવો સ્તન, સૂણો સુખદાતા રે. ૨૬
- તેનો મિથ્યા ધરમ સહુ જાણે, હો માતા રે;
 જેણું કપટી કેરુ ધ્યાન, સૂણો સુખદાતા રે. ૨૭
- જેમ અદાતાનું જિંચું મંદિર હો માતા રે;
 જેમ લોભિયાનું તત્ત્વજ્ઞાન, સૂણો સુખદાતા રે. ૨૮
- જેમ મનુષ્યદેહ તેનો, મિથ્યા, હો માતા રે;
 જેવો ઉદર માહે કૃમિ જંત, સૂણો સુખદાતા રે. ૨૯
- જેણે માતાપિતાની આજા પાળી, હો માતા રે;
 શુભ પુત્ર તે સુદૃઢવન, સૂણો સુખદાતા રે. ૩૦

તે માટે મેં રહેવાય નહિ, હો માતા રે;
જાય તાતનું સત્ય વચન, સૂણો મુખદાતા રે. ૩૧

હવે આશિષ દેઈ આજ્ઞા આપો, હો માતા રે;
નિશ્ચયે જાવું મારે વન, સૂણો મુખદાતા રે. ૩૨

વસણ

વનમાં માહરે નિશ્ચયે જાવું, આજ્ઞા આપો માત રે;
એકું માંભળી કૌશલ્યાએ, કરવા માંડ્યો આંસુપાત રે. ૩૩

મનોહર સ્વામી

(સપ્ત ૧૮૪૪-૧૯૦૧)

[મનોહર સ્વામી મૂળ જૂનાગઢના નાગર પણ તોકરી અર્થે જાવનગર જઈ રહેવા. તે જાવનગરના જાણીતા અમાન્ય ગૌનીલંકરે જોડકના ગુરુ હતા. તેમને ફારસી તથા સંસ્કૃતનું સાર જ્ઞાન હતું તેમણે પાછળથી સમ્યક જોડી સંન્યાસી બની સમિચ્છાનંદ નામ ધારણ કર્યું હતું. આ સમિચ્છાનંદે જગ-વદ્યોતા અને રામગોતા ઉપર ટીક લખી છે. તેમણે મુજરાતી લાખાનું વ્યાકરણ પણ લખ્યું છે]

સનત્સુગતિમ આખ્યાન, જણનું આખ્યાન, પુરાતન કથા અને મનો-હરકાવ્ય વગેરે તેમની ધણી કૃતિઓ મળી આવી છે તેમની લાખા એક સરખી નથી કેટલાક પદ સંગ્રહ તો કેટલાક કાવ્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરેલા છે અધર્મદા તથા પાપક ઉપર તેમણે ટીક આજખા લખાવ્યા છે.]

પ્રભુ તને પ્રસન્ન તે ક્યમ થાશે ?

(૫૬)

પ્રભુ તને પ્રસન્ન તે ક્યમ થાશે, તારી ઉલટી આલ ન જાય પ્રભુ
કૃષ્ણ સ્વરૂપ કહે પ્રભુ કેરૂ, તે સજીતો નથી કાને,
જગ-ધૂતાના દેણ સૂણીને, ભટક છ રાને રાને. પ્રભુ
માલ રોગ સંતાનાદિકની, માનવમાં ધન નાજે,
શીકોતર હનુમાનદિકને, ધસે કહી મુખ જાણે. પ્રભુ

કામવિવશ પામર વિષયીને, દેવ શુર કહી માને;
 સો મણ સાળૂએ ખર ધોયે, અન્ધ ન યાય નિહાને. પ્રભુ
 વૈરાગાદિક સાધન જે શુર, પ્રભુ પામ્યાનાં બોલે;
 તે શુર તો તારા મનમાંહે, નહીં પામરને તોલે. પ્રભુ
 જેવર અન્ધાદિક લેઈને, પ્રભુ કહી પાયે લાગે,
 ત્યાગી સત મળે સામે તો, અવળું મુખ કરી ભાગે. પ્રભુ
 કોઈ સૂણે વેદાત કથા તો, મન માહીથી ખીજે;
 શોભા અન્ન વિષય ચરચા ને, ગાન લાનથી રીઝે. પ્રભુ
 જગકરતા પાત્રક સહરતા, સાક્ષી સઘળે પોતે,
 બાહર ભીતર ઘટ ઘટ વ્યાપક, તેને તું નહીં ગોતે. પ્રભુ

x

x

બ્રહ્મા વિષ્ણુ શિવાદિક સરવે, જેથી યરધર મૂળે;
 તે પ્રભુ મૂકી ઘાસ કૂમને, ઈશ કહી તું પૂજે. પ્રભુ
 જે દિનરેણુ જીએ છે સહુને, તેને તું નથી જોતો,
 છુદ્ધ દેવ મત્રોની માળા, તાણુ ■ રાતો રાતો. પ્રભુ
 પેદાકર્તા જો કહી કાયા, પશુની કરતે તારી;
 તો દેવાદિક શું આઠા આવત, તું જોને વિચારી. પ્રભુ
 તન જોળન પામી કૂટ્યો, મન ગમતો મારગ માર્યો;
 આયુષ ખટે પાછો પશુમા, રઝળીય માર્યો માર્યો. પ્રભુ
 જો પ્રભુ પૂર્ણ પ્રકાશક સઘળે, ગુરુ શરણે જઈ ટાલે;
 નરતન ચટપટ ચાલ્યું જાયે, પાછુ નાવે નાલે. પ્રભુ
 જે કર તે કર અર્પણ તેને, જે મયરાચરવાગી,
 રાત દિવસ રહે મમતા મૂકી, તું તેને શીર નામી. પ્રભુ
 વૈરાગાદિક માધનથી, મચ્છિદાનંદ બ્રહ્મ તપાસી,
 જો પામીય તો છૂગીય તેવણ, રહેશે કામ ખવાસી. પ્રભુ

મુક્તાનંદ

(સં. ૧૮૧૭-૧૮૮૦)

[પૂરીશ્રમના મુકુન્દદાસ (મુક્તાનંદ) ધામધાના વતની હતા. એમણે તોર વર્ષની વયે વેરામ વીધો હતો આચાર્ય શ્રી સકુમારદેવરાયી એમના ઉપર ધણો પ્રેમ રાખતા જાન એ મુક્તાનંદનો ખાસ વિષય હતો]

મુકુ દયાવની, ઉદ્ધરગીતા, સતીગીતા વગેરે તેમની કૃતિઓ જાણીતી છે તેમનાં પદ રસિક અને જોષપ્રદ છે સરન ભાષા એમની કવિતાનો એક શુભ બની રહે છે]

સંત-સમાગમ

(ધોળ)

સુખદાયક રે સુખદાયક રે, સાચા મતનો સગ,
સંત-સમાગમ કીજીયે. ટેક.

છ રે સત-સમાગમથી ટળે,
આશા તૃષ્ણા રે આશા તૃષ્ણા રે, ઈચ્છા અભિમાન;
મોહ મત્સર મમતા ઘળે,
મગટે ઉરમા રે મગટે ઉરમાં રે, પ્રયત્ન દેહ જ્ઞાન સત૦
છરે શિદ્ધ યયા સતસંગથી,
ગુક આદિક રે ગુક આદિક રે, મુનિવર સુખરૂપ,
ચિત્ત ચોટયું હરિરૂપમા,
જાણ્યો સતચિ રે જાણ્યો સંતગિ રે, ચોટો ગમ અનુપ સંત૦
છ રે મહિમા ચોટો છે મહાતનો,
જેને મેળ્યે રે જેને મેળ્યે રે, છૂટે માયાનું જાળ,
મીત વધે પરિજ્ઞામા,
મુક્તાનંદ કહે રે મુક્તાનંદ કહે રે, નજી આજ પ પાગ. સંત૦

હું તો છું ઘણા નગરની નાર

✓ (૫૬)

હું તો છું ઘણા નગરની નાર, તો ચે તમારી રે;
 તમે ગુણસાગર ગોપાલ, દેવ મુરારી રે.
 મને કરી કૃતારથ કા'ન, સ્થામ મુહાગી રે;
 મારે ભવની ભાવટ આજ, સર્વે ભાંગી રે.
 મારે અમૃત ત્રૂંચા મેઘ, ઘે અનુરાગી રે;
 મારે તમ સંગ ત્રિભુવનરાય, લગની લાગી રે.
 મારા પુણ્ય તણા નહિ પાર, તમ સંગ મળતાં રે;
 મુકતાનંદ કહે મહારાજ, અંતર ટળતાં રે.

હરિને જોઈ

(૫૬)

હરિને જોઈ રે, સખી હરિને જોઈ,
 મારો જન્મ સફળ થયો હરિને જોઈ. ટેક.

મોહનજીવું મુખડું જોતાં, રહી છું મોહી,
 હું તો ત્રિમુખને તોલે બીજી ન દેખું કોઈ હરિને૦

લોકડિયાની લાજ મેં તો ખાતે શું જોઈ;
 જાણ્યું, કાલ મુને કાનુડાની, કે છે વજોઈ. હરિને૦

દરદિહાંની વાણું જાણે, દરદિહા સોઈ,
 હરિને નિમમ ન દેખું, ત્યાં તો મરૂં છું રોઈ. હરિને૦

મુકતાનંદ કહે મોહનજીમા, મનડું જોઈ;
 મેં તો જાણ્યું જગતનું નાજીયું છે ઘોઈ હરિને૦

નિષ્કલ્પાનંદ

(સં. ૧૮૨૨-૧૯૦૪)

[સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના “સાત જ્ઞાનંદજ્ઞો” માં નિષ્કલ્પાનંદનું નામ પણ જ્ઞાતીનું છે. તે હાલના શેખપાટ ગામના વતની અને શાંતિએ મૃત્યુ દેતા. તેમનું પૂર્વાશ્રમનું નામ લાલંછ હતું. તેમના પિતાનું નામ રામભાઈ હતું. જ્ઞાનંદ અને મુક્તાનંદની પેઢીએ પણ સ્વામી સદ્ગુણનંદ જીની સાથે રહેતા. તેમણે વીસેક કવિતાના ગ્રંથો અને ત્રણ હજાર પદ લખ્યાં છે. વૈરાગ્ય એ જોમની કવિતાનો મુખ્ય સ્તર છે.

નિષ્કલ્પાનંદનાં કાવ્યોમાં ભક્તચિંતામણિ, ધીરભખ્યાન, રત્નકીર્તી, પુરુષોત્તમપ્રકાશ વગેરે જ્ઞાતીતાં છે. વૈરાગ્યને લગતાં તેમનાં પદો સરલ અને મધુર હોઈ ખૂબ લોકપ્રિય બન્યાં છે.]

જનની જીવેરે ગોપીચંદની

(રાગ સારંગ)

જનની જીવેરે ગોપીચંદની, પુત્રને પ્રેમે વૈરાગ્યજી;
ઉપદેશ આપ્યો જીવેરે, લાગ્યો સંસારીડો આગજી. જનની૦
ધન્ય, ધન્ય માતા દે કુવ તણી, કહ્યા કંઠે વચનજી;
રાજસાજ સુખ પરહરી, વેગે ચાલીઆ વંનજી. જનની૦
જીઠી ન રાકે દે જાદિયો, બહું બેલાવ્યો બાજંદજી;
તેને દે દેખી ત્રાસ ઉપજ્યો, લીધી ફકીરી છોડ્યો ફદજી. જનની૦
બહો દે ત્યાગ ભરથરી તણે, તજી સોજસે નારજી;
મંદિર અરૂખા મેલી કરો, આગ્રન કીધલાં બહારજી. જનની૦
એ વૈરાગ્યવંતને જાઉં વારણે, ખીખ ગયારે અનેકજી;
ભલા દે બૂડા અવની ઉપરે, ગણતાં નાવે છેકજી. જનની૦
કયાં ગયું કુખ રાવણ તણું, સગરમુત સાઠ દબારજી ?
ન રહું તે નાહું રાજ નંદજી, સર્વ સુખનં વેવારજી. જનની૦

કેટલાક મથો ઉપરાંત તેમણે આક હજાર પરચુરણ પદ લખ્યાં છે. તેમનાં પદોમાં દાખવા, દલીલ અને ઉપક સાથે વહેવાર શાન જણાઈ આવે છે. શબ્દ અને તેની રચના ઉપરનો તેમનો કામૂ પ્રશસાપાત્ર છે આથી તેમનાં પદ લોકપ્રિય બન્યાં છે.]

આ તનરંગ પતંગ સરીખો

(૫૬)

આ તનરંગ પતંગ સરીખો, જતાં વારે ન લાગેછ;
અસંખ્ય ગયા ધનસંપત મેલી, તારી નજરો આગેછ.
અંગે તેલ ફૂલેલ લેગાવે, માથે ઊગાં ઘાલેછ;
જોખનધનનું જોર જણાવે, છાંતી કાઢી ચાલેછ.
જેમ ઊંદરડે દારૂ પીધો, મસ્તાનો યઈ ટાલેછ;
મગરૂરીમાં અંગ મરોડે, જેમ તેમ મુખથી બોલેછ.
મનમાં જાણે છે મુજ મરીખો, રસિયો નહિ કોઈ રાગેછ;
ગહારે તાકી રહી ગિજાકી, લેતાં વારે ન લાગીછ.
આજકાલમાં હું તું કરતાં, જમડા પકડી ભરોછ;
પ્રદાનદ કહે ચેત અસાની, અંત ફજેતી થાયેછ.

ઢાટયો રહેને ચોર દૈવના

(૫૬)

ઢાટયો રહેને ચોર દૈવના, શું મુખ લઈને જોતેછ ?
સ્વારથ કારણુ ત્યાનની પેરે, ઘરઘર ફરતો ડોતેછ.
આતમ સાધન કાંઈ ન કીધું, માયામાં ભરમાણેછ;
લોક કુટુંબની લાજે લાગ્યો, સમજેથી લૂંટાણેછ.
પિંડને અરથે પાપ કરતાં, પછું ફરી ન જોમુંછ;
કોડી બદલે ગાફલ કુમુદિ, રાગરતન ધન ખોમુંછ.

રસિલો લાલ

આખરડિ શરદ-સરોજ, રસિલા લાલની;
 દેખિ મનકું પામે મોહ, તિલક છબી-લાલની.
 નાસા મુંદર હીપ સમાન, અતિ શોભી રઈ;
 મુખ નિરખીને શશિચર જોતે, ગગનમાં 'આખી' ઘઈ
 લીધી ભટકાળ નંદલાલ, કે હાથ કબાણને;
 એની ચટક રંગીલી ચાલ, હરે મન પ્રાણને.
 કાળુ મોર્તીકે જડિય કટાર, કમર કશી લીધલો;
 નિરખી પ્રદાનંદ કહે જન્મ, સુફલ મારે કીધલો.

પ્રેમાનંદ રવ મી

(૭. ૧૮૧૫-૧૯૦૧)

[રવામીનારાયણ સંપ્રદયના સ્થાપક શ્રી સદ્ગુણાનંદ રવામીના અનુ-
 યાયી સંપ્રદાયી જે કવિમંડળ અન્નિતમાં આપ્યું તેમા પ્રેમાનંદ રવામી
 સૌથી પહેલા છે. તે મદ્યમા રહેતા તેઓ પોતાને 'મોખી' મની શ્રીકૃષ્ણને
 'રસિલા' તરીકે સંબોધે છે. આથી તેમનું 'પ્રેમસખી' એવું ઉપનામ
 પડેલું છે.

સદ્ગુણાનંદા વિજેશની ઋણી જ્યારે તે માતા ત્યારે માતાએની
 આંખમાંથી આપુ વહેવા લાગતાં તેમને 'તુલસીચાદ' અને 'માત્ર'
 વચ્ચેથી છે. ગુજરાતી ઉપરાંત દિલીમાં પણ તેમને પ્રસંગના કરી
 છે. તેઓ સમીતના ચારા જણકાર દેવાથી પોતાનાં પદોને સમીતકાવ્ય
 અપૂરતા આવી ગયા છે.]

સદ્ગુણાનંદ-વિજેશ

(૧)

લટકાં લટકામાં ધનરથ. મનાં રે, ખડકે હોડા અતર માંધ;
 પ્રીત કરી મુજને વેડાવતા રે, તે અંબાળી બહુ દુઃખ માય. લટકાં

પ્રેમાનંદ સ્વામી ।

આ સજ્જા તે શ્રી મહારાજ તબી રે, આ બાજઠે બેસતા લાલ;
આ ઠેકાણે ના'તા નટવરજ રે, લુતા અંગ કર લઈ રૂમાલ. લટકાં
આ ઠેકાણે જમવા બેસતા રે, જમતા વિધવિધનાં પકવાન;
સુંદર શાકે ઢેરી વંતાકનાં રે, જમીને દેતા પ્રસાદી કા'ન. લટકાં
આ ખજખજિયે નહાતા નાચજ રે, નાહીને હરિજન મુનિ લઈ સાથ;
આવતા માણેકચોકમાં ગલપતા રે, પુરજને યતાં ભેઈ સનાથ. લટકાં
વહાલો જઈ બેસતા ફુલબાગમાં રે, પેરતા ગજરા શુભાળી હાર;
જેમ સાંભરે તેમ યાય વેલના રે, પ્રેમાનંદના પ્રાર્થ આધાર. લટકાં

(૨)

સજ્જાની નીમખ ન વિસરે નાચજ રે, નિત્ય નવા તણુપણના ખેલ;
આ ઝોસરિયે આવી બેસતા રે, આ ઢાલિઠે નટવર છેલ. સજ્જાની
આ તકિયે તે વાસો ભેલતા રે, માળા આ ફેરવતા સ્વામ;
ગાતા ગોઠીકાના, સાથમાં રે, ઘેરે સાહે પૂરણકામ. સજ્જાની
આ મોજકિયું બહાલો પહેરતા રે, આ છડી લેતા કરવર માંય;
આ પાદુકા પહેરી આવતા રે, માંદે મંદિર મુનિના રાય. સજ્જાની
આ ફળિયામાં ઘોડા ફેરવતા રે, માણુકી ભતવાલી મહારાજ;
સંતની રાજા કરી દ્યા બેસતા રે, શ્રીહરિ સુરનર મુનિ-શિરતાજ. સજ્જાની
કિરતન મુનિવરને ગવરાવતા રે, લેળા ગાતા સહેજનંદ;
એવા ધરમકુવર હરિ ઉપરે રે, તનમન વાસી પ્રેમાનંદ. સજ્જાની

✓ નહિ મેલું સુંદરસ્વામ

નહીં મેલું રે સુંદરસ્વામ, કુંજજિહારી રે;
હું તો દાગ વિનાની નાથ, દાસી તમારી રે.
તમે સુગવંત સુખના પામ, સારંગપાણી રે;
હું તો હાથે તમારે નાચજ વેચાણી રે.
જેમ રાજો તેમ રહું નાથ, એક પગે ઊભી રે;
નહીં વરણ કોઈ દિન નાથ, તમને ફણી રે.

તારાં ચરણુ તણી રજ રયામ, થઈને ચાલું રે;
 કહો તો મત રાખું મજરાજ, તમને ંહાલું રે,
 જે કહેવું ઘટે તે કા'ન, મુજને કહેજો રે;
 ંહાલા એમાનંદ પર નાય, રાજી રહેજો રે.

વૃંદાનો શાપ

તમે ધર્મધુરધર કહાવો રે, સામલિયા;
 સહુને ધર્મમા રાખો રખાવો રે, સામલિયા.
 તમને ધર્મભૂતિ' સૌ જાણે રે, સામલિયા;
 તમને નિગમ પુરાણુ વખાણે રે, સામલિયા.
 તમે જીગેજીગ ધરી અવતાર રે, સામલિયા,
 કરો ધર્મરક્ષણુ વારવાર રે, સામલિયા;
 એવા ધર્મશીલ તમે થઈને રે, સામલિયા;
 મુને છલી કપટરૂપ લઈને રે, સામલિયા.
 તમે પર-સ્વારથને કાજ રે, સામલિયા;
 કરો કપટ લીધી મારી લાજ રે, સામલિયા.
 જીને હોય તો કહું બાળી છાર રે, સામલિયા;
 તમને કાઈ નવ થાયે ફિરતાર રે, સામલિયા.
 તોયે એટલો દઉ તમને શ્રાપ રે, સામલિયા;
 થઈ પથ્થર પૂજ્યો આપ રે, સામલિયા.
 એમાનંદનો નાય કહે ખ્યારી રે, સામલિયા;
 હું થા વૃક્ષ વૃંદા મુકુમારી રે, સામલિયા.

(' દુલ્હનીવિવહ 'માંથી)

દેવાનંદ સ્વામી

(સં. ૧૧૦૪ માં દયારા)

[સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુવંદ-કવિવંદમાં દેવાનંદ સ્વામીનું નામ જણીતું છે. તે એ રીતે નોંધપાત્ર બન્યા છે. (૧) સંપ્રદાય બંધાર પુષ્ટ નોમની કરિતા લોકપ્રિય બની છે. (૨) તેઓ કવિ દલપતરામના કાવ્યશુભ્ધિ અને તે રીતે નવા તથા જૂના યુગ વચ્ચેના અંકગણ સમાન બન્યા હતા. દેવાનંદ ચિંતાના દલપતરામની કલ્પના કરી શકે છે.]

દેવાનંદ સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા મૂળી ગામના સાધુ હતા. દલપત-કવિતાની સરસતાના ખીજ એમના પદોમાં રોધી શકાય છે.]

માથે નગારાં વાગે

(૫૬)

સારે માથે નગારાં વાગે મોતનાં દે, નથી એક ધડીનો નિર્ધાર;
તોય જાણ્યા નહિ જગદીશને દે. ટેક.

મોટા રાજ મેલીને મરી ગયા,
એને જાતાં ન લાગી વાર. તોય૦

તાજે જોખન મથું જળ મારતું દે,
માથે કાળા મટી ગયા કેથ. તોય૦

અંતકાળે લેવા જમ આવિયા દે,
તેનો લાખી બચકર વેથ. તોય૦

રામ ઠોટી વિષ્ણુ તણી વેદના દે;
હુઝા માચ્છો તું દેવના ચોર. તોય૦

સગાં સ્વારથી મળ્યાં સવે લૂંટવા દે,
તેને જરાએ ન ચાલે જોર. તોય૦

જીભ ફડકી પડે ને તૂટી નાડિયો દે,
મથું ઢેહ તજવાણું તતકાલે. તોય૦

દેવાનંદ કહે નવ જાણ્યા મારા નાથને રે,

મંજ્યો મનુષ્યનો' દેહ વિશાલ. તોયં

દુનિયામાં ડાહ્યો

(૫૪)

દુનિયામાં ડાહ્યો ડા'પણમાં દુઃખ પામે;

ભવતારણ ભગવાન વિમારી, ચઢિયો કાલે ભામે રે. દુનિયામાં,

મનુષ્યદેહ મળ્યો અતિ મોટો, ખોટો જાણી ખોયો;

ચોરે ચોટે જૂઠું જોડ્યો, નાહક નીર વહોયો રે. દુનિયામાં

હરિ હરિજન સંગ હેત ન કીધું, પીધું વીખતું પાણી;

શુભ સંસારી પામવા સારું, સુઆ લગી ધર તાણી રે. દુનિયામાં

હરખ ચોકની નહીં જો મોટી, તેમાં જાય તણાણો;

દેવાનંદ કહે હરિ જાણ્યો નહિ, ઘણે દુઃખે ઘેરાણો રે. દુનિયામાં

જનીવાઈ

(સં. ૧૮૪૭ થી સં. ૧૮૬૮ સુધી હયાત)

[જની એ તખલ્લુસ છે કે કવિનીતુ' નામ છે તે ચોક્કસ કહી શકાઈ નથી. તે શાકતપંથનાં ઉપાસક હતાં અને તેમના ગુરુ મીકુ મહારાજ નામે હતા. મીકુ મહીસાના મોદ હતા. તે દધિપુર અને પીજ ગામે પોતાના જકતોને દીક્ષા આપતા મળેલા એમ જનીઆઈની કવિતા ઉપરથી જાણવા મળે છે. જનીઆઈની કવિતા 'મીરાં જેવી એક નહિ હોવા છતાં તેમાં જાન સાથે કવિત્વના ચમકારા જણાઈ આવે છે.

કૃતિઓ—૧. નાથજી પ્રાગટ્ય ૨. નવનાયક વર્ણન. પહેલી કૃતિમાં જનીઆઈના નાથ ગુરુની હકોક્ત જાણવાર મળી રહે છે]

પીઠિજી

(૫૬)

પ્રેમને વશ છે પીઠિજી અમારો અમો હું પ્રેમને વશ,

અદૃશ્ય દુના તે દૃશ્ય મુને થેયા, 'હું' થઈ પીઠિને સ્પર્શ.

સાચા મેં તો મનથી રે, પૂર્ણ પ્રેમે દામી—
 દામરાજ છે પિંડલ અમારો, છે સમરસને આધીન;
 અમો રસિયા છું રમણ રાસનાં, રસમાં યઈ ગયાં હીન,
 પ્રભુજી અમારો રે બહુ દીઠો કામી—
 ઘટ ઘટ મધ્યે વ્યાપી રહ્યા છો, પ્રભુ પૂર્ણરૂપે છો એક,
 નખ શીખ સઘળે સ્વામી સરખા એવો પીડનો ટેક;
 હાસીના ઉરમાં રે, રહો અંતરબામી—
 અનિત મટી ગઈ નિત્યમાં મળને નીત્ય થઈ મુજ તન;
 પ્રતિગિંબ તે જિંબમાં સલીક, એક થઈ મુજ મન,
 છાયા વિરામી રે જનીને મળ્યો સુખધામી—

દીવાળીવાઈ

(સ. ૧૮૪૭ લગભગ)

[દીવાળીવાઈ એકાદના આદ્યલુની પુના હતી. બાળપણમાં વિધવા
 વ્યતા તે પિયર આવીને રહી તે અરસામાં સ. ૧૮૪૭ માં 'સુડતાળાને
 કુશળ' પડવાથી પિતાને અન્નના સાંસા પડવા લાગ્યા. આથી લાચાર બનેલો
 પિતા દીવાળીવાઈને કાઈ સધુના આશ્રયે મૂકી ચાલ્યો ગયો. સાધુ પાસે
 રહી ભગેલી દીવાળીવાઈ કાચરચના કરતા હીજી. તેણે સાધુ સાથે ભગવાન
 પણ કરી હતી]

દીવાળીવાઈએ રામજીવનની ઘટનાઓ સરળ અને મધુર લોકવાણીમાં
 રજૂ કરી છે. રામજન્મ, બાળલીલા, રાજ્યાભિષેક વગેરે પ્રસંગો ઉપર
 તેણે કવિતા કરી છે. દશરથરાજની રાણીઓને સચલાં થયા પછી જે વિચિત્ર
 દોહડ થય છે તેનું રમણ જનાં ભવમણું વર્ણન એક સ્ત્રીકવિની લાક્ષણિક
 રીતે દીવાળીવાઈ રજૂ કરે છે.]

ગરખી

(રાણીજોનાં દોહડ-)

દશરથ—મારી માનીતી જોલો જોલ, જોઈએ તે આપીએ ને;
 આજ મુખી થાય મારા શુભ, જોઈ તમને અતિ ને.

આપુ મુખનુ માગ્યું આજ માગો મારી વાલી ને,
 તારાથી વધારે નથી કાઈ મારી કાલી ને
 ઘડપણમા આવ્યા દિન આવા સારા ને;
 દીવાળીના રાય પ્રસન્ન, ભયા અપારા ને.

ગરબી

કેકેયી—જોડયા માનીતી કેકે માન, આપો રાજ ને,
 મુખ ને જોડયા છે આજ, મોઢા રાજ ને
 અમો જોલુ ગાડુ ઘેનુ મોટા રાજ ને,
 તોય માનવું પડશે મન મોટા રાજ ને
 પેલું સાલજો મન થાય, મોટા રાજ ને,
 જલ્લે માટી ખાઈને છવાય, મોટા રાજ ને
 દીવાળીખાઈ કે' આપો તેહ મોટા રાજ ને

+

+

+

ગરબી

દશવથ—માણસ માટી ખય ? રાણી મોટા ને,
 અમે આજ સામઝવું કન રાણી મોટા ને.
 ખાજો મુખડી મારી સારી રાણી મોટા ને,
 દીવાળી ના માને મન, રાણી મોટા ને

કેકેયી—ખગી મુખડી તમારી કય ? આપો માટી ને,
 કલુ શુ કરવા મારા કય ? આપો માટી ને
 મોઢા બા શર્ધ જોડયા આજ, આપેલ માટી ને,
 નહિ તો ના કહી દ્યાથી જાવ, આપો માટી ને
 ખાવી માટી મારા કય, આપો માટી ને,
 દીવાળીખાઈ કે' લીધી દડ, આપો માટી ને

[ઉવટે રાજ માટી આપવા તૈયાર થાય છે રાણી કેકેયી

રાજ આગળ પેથ (ખાજો) ધરીને બિભા રહે છે]

ગરબી

માટી મન ગમતી લેઈય, મારા સ્વામીજી;
 એમ કહીને ભરતાં પોચ, કેકે નારી ને.
 રાત્ર કે' લઈ લીધી બધી, કેકે કામા ને;
 ખાઈ થોડી નાંખી દેજો, કેકે કામા ને.
 રાત્ર નેતાં ખાધી બધી, કેકે કામા ને;
 દીવાળીબાઈની કેકે માત, કેકે કામા ને

ગરબી

સુમિત્રા—નાથ માગ્યું આપો આજ તો તો બાલું ને;
 મારે કેકે જેવું ન લેઈએ, માગ્યું આપો ને.
 રાત્ર કે' આપુ મારી નાર, બાળા બોલો ને;
 ના મળે એવું નથી કાંઈ, બાળા બોલો ને.
 પાતાળ સ્વર્ગેથી આણી આપુ, બોલો બાળા ને;
 દીવાળીબાઈ માગે માન, બોલો બાળા ને.

ગરબી

મારા નાથજી ને પ્રસન્ન, આપો નજિયું ને;
 ખાઉ ભથડ ભથડ આજ, આપો નજિયું ને.
 મારા દંતુડા કરકરે નાથ, આપો નજિયું ને;
 રાત્ર મનમાં બહુ કચવાય, આપો નજિયું ને.
 ઘેલી એ શું માગ્યું મુખ, માગો મોડું ને;
 દીવાળી કે' રીમાઈ નાર, નજિયું નાપે ને.

[રાત્ર છેવટે રાણીને નજિયું આપે છે. તે પછીનું વર્ણન]

ગરબી

આખું લીધું નાઈએ, જવા લાગી ને;
 ભથડ ભથડ આય, મૂકી ઉઠારી ને.

રાજા કે' ગર્ભ' દુઃખી થયે; આ થાં વેલાં લે ।
 રાણી કે' વેલા આપ, ખાઈએ પે'લા લે.
 ત્યાંથી બેઠી રાય ચાલિયો, યયો વહેલો લે;
 દીવાળી કોશલ્યા પામ, વહેલો વહેલો લે.

[ઉવટે કોશલ્યા માગે છે:—]

મામ્મુ' આપો મારા નાથ, તો અગાં માગુ લે,
 આજ રીઝવિયે મારા કંથ, દુઃખડાં બાગુ લે.
 ભેઈએ ઠાયલા રાખોડી ઠીબ, ખાવા મારે લે;
 મંગાવી આપો નાથ, મન કરી ભાવે લે.
 રાજા કથવાયા મન, નારી વેલી લે;
 દીવાળી છે જેવો બેથ, તેવી દ્રાં મેલી લે.

મીઠો

(શ્રી. ૧૮૧૫ માં રચાત)

[મીઠો શીમડીનો ઢાઢી દનો. તેને કેટલાંક સરસ પદ અને કૃષ્ણધીલા લખી છે. મીઠાની રાસ નામની કૃતિમાં તેણે શ્રી કૃષ્ણની મોરલીની અસર વર્ણવેલી છે તે અહીં ઉપ્પત્ત કરેલ છે.]

શ્રી કૃષ્ણગુની મોરલી

સાંભળ સદિયર વાનડી, નૈતમ આમો માસ;
 શરદપૂનમની રાતડી, ચંદ્ર ચડ્યો આકાશ.
 એવામાં હરિ આવિયા, વૃન્દાવનને ચોક;
 મોરલીમાં વેદ વળડિયા, તે સુણિયા ત્રિલોક.
 અષ્ટકુળ પર્વત ડાલિયા, ડાલિયા નવકુળ નામ;
 મોર બપેલા બોલિયા, સાંભળતાં તે રાગ.

જાતા વળતાં થલિયાં, નદીઓ : કેરાં નીર;
 વછ ને બાળ વલંલિયાં, પીતાં પીતાં ખીર.
 ખગ મૃગ શ્રવણ ધરી રહ્યાં, તરણ ન વડે ગાય;
 હારે હાર કરો રહ્યાં, સુખચારો સુખમાય.
 પવન રહ્યો મૂરખાઈ ને, મુનિવર મૂક્યાં ધ્યાન;
 વળી રહ્યાં વલ્લભાઈ ને વહેતાં ગગન વિમાન.
 મોહી મોરલીના તાનમાં બ્યાકુલ ધર્મે ત્રિજના;
 એકે એક નિશાનમાં હીડે હારો હાર.
 નાકે આગનિયાં આણિયાં, નેપુર પહેર્યાં હાથ;
 મોર શ્રવણમાં સમાણિયા, ઠાંડણીઓ પગ સાથ.
 સેથે કાજળ સારિયાં, નયણે સારિયાં સિંદૂર;
 સગાં કુટુંબ વિસારિયાં, સાગર સલિતાપૂર.
 અવળાં આભરણ પહેરિયાં, અવળાં ઓઢ્યાં ચીર;
 અવળાં ઓઢ્યાં લહેરિયાં, ભૂલી શુદ્ધ શરીર.

કૃષ્ણાવાઈ

(યોગીસુ શતક)

[કૃષ્ણામાર્ધ વાગવરની નામર બહાણી હતી તેનાં રચેનાં " કૃષ્ણનાં
 "દાયરડા" અને " મીતાજીની કાચગી " સ્તોત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે એની ભાષા
 -સરવ, ધરગથુ અને ઝમકદાર છે રામ અને ગીતા તથા સીતા અને લક્ષ્મણ
 વચ્ચેના સંવાદોની રચનામાં કૃષ્ણામાર્ધજે સારી ઝબક આણી છે.]

લક્ષ્મણ-સીતા સંવાદ

[સીતાજીની હતી કારણે ગમચડી લક્ષ્મણને સીતાની લગ્ન રાખ-
 વાલુ દહી કનક-મૃગની પાછળ જાત છે]

ધનુષ લેઈ ધાયા ધરણીધર, કુરંગ ઉપર ડાઢ પીસે રે;
જેમ જેમ હુકો જાય જગજીવન, તેમ વેગજો દીસે.
હો રમતાં રહ લાગી રાણીને.

આપ ચડાવી મૃગલો માર્યો, મેલ્યું કસીને બાણ રે;
મરતાં મૃગલે ચીસ નાંખી જે, લક્ષ્મણ જાણે પ્રાણ.
હો રમતાં

શબ્દ સીતાએ સાંભળ્યો લક્ષ્મણ, રામ તેડે છે તમારો રે;
હરણને હણતાં કબ્દ પડ્યું છે, શીઘ્ર થઈને સધારો.
હો રમતાં

લક્ષ્મણ:-લક્ષ્મણ કહે એક હરણને હણતાં, કબ્દ પડે તે શાનું રે;
રઘુ સરખા ચીસ નાંખે તે, વાત તો હું નવ માનું.
હો રમતાં

સીતા:-દક્ષિણ દિશે દિયરિયા મારા, ઝાઝું રાક્ષસ દળ છે રે;
એકલડા બાણીને બાળો, બેએ બાવીશનું બળ છે.
હો રમતાં

લક્ષ્મણ:-એક જ બાણે ચૌદ સહસ્રને, મારે એવો મુજ બ્રાત રે;
ચૌદે સહસ્ર થઈને આવે તો, નવ હારે રઘુનાથ.
હો રમતાં

સીતા:-વેળા વેળાનાં દળ છે દિયરિયા, એવટો ગરવ નવ ધરિયે રે;
ક્યારે હારિયે ને ક્યારે જિતિયે, તે માટે સંચરિયે.
હો રમતાં

લક્ષ્મણ:-લક્ષ્મણ કહે ભાળી લખ્યું હશે તો, બ્રહ્માએ ખાતું ન યાય રે;
તમને વનમાં એકલાં મેલીને, હનર્તુ નહીં બરાય.
હો રમતાં

સીતા:-મતા કહે તને શાનું દાઝે રે જૂજવી માતા માટે રે;
સજો જાન ચતુરા હોય તો, હમણાં ઢોટે ટ્યારે.
હો રમતાં

લક્ષ્મણ:-મુજને રામજી વહાલા ન હોય તો, શીદ આર્તુ હું સાથ રે!
 લોજે લાવે ભક્તિ કરું છું, નાણીને જ્યેષ્ઠજાત.
 હો રમતાં

સીતા:-ભક્તિ કરો તે મુજને લાવે, મીઠું જોલ્યે નહિ મીઠું રે;
 તુજ હૃદનો વિશ્વાસ ન કરિયે, આજ પારખું દીઠું.
 હો રમતાં

લક્ષ્મણ:-ભલી સીતાજી જુદી તમારી, મુજને જ્યેવો પ્રમાણ્યો રે;
 રાત દિવસ મેં સેવા કીધી, એકે ગુણ નવ જાણ્યો.
 હો રમતાં

સીતા:-સીતા કહે તારા ગુણનું લક્ષણ, પહી વેળા પરમાવધું રે;
 સાદ સાંભળીને સાંસો કીધો, ત્યારે હેત જણાણું.
 હો રમતાં

દિયરિયા તુંને શાતું કાજે? વહાલા નહીં શ્રી રામ રે;
 બંધવ હોય તો રણમાં હોડે, કરવાને સંભામ.
 હો રમતાં

લક્ષ્મણ:-તમને અહિંયાં કેા સારું મેલું, સાંગે કરું છું તેણે રે;
 તમને જો લાંછન લાગે તો, વળતા મરિયે મહેણે.
 હો રમતાં

સીતા:-તેવાં જોખાં અગે નહીં દિયરિયા, મન વસિયા મહારાજ રે;
 અવર પુરુષ સાથે જોલું તો, લાગે કુળને લાજ.
 હો રમતાં

લક્ષ્મણ:-કેટલું જાણ તમ જાણના કેડું, તનક તાલ ને હેલાં રે;
 રાંધ્યું પાન ને પ્રેમદા સરખી, વણસતાં નહીં વેળા.
 હો રમતાં

સીતા:-સીતા કહે તું શું સમજાવે, સામુતણા સુત કાલા રે!
 એકલો ઉજડમાં શાને લાગે, પ્રાણ તને તારા વહાલા.
 હો રમતાં

લક્ષ્મણ:-મુજને પ્રાણે વહાલા હોય તો, શીદ જઈ હું વન રે;
વનફળ મેવા વીણી લાવું છું, બેઠાં કરો છો લોજન.
હો રમતાં

સીતા:-સીતા કહે તું મું દિયરિયા, મુજને રાખે વારી રે;
તું જાણે છે ગમ પડે તો, હું લોગણ આ નારી.
હો રમતાં

લક્ષ્મણ:-લક્ષી સીતાજી બુદ્ધિ તમારી, મુજને એવું ન હિંચે રે;
એકે દહાડે હસ્યો હૃદ તો સર્વે સાચું લહિયે.
હો રમતાં

સીતા:-કપટી હોય તે કોઈશું હસે નહિ, રાખે મનમાં જાણી રે;
જળકાંઠે બગ ધ્યાન ધરે તે, મચ્છને લેવા તાણી.
હો રમતાં

વચન જાણ વાઝ્યાં લક્ષ્મણને, તાપ ઉપન્યે તનમાં રે;
બહુએ પેર પડી લક્ષ્મણને, ગુરણ લાગી મનમાં
હો રમતાં

શિ.-મુખ-રેખા કીધી લક્ષ્મણે, કીધી રામની આણ રે;
કૂટે કપટે જે કોઈ આવે, તેના જાને પ્રાણ
હો રમતાં

એમ કહી લક્ષ્મણજી ગયા, તારુણીને લાગ્યો તાપ રે,
કંજ વચન કહ્યાં દિયરને, તેણે લાગ્યું પાપ
હો રમતાં

લાગ એઈ લંકાપતિ આવ્યા, પાપિયે ચલાવ્યા ચરણ રે;
પરહારને હરવા કારણ, માથે લાવ્યો મરણ.
હો રમતાં

બગવાં વસ્ર ને જોય સંન્યાસી, કરમાં કમંડળુ ધરિયું રે;
“મુખાર્જીને ભિક્ષા આપો” આવી એમ ઉચરિયું.
હો રમતાં

આવે પ્રબુલ બેસો ઝપિલ, અમૃત બોલ્યાં વાણી રે;
 બિહીને આસન ત્યાં આપ્યું, ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મ જાણી.
 હો રમતાં

નાગર

(જોગણીસનું શતક)

[નાગર વિષે ખાસ માહિતી મળી નથી પણ “વહાવો પ્રેમને તે
 વશ થયા રાજ રે” એ નાગર-રચિત પદ લોકપ્રિય થયેલું છે.]

ગિરિધરનું પદ

વહાવો પ્રેમને તે વશ થયા રાજ રે,
 તેહમા શું કરે પડિતને કાજ રે ?
 માહરો સાથો સંદેશો કહેજો રે,
 જઈ જોકુળ મથુરામા રહેજો રે. ૧

મથુરામાં હરિ જનમિયા, જોકુળ ગયા છે નાશી;
 માશી પૂનનાના પ્રાણુ હર્યા, વહાલે નજરે જોયું તાસી રે. વહાલો ૦૨
 યજ્ઞ કરે ત્યાં જાંખી ન જોયું; આહીરનું અન્ન લે માગી;
 મોટા યજ્ઞસ્થરને સ્વપ્ને ન આવે, નમવનિતાશું તાળી લાગી રે ૦૩
 વિદુરને ઘેર કૃષ્ણ પધાર્યા, કેળાં આપ્યાં બે માગી;
 અળખાને હાથે હરિ આરોગ્યા, વહાલે નજરે જોયું જાગી રે.
 વહાલો ૦ ૪

શુષ્કા હતી જે પોપટ બણાવતી, રામનામ લેહે લાગી,
 વિમાન બેસાડી વહાલે વૈકુંઠ મોકલી,

એની સંસારની શમણા ભાગી રે. વહાલો ૦ ૫
 નામ લેતાં નિંદા કરે છે, એવા જગનના લોક પાછ;
 નાગરના સ્વામી લીડેજનન,

મારે માથે ગિરિધર રજો છે ગાજ રે. વહાલો ૦ ૬

ગેમલદાસ

(બોગણીસમુ શતક)

[ભક્ત ગેમલદાસનું “હરિને ભજતા હજી કોઈની વાજ જતા નથી જાણી રે” એ પદ બહુ લોકપ્રિય છે ‘આશ્રમ-ભજનાવલિ’ માં આ પદ ‘પ્રેમજદાસ’ ની છપ સાથે આપેલું છે ‘ભજનસાગર’ અથવા પ્રેમજદાસ તથા ગેમલદાસ બેઉને નામે થોડા પાયાતર સાથે તે રજૂ થયેલું છે]

હરિને ભજતાં

(પદ)

હરિને ભજતા હજી કોઈની વાજ જતા નથી જાણી રે,
જેની સુરતા આમળિયા સાથ, વડે વેઢવાણી રે ટેકો
વહાલે ઉગાર્યો મલહાદ, હરણાડ સમાર્યો રે,
વિભીષણને આપ્યું રાજ, રાવણ સહાર્યો રે હરિને
વહાલે નરસિંહ મહેતાને હાર, હાથોહાથ આપ્યો રે,
ધ્રુવને આપ્યું અવિચળ રાજ, પોતાનો કરી થાપ્યો રે હરિને
વહાલે મીરા તે બાઈના વિષ હગાહળ પીધા રે,
પચાળીના પૂર્યા ચીર, પાડવકામ કીધા રે હરિને
વહાલે આગે સતોના કામ, પૂરણ કરિયા રે,
શુભ્ર ગાય ગેમલ કરજોડ, હેતે હુખ હરિયા રે હરિને

હરિ ભજવાનો મળ્યો રે સંબંધ

(પદ)

હરિ ભજવાનો મળ્યો રે સંબંધ, હરિ કોઈ ભજ્યો રે,
કયા અન્ય નહિ રે ઉપાય, ફેરા બહુ ફર્યો રે
પણ તે લેઈ તન મન ધન, શુભ્રથર્થે પરિયો રે;
કરિયે ... ફેરા ...

દિન ઉગેરે જૂલ્યો કુંવન, પછી કયાંથી જડશે રે ?
 આગળ આવી અધારી રાત, ઘણું રડવડશે રે.
 હરિ ભજતાં લલે લાજ જાય, હવડે જાણે રે;
 શુરુગમ ગેગલજી ઠહે સોય, હરિશુષ્ક ગામે રે.

ધનો ભગત

(જોગણીસસું કવચ)

[ધનો ભગતનો સમય નિશ્ચિત નથી. પણ તેનું “ સમયાણુ વાગ્યાં હોય તે જાણે ” એ પદ લોકપ્રિય બનેલું છે.]

રામબાણુ વાગ્યાં હોય તે જાણે

(પદ)

રામબાણુ વાગ્યાં હોય તે જાણે

રામબાણુ

ધ્રુવને વાગ્યાં, પ્રલ્હાદને વાગ્યાં, હરી બેઠા ઠેકાણે;
 ગર્ભાવામભા શુકદેવજીને વાગ્યા, વેદવચન પરમાણે. રામબાણુ
 મોરકવજ્જરાજનાં મન હરી લેવા, વહાલો પધાર્યા ને ટાણે;
 લઈ કરવત મરતક પર મેલ્યું, પુત્ર પત્ની બેઠે ટાણે. રામબાણુ
 આઈ મીરાં ઉપર ક્રોધ કરીને, રાણીજી ખડગ લઈ ટાણે;
 ઝેરના પ્યાલા ગિરધરલાલે, અમૃત કર્યા એવે ટાણે. રામબાણુ
 નરસિંહ મહેતાની દૂંડી સિકારી, એપ કરી ખરે ટાણે;
 અનેક લક્ષ્મીને એણે ઉગાર્યા, ધનોભગત ઉર આણે. રામબાણુ

ભગવાન ભક્ત

(દોગળીસમુ શ્લોક)

‘[ભગવાન ભક્ત ખંભાતમાં રહેતા હતા. તે કાનકટાધર્મ (નાથ સંપ્રદાય) ના સંધુ હતા. એમના પદ અને ગઃબીઓ ગુજરાતમાં ગવાય છે. એમણે રામ અને કૃષ્ણ બેઉ અવનાગે પર લખ્યું છે. તેમને “રાવણ-મદોદરી સંગદ” બણીનો છે. આ કૃતિએ ગોપીપ્રેમનાં પદો પણ લખ્યાં છે.]

મદોદરીની શિખામણ

જ્યો રાણાજી ! રામજી સંગાયે રાક ન કીજીએ;
કહે મદોદરીઃ રઘુવર કેરા ચરણ પોઈ પોઈ પીજીએ. (ટંક)

જેના ચરણ વડે અહલ્યા તારી, તે અહલ્યા વંકુઠ સિધારી;
એવા રામજી ઉપર જાઉં વારી. જ્યો રાણાજી

એ બળિયાથી બળિયા એવા, એના ચરણ ચાપે છે તમ જેવા;
સીતારામજીની કીજે સેવા. જ્યો રાણાજી

એને શિવ પ્રહ્લાદિક આપ છે, એના ચરણ જોગેશ્વર ધ્યાય છે;
જેથી પાપી પાવન થાય છે. જ્યો રાણાજી

મને પાછલી રાતે સ્વપ્ન થયું, બાણે રાવણ કેરું રાખ્ય ગયું;
લંકાનું રાજ વિશીષણને રહ્યું. જ્યો રાણાજી

સ્વામી ! સીતા આપી લાગે પાય, ત્યારે આપણું દારજ સિદ્ધ થાય;
પછી લંકાનું રાજ તો નવ જાય. જ્યો રાણાજી

કેનું કહું ન માને તમે પાપી, સતી સીતાને પાછી રે ના આપી !
રામ દય મસ્તક નાખશે દાપી. જ્યો રાણાજી

છે છેલ્લી શિખામણ નાર તણી, કહી યોડી પણ માનતે જ પલ્લી;
કહે ભગવાન જગતનો રામ ધણી. જ્યો રાણાજી

રઘુનાથદાસ

(ઘોગળીયસુ શત્રુઠ)

[રઘુનાથદાસ સામાન્ય કપાના કવિ ગણાય છે. પણ તેમની ગરબીઓ ખૂબ લોકપ્રિય છે. ઓધવજીના સંદેશાની તેમની ગરબીઓને જેવાં લોકનિવૃત્તા સાપડી છે તેવી દ્વારામ સિવાય તેમના જમાનાના બીજા કોઈ કવિને ભાગ્યે જ સાપડી દશે. " ઓધવજી સંદેશો કહેજે સ્થામને " અને " શામળિયા બાલા, રહેતી વેગેળા રે " એ ગરબીઓ તો ગામેગામે અને ઘેરઘેર જાણીતી બની છે. એ રીતે એ નારીવર્ગના માનીતા કવિ છે.]

ઓધવજીને સંદેશો

(ગરબી)

ઓધવજી સંદેશો કહેજો સ્થામને, મારા સમ લો મૂકી મનનો મેલ ભે;
કાનુકો કપડીરે આવડો કેમ થયો ? છળ કરીને છેતરિયે નહિ ઉલ્લ ભે.

ઓધવજી૦

આટલા દિવસ રે, આજુ નવ જાણતી, ધરથી ન જાણ્યા પૂતારાના ઢગ ભે;
પાણીઠાં પીને રે ઘર છુ' પૂછિયે ? બાળપણમાં કીધો એ શું મગ ભે.

ઓધવજી૦

અણતેડયાં જાતા રે નંદને આંગણે, વણ કરાવ્યાં કરતાં ઘરનાં કામ ભે;
એવે રે મિશે જઈ મળતા આવને, પલકે પલકે કરતી હું પરણામ ભે.

ઓધવજી૦

હીવડિયા મિશે રે દૂર થકી આવતી, વડો કરીને વળતી વારંવાર ભે;
ગોહનના મુખનાં રે લેતી મોકડા, જ્યોત મુજને કહેતાં નિર્લજ નાર ભે.

ઓધવજી૦

માઠીથી છાના રે મેવા લાવતાં, વાટકડીમાં દોતાં જીરી ગાય ભે;
મધને દહિયે રે હરિને મિચનાં, મેં જાણ્યું જે જીવન મોટા થાય ભે.

ઓધવજી૦

વેરીડાં કીધાં રે વજનાં લોકને, વાલા કીધા ગોખી ગિરધરલાલ ભે;
કૂલડિયે પાખડિયે હું નહિ કૂખતી, કેમ વિસાચું વિહલભાએ બહાલ ભો
ઓધવણ

જમાડી જમતાં રે જીવનગ્રાણીને, પવન કરીને પોદાડતી પર્યંક ભે;
એવાં રે મુખડા તો મુખને વહી ગયાં, વેરી વિધાતાએ અવળા લગિયા
અંક ભે. ઓધવણ

આબૂધણ ધરતાં રે હરિને અતિ ઘણા, મોરમુગટ ને કુડળ ઝગકે કાન ભે;
રાજની રીતિએ મોહન માલતા, નિત્યનિત્ય નિરખી ભેતી નવલે વાન ભે.
ઓધવણ

વાસીહ વાળતાં ધરતી માતનું, રખે રજ ભેઠે રમિયાને અંગ ભે;
આખડલી આગળથી હરિ નવ મૂકતી, શા માટે હરિ તનયો અમારો
સગ ભે ? ઓધવણ

હુ ખડાની વાતોરે કયા જઈ દાખલું? કહિયે ધિયે પલ્લુ કહ્યું ન માને કોયભે;
કૂવાની છાયડી તે કૂવામા સમે, તસ્કરની મા કોઠીમા પેશી રાય ભે.
ઓધવણ

અમારા અવગુણ રે હરિના ગુણ ઘણા, એઈ નવ કરિયે વડા સ ઘાતે વેરભે;
રઘુનાથના સ્વામીને કહેજો એટલું, મળવા આવો મનમા રાખી મહેરભે.
ઓધવણ

શામળિયા બહાલા રહેની વેગળા રે

(ગરખી)

તમે અજણ્યા અમે બાણિયે રે, મારો પાલવટા નવ તાણિયે રે;
તમે સમજ લો મનમાંહી રે, શામળિયા બહાલા રો'ની વેગળા રે ટેક.
નારી શું સમજાવે તું મુજને રે? હું તો નહિ બધા હઉં મુજને રે;
તારી મરડીને રાખીશ જાંહી રે, મહિયારી રાધા રોની દાણ શું રે ટેક.

અહ્યા બાંહી શું મોઢે શામળા રે, તારા કરના ઉતારીશ આમળા રે;
કપડે છે કંસનું રાજ રે, શામળિયાં

નારી કંસ થકી શું થાય છે રે, જોવા કંઈ રે આવ્યા કંઈ જાય રે;
તારા ઉરનો ઉતારીશ હાર રે, મહિયારીં

અહ્યા હાર હૈડાનો તૂટશે રે, મારા માથાની લટ છૂટશે રે;
મારી સામુડી દેશે ગાળ રે, શામળિયાં

નારી આળ ને ગાળ કાને અઠે રે ? જેનું લેણું હોય તે તો લટ રે;
તારા ઘરમાં નથી કંઈ કામ રે ? મહિયારીં

અહ્યા કામ શું કહીએ વીઠલા રે, મેં તો તુજ સરખા બહુ દીઠલા રે;
મેલો મેલોનો મારો હાથ રે ? શામળિયાં

નારી હાથ ન મેલુ તાહરો રે, આ પીઠમાં અમલ છે માહરો રે;
હવે દાણુ મેલ્યાં કેમ જાય રે, મહિયારીં

અહ્યા દાણી ક્યારે તું કાવીએ રે ? મૂકી મથુરા ને ગોકુળ આવીએ રે;
આરે નંદ ગોવાળની ગાયો રે, શામળિયાં

નારી ગાય ચારે શું થાય છે રે ? આપણુ મેહુનાં કાવજ થાય છે રે;
એમાં મેણુલીઆં નવ હોય રે, મહિયારીં

તમે મનમાં ન આણો મેણું રે, એ તો માણસને લાગે ઘણું રે;
તમે લ'પટને નહીં લાજ રે, શામળિયાં

એવી લાજ ધરે છે સૂનરી રે, ત્યારે મહી વેથવા શીઠ નીસરી રે ?
શીઠ આવી હમારી વાટે રે ? મહિયારીં

અમે અહિંયાં તો દાહાડી આવતાં રે, હમે જતાં તે દાણુ સુકાવતાં રે;
આજે રોકી સ્વપુનાથના સ્વામ રે, શામળિયાં

જીવણદાસ

(જ્યોત્ષ્ણીસમા શતવમા વિદ્યમાન)

[મધ્ય સોતપૂના કળીરપથી સત છાણુદામે પોત ને માટે પોતાના પદોગા 'જીવણુદાસી' રચ્છનો પ્રોગ કર્નો જલ્યાપ છ તે ઉતરથી તેમનો પ્રમુ પ્રત્યેનો ગોપીભાવ સ્પષ્ટ થાય છે બીજા એક સનકકો લખનાર છાણુ દાસ અખાની પરપરાના સની કવિ છે તેમની કવિતા આ સત કવિની કવિતા સાથે ભેળસેર ન થરી જોઈએ]

ભજનનો વેપાર

(૫૬)

કર મન ભજનનો વેપાર, ધણી તારા નામનો આધાર,
ઘેડલી ઉતારો ભવ પારજી ટેક

સરોવર જ્યારે લાર્યા હતા, ત્યારે પહેલી ન બાધી પાળજી,
આગળ નીર સુકાઈ ગયા, ત્યારે હાથ ધને શુ થાય ? કર મન
શેરી લગણુ સુદરી, આપા લગી મા-ળાપજી,
તીથં સુધી બે બધવા, કાઈ નાવે તરી સાથ કર મન
હાડ જલે જેમ ગાસડી ને, કેશ જલે જેમ ઘાસજી,
કથન સરખી કાયા જલશે, લાગે નહિ પળવાર કર મન
આરે ડાયામા કોણુ સૂવે, કોણુ જાગે, કોણુ ચોકીદારજી ?
સુગત જાગે, ગુરત ઉમે પેતન ચોકીદાર. કર મન
હું ને મારું મૂકી લોને, જોડો આ મસારજી,
દાસ જીવણુ એણી પેરે જોડ્યા, પૂરો મનનો કામ કર મન

તમે સાચાના સંગાથીરે

(૫૭)

તમે સાચાના સંગાથીરે, જેણે પ્રીત કીધી,
તમે ગરામિના બેવીરે, જેણે પ્રીત કીધી,
તમે આપ નિરજન ભાસા રે જેણે

- વહાલા રે મારા, પહેલી પ્રીત ધ્રુવે કીધી; જેણે
 નેને અવિચળ પદવી દીધી રે. જેણે
- વહાલા રે મારા, બળિને જોલાવી વાચા લીધી; જેણે
 ત્રણ ડગલાં પૃથ્વી લીધી રે. જેણે
- વહાલા રે મારા, બળતા રાખ્યા છે પાંડવ વીર; જેણે
 પંચાળીનાં પૂર્યાં ચીર રે. જેણે
- વહાલા રે મારા, દિલ દરિયામાં દોટો દીધી; જેણે
 તેહેની તરત ખળેરા લીધી રે. જેણે
- વહાલા રે મારા, વીહરની જમિયા ભાણ; જેણે
 ત્યાં આપ ચયા છે રાણ રે. જેણે
- વહાલા રે મારા, નામદેવનું તેં દૂધ પીધું; જેણે
 ત્યારે દેવલ ઉલટું કીધું રે. જેણે
- વહાલા રે મારા, નરનિહ મહેતાને મરતો બાણી; જેણે
 આપ્યો હાર સભામાં આણી રે. જેણે
- વહાલા રે મારા, વૃંદા તે વનકેરા વાસી; જેણે
 પદ જોલ્યા જીવમુદ્રાસી રે. જેણે

ગુરુમહિમા

(૫૬)

- અમારા રે અવગુણ ને ગુરુજના ગુણ લખ્યા રે જી; (ટીક)
 અમારા અવગુણ માસું મત જોવ. અમારા અવગુણ
- ગુરુજ મારો દીવો રે, ગુરુજ મારો દેવતા રે જી; અમારા અવગુણ
 ગુરુજ મારા પારમગુણિને તોલ. અમારા અવગુણ
- ગુરુ મારા ગંગા રે, ગુરુ મારા જોમની રે જી; અમારા અવગુણ
 ગુરુ મારા કાશીને રે કેદાર. અમારા અવગુણ

આવશે લાઘવ માસ, મેહુલા માતા રે,
 આંસુડે માંડયો વાદ, વિરહે' રાતા રે;
 વિરહાનલ તિહાં વીજ, ખીજ કરાવે રે,
 એ દુઃખ સહુ મટી જાય ને પિયુ આવે રે. ૨
 હારે આસોએ આશામાય, પ્રીતમ મલશે રે,
 આ દીવાલોની રાત, સુખમાં બલશે રે;
 આ હોંશ રહી મનમાંસે, કેહને કહીયે' રે ?
 દીને' કેહને દોષ, લહેલું લહીયે રે ૩
 હારે કાર્તિક કાતી નેમ, કાલજ કાપે રે,
 કતવિહૂણી નાર, વિરહે' બ્યાપે રે;
 ઝોછા જલમા મીન, તે જિમ જલ્યે રે,
 આ રાગુલ સૂની સેજ, તે તિમ વિલપે રે. ૪
 હારે માગશિર માસે' મુઝ, નિંદ ન આવે રે,
 કાગિનીને એકત, કામ સતાવે રે,
 અમ અપલા અવતાર તે કિમ જાવે રે,
 તેહનો દાય ઉપાય, કોય બતાવે રે ? ૫
 હારે પોપે છોડી રોપ. કાયા પોપો રે,
 રજે રમિયે નાહ, મ કરો ઘોસો રે;
 કિવચ તો જિમતિમ જાય, વિરહ મહીયે' રે,
 રથણી કેમ વિહાય કેહને કહીયે રે ? ૬
 આંખો માહજ માહ, નેમ ન આવ્યા રે,
 કોઈ દૂતી લાગી કાન, તેજે' બરમાળ્યા રે;
 વિરહઅંગીઠી જાત, હીયડું ખાલે રે,
 કાઈ તજવું વિષ્ણુ અપરાધ, તે મુજ સાલે રે. ૭
 કાગણુ માસે' કાગ, ગગ ન જાગે રે,
 સગે હોવે ને નાહ, તો દુઃખ લાંગે રે;
 મારા હૈયડાની જાલ કેમ ઝોલાય રે ?
 ને નયણે દેખું નેમ, તો સુખ યાય રે

ચત્રજ માસે અંબ મોર્યા રંગે રે,
 કોકિલ કરે રે કિલ્લોલ, મધુકર ગૂંજે રે;
 ફૂલી નવ નવ રંગ, સહુ વનરાજી રે,
 કંત વિના ના મુહાય વિરહે દાજી રે. ૯
 વૈશાખે પાકી શાખ, દ્રાખજ નીલી રે,
 હું તો તંબોલીના પન, તિમ થઈ પીકી રે;
 સૂડલા કહેજે જાઈ, સહમા વનમાં રે,
 માહારી દેહ તણી ગતિ એક ધારે મનમા રે. ૧૦
 હારે જેઠે તડકા લૂક ઉઠાં વાજે રે,
 મારી ચપકવરણી દેહ, અતિહી દાઝે રે;
 કાંઈ કરુણા નાવી કેમ, પુમને વાલા રે;
 કાંઈ અમને છોડી નિરાશ થયા મતવાલા રે. ૧૧
 હારે આબ્યો મામ અપાઠ, ચંદત દીવાજે રે,
 ધરતીનો ભરતાર મેહુલો ગાજે રે;
 પણ નાબ્યો મુજ નાહ, નેમ નીરાગી રે,
 મુક્તિ કુતારી જેણુ, લોકબ્યો રાગી રે. ૧૨
 એમ ભોલ્યા બારહ મામ એણી પદે સારા રે,
 નેમ રાજુલ મલિ સિદ્ધ, પોહોતા પ્ય રી રે;
 કહે કવિયણુ કરજોડ, નમું ચિર નામી રે
 ભણુતાં શુણુતાં એહ નવનિધિ પામી રે. ૧૩

વીરવિજય

(સં. ૧૧૦૫ માં હયા)

[વીરવિજય અમદાવાદના વૈદ્ય જનિ દત્તા નેમની " દિનસિક્ષા
 છત્રીથી " નામની કૃતિ બહુ વનગીતો છે તેમાં નીનિવિલ્લ: અને હેમાચ
 બોધ સરણ ભાગમાં આપેલો છે " દિનસિક્ષા-છત્રી " ખામી પેટલોક
 કીઓ અતી ઉપ્પન કરેલી છે]

હિનશિક્ષા

સાંભળજો સત્જન નરનારી, હિત સિખામણુ સારી છ રે;
રીસ કરે દેતાં સિખામણુ, લાગ્યદશા પરવારી.
સૂણુજો સાજનો રે.

વેશ્યા સાથે રણુજ ન કરીએ, નીચસુ નેહ ન કરીએ છ રે;
ખાંપણુ આવે ધરધન જાયે, છવિતને પરહરિયે સૂણુજો
કામ વિના પગધર નવ જઈએ, આળે ગાળ ન હીજે છ રે;
બળીઆ સાથે બાથ ન બરીએ, કુટુંબ-કવેચ નવ કીજે સૂણુજો
દુસ્મનનું પરનારી સાથે, તણુજો વાત જોકાતે છ રે;
માત્રેનમુ મરગ જાતા, વાત ન કરીએ રાતે સૂણુજો
રાત રમણી ધરનો મોની, વિસ્વાસે નવ રહીએ છ રે;
માતપિતા ગુરુ વિણુ બીજને, ગુજની વાત ન રહીએ. સૂણુજો
અભણુયાસુ ગામ ન જઈએ, જાઠ તથે નવ બમિયે છ રે;
હાથી ઘોડા ગાડી જાતા, ફર્જનથી દૂર બમિયે સૂણુજો
રમત જમતાં રીસ ન કરીએ, બધમારમ નવ જઈએ છ રે;
એ જણુ વાત કરે જ્યાં છાની, ત્યાં જોના નવ રહીએ સૂણુજો
હુંકારા વિણુ વાત ન કરિયે, ઈચ્છા વિણુ નવ જમિયે છ રે;
ધન વિદ્યાનો મઠ નવ ધરીએ, નમતા સાથે નમીએ સૂણુજો
ગુરુ જોની રામ પડિતને, હાસી કરી નવ હમીએ છ રે;
હાથી વાધ સરપ નર વઢતા, દેખીને દૂર બમિયે સૂણુજો
દૂવાકાઠે હામી ન કરિયે, ઠેક કમી નવ બમિયે છ રે,
વરો ન કરીએ ઘર વેચીને, જુગટકે નવ રમીએ સૂણુજો
વાણુતાં ગણુતાં આગમ તજિયે, લખતાં વાત ન કરિયે છ રે;
પરકરને પરદેશ દુઝને, આપણું નામ ન ધરિયે સૂણુજો
માતા ચગળે શીય નમાવી, બાપને કરો મહામો છ રે;
હેવ ગુજનાં દર્શન કરીને, કરો મઆરનાં કાનો. સૂણુજો

બે હાથે માથું નવ ખજિયે, કાન નહિ જોતરિયે હ રે;
 ઉભા કેડે હાથ ન ધર્ધજો, સામે પૂર ન તરિયે. સૂણજો
 તેલ તમાકુ ફરે તણયે, અગમણ જળ નવ પીજે છ રે;
 કુલવંતી સતીને શિખામણ, આના ભેગી દીજે. સૂણજો
 સસરે સાસુ બેઠ બેઠાણી, નણદી વિનય ન મૂકે છ રે;
 શાશુપણે શેરી સંચરતાં, ચતુરા ચાલ ન ચૂકે. સૂણજો
 નીચ સાહેલી સગ ન કીજે, પરમદિર નવ ભમિયે છ રે;
 રાત પઠે ઘરબહાર ન જઈજો, રોંને જમાડી જમિયે. સૂણજો
 પરચેરી ગરબે ગાવાને, મેળે ખેળે નવ જઈજો છ રે;
 નાવણ ધેવણ નદી કિનારે, બાતાં નિર્જન ન ધર્ધજો. સૂણજો
 ઉપડતે પગ ચાલ ચાલિયે, દુનનર સહુ સિખીજો છ રે;
 જ્ઞાન કુવચ રસોઈ કરીને, દાન સુપાત્રે દીજે. સૂણજો

x

x

x

અતિશે જીદું ખાંડ ખાજું, શાક ઘણું નવ ખાઈછ રે,
 મૌનપણે મોડી-ઝાડ વરછ, બનવા પેલાં નાણું. સૂણજો
 અન્ન વખાણાં વખોડી ન ખાણું, તડકે બેસી ન જમણું છ રે;
 માંદા પાસે રાત તણને, નરણાં પાણી ન પીણું. સૂણજો

હરિ મદ્દ

(સવત ૧૮૮૫ માં હયાત)

[હરિ ભટ્ટ વડોદરાના વતની હતા. તેમણે 'દાતા દરિ' નો પંથ ચલાવેલો. એમ કહેવાય છે. બાદના કૃષ્ણચરિત્રને લગતાં પદ તથા દાતાદેવ પ્રસિદ્ધ છે. તેમણે 'સંક્ષિપ્ત દગમર્ચણ' પણ લખી છે.

આ કવિ દસ સમના સમઘાષીન હોઈને બેઉના વચ્ચે નિરર્થક ચાલતો એમ કહેવાય છે. બેઉના વિખ્યાત-પદ-સંગ્રહ એક ખીખનાં વખાણુ કરતા. આ

પરજીવી હરિ ભટ્ટને પ્રણી પ્રસિદ્ધિ મળી હતી. હરિ ભટ્ટની કવિતા સાદી અને મધુર છે. પણ તેમાં દયારામ જેટલો વિસ્તાર, વૈચિત્ર્ય કે વૈવિધ્ય નથી.]

હાલરહું

માતા જયોદા જોલાવે જમવા લાલને,
ચાલો લાડકવાયા લાજુ તમને પાય;
તેમ તેમ રીચાઈને રંગરસિયોજી આવે નહીં;
પાછળ હોટે તેમ તેમ નટવર નાચી જાય. માતા જયોદાજી

કાળા કેમ સંતાપે મુજને ઘરમાં કામ છે,
વાટ જુવે છે કાના બેરી રહ્યા બળવીર;
તમને શિખામણુ દેઉ છું તે કેમ નથી લાગતી ?
શા માટે શામળિયા લલો નેત્રમાં નીર ? માતા જયોદાજી

આવા ધંગ ધતુરા જો કોઈ તુજમાં બલ્યશે,
ત્યારે પરદયાની શી થાશે હરિજી પેર ?
કોઈક-યા નહિ આપે કાના ! કહું છું તુજને,
રાખો ડહાપણુ ચાલો રાડ તણને ઘેર. માતા જયોદાજી

હવે નહિ માફ, મારા સમ મુજને છે બાપના,
હું તો હારી તુજથી તું જીત્યો જગદીશ;
શું કહું, લાડકવાયો એકનો એક છે નંદને,
શું કહું સાણિ રહું છું, જાકી ચટે છે રીચ. માતા જયોદાજી

જેમ તેમ સમજાવી લઈ ચાલ્યાં મુંદરશ્યામને,
ઠટિયે બેસાડીને સુંબન કીધું ગાલ;
મુળાડાં નરખી હરખી રમમાં રીઝ્યાં ઘણું,
લાવી મુખડા આગળ મૂકી કનકની થાળ. માતા જયોદાજી

માંહે પકવાનો ખીરશ્યાં છે લલી લલી ભાતનાં,
માંહે ખાખાં જલેબી જરફી જૂરા ખાંડ;

રાધાબાઈ સં. ૧૮૬૦ માં દયાન હતી અને ત્યારપછી લગભગ વીસ વરસે-
તેનું અવસાન થયું હતું. તેનો કંઈ ઘણો મધુર હતો; અને સાજ (વાનિંગ).
ઉપર એનો સારો કાબૂ હતો.]

દરશન દે !

(૫૬)

નરસંઈ મહેતાલા હુંડી દીલી, મને લાઈ તું દરશન દે;
નરસંઈ મહેતાલા લીલા દીલી, મને લાઈ તું પરસન દે.

મામેરૂં તો કૃષ્ણ કીધું, રાધીબાઈને દર્શન દે;
હાર આપીઓ હાથે ઝાલી, રાધીને કાંઈ દરશન દે.

શ્રાહ સારિયું જાતે જાઈ, બાઈ જાણી કાંઈ દરશન દે;
પાણી પાત્રું દેવા તુઝિહ, રાધીબાઈલા દરશન દે.

વિ'વા કીધો શામળશાનો, રાધીબાઈને પરસન દે;
દરશન દીધાં આપે આવી, ઝાળી તો જાઈ કરશન દે.

૪

૫

મહેતા મોટા દેવ થયા છે, રાધીબાઈને દરશન દે;
રાધી શુષ્ક ગાઈ મહેતા કેરા, રાધેશમણા પરસન દે.

રસિક કવિ દયારામ

(સ. ૧૮૩૩ થી ૧૯૦૮)

[મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યના છેલ્લા પચ્ચ સમર્થ પ્રતિનિધિ રસિક
કવિ દયારામ છે. દયારામનું મૂળ નામ દયારા કર હતું. વૈષ્ણવી દીક્ષા લીધા
પછી કવિએ દયારામ નામ ધારણ કર્યું હતું. કવિનો જન્મ સવન ૧૮૩૩
ના ભદ્રપદ સુદ ૧૧ ચતુર્તીએ થયો હતો. કવિ સાતિએ સોઠેદરા નાગર
હતા. તેમના પિતાનું નામ પ્રજુરામ અને માતાનું નામ રાજકોર હતું.
દરિના પિતા એમની દસ વરસની વયે અને માતા બાર વર્ષની વયે દેવગોક.

પામ્યા હતાં આથી દયારામ માંમીને ત્યાં જિજ્ઞાસુ હતા અને થોડોધણો વિદ્યા વ્યાસ કર્યો હતો.

તીર્થક્ષેત્ર ચદોદ અને કનાળીનો નર્મદાકિનારો કપિની બાજીમાંથી અકિત થયેનો છે હેલમગઉ અને તોફાની દયારામ ચાદોદના ઘાટ ઉપર પનિકારીઓ સાથે અટક્યાળા કરતા એમ કહેવાય છે એક દિવસ તેમણે કાંકરી મારી એક સોનારણુ મેડુ ફોડ્યુ એટલે તેનો પિતા દયોડા સોતો દયારામને મારણ ઘાટ ઉપર ધસી આવ્યો. દયારામ નર્મદામાં દુબકી મારીને ભાગ્યા નદીમાં તરતા તે કરનાળી પહોંચ્યા ત્યાં કેશવનંદ નામે સધુની મુલાકાત થઈ આ કેશવનંદને પોતાના યુરુ આનીયે કરિયો “યુરુ મોટા, યુરુ મોટા” તુ પદ રચ્યુ અને ત્યારથી તે કૃષ્ણભક્ત બન્યા એ અરસામાં કરિનેઈદયારામ ભટ્ટજનો સમાગમ થયો તેમણે પચ્ચ યુવાન દયારામની ખરાબે ચહેરી જીવનનાવને રરતા પર લાવવામાં સારી મદદ કરી ભટ્ટજની સમનાથી દયારામે ભારતના તીર્થસ્થળોની ત્રણ વખત યાત્રા કરી આ રીતે યાત્રા-પ્રવાસ, સતસમાગમ, અનોકન વર્ગેથી દયારામના જીવનનો રંગ પડતાયો અને તેમની કરિત્વશક્તિ ખીની જાડી તેઓ શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત બન્યા અને વલ્લભ સપ્રદાયના અનુયાયી થયા ૨૬ વરસની વયે તે ડોહધિમાં આ રીતે રહેતા બાગ્યા.

દયારામનું લગ્ન થતુ ન હતુ રતનમાઈ નામની એક બાળરિધવા સોનારણુ તેમની સેવા કરતી તે તેમનો શિષ્યા હતી અત્યંત સગી તેમની સાથે રહી હતી દયારામનો દેવ જ્યેા સુદર હતો તેણે જ સુમધુર તેનનો કંઠ હતો પોતાના રચેના પ બજત તે મધુર કંઠથી ગાતા ત્યારે આગેઆપ શ્રોતાઓ એકઠા થઈ જતા દયારામ તેને પેશાક જ્યે ‘કૃષ્ણ’ ગણીએ તેણે રાખના પોતાની પાધળી ને નડિયાદ રમણ માંગેમોકનના રથથી કેરું ધોતિધુ, ઢાકાની બારીક મનમનના અગળ્યા અને રંગીન પાધળી તેઓ ખૂન જગચી ધારણુ કરતા દુષ્પરે અને હરેડી મોગડી પચ્ચ સદાઈમધ રાખના આવા સુધક, રસિક દયારામ તરફ સ્ત્રીઓને આકર્ષણ થાય તેમાં તા નવાઈ.

દયારામના નાનામોટા ગ્રંથોડી સખ્યા લાયમગ પચ્ચ સ જોડી યાપ છે તેમણે કિન્દી, મરડી અને પાળખીમાં પચ્ચ ગ્રંથો લખ્યા છે ગુજરાતીમાં તેમણે સત્યભાગખ્યાન, આપ્તાવરણુ અને અગ્નિનિ આખ્યાન જેવાં આ ખ્યાનો, કૃષ્ણવીલાસ પદો, ગીતામહાત્મ્ય, પદ્યકવુ ૧૬૦૦ અને રસિકવલ્લભ

જેની સરસ કૃતિઓ આપી છે. પણ દયારામની કૃતિને કળશ તો તેમની ગરબીઓ અને પદોમાં ઝળદળે છે. એમની લયયુક્ત અને લાવણ્યથી ગરબીઓમાં રિચારની કુમારા, લાલિત્ય અને લાવોની ચિત્રાત્મક રજૂઆત જોવા મળે છે. તેમના ગરબીઓ અને પદોમાંથી દયાગમ એક સાચા ભક્ત અને આજન્મ કવિ તરીકે ઉપમી આવે છે. એમની કવિતા ભક્તિયુગનો અતિમ અગકાર છે. કવિની ઉત્તરવયમાં જ દેગમાં પાશ્ચાત્ય શિક્ષણ સાથે અર્વાચીન યુગના ગજેશ મહાર્ષ ચૂક્યા હતા. એટલે કવિ દયારામના અવસાન સાથે જ મધ્યકાલીન યુગ સમાપ્ત થયો ગણાય છે.]

મીરાંચરિત્ર

મીરાંમન મોહનશું માન્યું, વરિયા વરિયા શ્રી ગિરધરલાલ,
જાણે જગ કાંઈ નથી છાતું. (ટેક)

* જેમણે રાઠોઠની દીકરી રે સુણો, મેડના એવું ધામ;
રૂપગુણ કોઈ સમોવડ નહીં, રહુ ધયું મીરાંબાર્ષ નામ. મીરાં
જેશીએ વાંચી જનમોતરી રે, તેમાં લખ્યું નીકળ્યું એહ;
એ તો વરશે વિશ્વંભરનાથને રે, કરશે નંદકુંવરશું નેહ. મીરાં
ઉઠ્યા તે પુરનો રાણો રાજિયો રે, તે સાથે કરી છે સગાઈ;
પરણાવીને વળાવ્યાં સાસરે રે, લોકિક રીતે મીરાંબાર્ષ. મીરાં
દેવીને દેવા વધામણાં રે, આલ્યાં વર-કન્યા સહુ જન;
રાણે પારવતીછ પૂજ્યાં રે, મીરાંતું તો મોહનમાં મન. મીરાં
સાચુ કહે સોભાગ્ય વધે રે, વહુ નમો શક્તિને પાપ;
મીરાં કહે મરતક મારું નહીં નમે રે, વિના એક શ્રીગિરિધરરાય. મીરાં
સાચુ કહે સાચું જોડી આજથી રે, મારે નથી એ વહુનું કામ;
પુત્રને કહ્યું એહને રાખો પરી રે, એક ન્યારું રચાવો એતું ધામ. મીરાં
એવું સુણીને મીરાં મગન થયાં રે, લાડું થયું ભાગી જન્મજગ;
સાધુની સંજે દિન નિર્ગમ્યું રે, સુખે સેવીશું ગાઈશું જોપાળ. મીરાં

* મીરાં જેમણે રાઠોઠનાં દીકરી નહિ પણ પિત્રાર્ષ જન હતા. તે રત્નચંદ રાઠોઠની પુત્રી હતાં.

નદનદન સારે ન્યે રા - દા, મીરા હજિજન આવે ઘણા ઘેર,
 નિત્ય ભજનકથા કીરતન જોગ્યવ હરિને લડાવે કરે લહેર મીરા
 નણદય આની મારાબાઈની પાન રે, ભાખી આશે માડયો ઉત્પાત ?
 સાતરે રાણાજીનું કુળ લગ્નવંચુ રે, જુદું મહિયર વળના માત તાત મીરા
 અબર આબ્રણ પહેલું - તુમ રે, સજે સુદર શણગાર,
 મહેલે પધારો રણાજી તણુ રે, રમાં રીઝવી લ્યો ભરથાર મીરા
 છાપા તિલક આ તુલસીની રે માળા, નાચો પૂરો વેનગીને વેશ,
 સગ મૂી દો સાધુમતનો રે, રાણાજી તો હરે સુધી કલેશ મીરા
 મીના કહે બાઈ સાલજો રે કલેશ ટળવાનો જોકે જ છે ઉપાય,
 કહેલો રાણાજીને મધુને સેવે રે, પ્રેમે નૃત્ય કરીને હરિ ગાય મીરા
 વળી સોનું રૂપ પહેરે જુ ગુપ્ત્યુ રે? કહાડી નાખો એ કાકડમાળ,
 છાપાં તિલક ધરી સાધુમા મેસો રે, આ લ્યો પટેરો તુલસીની માળ મીરા
 તમે પણ જાઓ શીદ સામરે રે, બાઈ! વૃથા વળજો રાને દેહ ?
 મનગમતા મે હનવર સાથે રે, તમે સરવ તણને કરો રનેહ મીરા
 ઉદરી જશે પિતર સાસરુ રે, થઈ જાશે તમાન કડયાણ,
 હજિનહિ જાશે તો અતે થાશે કજેતી રે, જમકરથી મુકાવશે કોણ ? મીરા
 કહેલો તમારી માતને રે, વૃદ્ધ થયા ગોવિંદગુણુ ગાય,
 હરિ વિના કોટિ દેવ સેવયો રે, તોયે જનમમગ્ન નહી જાય મીરા
 સુધી એમ છણકતી ખીજતી રે, બાગા આવી બધવની પાસ,
 એ ભાઈ, ભા ! કહે છે યાઓ વેનગી રે, સુદુ મૂકી દો રાજઅવાસ
 જોવું સુધીને આંખો રોષ રાણાને રે, પ્રેમ સેવક મીરાને અવાસ,
 લાવો ખમર છે શા રગમા રે, કોણ કોણ જોડુ છે એની પા ? મીરા
 અનુચરે અવો એમ કહુ જો, નથી ત્રીજી મણય આ વાન,
 રાણીજી - એ ગઈ પુરુષ છે મી રે, ધનમા ધન દો છે એ ધન મીરા
 સુણતાના ર નો થયો રાજદો રે, જેથી ખડગ ધાયો છે નેનીયાર,
 ચેરો મીરાને મહેલે એવા રે, કોઈ આવે ના ધઈદીધા દ્વાર મીરા

આવી જોયું તે સૌરા ને કૃતી રે, પ્રભુએ એને ના દીધું દરશન;
 પૂછ્યું મીરાંને પેલા પુરુષ ક્યાં છે રે, તપરે લાગ્યું છે જોયું લગન મીરાં
 ક્યાં છે પૂજે શું તપ દાયમાં રે, તે તો અજો વસ્યો ભરપૂર;
 ધ્યાનમાં વ્યૂપ જોગી પ્રેમી પ્રત્યક્ષ દેખે રે, રહે છે હુષ્ટ થકી દૂર. મીરાં
 કહાડી નાખોયું આ કલેશ કપટ રે, સંત ચાગે નિર્મળ કરોની મન;
 પ્રેમભક્તિએ પાછળ લાગે તો તમને થાય તેહનાં દરશન મીરાં
 એવું સુણીને રાગ લાગી ધણી રે, પણ લાવ ન આવ્યો રે ભૂપ;
 ક્રોધ કરીને શસ્ત્ર વાવડે રે, એકલે દીડા મીરાંનાં બે રૂપ મીરાં
 તોયે મૂરખ મનજ્યો નહીં રે, મન સાથે ના કંધો વિચાર;
 બીજું ખડગ એણે બે ચિયું રે ત્યારે હરિએ દેખાડી મીરાં ચાર. મીરાં
 છેલો પડયો પાઠો કર્યો રે, રાણો આવ્યો ચોતાને ઘેર;
 વિષનો ખ્યાલો મીરાંને મોહ્યો રે, પીળે, રાણાજીએ આપ્યું છે ઝેર.
 લીધા મીરાંએ મન મગ્ન થઈને રે, પ્રભુને દેખાડી કયું વિષપાન;
 અમૃત સરીખું થઈ ગયું રે, એને સમરથ ધણી લગવાન. મીરાં
 મીરાંખાઈ આવ્યા વૃંદાવનમાં રે, પ્રેમે નીરખ્યા શ્રી વજરાય,
 શ્રી જમનાજી પાન કયું ને, કરી જીવા ગોલાઈને શિક્ષાય. મીરાં
 મીરાંએ મળવાનું કહાંયું રે, તેણે કહાંયું ના જોઈ સીતું સુખ;
 મીરાં કહે સાગ્ર ધણું સવારુ મુજને રે, પરપુરુષ જોએથી હુખ. મીરાં
 આજલગી હું એમ જાણતી જે, વજમાં કૃષ્ણ પુરુષ છે એક;
 વૃંદાવન વસી હજી પુરુષ રહ્યા છે, તેમા ધન્ય તમારો વિવેક. મીરાં
 એવું સુણીને જ્ઞાન પામિયા રે, જીવ ગોસાઈ મળ્યા સામા પાઈ;
 હજીમળાંને હરિની વાત કરીને, આવ્યાં મેવાડદેશ મીરાંખાઈ. મીરાં
 કરી તૈયારી ચાલ્યાં દારિદ્રા રે, પ્રેમે નીરખ્યા શ્રીરથુછોડ;
 વાસ પૂરીને પ્રભુની પાસે ગયાં રે, સહા ચોર્યા છે મનના કોડ. મીરાં
 પાછળથી પસ્તાવો રાણાને થયો રે, ગયું જિતતી મનનું ઝેર;
 ક્રુષ્ણે માગે તે આપુ તેહને રે, જે કોઈ લાવે મનાવી મીરાં ઘેર. મીરાં

ઉપનાઉપરી તેડા મોકળા રે, આવીને લાગ્યા સહુ પાય,
માણ ! પધારો મેવાડમા વહેલા રે, રાણોજી તો અત્ત ન ખાય મીરાં
જ્યા લગી રહેશે તમે દારિકા રે, ત્યાહા લગી કરુ અપવામ,
આશ્રહ દેખી મીરાં વિદાય માગવાને રે, આવ્યા શ્રીકૃષ્ણનીપાસ મીરાં
હરિએ હકીકત સાલજીને રે, હસી આપી હૃદયા સાથ,
શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપમા સમાઈ ગયા રે, મીરાં જે જે શ્રી દારિકાનાથ મીરાં
ચરિત્ર એ મીરાંભાઈનું રે, જે કૌં શિખે સાલજે ને ગાય,
પ્રેમભક્તિ તેહને મળે રે, વુઠે દયાનો પ્રીતમ વ્રજરાય મીરાં

હનુમાન-ગરુડ સંવાદ

(લાવણી)

એક સમે હનુમાન ગરુડ, બેઠે એક સ્થળ મળિયા,
કોઈ કોઈના ગાળ્યા ન લાય, એમ એકેક પે બળિયા (ટેક)
નિકટ દારિકા શ્રીકૃષ્ણ તણો, એક ભાગ હતો ચારુ,
ચોકી ત્યાહા ગરુડજી કરતા, પતિને પ્રિય સાગ,
હરિચરિત્ર હનુમાન ત્યાહા, એકલા સુધા ભરમા,
આવી અન્નાનન્દ દેખ લક્ષી, તરુ ફેક્યા સાગરમા,
તણ વિવેક પાટિકા બિગાડી, ગરવ ધણો તાવી,
જોઈ અનીતિ વિહગમપતિએ, હરત ગ્રહો આવી,
જોઈ સમેવડ સુભટ વિકાર્યા, વૃક્ષ યત્રી પળિયા કોઈ ૧
ગરુડ કહે અદ્યા ભલો રહેજે, છે અનુચર દોનો ?
વિના કહે એમા કેમ પેઠા, ભાગ વિશે જાનો ?
એ વાડી શ્રીકૃષ્ણતણી છે, એહની તને હુહાઈ,
નીકળ બહાર કે શિક્ષા કરી, હું કહાડીશ કર સહાર્,
એ સુણી ઠપિરાય કોપિયો, રીસ ધણી આણી,
રહે અળગો શ્રીકૃષ્ણ-હિમાયતી, વિચારી વં વાણી,
'શ્રી રામદત્ત તે હજી નથી દીઠા, અવણે નથી સાલગિયા કોઈ ૨

શ્રીરામદત્ત બલયા હાંક્યા રહો, શું જાણો છો કૂતી ?
અહીરાવળુના પ્રતિહારનો, માર ગયા જૂની;
શ્રીકૃષ્ણદાસથી હાર્યા માટે, ધન પર પડ્યું રહેવું,
મનમાં જાણો છે. પણ કૂત્યા માટે પડ્યું કહેવું;
જાણું જાણ વાલિના લયથી, વસ્યા હતા વનમાં;
કુંભકરણ ગળી ગયો હતો, વળી વિચારી લો મનમાં;
જાણુ તાત ને માત કુંવારી, એવા કુવર કળિયા. કોઈં ૩

અરે ગરુડ ! તારા જય કહું હું, સાંજળી રહે છાનો;
શોક તણી દાસી તારી મા, 'તું' તે સુત કોહોને ?
બાઈ બિચારો એક પાંગળો, નહિ કંઈ ઠેકાણું;
સુરજતણો સારથિ થઈને, ભટકે નિશ વહાણું;
ઓરમાઈ પણ બાઈ પોતાનો, તેહને તું મારે;
વહાણો વેરી તું તેવો, સ્વામી પણ તારે;
માતપિતા જાંધનમા પોતે, આહિરમા લળિયા. કોઈં ૪

ગરુડ કહે કપિ તારા પનિએ, જથ આમે હીપા;
પરણી સ્ત્રી એકલી અળખાને, બહારવટો હીપા;
સહિત પ્રેમદા પુત્ર પોતાના, બ્રાહ્મણે પાળ્યા;
નથ સર્વ વૈકુંઠ વસાવ્યું, આપ તાત ટાળ્યા;
વહાણ ધરી એક વનિતા આવી, વારવાને કાજે;
તે નારીતું નાક છેદાવ્યું, તારા રધુરાજે;
જૂઠાં રૂપ શબરીનાં બાધાં, પવિત્ર પણ અળિયા. કોઈં ૫

મારા મતિના લક્ષણ કહે, તારે ઘેર શો તોટો ?
તુજ પતિ આહિરકાતું એહું, બાઈ થયો મોટો;
મારી પૂનના અમળા જાતિ, જેતું પથ પીધું,
વનજ પ્રવળ બક અગર મારો, અઘડિત કૃત કીધું,
સિંહુક બ્રાહ્મણને ઘેર, નિહા માગીને જમિયો;
વળુ-પરણી બહુ અળખા સાથે, રજે પણ રમિયો;
બલિયારી મજનાથ, રધુવર એક પત્ની થ બિયા. કોઈં ૬

સુખ પતિને મહુ સી, પણ સહુને સુખલીલા દાખી;
 તારા પતિને એક પ્રેમદા, પણ ન શક્યો રાખી;
 દધુનંદન રામાનો રસિયો, નથી તે' પણ જોયો;
 મહિલા માટે 'હે સીતે, હે સીતે,' ક'ી રાયો;
 મોટો અધરમ વણ વાકે, વાલી વાનર તાડયો;
 સત્રી યર્ષ પ્રાદ્યજની વનિતાને, પણ અડકાડયો;
 પ્રાદ્યજ કેરું દેવત લીધું, એમાં મું' રજિયા? કોઈ ૭
 તારે કૃષ્ણે સહુનાં આશણ ઉતરાવી લીધાં;
 વ્યંડળનો રથ દાંડયો, પાંડવ-દાસપણાં કીધાં;
 શિશુપાળની ગાળો ખાધી, પરાક્રમી પૂરા;
 કાળવનધી રણમાં નાઠા, ભણ્યા મહુ શૂર;
 તેની આસા હું તહીં મારું, એમ કહ્યું બ્યારે;
 પ્રિયો દ્રુત પ્રભુની પાસે, વિહંગપતિ ત્યારે;
 શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું રામઆણ હો, હેતામાં ઠંજિયા. કોઈ ૮
 હરીથ કહે શ્રીરામ કચહાં છે, મુજને દરશાવો;
 વિહંગમ કહે દ્વારામતીમાં, મુજ સગે આવો,
 જહુનાયક રઘુનાથ યયા, રુકમણિ જાનકી જોડે;
 પવનપુત્ર પરણામ કરીને, સ્તવન કરે કોડે;
 એ જ કૃષ્ણ શ્રીરામ યર્ષ, માર્યો લંકાજૂપ;
 જુગલ નામ પણ જોતાં દીસે, ઉભય એક રૂપ;
 હૃદયમળ્યા હનુમાન ગરુડ, સદેહ સહુના ઠંજિયા. કોઈ ૯
 એ વાણીવિલાસ કર્યો, નથી નિન્દા ઉચ્ચારી;
 હર અવળું જાસે અંતર જોતાં, છે સ્તુતિ ભારી;
 ઉપાગ્રનાની ટેક જનાવી, નથી ગાયું અવળું;
 લક્ષ્મણસલનો લેહ મમજ્યો, તે લેશે સવળું;
 એ રામકૃષ્ણ મુજને પ્રિય હોજો, પ્રાણજીવન મારા;
 મદૈવ જોના નિર્મળ જશ, મુજ વદન વહે ધારા;
 દાન દયાના પ્રીતમ, શ્રી સીતાવર શામળિયા. કોઈ ૧૦

પ્રીતની રીત

ગરબી

પ્રીતડીની રીત અની અટપટી, જોધવજી છે, પ્રીતડીની રીત. ટેક
થાવાનો ઉપાય પણ જાનાનો જડે નહીં, વજર રહેલું જડી તે જડી. જો
પ્રીત ના કહેવાય તે તે સ્વાસ્થ્ય સમજવો, ચાર દિવસ પ્રગટીને મટી. જો
પીડાની ભરેલી પ્રીત તોયે કરે પંડિત, કુઃખ પામે તોય રહાય નાધડી. જો
કલ્પા સમજયામા ન આવે જો વસ્તુ તો, જાણે જેને હોય વીતતી વડી જો.
જ્યાના પ્રીતમ વિના પ્રીત તેજ પીડા, ધરમ લાજ જોય ને મરે ખડી. જો

✓ પ્રેમભક્તિ

૫૬.

કામજી હીસે છે અવમેલા તારી આંખમારે;
જોણું જાણ મા રે, કામજી હીસે છે અલગેલા. ટેક.
મંદ હમીને ચિતડું ચોરું, કુટિલ કટાક્ષે કાળજ કોરું;
અકપડિયાળી આખે ઝિલું, આંખમારે. જોણું જાણ. કાં
નખશીખ રૂપ મણુ રઢિયાણું, લટકણું સમણું કામજીગાણું;
જાનાં ખંજર રાખે થંકજ પાખમારે. જોણું જાણ. કાં
જહાલભરી રસવરણી વાણી, તરણીનું મન લેછે તાણી;
ભૂગુદીમાં મટકાઈ ભુરખી નાખ મારે. જોણું જાણ. કાં
જ્યા પ્રીતમ નિરજે જે થાયે, તે શે' મુખડે નવ કહેવાયે;
આ વિનતી આતુરતા આવડું જાણ મારે. જોણું જાણ. કાં

શુદ્ધ પ્રેમ

૫૬

જે કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે, પ્રેમસ્થ તેના હિરમાં કરે.
સિંહજી કેવં દૂધ હોય તે, સિંહજી-મુખને જરે;
શનકપાત્ર પાખે સહુ ધાતુ, ફેડીને નીસરે. પ્રેમસ્થ

સહરજોરનું સાકર જીવન, ખરના પ્રાણુજ હરે;
 કારસિંધુનું માછલડું જ્યમ, મીઠા જળમાં મરે. પ્રેમરસ
 સોમવેલી રસપાન શુદ્ધ જે, ગ્રાહણ હોય તે કરે;
 વગળવંશિને વમન કરાવે, વેદ વાણી ઉચરે. પ્રેમરસ
 ઉત્તમ વસ્તુ અધિકાર વિના મળે, તદ્દપિ અર્થ ના સરે;
 મત્સ્ય ભોગી બગલો મુક્તાશ્ન, દેખિ 'ચ ચુ ના ભરે. પ્રેમરસ
 શોભ કોટી સાધને પ્રેમ વિના, પુરોષોત્તમ પૂઠ ન કરે;
 દયા પ્રીતમ શ્રીગોવરધનધર, પ્રેમ ભક્તિયે વરે. પ્રેમરસ

ખિહારીલાલ

હિલા રહો કહું વાતડી, ખિહારીલાલ,
 તમ માટે ગાળી છે મેં જાતડી.... ખિં
 જે દાહાડે મળ્યાં તા વૃંદાવનમાં, ખિં
 તે દહાડાની તારાવેલી તંનમાં.... ખિં
 વેદના વિરહની તે ક્યાં જાણિયે ? ખિં
 જીતરનો જડકે તે ક્યાં જાણિયે ?.... ખિં
 ફટકારી સરખી ફરું વનમાં, ખિં
 કળ ના પડે રજની દિનમાં.. ખિં
 ઘેલી ઠરી છું સહુ ગામમાં, ખિં
 ચિત્ત ચોંટતું નથી ધરપ્રામમાં.... ખિં
 કેમ કહેવાય જેવું હુંજ તંનમાં, ખિં
 તારાવેલી લાગી મારા મનમાં... ખિં
 કાણે કાણે બાણકારા પડે કાનમાં, ખિં
 પ્રાણુ જોવાયો છે તમે તાનમાં.... ખિં
 વિકળતાની વાત કહે ના બને, ખિં
 ઘરમાં જઈ ને જોઈ આંગણે.... ખિં

આતુરતા ઝોલી કહાં લગી ચઢું ? જિં

છો ચતુરાશરોમણિ તાંહાં શું કહું ?.... જિં

પ્રીતડી કીધી તો હવે પાળીએ, જિં

આતુર શરણે આંધાને ન ટાળીએ.... જિં

તમારે હું સરખી હજારો હશે, જિં

માહાન તો પ્રાણ તમ વિના જશે જો.... જિં

બોલ્યું પણ ખીખતું ગમે નહીં, જિં

લાલચ લાગાં નયણાં તો જઈએ કહી ?... જિં

નમચિખ લગી છો સ્વરૂપ મુણુચર્યા, જિં

આવડા રૂપાળા તે કોણે કર્યા ?.... જિં

હસો છો મધુર વાંકું જોઈને, જિં

કટાક્ષ કટારીએ નાખ્યાં પ્રોઈને... જિં

વાંસળી વળટે તેમાં મેહે, જિં

અખળાને જોતાં વિવેક કેમ રહે ?.... જિં

દરદી હોયે તે જાણે કરદમાં, જિં

અવર દુઃખ જોહની આગળ અરદમાં.... જિં

કહેનાર કહેશે પણ છો ધણી, જિં

દયાના પ્રીતમ, હું કાસ તમ તણી.... જિં

આઠ કૂવાને નવ વાવડી

આઠ કૂવા ને નવ વાવડી રે લોલ, સોગસે પનિહારીની હાર;
મારા વાલાજી હો, દાવાં નહિ જાઈ મહિ વેચવા રે લોલ. (ટક)
સોના તે કેરું મારું બેડતું રે લોલ, ઉઢેલી રત્નજડાય. મારા
કેક મરડાંને ઘડો મેં જર્યો રે લોલ, તુલ્યો મારો નવસરહાર. મારા
કાઠે તે જાઓ કહાનજી રે લોલ, બાઈ મુને ઘડુલો ચડાવ. મારા
હું છુને ઘડુલો જો ચડાવું રે લોલ, ચાચ મારા ઘર દેરી નાર. મારા

તુજ સરખા ગોવાળિયા રે લોલ, તે તો નાન બાપના ગુલામ મારા
તુજ સરખી ગોવાલણી રે લોલ, તે તો મારા પગની પેજર. મારા
દયાના પ્રીતમ પ્રભુ પાતળારે લોલ, તે તો મારા પ્રાણના આધાર. મારા

શ્યામ રંગ સમીપે ન જાવું

શ્યામ રંગ સમીપે ન જાવું, મારે આજ થયી શ્યામરંગ (ટેક)
જેમાં કાળાશ તે સહુ એકસરખું, મરવમાં કપટ હશે આજ. મારે
ઠતૂરીની બિંદી તે કશું નહીં, કાળજના આંખમાં અજાણું. મારે
કોકિલાનો શબ્દ મુઠ્ઠું નહો, કામવાણી શકુનમાં ન લાવું. મારે
નીલાંબર કાળી કંચુકી ના પહેરૂ, જમનાના નીરમાં ન નાંવું. મારે
મરકટ મણિને મેઘ દેખે ન જોવા, જાંબુ વત્યાક ના ખાવું. મારે
દયાના પ્રીતમ સાથે મુખે નીમ લીધે,

પણ મન કહે જે પલક ન નિભાવું. મારે

પ્રેમપરીક્ષા

(ગરબો)

- | | |
|-------------------------------------------|---|
| આધવજી ! છે અળગી રે, વાત એક પ્રેમતણી | |
| ઠાઈ અનુભવી જાણે રે, કહેતાં તો નાંવે જાતી. | ૧ |
| મસૂતાની પીડા રે, વંઝા તે શું જાણે ? | |
| જાડયું ઠેમ આવે રે, માણ્યાને પરમાણે. | ૨ |
| મૂંગે સાકર ખાધી રે, મૂંગાને સ્વપ્ન થયું | |
| સરવે મન જાણે રે, ખીજાને ન જાણે કહું. | ૩ |
| ધાયેલનાં હુ ખને રે, કાચર તે શું પ્રીતે ? | |
| અસાની લહે નદી રે, રનિની ગતિ શી છે ? | |
| નીમ ગરવે નામે રે, બ્યારે પ્રેમ તે જ પે; | |
| નિદ્રા જેને આરે રે, તે ઉત્તર કથમ અરે ? | ૪ |
| આશુક આશુકમાં રે, રૂપગુણ રા રૂપે ? | |
| જેવું બાંધે તેદને રે, અવર તેવું નાં પેજે. | ૬ |

- જેનું ગિત્ત બ્યાં ચોંટયું રે, તેને તેથી મુખ થાયે; ૭
 શો છે રવાહ અગ્નિમાં રે ? અકોર બાવે ખાયે.
- રીત પ્રીતની એવી રે, તેનું મુખ તે બાણે; ૮
 અનુભવથી અબ્દયું રે, એના અવમુલ્ય આવે.
- મેહ મુખથી ન વાયે રે, દેખી દુઃખ નવ ઘટે; ૯
 જેમ વૃક્ષને વળગી રે, વેલી તો ફરી ના લટે.
- શીખે સાંભળે ગાયે રે, જોધવગત પ્રીતતણી; ૧૦
 કરવી નથી પડતી રે, એની મેળે આવે બણી.
- પ્રીત બાણે તો રહેજે રે, છુટે ન પછે છોડી; ૧૧
 મગ્ધને દુઃખ દે છે રે, ગળ્યા પછે અઠોડી.
- સાચી પ્રીત તે પ્રાણ લે રે, સાધારણ થાય પરી; ૧૨
 હાકુર જળ વણુ છવે રે, માછવડાં તો બાય મરી.
- મોટી મનની મોહની રે, બીજી પ્રીતથી ન મળે; ૧૩
 પણ જડ જુઓ તોડું રે, ચમકને દેખી ચળે.
- છીપ રહે માગરમાં રે, ઈચ્છા સ્વાનિબુદ તણી; ૧૪
 જુઓ દષ્ટિ ચકોરની રે, અચળ રહે છે ઈન્દુ લણી.
- લજમાં સૂધબૂધ મામ્યથાં રે, પ્રેમીજનમાં ન ટકે; ૧૫
 મધુકર વાંસ કોરે રે, કમળ ભેદી નવ શકે.
- મૃગ સહેજે મરે છે રે, પલાયણ અભ્યામી; ૧૬
 રાગ અનુરાગ પાશે રે, બાંધ્યું ન શકે નાસી.
- દષ્ટિ પ્રીતની માટે રે, પતંગ દીપકમાં બળે; ૧૭
 બાય પ્રાણ પોતાનો રે, તોયે સ્નેહીને મળે.
- રહે ચાતક તરસ્યું રે, સદા ગાર માસ લગી; ૧૮
 ખીએ સ્વાતિતું વારિ રે, અવર પરમે ન ડગી.
- ત્રિવિળના વ્યસનીને રે, સાકર પણ મુખ ના કરે; ૧૯
 થય પાણીથી ઉત્તમ રે, ગીત તેમાં નાળે મરે.

જેનું મન જેમુ માન્યું રે, તેને સુખ તેથી મળે;	
તે વિના તેથી સાડ રે, ના'વે તેની આંખ તળે.	૨૦
જે વૈરાટનાં લોચન રે, ઈન્દુ જાનુ ભેદ કથો;	
કંઠ કરમાય ચક્રે રે, કૂલે રવિ નેહ વસ્થો.	૨૧
કંઠ વળગી ના છૂટે રે, જો પ્રેમતણી કાંસી;	
કાચો માટે કૂટે રે, સુણી જગની હાંસી.	૨૨
છે અગમ પંથ સ્નેહનો રે, ઝોધવણ તે નથી કીઠો;	
ત્યાં લગી જ્ઞાન ગોઠે રે, ભોગ પણુ ઉ મીઠો.	૨૩
ભોગ તો તેને ભોઈ જો રે, જેનું મન જગમાં લમે;	
તે તો અચળ અમર રે, ચિત્ત રસિયામાં રમે.	૨૪
જેનું મન માને રે, ભોગ સુખેથી ગ્રહો;	
અમો તો જોહ માગુ રે, પ્રીતમજીનું પ્રીત રહો.	૨૫
તમાગ તો હરિ સધળે રે, અમારા તો જોક સ્થળે;	
તમો રીંગો ચાદરો રે, અમો રીંગુ ચંદ્ર મળે	૨૬
ઈન્દુને અવલોકી રે, ચકોરનું ચિત્ત ચળે;	
તે પ્રકાશને પેખી રે, તેને સતોષ વળે.	૨૭
એવાં વચન સુણીને રે, ઝોધવણની જાંત ટળી;	
ભોગ જાંજળ છૂટી રે, ગયું મન સ્નેહમાં મળી.	૨૮
અભિમાન મૂકીને રે, ઝોધવ ગોપીપાય પડયા;	
કહું દયાનો પ્રીતમજી રે, નિશ્ચય જોક તમને જડયા.	૨૯

વાંસલડી

(ગરબી)

માનીલી છું ઉ મોહનનણી, હો વાંસલડી રે,
તુંને વડાલભ કરે છે પલું વડાલ રે, હો વાંસલડી રે;

મીઠો આવડો ચો સોહોર, મોહો નંદનો કિશોર, હો વાંસલડી રે,
 તારું આવડું શું જોર, જૂડી કાળજડું માંડોર રે, હો વાંસલડી રે.
 પીએ અધરામૃત પિયુતલું તું, હો વાંસલડી,
 હમારે શોક્ય સરીખું તું સાલ રે, હો વાંસલડી. મીઠો ૧
 વાલ વાલ ને વિહ્વળ ક્યાં હો વાંસલડી,
 તું તો પીઠે અમારા ખાણ રે, હો વાંસલડી;
 મુથતાં પઠે છે તુંદે સાંસરાં, હો વાંસલડી,
 તારા દહુકારથી મોહોખાણ રે, હો વાંસલડી. મીઠો ૨
 ઝેર ધણું છે તારી ઝપટમાં, હો વાંસલડી,
 ભલાં તુંથી લાલા તલવાર રે, હો વાંસલડી;
 એકીવારે તું હણી નાખની, હો વાંસલડી,
 જો જૂડી થોડે થોડે મા માર રે, હો વાંસલડી. મીઠો ૩
 પતિવ્રતાનાં પણ મુકાબ્યાં, હો વાંસલડી,
 તેં તેં છોડાવિયાં સતીઓનાં સત્ય રે, હો વાંસલડી;
 વનવન કુંજકુંજ ફેરવ્યાં તેં, હો વાંસલડી,
 તેં તો સહુની કરી છે એવી ગત્ય રે, હો વાંસલડી. મીઠો ૪
 ગરજે શુભાનલરી આવડી, હો વાંસલડી,
 તું તો જોની વિચારી તારી જાત રે, હો વાંસલડી;
 જોતાં તું કાષ્ટ કેરો કટકડો, હો વાંસલડી,
 તુંને આજ મળી છે કંકેશત રે, હો વાંસલડી. મીઠો ૫
 ગતવિહોણાં તેં ચલાં ક્યાં, હો વાંસલડી,
 તેં તો લગાડ્યું લાલશું લગન રે, હો વાંસલડી;
 ચોરની સંજે શીખી ચોરવા, હો વાંસલડો,
 વહાલો માખણ ચોરું ને તેં તો મન રે, હો વાંસલડી. મીઠો ૬
 માન ન રાખ્યું માનિનીતણું, હો વાંસલડી,
 તેં તો સહુને ક્યાં પાએ નામ રે, હો વાંસલડી;
 દયાના પ્રીતમની હાસી તું ખરી, હો વાંસલડી,
 તેડે સહુને બેઠી તું તો કામ રે, હો વાંસલડી. મીઠો ૭

વિરહવિલાસ

(ગરબો)

-ઓધવ ! અલભેલાને કહેજે, કે, બ્યમ હમો દહ વિયે રે લોલ;
 હવાં તો હથ ધર્ધ છે નાય કે, ગોકુળ આવિયે રે લોલ. ૧
 કોટિ કલ્પ સમી પગ જાય કે, દિન કેવડો કહું રે લોલ;
 માસ વરસ એમ વીતે વાલમ, હુ ખ કેટલુ સહું રે લોલ ? ૨
 હાવા નથી રહેવાતું નાય કે, કહું છું કરગરી રે લોલ;
 પાયે પડું છુ પ્રાણુવન કે, પાલવ પાયરી રે લોલ ૩
 તાલાવેથી લાગી તન ઠે, મન તમમાં જમે રે લોલ;
 બોલ્યું વેણુ બીજા કોતુ, પળુ અમને ના જમે રે લોલ. ૪
 નથી મુને ખાનખાનતુ જાન કે, નિદ્રા ના મળે રે લોલ;
 આઠે પંદોર વિચારે જાય કે, દાળજડું બળે રે લોલ. ૫
 બ્યાકુળ ધર્ધ છું પ્રીતમ પાખી કે, કળ ના પડે શણુ રે લોલ;
 એ હુઃખ કોઈને ના કહેવાય કે, અઝગાઈએ ઘણું રે લોલ ૬
 અનુભવી જાણે એ હુ ખ બાકી, સહું ઘેરાં કહે રે લોલ;
 પીડા પ્રીત તળી બ્યાદા બ્યાપી, કહાપણુ ના રહે રે લોલ ૭
 કાનુડે કાળજડું કોયું કે, કાંઈ સૂઝે નહીં રે લોલ;
 પ્રેમકટારી ધા પાક્ય-ચઢયો રૂઝે નહીં રે લોલ ૮
 શણું શણું મેહબાણે છુંગાય કે, રૂઝ કહો ક્યમ વળે રે લોલ ?
 મલમ મળે જો મોહનમેલાપ કે, હુ.ખ સડાં ટળે રે લોલ ૯
 ઓધવ નિકુંજતું સુખ સમણુ, ક્યમ ચડીએ કથી રે લોલ ?
 પળપળ લીલા પ્રગટ કરી કાઈ કે, કહેવાની નથી રે લોલ. ૧૦
 અગળા અંતરની અભિલાખ કે, નાવે કહેણમાં રે લોલ;
 પિયુછ પૂજણ કરતા તેડ, શું વરણું વેળમા રે લોલ ? ૧૧
 ઓપાવ એતહણું હુ ખ તમપણથી, અધિઃ ધણું રે લોલ;
 અનુભવીતું અતર જાણે કે, સુખડે શું જણું રે લોલ ? ૧૨

ઓપવ આ દુઃખથી ઘણું સારું, મરણ આવે જાણી રે લોલ;
 છવ તો જય તરત પશુ અટક્યો, આશ આગ્યા તણી રે લોલ. ૧૩-
 આગળથી નવ સમજ્યાં એમ જે, પીડા પ્રીતમાં રે લોલ;
 આ તો સુખ સારે ઉદ્દેગ કે, દીઠો રતિરીતમાં રે લોલ. ૧૪
 નથી એ કષ્ટતણા ઉપાય કે, બહાલાઈ વિના રે લોલ;
 માટે કહેજો જ્યમ ત્યમ આવે, દરિ જૂઠી ઘૂના રે લોલ. ૧૫-
 અખળાજન અમો અવગુણુ-ખાણુ, શું તમો નથી જાણતા રે લોલ ?
 શુભસાગર છે ગિરધરલાલ, રખે ઉર આણતા રે લોલ. ૧૬
 હૈયાનું હારદ સમજો છે, શું કહીએ કયાં રે લોલ ?
 જાણીતા થઈને દુઃખ દો છે, એ ઘટતું નથી રે લોલ. ૧૭-
 પ્રેમ તણી પોથીના પાર, ઉદ્ધવજી ના મળે રે લોલ;
 માટે કરજો એ જ ઉપાય, કે વાલમજી વળે રે લોલ. ૧૮
 સંદેશમાં શી શી વાત, કહો અમે કહાવીએ રે લોલ ?
 માટે હાસ દયાના પ્રીતમ, નિજ ઘેર આવીએ રે લોલ. ૧૯-

જંદનો છોરો

(ગરબી)

ઉદ્ધવ નંદનો છોરો, તે નમેરો થયો જો;
 મુને એકલી મૂકીને, મથુરાં ગયો જો. ઉદ્ધવ ૧
 એને મૂકી જાતાં, દયા નવ ઉપની જો;
 મુને ખાંતિ પડી છે, એના રૂપની જો. ઉદ્ધવ ૨
 કોઈએ કામણુ કર્યું, કે કટકાર્યો કરે જો;
 કેમ દિલ એનું મુજ ઉપર, ના કરે જો ? ઉદ્ધવ ૩-
 ઉદ્ધવ સંદેશો કહીને, વહેલા આવજો જો;
 સાથે દયાના પ્રીતમને, તેહી લાવજો જો. ઉદ્ધવ ૪-

✓ બહાલે મુજમાં શું દીકું ?

- હું શું જાણુ જે બહાલે, મુજમાં શું દીકું ?
 -વારેવારે સાચું લાગે, મુખ લાગે મીકું હું શું (ટેક)
 હું જાઉં જળ ભરવા, ત્યાં પૂઠે પૂઠે આવે,
 નગર યોજાવ્યો બહાલે, ખેડણું ચડાવે. હું શું ૧
 વડું ને તરછોડું, તો એ રીમ ન લાવે;
 -કાંઈ કાંઈ મિથે મારે, ઘેર આવીને યોજાવે હું શું ૨
 ફરથી દેખીને મને, દોડ્યો આવે દોડે,
 -પોતાની માળા કહાડી, પહેરાવે મારી કોટે. હું શું ૩
 એકલકી દેખે ત્યાં, મુને પાવણે રે લાગે;
 રંક થઈને કાંઈ કાંઈ, મારી પાસે માગે હું શું ૪
 (મુને) જ્યાં જ્યાં જાતી જાણે, ત્યાં ત્યાં એ આડો આવી દૂકે,
 યેની દયાનો પ્રીતમ, મારી કેઠ નવ મૂકે હું શું ૫

ચતુરવર વરિયે

- વરિયે તો ચતુરવર વરિયે (ટેક)
 સંસારીતુ સગપણ કાચું, પરણીને રડાણું પાછું,
 એને ઘેર શીદ પાણી ભરીએ રે ૧ ચતુરવર ૧
 સ સાર તો સરવે જૂઠો, શુ થાયે ફૂઠો કે ત્રુઠો,
 તેહને તુચ્છ જાણી ફરીએ રે ૨ ચતુરવર ૨
 જેને પરણે હું ખ જાય, અખડ હેરાતણુ ચાય,
 તેની સાથે પ્રીત કરીએ રે. ૩ ચતુરવર ૩
 સ સાર તો સરવે જોડો, પાણી માહેનો પરખોડો,
 ફૂટી જાયે નાનો જોડો રે ૪ ચતુરવર ૪
 દયા પ્રીતમ કેરો વહાનો, નાગર ન દાણનો લાલો,
 તેહનો સાથો કરી ચડાવો રે. ૫ ચતુરવર ૫

પરચુરાણ પદ-ગરબા

(૧)૮

મજ વહાણું રે વૈકુંઠ નહિ આવું, મને ન મને ચતુર્ભુજ થાવું;
 ત્યાંહાં શ્રી નંદકુંવર ક્યાંહાંથી લાવું ? મજ વહાણું રે ૦ ૧
 ભેઈએ લલિતત્રિલંગી મારે, ગિરિધારી સંગે ભેઈએ શ્રી રાગેધ્યારી;
 તે વિના નવ આંખ્ય કરે મહારી. મજ વહાણું રે ૦ ૨
 ત્યાં શ્રી જમુના ગિરિવર છે નહિ, મને આગ્રહિત છે ઘણી એ ઝેની;
 તે વિના મારો પ્રાણ પ્રસન્ન રહે નહિ. મજ વહાણું રે ૦ ૩
 ત્યાંહાં શ્રી વૃંદાવન રાસ નથી, યજ્ઞવનિતા સંગ વિલાસ નથી;
 વિષ્ણુ વેણુ વાયાનો અભ્યાસ નથી. મજ વહાણું રે ૦ ૪
 ક્યાંહાં વૃક્ષે વૃક્ષે વેણુના ધારી, પત્રે પત્રે છે હરિ બુજ્યારિ;
 એક મજરજ ચોમુદ્રિત વારિ મજ વહાણું રે ૦ ૫
 ક્યાંહાં વસવાને શિવ સખીરૂપ થયા, હરણુ અજ મજરજને તરનતા રહ્યા;
 ઉદવ સરખા તે ગુદમલતા થયા. મજ વહાણું રે ૦ ૬
 સુખ સ્વર્ગતું કૃષ્ણ વિના કંડવું, મને ન મને પ્રહસદન અંડવું;
 ધિક સુખ જેને પામી પાછું પડવું. મજ વહાણું રે ૦ ૭
 શું કરું શ્રીજી ! હું સાધુબંધ પામી ? એકતામાં તમે ના રહો સ્વામી;
 મારે ઠાસપણામાં રહે શી પામી ? મજ વહાણું રે ૦ ૮
 મજજન વૈકુંઠ સુખ ભેઈ વળ્યાં, ના મરખું ત્યારે પ્રહાનંદમાં લળ્યાં;
 ચેર સ્વરૂપાનંદ સુખ અનિશે ગળ્યાં. મજ વહાણું રે ૦ ૯
 શુભમે ગોકુલવાસી થાશું, શ્રી વલ્લભ ચરણે નિત્ય જાશું;
 દયા પ્રીતમ સેવી રસ જશ જાશું. મજ વહાણું રે ૦ ૧૦

(૨)

મોટાનું વચન સુખધામ, કૃતિ રીતે કરિયે;
 તે કરે ચહાય તે કામ, આપણુ તો મરિયે. (ટક)
 પરનારી-કીડા કરી કૃષ્ણે, તે તો આપણે થાય રે;
 ભિવંરેત અગ્નિ પીવે, ગોવરધન કેમ ધસાય ? કૃતિ રીતે ૦ ૧

શિવ અર્ધાંગે ઉભિયા નાખે, પણ આપણને ખીલુ રે,
 ત્યમ કરિયે જો કામ બાળિયે બહુ દુઝાદળ ખીલુ ? કૃતિ રીતે ૨
 રઘિર માસને જોગે લવાની, આપણુ હઠિયે ત્યાથી રે,
 સિંહ ચઢી દાનવ દળવા એ, કાઢીએ ને બળ કયાથી ? કૃતિ રીતે ૩
 ખરુ-ખોટું પણ પુત્રી વાછન, બ્રહ્માને કહેવાય રે,
 તે જોઈ ત્યમ કરીએ પણ, સૃષ્ટિ કેમ રચાય ? કૃતિ રીતે ૪
 ચદ્ર ધંદ્રુ શુરુષત્ની રમિયા, ત્યમ કરતું તો મુલમ રે,
 અઠ પ્રકાશ અમીવૃષ્ટિ, નગપાખ્યો-હનન દુર્લભ કૃતિ રીતે ૫
 અમ્મિ લક્ષણ તર્ક કરે પણ કોઈ કહે નહિ મેલો રે,
 તે જોઈને તુ તેમ કરીશ તો, મરવે કહેશે ઘેવો કૃતિ રીતે ૬
 કલેશ પ્રિય નારદને છે, જોઈ રખે તું ઘેવા કહાડે રે;
 તેહનો સંગ બવલયલજન ને, તારો સંગ ભવ પાડે કૃતિ રીતે ૭
 અમુર પ્રતિબંધ મુશપાન, શુકાચાર્ય નવ જોયો રે,
 દિવ્ય કૃતી મૃતસંવન, વિધાયેગા પછી રોયો કૃતિ રીતે ૮
 મંગામધ્યે મુનિ પાનાશર, લીમરકન્યા લોગી રે,
 વ્યાસ પ્રગટ મહાધા, મૃગમદમધા કરી એ યોગી કૃતિ રીતે ૯
 કુતા કૃષ્ણા પચ્ચાનિ પવ્વ, સતીચિરોમણિ કહાવે રે,
 તેહનું જોઈશી અન્ય કરે તો, નિશ્ચયે નડંમા બને કૃતિ રીતે ૧૦
 શંકરજામીનું જોઈ શિખે, સ્વપચના દુકડા બાધા રે,
 સીમું નવ પિવાયું સગે, યયા બલિમુંજ બાધા કૃતિ રીતે ૧૧
 પુત્રતણી જે પુત્રા કસ્યપ, થઈને પિતામહ વરિયા રે,
 તેહનો દોષ આપણે ના જોવો, તે ઘેર હરિ અવતરિયા, કૃતિ રીતે ૧૨
 જવની રાખી જગજ્ઞાથ પડિત, તે તો સદૃશ બની આરે રે,
 બાવન સીંહી ગંગા ચઢાવી, તે તો વેવલા વિભાવે કૃતિ રીતે ૧૩
 ખરેલે અનામિકને ઘેર એમજીવ, કીધો તે નવ જોઈએ રે,
 હરિએ હાર મહતાને આર્યા, તે વેળા પત્ર જે ગો કૃતિ રીતે ૧૪
 માટે પ્રમાણ વાટે ચાલવુ, બજવા ગિરિવરધારી રે,
 ચોટાની ગતિ મોટા જોયે, દયા દાનતા સાધી. કૃતિ રીતે ૧૫

(૩)

વૈષ્ણવ નથી થયો તું રે, શીઠં ગુમાનમાં ધૂમે ?

હરિજન નથી થયો તું રે.

....(ટીક)

હરિજન નોઈ હઈકું નવ હરખે, દ્રવે ન હરિગુણ ગાતાં;
કામ ધામ નિચટકી નથી દટકી, કોષે લોચન સતાં. વૈષ્ણવ
તુજ સંગે કોઈ વૈષ્ણવ થાયે, તો તું વૈષ્ણવ સાચો;
તારા સંગનો રંગ ન લાગે, તાંહાં લગી તું કાચો. વૈષ્ણવ
પરદુખ દેખી હૃદે ન દાઝે, પરનિંદા નથી કરતો;
વાહાલ નથી વિઠ્ઠલશું સાચું, હઠે ન હું હું કરતો. વૈષ્ણવ
પરોપકારે પ્રીત ન તુજને, સ્વારથ છુટયો છે નહીં;
કેહેણી તેવી કેહેણી ન મળે, કાંહાં લખ્યું એમ કહેની. વૈષ્ણવ
ભજવાની રુચિ નથી મન નિમ્રથે, નથી હરિનો વિશ્વાસ,
જગત તણી આશા છે જાંહાં લગી, જજત શુર તું હાસ વૈષ્ણવ
મન તણે શુર મન કરેશ તો, સાચી વસ્તુ જકશે,
દયા દુખ કે સુખ માન પણ, સાચું કહેવું પડશે વૈષ્ણવ

(૪)

લોચન મનનો રે, કે અઘડો લોચન મનનો;
રસિયા તે જનનો રે, કે અઘડો લોચન મનનો. (ટીક)
પ્રીત પ્રથમ કોણે કરી, નંદકુંવરની સાથ ?
મન કેહે લોચન તે કરી, લોચન કેહે તારે હાથ. અઘડો
નટવર નિરખ્યા મેલુ તે, સુખ આપ્યું તુજ લાગ;
પાછી ખંધાપ્યું મુજને, લગન લગાડી આગ. અઘડો
સુલુ ચલુ હું પાગળું, તું માહોડ વાહન,
નિગમ અગમ કહ્યું સાશવ્યું, દીઠા વના ગમું મન. અઘડો

ભલો કરાવ્યો મેં તને, સુંદરવર સંજોગ;
 મને તણું તું નિત મળે, હું રહું હુઃખ વિજોગ. અથડાં
 વનમાં વહાલાણ કને, હુંય વસું છું નેણ;
 પણ તુંને નવ મેળવે હું નવ લોગવું રહેત. અથડાં
 રહેત નથી મન ક્યમ તને, લોટે શ્યામચરીર;
 હુઃખ માહારે જાણે જગત, રાત્ર દિવસ વહે, નીર. અથડાં
 મન કહે ધીકું હૃદે, ધૂમ્ર પ્રગટ ત્યાં હોય;
 તે તુજને લાગે નેન રે, તેહ યકી તું રોય. અથડાં
 એ બેહુ બાબ્યાં બુદ્ધિ કને, તેણે ચુકવ્યો ન્યાય;
 મન લોચનનો પ્રાણ તું, લોચન તું મનકાય. અથડાં
 મુખથી મુખ, હુઃખ હુઃખથી, મન લોચન એ રીત;
 દયા પ્રીતમ શ્રી કૃષ્ણ, બેહુ વડેથી પ્રીત. અથડાં



પરિશિષ્ટ ૧ લું

સધિકાલના કવિઓ

સવત ૧૯૦૮ માં કવિ દયારામનો દેહવિનય થયો તે અરસામા અર્વાચીન યુગનું મહાત્મ્ય યર્ષ ચૂક્યું હતું સાહિત્ય, સમાજ, શિક્ષણ, રાજકારણ વગેરે ક્ષેત્રોમા નવા યુગના પરિબલો પ્રવેશી રહ્યા હતાં આ કારણથી કવિ દયારામ સાથે જ મધ્યકાલીન કવિતાનો યુગ આરંભે છે અને અર્વાચીન યુગનો ઉદ્ભવ થાય છે

આ ઉપકાળના મુખ્ય એ કવિઓ નર્મદ અને દરપતરામ બેઉના જન્મ સવત અનુક્રમે ૧૮૮૯ (ઈ સ ૧૮૩૩) અને ૧૮૭૬ (ઈ સ ૧૮૨૦) તેઓ અર્વાચીન કવિતાના આદિ સીમાસ્તંભ ગણાય છે આમ છતાં આ બે કવિઓના સમરથી યુગરાની કવિતાના વહેણનું સ્વરૂપ એકદમ બદલાઈ ગયું એમ ન કહી શકાય-એમ બનવું શક્ય પણ ન હતું આ બે કવિઓના કોઈ કોઈ સમરચરક-ધણા સધુરચક સમકાલીનો (Jungior contemporaries) પણ નહા યુગની અસંગ્રહી લગભગ અનિષ્ટ રહ્યા છે મધ્યકાલીન ધર્મ તથા ભક્તિ-અભિમુખ કવિતાની પરંપરા તેમણે ચાતુ રાખી છે તેમની કવિતાનું બાહ્ય સ્વરૂપ પણ મોટે ભાગે મધ્યકાલીન રહ્યું છે આવા કવિઓમા હિદાયતરણ તરીકે હોટમ, નરપિરાજ, ગણપતરામ, વ્યાસ નંદનભ, અનવર કાશ, અવધન શુનાખા અને શ્રી હુદિસાગર વગેરેને ગણાવી શકાય

આ કવિઓને તેમના જ્ઞાનામા લોકપ્રિયતા પણ પ્રાપ્ત થઈ હતી અવધન, લોકપ્રિયતા એ જ કવિતાની કસોટી નથી છતાં પનડાતા યુગમા તેમણે કરેલું અર્પણ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર કરે છે પણ આખૂં અર્વાચીન કવિતાના સપાદનોમા તેમની પશ્ચાત્ત નોંધ ભાગે જ લેવાય છે બીજી તરફ મધ્યકાલીન યુગ દયાનંદ સાથે પૂરે થતો હોવાથી મધ્યકાલીન કવિતાના સપાદકો પણ કાન્યતિકમય કરી તેમની નોંધ લે એ સંભવિત નથી આવા કવિઓને 'સન્નિકાવના કવિઓ' ગણી આ પરિશિષ્ટ દ્વારા તેમની નોંધ લેવાનો આશય છે

સંધિકાવના આ અને આવા બીજા અનેક કવિઓ માટે તો યોગ્ય વિવે-
ચના સાથે એક અવગ્રહ સંગ્રહ તૈયાર થવો જોઈએ અહીં આ પ્રકારના બધા
કવિઓનો નામોદ્દેશ પણ સકય નથી, એટલે આ ખુલાતાજતા કવિજનોમા-
ના યોગ્યતાને અહીં સંક્ષેપમાં, અગુહિનિર્દેશ ન્યાયે રજૂ કરી સતોષ માન્યો
છે. સંધિકાવના આ તથા આવા બીજા અનેક કવિઓની કવિતાનો સટીક
સારોદ્ધાર કરવાનો સમય હવે પાકી ગયો છે મેઘકાવીન કવિતાનું આતર-
૧૯૨૫ કેની રીતે પચાડાતું ગયું અને નવીન સ્વરૂપ કેની રીતે ક્રમિક
વિકાસ પામતું ગયું તેનું રસપ્રદ અવલોકન પણ આજગ્યા સાહિત્યના અભ્યા-
સીઓને આ જાતના સાગેદ્યાર વડે સુલભ બને આ વિષય કદાચ એકાદ
મહાનિબંધ (Thesis) માટેની અભ્યાસક્રમના પણ પૂરી પાડે.

।

કવિ છોટમ

(સ ૧૮૬૮-૧૯૪૧)

[છોટાનાન કાનિદમ ત્રિવેદી-સત કવિ છોટમ પેટ્યાદ તાલુકાના
મલાતજ ગામે સાગેદ્ય નાગર જાનિમા જન્મ્યા દના તેઓ મહેશ્વરી ખાનામાં
તલાગી તરીકે દાખલ થયા હતા જનુ સત્સમ તથા ધર્મચિંતનમાં તેમને
છેડા રસ હોનો દેવાતો મગેયા પુરુષોત્તમ નામના મિત્ર તેમને વેદ ધર્મના
પ્રચાર કરવાની પ્રેરણા આપી આથી સત છોટમ નોકરી છોડી દર્શનમાં
તજમા જ રહી યોગસાધના તથા ધર્મોપદેશ કરવા સાગ્યા સરળ ભાષામાં પદ્ય
રચના કરી વેદાન્તનું જ ન જ્ઞતામાં પ્રસાગ્યા તેમજ અનેક પદ્ય, આખ્યાનો,
કીર્તનો, ધોળ, ગ ખી, મહિના, અકાવલીઓ વગેરેની રચના કરી છે તેમના
અનેક પ. લોકપ્રિય બની જનકંઠે રમતા ચર્ચ ગર્વા છે તેમની 'છોટમ કોન-
નમ જા'ની અનેક આવૃત્તિઓ થઈ છે]

તેમના સમુજાં પુ મજાડાય સાચો જનુ સંસ્કૃતના અખર અભ્યાસી હતા.
તેમજે ગુજરાતીમાં ભાષાજાનના પગરબુ દર્શા અને તેમના પૌત્ર ગે દરિ-
પ્રસાદ રાજી રાય અમદાવાદમાં જો ગે વિદ્ય ભવનમાં પ્રાધ્યાપક છે. તેમને
હિં છોટમની અનેક અપ્રસિદ્ધ કૃતિઓ શોધાવીને સંગ્રહિત કરી છે]

શું સમજ્યો વૈષ્ણવ થઈ ?

(૫૬)

રે શું સમજ્યો વૈષ્ણવ થઈ, અવિદ્યા જો અગમી નવ ગઈ ? (ટક)
 જ્ઞાન વિરાગ મને નહીં ગાતાં, શસ કથાના રસિયા;
 કામ ક્રોધ મહ લોભ ગર્વ છૂળ, અંતરથી નવ ખસિયા. રે શું
 તન મન ધન દારા ઘર તારું, બ્રહ્મસમર્પણ કીધું;
 પાપકર્મ તો ખામર છુવડે, પોતે માથે લીધું. રે શું
 હિંગ તને પણ હરામ ન તને, નીરખે કોઈ પરનારી;
 લસણ તને પણ હાંચ ખાય છે, ન તને શીરી ભરી. રે શું
 જરને લોભે જૂઠા સોગન, ખાતાં પણ નથી ખીતા;
 જૂઠી સાક્ષી જાય પૂરવા, ઝટ ઉપાડે ગીતા. રે શું
 છાપ તિલક તાણીને અંગે, મંડળીઓમાં મહાલે;
 સ્તુત ધાત અંતરમાં રાખી, ઘણાકનાં ઘર ઘાલે. રે શું
 એકાદસીનું મત આચરે, ફરાળ મારૂ ફાટે;
 ઉપર ચોખ્ખા અંતર મેલા, પરધન હરવા તાકે. રે શું
 એક પ્રભુને ઉરમાં ધારી, પરમારથ આચરણ;
 નીતિનો મારગ બાલીને, હાળી ડગલું ભરણ. રે શું
 એમ વિચારી જે જન ચાલે, ધર્મ તેહનો સાથે;
 કહે છાંદમ પરપંથી મારગ, જાણે સર્વે કંચો. રે શું

ધોળ

૧ : ૨

સત્ય નહિ તો ધર્મજ શાનો, દયા વિના શું દાન જોને ?
 મન વશ નહિ તે તપ પણ શાનું, શીવ વિના શું સ્નાન જોને ? ૧
 ભાવ વિના તે ભક્તિ શાની, ભક્તિ વિના શું જ્ઞાન જોને ?
 પ્રીતિ હોય તો પ્રકટો શાનો, પૈર્થવિ વિના શું ધ્યાન જોને ? ૨

સદ્ગુણ નહિ તે સાધુ શાનો, તૃષ્ણા ત્યા શો ત્યાગ જોને ?
 જ્ઞાન વિના તે શુરુજન શાનો, કઠ વિના શો રાગ જોને ? ૩
 બ્રાતિ રહી તે અનુભવ શાનો, સાચો ન મળે શોધ જોને,
 ધર્મ બ્રહ્મની કથા ન જાણે, તેને શાનો બોધ જોને ? ૪
 પ્રતાપ નહિ તે પ્રભુતા શાની, સિદ્ધિ વિના શો સિદ્ધ જોને ?
 દેવતા નહિ તે દેવજ શાનો, રાકપણે શી રિદ્ધ જોને ? ૫
 વિનય વિના તે વિદ્યા શાની, હાન વિના શો હાથ જોને ?
 નીર વિના તે નવાણુ શાનું, ધણી વિના શું ધામ જોને ? ૬
 કંછુ કવે તે કવિજન શાનો, ચૌધ વિના શો શૂરો જોને ?
 સાચ જૂઠનો કરે નિવેડા, તે તો પહિત પૂરો જોને ૭
 સર્વગામિની સતી ન કહીએ, લક્ષ્ય વિના શી ટેક જોને ?
 સાચ જૂઠની કિંમત ન કરે, છળમા પડિયા છેક જોને ૮
 સાચા પ્રભુને જે નવ શોધે, તે નર કહીએ કાચા જોને,
 કહે છોટમ નિર્ધાર કરીને, વેઠ તણી એ વાચા જોને ૯

પ્રેમ-પ્રયાગ

(ગરબી)

મહાપદ લાકડુ રે જોને, ખીલ સાધન ન રહ્યા તેને (ટક)
 સહજ સમાધિ રે લાગી, અનુભવજ્યોતિ નિરંતર જાગી,
 અનહદ વાજા રે વાજે, પ્રણવ અરણ્ય લહેરે ગાજે મહાં
 ગંગા જમુના રે વહે છે, તરવેણીમા તાલ મળે છે,
 જન ત્યા આવે રે આજા, ત્યા છે સકળ તીર્થનો રાજા મહાં
 દેવમુનિનો રે મેળો, ભાવિકસઘ થાય છે લેળો,
 અક્ષયવૃ છે રે એમા, વિશ્વપતિનો વાસો તેમાં મહાં
 તે તીર્થમા રે નાહશે કાગ, મટીને હસજ યાશે,
 પિંડજ તેમા રે ધરશે, એકોતેર ચત્ર કુળો તરશે મહાં
 નિર્મળ યાશે રે કાચા, પ્રેમપ્રયાગ જે નહાયા,
 સતપુરુષોની રે સગે, છોટમ નહાયો પરમ ઉમ જે મહાં

ઋષિરાજ

(જન્મ છે ૧૮૧૧)

[ઋષિરાજ (હરજીનદસ કુમેરદાસ ત્રિવેદી)નો જન્મ વિજાપુર તાલુકાના વરમોડા ગામે થયો હતો; સાતિએ ઔદિચસદસ બ્રાહ્મણ હતા. તેમનું કબરપરાયણ જીવન અનેક મુશ્કેલી જનોને આકર્ષી રહ્યું હતું. તેમના ભજનો-પદોએ જનસાતમાં ખૂબ જાણીતા છે. મધ્યકાલીન ભક્ત-કવિઓની પરંપરાને તેમણે અર્વાચીન યુગમાં પણ સચ્ચાઈથી આગળ ધપાવી છે. અવર્તમાન યુગના અનેક ભક્તોને તેમનાં પદોમાંથી પ્રેરણા મળી છે. સને ૧૮૬૭ માં પ્રિન્ટ થયેલું 'તેમનું' આવગચરિત્ર' દૃષ્ટાંત શિલીને અનુસરે છે]

ભજનમાં તેની સુરતા ભળે

(૫૪)

જ્ઞાનમાં શુદ્ધિથી ગેળે, ભજનમાં તેની સુરતા ભળે. (ટંક)
 ઓમ્કથાના ઘાટ ઉઠે પણ, વિચારી પાછા વળે;
 પરધન ને પરનારિ પેખતાં; ચિત્ત જરા નવ ચળે. ભજનમાં
 હરતાં હરતાં અનેક કામે, રામનામ ધન રળે;
 કાયાનું શુજ્જ્ઞાન કરે પણ, વનની મમતા ટળે. ભજનમાં
 અંતલણી સુખદાઈ શિખામણ, સુરત ધરી સાંભળે;
 આતમરૂપ તથો નિત આનંદ, અંતરમાં લિછળે. ભજનમાં
 હરિજન યે હેતે હરિજનને, માન મુદ્દીને મળે;
 અંતરમાંથી ટળે અકડતા, લાભતાથી લળે. ભજનમાં
 લીલાં સૂકાં સકળ લાકડાં, પાવકથી પરજળે;
 પ્રભુપ્રતાપે પાપ કરમનાં, બીજ બાંધીં એમ બળે. ભજનમાં
 ખેતીવાડી અલક કરે પણ, ખજાર પડે છે ખળે;
 ઉદમમાંથી ફળ આન્યાનું, કારણ કર્મજ કળે. ભજનમાં
 ગોવિંદગૂણ તણી ધટીમાં, દોષ ભિતરના ફળે;
 ઋષિરાજ ઋષિઓકૃત રહિ, પ્રેમ થકી ને પળે. ભજનમાં

ઘેલાં કીધાં રે

હાં રે, કાળજની વાત કોને કહીએ ?

ગોવાળિયે ઘેલાં કીધાં રે.

ચિત્તલડાં ચોરિયાં ને કાળજડાં કોરિયાં;

હારે, એને વિલેગે રોઈ રોઈ રહીએ. ગોવાળિયે૦

વગર વાંકે કેમ કીધાં વચીકરણ ?

હારે, છોગાવાળે જયોદાના છેયે. ગોવાળિયે૦

વાંસે ફરીએ તો ફરીએ લોકડાં વલરત;

હારે, ઘેર રૂમા બમી જાય હેયે. ગોવાળિયે૦

જાંઘલડી ના'વે ના ભાવે સોજનિયાં;

હારે, નથી બાકી રાખ્યું નિરેયે. ગોવાળિયે૦

આંધળાં લીત કરી નાંખ્યાં આહીરડે,

હારે સખિ, બાહુ કહેતાં વન્ય જઈયે. ગોવાળિયે૦

ફૂલડે પેટ સખી ભરિયે દયાળનાં;

હારે એનાં કામણ વાળે તો ગુણ ગધિયે. ગોવાળિયે૦

રંગીલો નાથ નકવિરાજનો રૂપાળો;

હારે, એને આખી આખી ન્યાલ થઈયે. ગોવાળિયે૦

૧૨ ૭૭ ૧

ગણપત્તરામ

(કવિરાજના સમગ્રદીન)

[ગણપત્તરામ ખુબ વચ્ચેગાના વતની હતા તે કવિરાજના બાઈધાવ

છે તેમજે અનેક પદ એવાં છે તેમના કવિયુગના ગરમામાંથી યોડીક
પદિતઓ બાકી ઉપ્પત કરી છે]

કલિયુગનો ગરબો

કરો સહાય મંભાય, અલભેલી ઉગારિયે રે;
અણો થાય અન્યાય, બાઈ ખૂડતાં તારિયે રે.

• કળિયુગનાં તો કર્મ, ધર્મ લોખ્યો ધરણી વિશે રે;
મૂઠી માનવીએ શરમ, પાપ ચાલ્યું ચારે દિશે રે.

વિપ્ર મેલીને વેદ, કામ કૃષિનું આદરે રે;
લાળો ભક્તોના ભેદ, દામ માટે દગા કરે રે.

પ્રગટયા યુગમાં પાખંડ, સર્વ સાચા સંતાર્થ ગયા રે;
જૂઠા ભણો જરૂર, શૂદ્ર સઘળા સાધુ થયા રે.

વણિક માંડી વેપાર, પૂરણ પૈસો ભેગો કરે રે;
લેઈ લોકોના દામ, દગે દેવાળું આદરે રે.

થયો ભૂપતિમાં ભેગ, રાજભીજ બદલાઈ ગયાં રે;
મૂરખ મિત્રનો મેળ, રાંક રેયત દુઃખિયાં થયાં રે.

પેહું દોરડોમાં ફૂડ, લોભે થયા છે લાચિયા રે;
જેમ ઘૂંચવે છે ઘૂડ, પાપ મારગમાં પાગચિયા રે.

કરે સાસુની સેવ, માને માને નહિ માનવી રે;
બહેન કરો નહિ બેજ, સાળી પહેરે સાડી નવો રે.

x

x

કળિમાં તો આવો કેર, મહેર કરોની માવડી રે;

• ત્રિમે સાંભળી લ્યો પેર, આઈ! આવોને આ ઘડી રે.

ગાયે ગણપતરામ ગુણ નારાયણીના નામનો રે;

• માને કરીને પ્રણામ, કીધો ગરબો આ કામનો રે.

કાર્જી અનવરમીયાં

(સ. ૧૮૯૯ - ૧૯૭૨)

[કાજી અનવરમીયાનો જન્મ વિસનગરમાં થયો હતો છેકનિલય પાલણુ-પુરમાં સવત ૧૬૭૨ માં થયો તેમની કવિતામાં દશ્યોગ, પ્રેમભક્તિ અને સૂક્ષ્મતા જેવી ગરતી ભરેલી જણાય છે. કાજી સાહેબે તેમની કવિતામાં 'ચાની' એવું ઉપનામ યોજેલું છે નરસિંહ અને મીરાની પેઠે તે પ્રભુભક્તિમાં પાગલ બનેલા ઓલિયા હતા. છતાં ચાની કવિતા પણ તેમણે લખી છે. 'અનવર-કાવ્ય' નામથી તેમના કાવ્યોનું પ્રકાશન, વિસનગરના સાહિત્યરસિક શેઠ સ્વ. મહામુખભાઈ યુનીવાલે ધણી વસ્સો પહેલાં કરેલું તેમના ભજન, ગરબી, કહા, તિથિઓ વગેરેને આપણા મધ્યકાલીન ભક્ત કવિઓની કૃતિઓ સાથે સરખાવી શકાય. આ રીતે અર્વાચીન-યુગના આ મુગ્ધિમ કવિનું પ્રદાન નેધિપાત્ર છે.]

કાયાનગરના કોટમાં

(૫૬)

કાયાનગરના કોટમાં જે કોઈ ધ્યાન લગાવેલું;
અંતર ખોળે આપનું, સત સ્વામીને પાવેલું. કાયા
થય ધર્મ ને જાગ્રા, પાઠ પૂજા ને પોથીલું;
એ ઝઘડા સંમારના તેમાં જન્મ શુભાવેલું. કાયા
મરવા રે પહેલાં જે મરે, કોઈની ગણતી ન રાખેલું;
સર્વનો નાશ નિશ્ચયે કરે, તે નર જાની કહાવેલું. કાયા
એક વિના બીજું જે જીએ, તેનો ફાગટ ફેરોલું;
+દોષતા એજ અજાનતા, એનો પાર ન આવેલું કાયા
એક જ એક જે કોઈ જીએ, બીજું નામ ન જાણેલું;
આપ વિસારે આપને, આપો આપ હો જાણેલું. કાયા

પાંચ પચીસ ચોર વથ કરો, પૂજા પુસ્તક મેલોલ;
 .. સદ્ગુરુના પાયે નમો, તમને .જ્ઞાન જતાવેલ. કાયા૦
 એટલો અર્થ લે નિશ્ચય કરે, સોઈ સદ્ગુરુ અમારોલ;
 .. દાસ જ્ઞાની એમ ,આપના મનને .સમજાવેલ. કાયા૦

પંદર તિથિ

(સખી પડવેની પડ પ્રીતિ—એ રાહ)

- ૧ પડવે, કીધી પ્રીતિ, પ્રિયુના સાથે રે;
 મારા વહાલો આપ્યાં લેણ, મુજને હાથે રિ
- ૨ બીજે મહુ દુઃખ થાય, ગયા મું બહાલા રે ?
 હવે મુજથી કેમ રહેવાય, જોખન યાજા રે ?
- ૩ ત્રીજે તમારે કાજ થઈ હું પેટી રે;
 મુજને સખી મારી વાત, પ્રીતિ પહેલી રે.
- ૪ ચોથે ચતુર વર આજ, વહેલા ચાલો રે;
 મને બળતીને મારા નાથ, શિદને જાણો રે ?
- ૫ પાંચમે પ્રિયુ વિષુ પીઠ કેને કહીએ રે ?
 મુજને સખી મારી વાત, હવે કેમ રહીએ રે ?
- ૬ છઠી રે રાતના લેખ, લખ્યા કેમ મટશે રે ?
 મારે દુઃખડાના કુંઝર, હવે કેમ ટળશે રે ?
- ૭ સાતમે શુદ્ધ ને સાન, સખી ચૂકી સઘળી રે;
 હું જામા જૂલી લાન, ખસી મુજ ડગળી રે.
- ૮ આઠમે આઠ પહોર, વાટો જોવી રે;
 રહું રોતી મારું મુખ, આંસુડે ધોતી રે.
- ૯ નુમે ન આન્યા નાથલ, મારા બહાલા રે;
 હવે આવો જોડું હાથ, કરું કાલાવાલા રે.

દશમે દાઝે દેહ, અગન ઘણી બાળે રે,	
હું જોખનવંતી નાર, પ્રીતિ ઘા સાલે રે	૧૦
એકાદશીના શુભ દિન, હું અપવાસી રે;	
ધરૂં એક તમારૂં ધ્યાન, હું દીન દાસી રે.	૧૧
દ્વાદશીના શુભ દિન, સેજ સમારી રે,	
તમે મ્હેલે આવો લાલ, બહુ વારી રે	૧૨
તેરસે તમારા કાજ સંસાર ત્યાગી રે;	
હું સુતી નિદ્રા માહિ જબમી બાગી રે.	૧૩
બૌદ્ધે દિશા ચાર, વાટ નિહાળું રે;	
જ્યોતિ—સ્વરૂપ મારા નાથ ચો દિશા લાળું રે	૧૪
પૂનમ તણા પ્રભાત, અનરર બગો રે;	
તમે ત્યાગી સૌ સંસાર, દર્શન માગો રે.	૧૫

વ્યાસ વલ્લભરામ

(સ ૧૯૦૧-૧૯૮૧)

[સ્વરચિત મહાભારતેખ્યાના લોકપ્રિય વ્યાસ વલ્લભરામ સૂરજગમ અમદાવાદના વતની અને શાંતિએ ત્રિવેદી મેદાજ બ્રાહ્મણ હતા મહાભારતના અદ્વારે પડેને તેમણે પાંચ કથા છે અને પોતાના સમકાલીન અનેક માણુ બદોને તે દ્વારા ગ્રેરણુ આપી છે ગ્રેમાનદની આખ્યાન રેનીનુ, તેમણે અતિ સાદી-સરળ ભાષામા અનુકરણુ કરેણુ છે

તેમની સાદાર્થ અને સરળતા ધર્મીક વાર સામાન્યતામાં સરો પડે છે. છતા કથાપ્રસંગની ગતિ જમાવવાની સારી હથોળી તેમને સાંપડી હતી નીચે નમૂના દાખવ રખૂ કરેલા ઉત્તર અને રામકાના સવાદ ઉપરથી તેની પ્રતીતિ થશે સમામમા જતા અભિમન્યુને પહેનહોને જોઈ મોહિત બનેલી ઉત્તર રામકાને પ્રશ્નો પૂછે છે અને રહ્યો રામકા તેના જવાબ આપે છે તેમા મધ્યકાલીન કવિતાનો રૂઢ રસિકતા જોઈ શકાય છે

મુખ્ય કૃતિઓ—વલ્લભરાણી વલ્લભનીતિ, મહાભારત, વિધકર્મ પુરાણ, શકાસમાધાન, ન્યાયવલ્લભ વગેરે]

ઉત્તરા અને રાયકાનો સંવાદ

(૪૭૩)

ઝોત્રા રાણી જોલિયાં, મારા રાયકા રે,
 પેલું સૈન્ય તે કોનું જાય, ઝો રત્ના રાયકા રે;
 કોઈ રૂપાળો છે રથમાંય, ઝો રત્ના રાયકા રે,
 એની સૂયં સરીળી કાન્તિ દીસે, મારા રાયકા રે;
 કેલું શોભે છે નમણું નાક ? ઝો રત્ના રાયકા રે.
 ઠપરી દીકી લાગે છે ઘણી, મારા રાયકા રે;
 છબી દેખતાં લાગે ધાક, ઝો રત્ના રાયકા રે.
 એની નારીએ શાં પૂણ્ય કર્યા હશે ? મારા રાયકા રે;
 ઘણાં ઘણાં કરેલા કર્મ, ઝો રત્ના રાયકા રે.
 મત વચુલાં આહ્યાં હશે, મારા રાયકા રે;
 વળી કર્યાં હશે શુભ કર્મ, ઝો રત્ના રાયકા રે.
 કાશી કરવત મૂકાવ્યાં હશે, મારા રાયકા રે;
 ગાળ્યા હશે હીમાળે હાડ, ઝો રત્ના રાયકા રે.
 વળી લૈરવ જપ ખાધા હશે, મારા રાયકા રે;
 તપ કરેલું ગિરનાર પહાડ, ઝો રત્ના રાયકા રે.
 તે તરુણી એની થઈ હશે, મારા રાયકા રે;
 પૂર્વના પૂણ્યે બ્રહ્મેદો હાથ, ઝો રત્ના રાયકા રે.
 ધન્ય ભાગ્ય એ લામિની તણું, મારા રાયકા રે;
 આવે રૂઠો મળ્યો જે તાથ, ઝો રત્ના રાયકા રે.
 રાયકાજી તવ જોલિયા, મારી બહેની રે;
 તમે કીધાં બહુ પુણ્ય દાન, ઝો ઝોત્રા બેની રે.
 સઘળાં શુભ કૃત્ય તમે કર્યાં, મારી બહેની રે;
 તમે રીઝેલા શ્રી જગવાન, ઝો ઝોત્રા બેની રે.

એ તો, - અર્જુનનો, દીકરો, મારી બહેની રે;
 એ તો મુનદ્રાનો કુમાર, જો જોત્રા બેની રે.
 છે અભિમન્યુ નામ 'એહેનું', મારી બહેની રે;
 ખાઈ ! તારો એ લરથાર, જો જોત્રા બેની રે.
 (વલણ)

સાંભળી ચમકી ચર્તુરા, પતિ પર ઉપજ્યુ હેત;
 આવો પિયુ બલ્યુતી હોત તો, પરણી ગિયર નંવ રહેત.

પરિશિષ્ટ ૨ જી

વર્ણકો

મધ્યકાલિન વર્ણનપ્રધાન, રસપ્રદ ગદ્યના પ્રકારોમાં અનોખી ભાત પાડતો લેખનપ્રકાર વર્ણક નામે જોળખાય છે. વર્ણક એટલે કોઈ પણ વિષયના વર્ણનની પરપરાથી લગભગ નિશ્ચિત થયેલી એક ધારી અક્ષરના, રૂપના, માત્રાના અને લયના બંધનથી મુક્ત છતાં પદ્યમાં લેવાતી બધી છંદ બોગવતા પ્રાસયુક્ત ગદ્યમાં આ વર્ણકોની રચના થયેલી હોય છે.

માણિમ્પસુદર સંસ્કૃત 'પૃથ્વીચન્દ્ર ચરિત્ર' આ વર્ણકોના પ્રકારમાં આવે તેવી કૃતિ છે. આ પ્રાસયુક્ત ગદ્ય-વર્ણકો જૂની કવિતાના અભ્યાસી-જોને રસમય નીવડના સાથે અપ્રાચીન અપદ્યાગદ્યનું સ્મરણ કરાવે તેમ છે. વર્ણકોના ચોડાક નમૂના અત્રે રજૂ કરેલા છે.

વર્ણક ૧

વન તે વણવિઈ જે બહુ વૃક્ષવંત, મતિ તે જે દયાવંત,
 નદી તે જે નીરવંત, મેઘ તે જે સમયેવંત, દેસ તે જે પ્રેમવંત,
 સર તે જે કંમલવંત, ઘર તે જે શ્રીવંત, પુરુષ તે જે પુરુષવંત,
 સ્ત્રી તે જે પુત્રવંત, હાટ તે જે વસ્તુવંત, થાટ તે જે સિંહુરવંત,
 ઘાટ તે જે સૂચવંત, જાટ તે જે વચનવંત, ખાટ તે જે ઘરણિવંત,
 મઠ તે જે મુનિવંત, ગઠ તે જે અભંગવંત, પ્રાસાદ તે જે દંડવંત,

દેવ તે જે પ્રભાવત, ભાવિક તે જે ક્રિયાવત, ગુરુ તે જે ચરિત્રવત,
વચન તે જે સત્યવત, બધવ તે જે રનેહવત, વ્યવહારિક તે
જે ન્યાયવત, ધરિષ્ઠ તે જે ગીહવત, છર્ધવ તે જે કલાવત,
વેશ્યા તે જે રૂપવત, વચ તે જે પખાલસાર, દ્રવ્ય તે જે
લોગસાર, તુ ગ તે જે વેગવત, મંત્રી તે જે બુદ્ધિમંત, કૌર
સે જે વિર્યવત, રાય તે જે પ્રસાદ્ય બલિવત

વર્ણક ૨

હેલા તઉ મહેશ્વર તણી, સુદિ બ્રહ્મા તણી, પ્રજા બૃહસ્પતિ
તણી, પ્રતિજ્ઞા કરુધરામ તણી, મર્યાદા સમુદ્ર તણી, દાન બલિ
તણી, અવદ્ય બ મેરુ તણી, ગરુડાઈ ગગન તણી, તેજ તુ
સૂર્ય તણી, કામા ધરણી તણી, પરિમલ-પારિજાતક તણી,
નિર્મલતા ગંગા તણી, વિવેકતા નારાયણ તણી, વેગ મન તણી,
માતૃ હૃદયેધન તણી, બલ તીર્થ કર તણી, સત્યતા હરિશ્ચંદ્ર
તણી, સાહસ વિક્રમાદિત્ય તણી

વર્ણક ૩

રાજકેસ ગતિ જિમ ચાલતી, મયગલ જિમ માલકતી,
કામિનીગર્વ લાજતી, ચન્દ્રકલા જિમ શુભિલિ વાધતી, કચુક
તાકતી, નયનબાણ જણમણ વીધતી, વાક ઉ નેધતી, જનહૃદય
આલોકતી, સીમંતઉ ફાકતી, કઠકદલિ નવસરહારિ રુલ તઈ,
નેધ નતુ ન ઈસી બાલ, સુકુમાલ, તતકાલ ઉત્સલિત કામકાલ,
સુપરિણિ સુખણિ મુખિ સુપરઠી, ભર્તારનઈ ચિત્ત બઈડી, અશિ
થિલ અમૃતિલ સહીરી શુહિરી ધર્મપર નિયમપર કલન *

વસત-વર્ણન

તિસિઈ આવિડ, મસંત, હૂઈ શીર, તેણી અંત, હસિણ
હસિણ હસિ તણી શીતલ પાક વાઈ, વિહસઈ વનરાઈ.

સગે લવા માસડા, પણ વઈસાહ ન તુલ્ય,
જે દવિ દાધા રૂપડા, તીહ માથઈ કુલ્ય.

મઠરિયા સહકાર, ચંપક ઉદાર; વેલિલ બકુલ, ભ્રમરકુલ
સંકુલ, કલરવ કર્ણ કોકિલ તણાં કુલ. પ્રવર પ્રિયંશુ પાડલ,
નિર્મલ જલ, વિકસિત કમલ; રાતા પલાસ, સેવંત્રી વાસ;
કુંદ ગુચકુંદ મહમહંદ, નાગ પુન્નાગ ગહગહંદ.

સારસ તણી, શ્રેણી, દિસિ પાત્રીઈ કુસુમરેણિ; લોક તણે
હાથિ વીણા, વચ્ચાડંબર ઝીણા, ધવલ શંગાર સાર, મુકતાદલ
તણા હાર; સર્વાંગ મુંદર વનમાહિ રમઈ લોગ પુરંદર.

એકિ ગીત ગવારઈ; દાન દિવારઈ, વિચિત્ર વાદિત્ર વાજઈ,
રેમલિતણાં રંગ છાજઈ એકિ વાદિઈ ફૂલ ચૂંટઈ, વૃક્ષ તણા
પદ્મવ પંટઈ, હીડોલઈ હીચઈ, ઝીલતાં વાદિઈ જલિઈ સીંચઈ,
કેલિહરાં કલિતિગ એચઈ, પ્રીતમંત કોચઈ

—પૃથ્વીચન્દ્રચરિત્ર (દ્વિતીયોદ્દેશ)

રાજસભા

રાજસભા કિસી છઈ? જીણિ રાજસભા કુંકુમજલિ છટા
દીધી છઈ, વિવિધ મુકતાદલિ અતુક પૂરિયા છઈ, કપૂર તણા
શંખ આલિખ્યા છઈ, કૃષ્ણાગરજ બાધિ તણા પરિમલ મહમહંદ
છઈ, મોતી તણી સિરિ લહલહંદ છઈ, ફૂલપગર લરિયા છઈ,
કટીપ્રમાણ પાયાપીઠ સંસુકત પુરુષપ્રમાણ સુવર્ણમય સિંહાસન
માહિઈ છઈ. તીણી સિંહાસણિ રાજા બાઈડા કિસઈ રાજા દીસઈ
છઈ? મસ્તકિ શ્વેતાતપત્ર છઈ, પાસઈ દલઈ આમર પવિત્ર,
વાજઈ વિચિત્ર વાદિત્ર; મસ્તકિ મુગટ, કાનિ કુણડલ, હૃદયિ
હારાહંદાર, મહા ઉદાર, ધનદ તણુઈ અવતાર, રુપ તણુ બણુડાર.
ઘણુઈ કિસિઈ કહિયઈ. નિસઈ પૃથ્વીલોક તણુઈ ઇન્દ્ર, નિસઈ
સોળકલાસંપૂર્ણ ચન્દ્ર, ઇસઈ દીસઈ છઈ પૃથ્વીચન્દ્ર નરેન્દ્ર.

—એજન (પ્રથમોદ્દેશ)

